

238 357 DEJ

ACTA

HISTORICA

NEOSOLIENSIA

TOMUS 3

BANSKÁ BYSTRICA 2000

Univerzita Mateja Bela
Univerzitná knižnica

285000054109

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

1. La Chiesa grande nel Castello. 2. La Torre Alta con 4 cannoni. 3. Una rondella. 4. Una torre armata di Moschettoni. 5. Porta per la quale senta nel Castello. 6. La torre della Piazza. 7. Quartiere del Commandante. 8. Porta di Cerandi. 9. Mura del Castello con fossa d'acqua. 10. Rondella della qual forma he sono 14 attorno la Città. 11. Fiume Bistritza, che entra nella Città. 12. Fiume Corona nel quale entra la Bistritza. 13. La Chiesa de Vandali. 14. Strada di Cerandi. 15. Strada di Stuben. 16. Fondo delle Signori due e la Montagne. 17. Porta di Ply, o prie. 18. Casa della sentinella su la Montagna. 19. Montagna, che signo reggia la Città. 20. Porta della qual forma ne sono 6 nello Città.

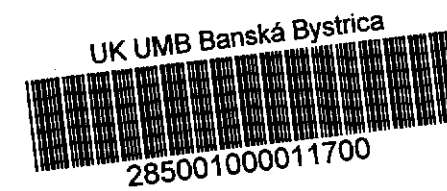
238 357
UNIVERZITNÁ KNIŽNICA
Univerzity Mateja Bela
Tajovského 40
974 01 BANSKÁ BYSTRICA
-3-

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

Ročenka Katedry histórie Fakulty humanitných vied
Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

III. / 2000

OBSAH

Vedecký redaktor:

doc. PhDr. Stanislav Matejkin, CSc.

Zostavovatelia:

doc. PhDr. Karol Fremal, CSc.,

doc. PhDr. Stanislav Matejkin, CSc.

Redakčná rada:

prof. PhDr. Július Alberty, CSc.,

prof. PhDr. Milan Myška, DrSc.,

prof. hab Adam Suchonski,

doc. PhDr. Miroslav Daniš, CSc.,

doc. PhDr. Karol Fremal, CSc.,

doc. PhDr. Stanislav Matejkin, CSc.,

PaedDr. Ján Stanislav, CSc.,

doc. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.

Recenzenti:

prof. PhDr. Július Alberty, CSc., doc. PhDr. Karol Fremal, CSc.,

prof. PaedDr. Vojtech Korim, CSc., PaedDr. Viliam Kratochvíl, PhD.,

PhDr. Ján Lukačka, CSc., prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc.,

doc. PhDr. Stanislav Matejkin, CSc., PaedDr. Ján Stanislav, CSc.,

doc. PhDr. Juraj Žudel, DrSc.

© Katedra histórie, FHV UMB, Banská Bystrica, 2000

ISBN 80-8055-457-9
EAN 9788080554576

ÚVOD 5

HISTORICKÉ MONOGRAFIE A ŠTÚDIE

Stanislav Matejkin: Základné problémy spoločensko-politického vývoja na strednom Slovensku v rokoch 1945–1948 7

Oto Tomeček: Rekonštrukcia cestnej siete Zvolenskej stolice v prvej polovici 16. storočia 40

Marián Skladaný – Oto Tomeček: Hranice Ľupčianskeho hradného panstva v polovici 16. storočia 47

Jaroslav Mazúrek, ml.: Vývoj banskej techniky a spracovania rúd v Stredoslovenskej oblasti v druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia 66

Karol Fremal: Obraz Čechov a české dejiny v súčasných slovenských učebniciach dejepisu 79

Dana Vasilová: Prehľad informácií z histórie nachádzajúcich sa v učebniciach pre 5.–9. ročník základných škôl a ich využitie na hodinách dejepisu 97

Štefan Ferianc: Sonda do historického vedomia študujúcej mládeže 116

PRÍSPEVKY A MATERIÁLY ZAHRANIČNÝCH AUTOROV

Novica Veljanovski: Antifašistický odboj v Makedonii 134

Mariana Stamova: Přebvat 9. září v Bulharsku 137

Stanislav Majewski: Karpatsko-duklianska operácia Červenej armády a Slovenské národné povstanie 140

Rudolf Melzer: Vojenská služba karpatských Nemcov v slovenskej armáde v rokoch 1939–1945 148

Andrea Pokludová: Představitelé technické inteligence jako specifická skupina Bildungsbürgertum – vzdělanostních vrstev 161

ŠTUDENTSKÁ VEDECKÁ A ODBORNÁ ČINNOSŤ

Patrik Fuzák: Nápis na Kremnických vrchoch 184

Pavol Kuba: Československo 1947–1948: Zápas vrcholí 193

ÚVOD

Tretie číslo ročenky katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA nadväzuje nielen na dve predchádzajúce, ale aj na štyri čísla zborníka, ktoré katedra vydala predtým.

Obsah ročenky dokumentuje snahu poskytovať priestor pre publikovanie výsledkov vedecko-výskumnej práce autorom z katedry, z iných vysokých škôl, ale aj autorom zo zahraničia, ako aj študentom, ktorých vedecká aktivita dosahuje primeranú úroveň.

Redakcia

HISTORICKÉ MONOGRAFIE A ŠTÚDIE

ZÁKLADNÉ PROBLÉMY SPOLOČENSKO-POLITICKÉHO VÝVOJA NA STREDNOM SLOVENSKU V ROKOCH 1945–1948

Stanislav Matejkin

Katedra histórie, FHV UMB, Banská Bystrica

Roky 1945–1948 sú v histórii Slovenska, prípadne Československa pomerne krátkym časovým úsekom a určite aj menej diskutovaným ako roky tesne pred a po ňom. Napriek tomu je to obdobie významné, lebo politický vývoj a jeho výsledky podstatnou mierou predznamovali osudy Čechov a Slovákov na celé desaťročia.

Situácia, v akej sa ocitla Československá republika v rokoch 1945–1948 bola výsledkom zahranično-politického a vnútropolitického vývoja po Mníchove v roku 1938 a následných udalostí. Predurčoval ju postoj veľmocí protihitlerovskej koalície k myšlienke obnovy Československa a nesporne z toho vyplývajúce politické postoje československej emigrácie v Londýne a v Moskve i domáceho odboja.

Postupne, ako sa blížil čas obnovy Československej republiky, do popredia sa dostávala otázka, aký bude obnovený štát. O nevyhnutnosti politických, sociálnych a hospodárskych reforiem nikto z reálne uvažujúcich politikov nepochyboval. Aké však budú? Kde v konečnom dôsledku povedú? Aj v radoch londýnskej emigrácie sa udomácnil pojem ľudovej demokracie. Ťažko sa však stretne s presnejším vymedzením tohto termínu.

Pokiaľ nekomunistický odboj vo všeobecnosti videl v ňom akýsi vylepšený, zreformovaný model klasickej parlamentnej demokracie, pre komunistov to bol len krok – a nesporne pre nich veľmi výhodným – vytvárajúcim podmienky k dosiahnutiu monopolu politickej moci. Výsledky moskovských rokovaní v decembri 1943, keď politika národného frontu začala nadobúdať novú, konkrétnu podobu, ktorá viedla k jeho inštitucionalizácii, skrývali mnohé úskalí pre budúcu parlamentnú demokraciu.

V odboji etablované politické strany si prisvojili právo rozhodovať, ktoré iné politické strany budú môcť, prípadne nebudú smieť pôsobiť. Takto ponímaný Národný front v skutočnosti vylučoval možnosť existencie parlamentnej opozície. Nekomunistické politické strany zrejme vôbec nepostrehli nebezpečie vyplývajúce z perspektívy jednotných spoločenských organizácií, odborov a pod.

Toto všetko výrazne oslabovalo možnosti ich politického pôsobenia, prípadne manévrovania. Dôsledky sa v blízkej budúcnosti prejavili veľmi markantne. Najmä keď Komunistická strana Československa preniesla politický zápas z parlamentu do ulíc. Tu občianske strany v takýchto formách zápasu neskúsené, pôsobili dosť bezradne, neschopné adekvátnej odpovede.

Na prahu oslobodenia republiky ich úvahy zrejme až tak ďaleko nešli, hoci si boli vedomé, že k rozhodujúcemu politickému zápasu v neďalekej budúcnosti musí dôjsť.

Realita prebiehajúcich dní ich nútila riešiť v prvom rade aktuálne politické problémy. Slovenská antifašistická politická reprezentácia bola s nimi konfrontovaná v čase príprav a najmä počas Slovenského národného povstania, keď sa Slovenská národná rada ujala výkonnej i zákonodarnej moci.

Vzhľadom k okolnostiam sa to dialo na území stredného Slovenska. Politické zmeny počas Slovenského národného povstania naznačovali vo veľkej miere budúci politický vývoj v celoštátnom rozsahu. Aj ďalší vývoj budeme sledovať v podmienkach stredného Slovenska, ktoré chápeme v podstate tak, ako bol administratívno-správne vyčlenený bývalý Stredoslovenský kraj. V jeho podmienkach možno sledovať spoločensko-politický pohyb v určitej kontinuite – napriek vytlačeniu povstalcov do hôr už od roku 1944.

Krátke obdobie existencie slobodného povstaleckého územia bolo poznačené mimoriadnou politickou aktivitou nielen vedúcich orgánov Slovenského národného povstania, ale aj jednotlivých odbojových zložiek, ktorá celkom prirodzene viedla k profilácii dvoch základných politických subjektov – Komunistickej strany Slovenska a Demokratickej strany – ktoré získali dominantné postavenie na politickej scéne v predfebruárovom období.

Slovenská politická scéna v čase vzniku povstania bola dosť neprehľadná v občianskom bloku. Bolo jasné, že žiadna z predmníchovských občianskych politických strán nebude môcť obnoviť svoju pôsobnosť.

Situácia na ľavej strane politického spektra bola rozhodne jednoznačnejšia, aj keď spočiatku stáli komunistická a sociálno-demokratická strana ako relatívne samostatné. Celková atmosféra, poznačená prirodzeným príklonom doľava vyústila 17. IX. 1944 zlučovacím zjazdom v Banskej Bystrici. Náklady tých predstaviteľov sociálnej demokracie, ktorí boli na povstaleckom území, smerovali k zlúčeniu. Úvahy o tom, ako by sa zachovali funkcionári, prípadne členská základňa mimo povstaleckého územia, sú bezpredmetné. Podstatné je, že k zlúčeniu došlo s jednoznačnou podporou zúčastnených delegátov. Jediná ľavicová politická strana sa stala na Slovensku realitou.

Sociálni demokrati videli v tom zrejme zjednotenie dvoch rovnocenných partnerov. Navyše komunisti v podstate z takýchto dôvodov prebrali dočasne program sociálnej demokracie.

V skutočnosti zjednotenie bolo pohlténiím sociálnej demokracie komunistickou stranou. Komunisti sa čoskoro vrátili na staré politické pozície a sociálno-demokratický prúd ako moderná ľavicová alternatíva z politickej scény sa stratila, a podnes sa z toho nedokázala spamätať.

Situácia v občianskom zoskupení bola veľmi zložitá. Občiansky blok združoval príslušníkov takých predmníchovských politických strán, ktoré sa v mnohom líšili v názoroch na také základné otázky, ako napr. postavenie Slovenska v Československej republike. Nesporne mnohí z nich prekonalí svoje pôvodné politické stanoviská. Niektorí viac, iní menej.

Logika politického vývoja ich však nevyhnutne viedla k vytvoreniu subjektu, ktorý by ich dokázal politicky zastrešiť a programovo aspoň v zásade zjednotiť. Občiansky blok si nemohol dovoliť vystupovať popri zjednotenej ľavici, v skutočnosti reprezentovanou komunistami ako politicky a programovo nesúrodé zoskupenie frakcií a osobností. Komunisti predkladali istý program ľavice. Vyjadriť sa musel aj občiansky blok.

Je možné, že sa spočiatku nemienili zaoberať počas povstania myšlienkou založiť novú stranu. Ján Ursíny, jedna z kľúčových postáv občianskeho odboja uvádza vo svojich spomienkach, že sám bol presvedčený, že otázka vzniku novej strany nestojí na prvom mieste. Za prvoradé považoval úlohy, ktoré vyplývali zo situácie počas Slovenského národného povstania. Novozaložený Demokratický klub mohol byť dostačujúcou bázou.¹

Predstavitelia občianskeho bloku vzhľadom na novú situáciu názory zmenili a v podstate paralelne so zlučovacím zjazdom ľavice tlačový orgán dovtedajšieho Demokratického klubu oznámil zrod novej, občianskej strany – Demokratickej strany. Aj keď išlo v podstate len o proklamatívne vyhlásenia o založení strany, pretože v pravom slova zmysle vzniknúť nemohla, vznikol skôr prípravný výbor, tento krok bol nesporne významný z hľadiska politickej a programovej profilácie občianskeho odboja. Pomerne rýchlo boli vypracované programové zásady novej strany.

Aj keď boli z objektívnych dôvodov formulované dosť všeobecne – nakoniec aj program zjednotenej ľavice mal také črty – dosť napovedal o profile rodiacej sa Demokratickej strany.

Program zdôrazňoval to, čo celý antifašistický odboj spájalo a čo bolo obsahom Vianočnej dohody – myšlienku obnovy Československej republiky, ako demokratického štátu dvoch rovnoprávných národov, Čechov a Slovákov. Strana sa hlásila k myšlienke slovanskej vzájomnosti.

Tvorcovia programového vyhlásenia tak isto ako aj neskoršie postoje vedúcich činiteľov Demokratickej strany, podčiarkovali nevyhnutnosť korektnej spolupráce KSS a DS, spolupráce postavenej na demokratickom princípe politického partnerstva. Len spolupráca strán, ktoré sa nielen slovné hlásili k demokratickým princípom, ale v praxi ich dôsledne rešpektovali, môže byť východiskom pri riešení všetkých závažných spoločensko-politických a sociálnych problémov. O niekoľko mesiacov neskôr, po zistených skúsenostiach, v júli 1945 Dr. Jozef Lettrich už upozorňoval, že „Demokracia neznamená, že jedna strana alebo jedna vrstva, trebárs tá najrevolučnejšia, alebo najzaslúžilejšia bude vnucovať vládu ľudu pomocou automatov, koncentrákov, politickej polície, cenzúry a iných známych prostriedkov a surového násillia... Táto spolupráca sa osvedčila (DS-KSS, S.M.). To neznamená, že Demokratická strana sa vzdáva svojej ideovej a politickej samostatnosti a individuality. Naopak.“² Takéto problémy samozrejme počas povstania ešte nemohli existovať.

Veľmi jednoznačne programové zásady obhajujú nedotknuteľnosť súkromného vlastníctva, pretože ho považujú za hnaciu silu, silu ktorá najviac motivuje ľudí pri tvorbe hodnôt.³ Zároveň zdôrazňujú ochotu, alebo nevyhnutnosť určitých korektúr v záujme riešenia sociálnych problémov.⁴

Menej konkrétne pôsobia úvahy o vhodnosti niektorého z existujúcich politicko-spoločenských systémov. Ani jeden z nich podľa autorov nie je pre Slovensko prijateľný. Vízia nového je veľmi hmlistá, hoci k existencii sociálnych tried a ich funkcií sa vyjadrujú veľmi jednoznačne. Triedy jednoducho nie je možné zrušiť, pretože ak niektoré zaniknú, zákonite vzniknú nové s totožnou funkciou.⁵

V neskôr uverejnených, dopĺňovacích programových zásadách je vyzdvihnutý význam družstevného podnikania, ktoré môže značnou mierou riešiť problém sociálnej nerovnosti.

Za morálny základ svojej politiky Demokratická strana považuje kresťanské princípy a súčasne s tým náboženskú toleranciu, tolerantné spolunažívanie všetkých kresťanských vierovyznaní a rešpektovanie iných náboženstiev.

V tematických okruhoch ako napr. Človek, Rodina, Obec, idea štátu, Slovensko, Vnútorná a zahraničná politika, Sociálna politika sú vyjadrené názory na všetky základné problémy.

¹ URSÍNÝ, J.: *Spomienky na Slovenské národné povstanie*. Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 1994, s. 79.

² Čas, 8. 7. 1945.

³ Čas, 17. 9. 1944.

⁴ Čas, 28. 9. 1944.

⁵ Čas, 28. 9. 1944.

Je zaujímavé, že v časti Obec nie je zmienka o národných výboroch, ale akcentuje sa potreba demokratickej, modernej obecnej samosprávy.⁶

S realizáciou svojich predstáv museli politické strany niekoľko mesiacov počkať. Až oslobodená Československá republika vytvorila priestor pre plné rozvinutie politického života. Už priebeh oslobodzovania ukázal, že politický zápas bude mimoriadne intenzívny.

Bolo potrebné sa vyjadriť, čo si ktorá politická strana predstavuje pod pojmom ľudovo-demokratický štát. Nebolo to jednoduché, pretože už samotné grécke slovo demokracia znamená vláda ľudu. Pripojenie prívlastku ľudová je vlastne mätenie pojmov a dokazuje, že išlo o politický termín poplatný dobovej atmosfére, poznačenej dosť výrazným príklonom doľava.

Základnou zložkou politického systému štátu ľudovej demokracie sa stal Národný front už nielen ako forma politickej praxe, ale aj ako inštitúcia. Ukázalo sa, že práve činnosť tejto inštitúcie bola značným oklieštením demokracie a nie jej rozšírenie, ako mal vyjadrovať zmätený pojem ľudová demokracia.

Národný front ako inštitucionálna zložka politického systému nebol legislatívne nijako podložený. Napriek tomu rozhodoval v otázkach, ktoré mohla riešiť buď ústava, alebo príslušné zákony. V skutočnosti sa tak Národný front postavil nielen nad vládu a Národné zhromaždenie, ale aj nad zákon.

Prijatá zásada, že všetky politické strany musia rešpektovať politiku Národného frontu vylučovala existenciu parlamentnej, a vôbec politickej opozície. Akýkoľvek pokus o inú formu myslenia a konania mohol byť a aj bol označený za neštátotvorný, dokonca za protištátny, na Slovensku bol označovaný za zradu odkazu Slovenského národného povstania, recidívu ľudáctva.

Keď občianske politické strany v rámci konsenzu pristúpili na takúto štruktúru politického systému, určite si neuvedomovali jeho nebezpečie pre osudy demokracie a pre ne samotné.

Ich postoj bol motivovaný nielen nevyhnutnosťou politickej dohody s komunistami, ale často bol aj prejavom politického sebeckta a značnej politickej naivity. A vždy sa im to vrátilo ako bumerang.

Strany Národného frontu si uzurpovali právo rozhodovať o tom, ktorá politická strana môže pôsobiť, prípadne ktorá a za akých podmienok, s akým programom môže vzniknúť. Demokratická strana na Slovensku bola presvedčená, že nutne musí podchytiť a získať podporu všetkých, okrem stúpcov ľavice. Nedocenila rozdrobenosť politického spektra, ako prirodzeného dôsledku tradícií predmnichovskej Československej republiky s veľkým počtom politických strán.

Zánik všetkých „predžilinských“ politických strán na Slovensku a existencia jedinej, novej, netradičnej občianskej Demokratickej strany ani zďaleka neboli zárukou stability a jednoty nekomunistického bloku. Najbližšie mesiace to potvrdili či už vo forme aprílovej dohody, alebo vznikom dvoch nových strán, hoci tie nestihli ovplyvniť politickú scénu.

Keď si Demokratická strana začala uviedomovať nevýhody obmedzujúcich limitov, napr. teritoriálnych, chcela preniesť svoju pôsobnosť na jeseň 1945 aj do Čiech, narazila na neprekonateľný odpor všetkých ostatných českých a slovenských strán. Táto zásada mohla vyhovovať len komunistom, ktorí pod firemnou tabuľou dvoch formálne nezávislých strán – KSČ a KSS pôsobili v celoštátnom meradle.

Pre nich bol Národný front veľmi priaznivou východiskovou politickou platformou najmä v období keď videli, že nastoľovanie radikálneho programu, otvorená propagácia sovietskej Československa je predčasné.

Pred podobným postupom ich veľmi dôrazne vystríhal už v decembri 1944 v Moskve J. Dimitrov. Na stretnutí s Klementom Gottwaldom, Václavom Kopeckým, Jozefom Valom

a ďalšími upozorňoval, že: „Otázkou socializácie ČSR nenastoľovať... Keď na to bude zrelý čas... o tom sa teraz nebudeme dohadovať. To nie je také ľahké ako si mnohí myslia. Česi a Slováci sa na cestu k sovietskej moci musia dopracovať sami, vlastným vývojom, aj my musíme národy pripravovať k socializmu a k sovietskej moci sústavnou politickou a ideologickou prípravou. Na to má okrem iného slúžiť blok a spolupráca s demokratickými živlami. Tých ľudí na Slovensku, ktorí sa chcú priveľmi ponáhľať, pokiaľ ide o sovietsku moc, treba mierniť... Úlohy v povojnovom období budú a sú také veľké, že na ne nebude stačiť len jedna trieda národa, ako aj jedna strana. Ani komunisti sami nebudú môcť uskutočňovať úlohy povojnovej výstavby. Komunisti potrebujú spojencov na vlastnej základni, a preto sa musíme kvôli spojencom obmedzovať a krotiť. Nemyslíme si, že to čo chceme, chce aj národ. Aby národ chápal naše snahy, na to ho musíme pripraviť.“⁷

Slovenských komunistov, medzi ktorými prežívala myšlienka sovietskeho Slovenska, varoval pred v danej dobe nevhodnou radikalizáciou K. Gottwald na pracovnej porade funkcionárov strany, ktorá sa konala 8. apríla 1945 v Košiciach: „Hoci je situácia priaznivá, najbližším cieľom nie sú soviety a socializmus, lež naozaj dôsledne uskutočňovať demokratickú národnú revolúciu, ktorá teraz prebieha, a to až do konca tak, aby sme v ďalšom období mohli otvoriť cestu k najvyšším cieľom, a to podľa možnosti v širokom národnom fronte a na čele národa. Politicky je hlavný program, aby sme ako strana robotnícka vedeli viesť národ a aby nás uznávali... Dnes zápasíme s buržoáziou o dôveru národa.“

Existujúci pomer politických síl charakterizoval známou vetou: „Sami vládnuť nemôžeme a ani oni nemôžu sami vládnuť. Oni nemôžu vládnuť bez nás a my bez nich. Pritom oni väčšmi bez nás než my bez nich.“⁸

Ľavičiarisky radikalizmus sa napriek upozorneniam na Slovensku prejavuje stále. Bolo ho možné sledovať aj na prvej celoslovenskej konferencii Komunistickej strany Slovenska v júni 1945 v Žiline. V čase, keď sa začal zväzdať zápas o znarodenie, najmä o rozsah, tempo, niektorí účastníci žiadali poštátnenie všetkých podnikov nad 10 zamestnancov. Do rezolúcie konferencie bola presadená požiadavka poštátnenia veľkých činžových domov. Veľkou mierou sa prejavovala neochota komunistov spolupracovať so zástupcami Demokratickej strany v národných výboroch.⁹

Nie náhodou sa národné výbory stali pôdou azda najostrejších stretnutí politických strán. Nahradzovali dovtedajšie formy samosprávy. Rozsah vplyvu v národných výboroch veľkou mierou determinoval možnosti pôsobenia strán v komunálnej sfére a v štátnej správe.

Boli predmetom politických diskusií už v priebehu vojny, najmä v jej závere. Išlo najmä o rozdielnosť názorov na to či ich treba považovať za dočasné, majúce opodstatnenie v prechodnej, revolučnej dobe, alebo natrvalo nahradia starú komunálnu samosprávu. Ich pôsobenie v ilegality počas Slovenského národného povstania a počas oslobodzovania sa všeobecne považovalo za potrebné.

Aj keď sa na vytváraní národných výborov, vtedy nazývané revolučné, počas odboja podieľali aj občianske skupiny, ako sme už predtým spomínali, prvé programové zásady Demokratickej strany z obdobia povstania sa o nich, ako o trvalej forme štátnej a komunálnej správy vôbec nezmieňujú.

Ústavný dekrét prezidenta ČSR E. Beneša zo 4. decembra 1944 o Dočasnom národnom zhromaždení a národných výboroch ich veľmi jednoznačne charakterizuje ako dočasné orgány.¹⁰ Ešte počas vojny sa komunistom podarilo presadiť národné výbory ako trvalé orgány.

⁷ BOUČEK, M., KLIMEŠ, M., VARTIKOVÁ, M.: *Program revolúcie*. Bratislava, 1977, s. 216–218.

⁸ GOTTWALD, K.: *Spisy, sv. XII*. Bratislava: VPN, 1955, s. 18.

⁹ SNA Bratislava, f. PV č. 750/45 prez.

¹⁰ JABLONICKÝ, J.: *Slovensko na prelome*. Bratislava: VPN, 1965, s. 206.

⁶ Čas, 14. 10. 1944.

Dokumentuje to aj nariadenie Predsedníctva Slovenskej národnej rady č. 26/1945 zo dňa 7. apríla 1945 o národných výboroch. Na jej základe sa mali obnovovať v ilegalite alebo počas SNP vytvorené revolučné národné výbory, alebo vytvárať sa nové na miestnej a okresnej úrovni. Mali v plnom rozsahu prebrať kompetencie dovtedajších obecných a okresných zastupiteľstiev, notárskych úradov. Revolučné národné výbory mali pôsobiť do zvolenia nových a boli podriadené Poverenictvu pre veci vnútorné.

Nariadenie určovalo, že členmi RNV nemôžu byť exponovaní členovia Hlinkovej slovenskej strany, Hlinkovej gardy, Hlinkovej mládeže, Deutsche Partei, Magyar Nemzeti part a iných fašistických organizácií.¹¹

Spornou sa stala najmä otázka zloženia národných výborov. Nájsť uspokojivý kľúč, na základe ktorého by mali pôsobiť do riadnych volieb prakticky nebolo možné. Zloženie NV z čias ilegality alebo SNP už nezodpovedalo novej politickej realite, aj keď sa komunistická strana veľmi často dovoľavala práva svojich zaslúžilých členov z tohto obdobia zotrvať aj v povojnových RNV.

Nebolo jednoduché presadiť ani zásadu parity, dohodnutú a rešpektovanú obidvoma stranami na Slovensku vo vrcholných orgánoch. Nechut' k parite na komunálnej úrovni do istej miery platí pre obidve politické strany. Nevýhodou Demokratickej strany bolo, že ešte len začala budovať svoju organizačnú štruktúru.

Vyskytovali sa prípady, keď komunisti priamo odmietali účasť zástupcov Demokratickej strany. Úradujúci RNV v Lučatíne, v okrese Banská Bystrica sa snažil uskutočniť voľby bez účasti kandidátov DS. Zdôvodňoval to tým, že táto strana nemá osvedčených ilegálnych pracovníkov z čias odboja.¹² Podobné prípady sa vyskytli aj v okrese Brezno.¹³ V Staškove (okres Čadca) dokonca MNV vydal 11. mája 1945 vyhlášku, v ktorej akékoľvek stranické zmýšľanie okrem komunistického považuje za nepripustné, dokonca trestné.¹⁴

Keď v súvislosti s reorganizáciou došlo k veľkým sporom pri voľbách do ONV v apríli 1945 a najmä MsNV v júni 1945 v Banskej Bystrici, kde zástupcovia Demokratickej strany obvinili predstaviteľov KSS, že šikovnou manipuláciou s miestnosťou si zabezpečila volebné víťazstvo. Nezhody trvali takmer štyri mesiace.¹⁵

Pravdou je, že existovali národné výbory zložené len zo zástupcov Demokratickej strany, napr. v Dolnej Mičinej, v Španej Doline (okres Banská Bystrica)¹⁶ v Borovej (okres Martin)¹⁷, v Dolných Strhároch, v Dolnom Tisovníku a v Sklabíně.¹⁸

Na Orave, napr. v okrese Trstená mala vo väčšine prevahu DS. Veľmi zriedkavo bol pomer obrátený.

Ako vidieť ani KSS ani DS nerady opúšťali získané pozície.

Paritného zastúpenia sa dožadovali viac-menej vtedy, keď sa niektorá z nich ocitla v menšinovom postavení a najmä tam, kde zloženie národného výboru bolo jednofarebné.

Zloženie národných výborov po oslobodení na strednom Slovensku v podstate vyjadrovalo stav, aký sa vytvoril v predchádzajúcom období.

K určitým zmenám, aj keď nie podstatným došlo v dôsledku reorganizácie národných výborov. Podarilo sa nám zistiť údaje o zložení v 23 okresoch, ktoré spadali do expozitúry

Poverenictva SNR pre veci vnútorné, ktorej územie je v podstate až na výnimky totožné s bývalým Stredoslovenským krajom.

V nich mala Komunistická strana väčšinové zastúpenie v 10 – Banská Bystrica, Brezno, Kysucké Nové Mesto, Lučenec, Nová Baňa, Považská Bystrica, Revúca, Rimavská Sobota. V troch okresoch mala najsilnejšie pozície: v Bytči KSS – 15, DS 6, a 9 bez politickej príslušnosti; v Lučenci KSS – 15, DS 14, 1 bez politickej príslušnosti. V Námestove KSS – 9, DS 3, 6 nestraníkov. (N)

Ani v jednom zo zistených okresov Demokratická strana nemala väčšinové zastúpenie, v troch bola najsilnejšou zložkou: v Čadci DS 12, KSS, N 1, v Dolnom Kubine DS 9, KSS 7, N 2, v Trstenej DS 8, KSS 5, N 5.

Paritné zastúpenie bolo len v 5 okresoch: Martin, Zvolen, Modrý Kameň, Krupina a Žilina.

Zástupca KSS stál na čele 16 ONV, DS 4, nestraník 1 a v Žiline riešili situáciu svojráznym spôsobom – na čele ONV stáli dvaja predsedovia – komunist a demokrat s rovnakou kompetenciou.

Z 518 členov okresných národných výborov bolo 287 za KSS (55,4 %), 211 za DS (38,8 %), bez politickej príslušnosti 30 (15,8 %).

Stav v nezistených okresoch by zrejme výrazne nezmenil percentuálne zloženie. Možno konštatovať, že zloženie ONV nezodpovedalo politickému zmýšľaniu obyvateľstva.

Komunisti pod zámienkou uplatňovania politiky širokého Národného frontu požadovali, aby v národných výboroch mali aj spoločenské organizácie, ktoré boli v podstate nimi ovládané. Naproti tomu Demokratická strana vychádzala z takého ponímania Národného frontu, ako bol inštitucionalizovaný, teda ako koalícia politických strán. Počet nestraníkov bol malý, v niektorých okresoch však mohol mať rozhodujúcu váhu.

Situáciu v okresoch, v ktorých sa podarilo získať údaje vyjadruje tabuľka na str. 14.¹⁹

Nejasnosti najmä spočiatku vznikali v súvislosti s kompetenciou národných výborov. Nová štátna správa popri národných výboroch zavádzala inštitúciu úradov národných výborov, ktorá vznikla z bývalých notárskych úradov. Nie vždy bol jasný ich vzájomný pomer. Smernica poverenictva vnútra z mája 1945 charakterizuje NV ako politicko-vládne orgány a úrady odbornovo-výkonné, čiže pomocné orgány národných výborov.

Odbornosť, vzdelanostná úroveň členov národných výborov v čase, keď v podstate každý problém bol až prepriate spolitizovaný, nehrali vážnu úlohu. Komunistická strana často zdôvodňovala najmä zásluhovosť z čias Slovenského národného povstania.

Dost' ostro na takúto zásadu zaútočili Demokratické hlasy a zdôrazňovali potrebu odborného vedenia národných výborov. Autor článku píše, že do NV sa často dostali ľudia, ktorí zanechali obuvnícke kopytá, maliarske štetky, miniatúrne podniky, alebo nezanechali vôbec nič.²⁰

Zložitosť situácie a napätie v NV dokumentovalo aj rokovanie prvého celoslovenského zjazdu národných výborov, ktorý sa zišiel v predvečer osláv 1. výročia Slovenského národného povstania, 28. 8. 1945 v Banskej Bystrici.

Delegátov na zjazd volili okresné konferencie národných výborov, ktoré sa konali 19. augusta 1945. Hlavnými bodmi rokovania malo byť:

1. zhodnotiť činnosť SNR;
2. zvolenie nových poslancov SNR;
3. zvoliť poslancov do Dočasného národného zhromaždenia.

¹⁹ SNA Bratislava, f. PV 1945 – údaje o voľbách do NV 1945.

²⁰ Demokratické hlasy, 7. X. 1945.

¹¹ SNA Bratislava, f. PV II/1 b.

¹² SNA Bratislava, f. PV, okr. Banská Bystrica.

¹³ ŠOKA Banská Bystrica, f. ONV Brezno.

¹⁴ SNA, f. ÚV KSS 2/8.

¹⁵ ŠOKA Banská Bystrica, f. ONV Banská Bystrica, č. 709/45 prez.

¹⁶ SNA Bratislava, f. PV 1945, okr. Banská Bystrica.

¹⁷ SNA Bratislava, f. PV 1945, okr. Martin.

¹⁸ SNA Bratislava, f. PV 1945/1, adm. č. 3371.

	ONV	Počet členov	Počet čl. za KSS	Počet čl. za DS	Počet nestran.	Politická príslušnosť
1.	Nová Baňa	18	15	3	0	KSS
2.	Brezno	24	18	6	0	KSS
3.	Banská Bystrica	24	14	10	0	KSS
4.	Považská Bystrica	23	16	5	2	KSS
5.	Bytča	30	15	6	9	KSS
6.	Čadca	24	11	12	1	KSS
7.	Modrý Kameň	24	12	12	0	DS
8.	Kremnica	20	17	2	1	nezistené
9.	Krupina	24	12	12	0	DS
10.	Dolný Kubín	18	7	9	2	bez pol. príslušnosti
11.	Lučenec	30	15	14	1	KSS
12.	Martin	24	12	12	0	KSS
13.	Kysucké Nové Mesto	18	10	8	0	KSS
14.	Liptovský Mikuláš	24	12	12	0	DS
15.	Námestovo	18	9	3	6	KSS
16.	Prievidza	24	13	9	2	KSS
17.	Revúca	18	11	7	0	KSS
18.	Rožňava	24	16	8	0	KSS
19.	Rimavská Sobota	24	12	12	0	KSS
20.	Trstená	18	5	8	5	DS
21.	Zvolen	24	12	12	0	KSS
22.	Žilina	24	12	12	0	2 preds. KSS i DS
23.	Ilava	19	11	7	1	KSS

Diskusia zjazdu sa však orientovala predovšetkým na vzťah národných výborov s úradmi národných výborov, vzťah miestnych a okresných národných výborov.

Druhým okruhom problémov bola očista národných výborov a verejného života. Stále však vo vystúpeniach delegátov, členov Demokratickej strany rezonovala myšlienka, že zloženie národných výborov nezodpovedá reálnemu pomeru síl a zmýšľaniu obyvateľov.

Rokovanie zjazdu v značnej miere ovplyvnila aj skutočnosť, že obidvaja oficiálni referenti – Karol Šmidke za Slovenskú národnú radu a Gustáv Husák povereník pre veci vnútorné, boli členmi komunistickej strany. Najmä G. Husák zdôrazňoval zastúpenie spoločenských organizácií v národných výboroch.

Princíp očisty verejného života nespochybňoval nik. Zjazd jednomyseľne v záverečnej deklarácii podporil požiadavku potrestania vedúcich činiteľov Slovenskej republiky.

Očista verejného života v praxi na komunálnej úrovni, to už bol iný problém. Zásadu nespochybňoval nikto ani na tejto úrovni. Problematický bol spôsob realizácie. Znovu sa prejavuje straníckosť prístupu. Paušálne bola obviňovaná Demokratická strana, že ju brzdí.

Nespokojnosť s pomalým tempom očisty už pred zjazdom vyjadrili delegáti zjazdu protifašistických väzňov v auguste 1945 vo Zvolene, oblastné konferencie KSS v Žiline na prelome júna a júla 1945 a v Banskej Bystrici začiatkom júla 1945.

Konferencie vychádzali z princípu, ktorý veľmi jednoznačne definoval už v apríli 1945 v Košiciach Klement Gottwald, keď charakterizoval očistu ako „nesmierne ostrú zbraň, ktorou môžeme podŕať samotné korene buržoázie, a to v mene národa, v záujme celého národa, štátu a republiky... všeobecne presadený zákon o stíhaní zradcov a kolaborantov je veľmi ostrá zbraň, ktorou buržoázii môžeme odseknúť toľko výhonkov, že z nej ostane iba holý peň. To je vec triedneho boja proti buržoázii a to boja vedeného pod zástavou štátnou a národnou, pod zástavou republiky.“²¹

Je však paradoxom, že očista neprebíhala tempom požadovaným komunistami ani v okresoch kde mali väčšinové zastúpenie v národných výboroch – Kremnica, Nová Baňa, Brezno a pod.²²

Celková atmosféra okolo očisty vo väčšine regiónov bola poznačená apatiou verejnosti, nechcuť sa angažovať, ktorá vyplývala zrejme z poznania, že vo viacerých prípadoch sa uplatňoval evidentne stranický princíp, že išlo niekedy o vyrovnávanie si osobných účtov.

V záverečnom dokumente zjazdu národných výborov vyjadril podporu vládne programu z Košíc – požadoval dôsledné uskutočňovanie pozemkovej reformy, podporil pripravované znárodnenie a poštátnenie školstva.

Zároveň schválil kandidátku Národného frontu do Slovenskej národnej rady a Dočasného národného zhromaždenia.

Mnohé problémy so zložením národných výborov súviseli do značnej miery aj s tým, že Demokratická strana po oslobodení len budovala svoju organizačnú štruktúru. Aj keď vedenie strany postupovalo v tomto smere veľmi rýchle, formovanie okresných a najmä miestnych organizácií prebiehalo súběžne s reorganizáciou NV, niekde aj po nej.

Organizačné základy strany boli položené už 4. apríla 1945 na ustanovujúcom zjazde delegátov v Košiciach z dovtedy oslobodeného územia Slovenska. Bolo zvolené vedenie strany. Predsedom strany sa stal Ján Ursíny, podpredsedami Jozef Lettrich (bol ešte mimo oslobodeného územia), J. Lichner, J. Styk, M. Polák, O. Takáč a O. Žoldoš. Za generálneho tajomníka bol zvolený Fedor Hodža, za ústredného tajomníka pre organizačno-politickú činnosť M. Géci a tlačovým tajomníkom sa stal Martin Kvetko.²³

V máji 1945 bolo Slovensko rozdelené na expozitúry Ústredného sekretariátu DS so sídlom v Košiciach, Žiline a v Banskej Bystrici. Ústredný sekretariát po oslobodení Slovenska bol presťahovaný do Bratislavy.

Územie stredného Slovenska teda spadalo do dvoch expozitúr. Banskobystrická zahŕňovala okresy Banská Bystrica, Brezno, Banská Štiavnica, Dolný Kubín, Feledince, Kremnica, Krupina, Levice, Liptovský Mikuláš, Lučenec, Modrý Kameň, Námestovo, Nová Baňa, Rimavská Sobota, Ružomberok, Trstená, Turčiansky Martin, Zvolen, Želiezovce. Na čele expozitúry stál Pavol Švihra.

Do žilinskej expozitúry patrili okresy: Žilina, Čadca, Kysucké Nové Mesto, Považská Bystrica, Púchov a Bytča.²⁴

Na jeseň 1945 Demokratická strana zreorganizovala svoju štruktúru. Vedenie strany sa rozhodlo zrušiť expozitúry a vytvorilo 6 oblastných sekretariátov: v Bratislave, Žiline, Zvolene, Nitre, Poprade a v Košiciach.

Okrem toho vznikol oblastný sekretariát v Prešove, ktorého pôsobnosť sa nevymedzovala teritoriálne ale personálne. Mal pôsobiť medzi občanmi ruskej a ukrajinskej národnosti.²⁵

²¹ GOTTWALD, K.: *Spisy, zv. XII*. Bratislava: VPN, 1955, s. 18–19.

²² Správy ŠPŠU č. 1946, tab. č. 2.

²³ Soudobé dejiny, roč. III., č. 2–3, 1996. In: BARNOVSKÝ, M.: *K profilu a činnosti DS (1944–1948)*, s. 222–223.

²⁴ BRIŠKÁR, J.: *Vznik a činnosť DS na východnom Slovensku*. Dizertačná práca. FF UK Bratislava 1970, s. 59.

²⁵ ŠOBA Košice, f. DS č. 313/1945.

Pôsobnosť oblastných sekretariátov vychádzala z obvodov bývalých žúp (vl. nar. č. 378/1922 Zb. Z. a nar.). Je zaujímavé, že ani jedna z organizačných štruktúr Demokratickej strany nezodpovedala vtedajšiemu rozdeleniu Slovenska na expozitúry Povereníctva pre veci vnútorné Slovenskej národnej rady.

Vznik a formovanie miestnych organizácií DS na strednom Slovensku možno pozorovať od apríla 1945, napr. v Banskej Bystrici, do konca októbra – v Lopeji okr. Brezno²⁶, vo Veľkej Vsi nad Ipľom, okr. Krupina²⁷.

Proces budovania strany bol završený na prvom celoslovenskom zjazde, ktorý sa konal 7. a 8. júla 1945 v Martine. K značným zmenám došlo vo vedení. Bol zvolený nový predseda – Dr. Jozef Lettrich. Podpredsedami strany sa stali Ján Ursíny, pplk. Milan Polák, mjr. Jozef Styk, Jozef Sabaršul a Ján Ferienčík. Generálnym tajomníkom zostal Fedor Hodža, hospodárom strany sa stal Tomáš Tvarožek.

Za členov predsedníctva bez funkcií boli zvolení: Dr. Matej Josko, Dr. Martin Kvetko, Dr. Ján Beharka, Ing. Pavol Blaho, Dr. Ján Ševčík. Dve miesta ostali neobsadené.²⁸

Zjazd sa vyslovil k najzávažnejším otázkam doby. Zdôraznil nevyhnutnosť rešpektovania občianskych a politických práv. Nie náhodou súčasne zvýraznil potrebu reorganizácie národných výborov na základe slobodných a tajných volieb.

V hospodárskej oblasti sa Demokratická strana vyslovila za ochranu drobného a stredného podnikania.

Slová Jána Ursínyho, že DS nie je stranou jednej konfesie boli adresované katolíckej väčšine slovenského národa, hoci v danom čase nemohli znieť príliš presvedčivo. Do aprílovej dohody v r. 1946 bola DS považovaná naprostou väčšinou katolíkov za evanjelickú stranu.

Strana početne rýchle rástla a podporu nachádzala najmä na dedine. Svedčí o tom aj jej sociálna skladba, približne v polovici roku 1946 tvorili roľníci 52 %, robotníci a zriadení 13 %, živnostníci 13 %, úradníci a inteligencia 12 %, sedem percent predstavovali iné sociálne zložky.²⁹

Jedným z kľúčových problémov v hospodárskej sfére bolo pripravované znárodnenie. Vo všeobecnosti túto zásadu obsahoval vládny program z Košíc, kde sa konštatovalo, že bude potrebné postaviť celý peňažný, úverový systém, kľúčové priemyselné podniky, poisťovne a banky, prírodné a energetické zdroje pod všeobecné štátne vedenie.³⁰

Ani jedna z politických strán princíp poštátnenia, resp. znárodnenia nespochybňovala. Názory na rozsah, tempo boli už dosť rozdielne.

Stanovisko Demokratickej strany vyjadril v septembri 1945 na oberačkovej slávnosti v Modre jej predseda Dr. Ján Lettrich. Pokiaľ ide o priemysel, požadoval poštátniť bane, hute, energetické zdroje a kľúčový priemysel. Navrhoval, aby niektoré podniky neboli poštátnené, ale združstevnené. Žiadal, aby sa ponechala možnosť vzniku novým súkromným podnikom a aby podniky ktoré nebudú splňať kritériá pre znárodnenie v súčasnosti, ostali v súkromných rukách aj v prípade, že by ich v budúcnosti splnili. Tieto názory boli v rozpore so stanoviskom komunistickej strany.

Podobne to bolo aj v prípade jeho návrhu, aby sa dekréty prezidenta republiky stali predmetom nových rokovaní Slovenského národného frontu a pokiaľ by nevyhovovali podmien-

kam Slovenska, mala by vydať Slovenská národná rada nové nariadenia. Okrem toho požadoval jasne stanoviť náhradu za poštátnené podniky.³¹

Na rozdiel od KSS, Demokratická strana chápala znárodnenie ako krok, ktorý sa nemusí nevyhnutne osvedčiť. Vyzýva k postupným krokom a pokračovať v znárodnení väčším tempom potom, keď sa získajú skúsenosti a ak praktický život potvrdí opodstatnenosť znárodnenia.³² V danej konštelácii politických síl požiadavky DS boli nerealizovateľné.

Pre Slovensko z hľadiska jeho vtedajšej sociálnej štruktúry, mala veľký význam agrárna otázka. Preto je pochopiteľné, že pozemkovej reforme sa venovala veľká pozornosť najmä na dedine a samozrejme bola v centre pozornosti politických strán.

Zásady pozemkovej reformy určovalo nariadenie Predsedníctva Slovenskej národnej rady č. 4 z 27. februára 1945. Na jeho základe mala byť konfiškovaná bez náhrady pôda, pôdohospodársky majetok vrátane hospodárskych budov nemeckých, maďarských veľkostatkárov. Okrem toho sa konfiškácia vzťahovala aj na pôdu s výmerom pod 50 ha u vlastníkov maďarskej národnosti, ktorí nemali k 1. novembru 1938 československú štátnu príslušnosť. Poslednou skupinou, ktorej sa mala konfiškovať pôda boli českí a slovenskí veľkostatkári, ktorí kolaborovali s minulým režimom.

Nariadenie Predsedníctva Slovenskej národnej rady rozširuje dekrét prezidenta republiky z 21. apríla 1945. Na jeho základe boli z konfiškácie vyňaté len tie osobnosti maďarskej národnosti, ktoré aktívne bojovali za zachovanie, prípadne oslobodenie Československej republiky.

Bola stanovená maximálna výška prídeltu – 10 ha ornej, alebo 13 ha poľnohospodárskej pôdy. Lesy sa poštátnovali. Pôda mala byť prednostne prideľovaná účastníkom národnoslobodzovacieho zápasu, vojakom a partizánom, ich rodinným príslušníkom, pozostalým a roľníkom, ktorí boli postihnutí vojnovými udalosťami.

Cena prídeltu bola veľmi výhodná. Prídel bolo možné splácať až 15 rokov, poplatok bolo možné dokonca odpustiť. Z týchto zásad vychádzal aj Košický vládny program, ktorý ich platnosť rozšíril na celú republiku.

Situácia v Čechách a na Slovensku sa dosť líšila. Pokiaľ v Čechách spadalo do konfiškácie 28 % pôdneho fondu, na Slovensku to bolo len 8,8 %. Záujem na Slovensku presahoval možnosti.

Pri riešení agrárnej otázky zrejme zákonite často prevažoval nad odborným, ekonomickým hľadiskom, politický.

Pretože bol všeobecne prijatý princíp pozemkovej reformy, v ktorom dominoval aspekt nacionálny, musela komunistická strana brzdiť často politicky neúnosne radikálnu časť svojej členskej základne.

Minister poľnohospodárstva Július Ďuriš na zasadnutí pléna Ústredného výboru KSS 25. a 26. októbra 1945 odmietol hlasy požadujúce konfiškáciu ornej pôdy nad 50 ha, alebo dokonca už nad 30 ha.³³ Komunistická strana sa obávala, že takéto názory by mohli negatívne vplývať na silnú vrstvu stredných roľníkov a vôbec na dedinu. Boli jednoducho predčasné. Ďuriš reagoval na podobné tendencie, aké sa objavili v rezolúcii oblastnej konferencie KSS v Žiline 30. júna 1945, ktorá požadovala vyvlastnenie všetkých veľkostatkov, vrátane cirkevných.³⁴

²⁶ ŠOKA Banská Bystrica, f. ONV Brezno, č. 8915/45.

²⁷ ŠOKA Zvolen, f. ONV Krupina, č. 273/45.

²⁸ Čas, 10. 7. 1945.

²⁹ Soudobé dejiny, roč. III., č. 2–3, 1996, s. 227.

³⁰ Košický vládny program. Bratislava : VPN, 1955, s. 18.

³¹ Čas, 25. 9. a 23. 10. 1945.

³² Nové prúdy, 28. 10. 1945.

³³ SNA Bratislava, f. ÚV KSS/2, arch. i. 6.

³⁴ SNA Bratislava, f. ÚV KSS/2, arch. i. 1. 8.

Pretože vedenie komunistickej strany nechcelo zatiaľ nastoliť radikálne riešenie agrárnej otázky, sústredilo sa na kritiku spôsobu, tempa pozemkovej reformy. Poverenikom pôdohospodárstva a pozemkovej reformy bol zástupca Demokratickej strany Dr. Martin Kvetko. Tak bolo možné cez kritiku rezortu kritizovať aj Demokratickú stranu za brzdenie alebo dokonca marenie pozemkovej reformy.

Demokratická strana pri realizácii pozemkovej reformy argumentovala nevyhnutnosťou rešpektovať národohospodárske záujmy. Parcelovanie veľkostatkov na dvoj, trojčlenné hospodárstva považovala za znehodnocovanie zmyslu pozemkovej reformy.³⁵ Presadzovala vytváranie a podporu hospodárstiev s výmerou od 10 ha do 50 ha, kde boli reálne predpoklady, že budú životaschopné a rentabilné. Odpoveďou KSS bolo obviňovanie Demokratickej strany, že odmieta riešiť problémy sociálne najslabších vrstiev – bezzemkov, nádeníkov a pod.

Pozemková reforma bola sprevádzaná niekedy živelnosťou, snahou zaberáť pôdu skôr ako bude konfiškovaná a parcelovaná. Podnecovali ju nezodpovedné vyhlásenia niektorých funkcionárov KSS. Člen SNR za KSS J. Podhorany vyzýval: „Choďte domov, berte reťaze a parcelujte. Nech sa bývalý vlastník domáha svojich práv. Ale vy nečakajte. Demokrati sú proti parcelácii.“³⁶

Aj keď sa do koncu roka 1946 na Slovensku skonfiškovalo okolo 57 000 ha pôdy, nebolo možné uspokojiť všetkých záujemcov. Tisíce ľudí z hornatých oblastí žiadalo v rámci vnútornej kolonizácie o prídely pôdy v úrodnejších oblastiach. Povereniec pôdohospodárstva a pozemkovej reformy uvádza, že v prvej polovici roku bolo podaných 23 038 žiadostí o prídelenie pôdy. Napr. len z Čierneho Balogu podalo žiadosť 163 rodín. Z celkového počtu bolo vyriešených 6403 prípadov.³⁷ Povereník Dr. Martin Kvetko upozorňoval na určitú chaotickosť postupu komunálnych orgánov, ktoré niekedy berú za základ pozemkovknížny stav nehnuteľností, ktoré navrhujú na konfiškáciu, v iných prípadoch zase naopak, berú za základ skutočnosť, kto pôdu užíva. V niektorých prípadoch boli porušované predpisy preto, aby bol uspokojený čo najväčší počet záujemcov a v niektorých prípadoch ich porušovali miestni funkcionári. Konali skôr, ako bolo prijaté rozhodnutie Predsedníctva Slovenskej národnej rady, prišli k parcelácii pôdy a rozdeľovali ju novým nadobúdateľom bez vedomia Poverenia pôdohospodárstva a pozemkovej reformy.

V tomto období pozorujeme aj snahu komunistickej strany nahradiť Roľnícku komoru novou inštitúciou, či organizáciou – Jednotným zväzom slovenských roľníkov (JZSR), pretože nepredpokladali, že sa jej podarí politicky ovládnuť Roľnícku komoru. Nová organizácia sa mala podieľať na realizácii pozemkovej reformy.

Prípravné výbory novej organizácie vznikali v priebehu augusta–novembra 1945. V Banskej Bystrici napr. 10. septembra, v Kremnici 18. novembra 1945.³⁸

Na pracovnej celoslovenskej schôdzi delegátov Jednotného zväzu slovenských roľníkov 27. augusta 1945 presadila Demokratická strana do záverečnej rezolúcie zásadu, že do uzákonenia JZSR bude jeho úlohy plniť Roľnícka komora.³⁹

Založenie Jednotného zväzu slovenských roľníkov chápala Demokratická strana jednoznačne ako politickú iniciatívu komunistov, ktorí takto chceli výraznejšie vplývať na riešenie agrárnej otázky, keďže nevedeli rezort pôdohospodárstva na Slovensku. Napriek tomu, alebo práve preto, obežník Ústredného sekretariátu Demokratickej strany č. 3/1945 z 28. júla 1945

prikazuje venovať organizáciám strany veľkú pozornosť voľbe delegátov na okresné zjazdy JZSR a presadzovať zvolenie členov DS, alebo sympatizujúcich. Zároveň obežník vyzýva členov a sympatizujúcich aby vstupovali do novej organizácie.⁴⁰ Vidieť evidentnú obavu, že komunistická strana ovládne ďalšiu záujmovú organizáciu.

Už na jeseň bolo evidentné, že kroky všetkých politických strán v Československej republike začali venovať prvoradú pozornosť blížiacim sa voľbám do Ústavodarného národného zhromaždenia. Jednoduchšia a prehľadnejšia situácia bola v Čechách a na Morave, kde aj napriek zákazu najsilnejšej predvojnovnej politickej strany – agrárnej, pôsobili štyri tradičné strany.

Na Slovensku neexistovala žiadna nekomunistická, občianska politická strana s predmníchovskou tradíciou. Postavenie Demokratickej strany bolo veľmi zložitá. Jediná zastrešovala občianske zložky spoločnosti. Bolo však otáznave, či dokáže a v akej miere osloviť a získať podporu celého, veľmi rôznorodého spektra voličov.

Napriek tomu, že jej predstavitelia stále zdôrazňovali, že nie je stranou jednej konfesie, dôveru katolíckej väčšiny obyvateľstva to veľmi nebudilo. Funkcionársky aktív zložený až na výnimky z členov bývalej agrárnej a národnej strany – z veľkej väčšiny evanjelikov – skôr potvrdzoval jej konfesionálny, evanjelický charakter. A na Slovensku, kde konfesionálny aspekt v politike už desaťročia hral významnú úlohu to bol mimoriadne významný faktor.

U takmer trojštvrťinovej katolíckej väčšiny musela vládnuť veľmi zvláštna atmosféra. Hlinkova slovenská ľudová strana, ktorej v predmníchovskej Československej republike mnohí odovzdávali hlasy – bola najsilnejšou stranou na Slovensku, počas Slovenskej republiky za druhej svetovej vojny bola jedinou stranou – štátostranou, bola zakázaná.

Ak Demokratická strana chcela uspieť vo voľbách, musela si získať dôveru tejto rozhodujúcej časti voličov. Zostava vtedajšieho vedenia strany to nezaručovala. Viac budila nedôveru.

Demokratická strana z dôvodov do istej miery pochopiteľných, tzv. katolícku kartu nevyťahovala, ale zároveň bez nej nemohla hrať. Vzájomná nedôvera katolíckej a evanjelickej zložky spoločnosti prehĺbená aj počas trvania Slovenského štátu, pretrvávala.

Potencionálni katolícki voliči boli v mimoriadne ťažkej pozícii. DS bola jediná nekomunistická strana, navyše úplne nová. Mohli veriť, že reprezentuje skutočne aj ich záujmy?

Nespokojnosť začala prejavovať aj časť sociálnych demokratov. Nechceli sa zmieriť so zánikom svojej strany na zlučovacom zjazde v septembri 1944.

Každému bolo v podstate jasné, že systém dvoch politických strán na Slovensku je nevyhovujúci. Aj Klement Gottwald na rokovaní pléna Ústredného výboru Komunistickej strany Československa už v novembri 1945 povedal, že „My sme už prv vedeli, že systém dvoch strán, ako boli vytvorené počas povstania sa neosvedčí.“⁴¹

Pokusy Demokratickej strany preniesť svoju pôsobnosť do Čiech v októbri 1945 stroskotal na odpore ostatných politických strán v Národnom fronte. Ukázalo sa, v akej nevýhodnej situácii sa ocitli nekomunistické strany, keď súhlasili so zásadou že strany môžu pôsobiť len na národnom princípe. Okrem komunistov, ktorí pod firmou dvoch politických strán pôsobili v celoštátnom meradle.

Bolo len otázkou času, kedy sa začnú prejavovať konkrétne snahy o vytvorenie novej, alebo nových politických strán. Reálne a rozhodujúce to bolo najmä zo strany katolíckych politických aktivistov.

³⁵ *Demokratická strana a problémy dneška*. Vydal ÚS DS, 1945, s. 25-26.

³⁶ Čas, 5. 12. 1945.

³⁷ ŠOKA Banská Bystrica, f. ONV Banská Bystrica, č. 125 75/46 adm.

³⁸ SNA Bratislava, f. SNF 1946, č. 137/46.

³⁹ Demokratické hlasy, 5. 9. 1945.

⁴⁰ ŠOBA Košice, f. DS č. 62/45 – dôverné.

⁴¹ VARTÍKOVÁ, M.: *KSS. Dokumenty z konferencií a plén*. Bratislava, 1971, s. 147.

Ako uvádza Štefan Šutaj (Občianske politické strany na Slovensku v rokoch 1944–1948) požiadavku, „aby všetky miesta v DS boli podľa náboženskej príslušnosti rozdelené v príslušnom pomere“, J. Lettrich vtedy rezolútne odmietol. Situácia v DS ešte v tomto čase nenaznačovala, že vedenie DS je pripravené na kompromis s ďalšími existujúcimi ideovými prúdmi. V každom prípade, ak by sa uskutočnila dohoda medzi katolíkmi a evanjelikmi v DS už v tom čase, znamenala by jej stabilizáciu, aj keď by určite vyvolala nepriaznivé reakcie zo strany komunistov. Tým sa však nedalo vyhnúť tak či tak.⁴² S týmto tvrdením možno jednoznačne súhlasiť. Demokratickú stranu by to určite stabilizovalo, a reakcia komunistickej strany na neskoršiu aprílovú dohodu bola taká, akú bolo možné očakávať.

Komunistom rozhodne najlepšie vyhovovala možnosť vzniku novej strany, ktorá by znemožnila sústrediť všetky nekomunistické hlasy na podporu DS. „Komunisti predpokladali, že existujú reálne tendencie zmeniť straníckopolitickú štruktúru Slovenska, ale aj vedenie KSS muselo vedieť, že v tomto prípade nešlo o aktivizáciu tých síl, ktoré sú nespokojné s tzv. reakčnou politikou DS, ako ju charakterizovala komunistická strana, ale že ide prevažne o sily, ktoré kritizovali DS sprava, pre jej konfesionálnu politiku a aj pre jej zmierlivosť vo vzťahu ku komunistickej strane.“⁴³ Pre KSS bol rozhodujúci moment rozbitia nekomunistického bloku.

Nakoniec rokovania o novej katolíckej strane sa rozbehli. Neboli jednoduché. Do hry vstupovali viacerí činitelia, biskupský zbor, predstavitelia mladej katolíckej inteligencie (Kempný a ďalší), objavuje sa meno Pavla Čarnogurského a ďalších.

Touto otázkou sa nebudeme ďalej zaoberať. Podrobne ju hodnotia najmä Michal Barnovský (Na ceste k monopolu moci) a v ďalších prácach a citovaný Štefan Šutaj.

Vychádzame už z reality, že nová, tzv. katolícka strana, nakoniec pomenovaná Strana slobody nemala nič spoločné s pôvodne zamýšľanou stranou, takmer nikto z iniciátorov do nej nevstúpil. Na jar 1946 sa v politickom živote objavil faktor – aprílová dohoda.

Podpísanie aprílovej dohody sa nestretlo s porozumením všetkých členov Demokratickej strany. Dokazuje to aj zápisnica z porady skupiny príslušníkov DS v Banskej Bystrici 7. mája 1946, na ktorej sa zúčastnil Gustáv Zeman, Pavol Švihra, Ján Čatloš a Gustav Slivka:

„Podpísaná dohoda s katolíckou skupinou Cvinček – Bugár – Kempný je pre stranu poškodením štítu a zradením jej pôvodného programu. Strana od svojho založenia mala pevne vytýčený program, ktorého sa až do utvorenia tejto dohody pevne pridržiavala a ktorý bol pre mnohých našich straníkov ideálom, za ktorým išli nekompromisne z presvedčenia, že ho nezradí nikto, kto ideál a jednotnú ČSR myslí vážne, tým menej, že tento program kompromitujú vedúci strany, jej užší výbor a ostatní funkcionári, ktorí túto dohodu uzatvárajú.

Odsudzujeme počin užšieho vedenia strany, že túto dôležitú dohodu uzavrel bez vypočítania mienky širšieho členstva, aspoň pléna výboru strany.

Nesúhlasíme, že na voliteľných miestach, na kandidačných listinách sú kandidovaní ľudia, ktorí so stranou v minulosti nemali nič spoločného, jej členmi sa stali až v poslednom čase, prácu strany kritizovali, ba členmi sa možno stali len po správe o ich kandidovaní, sú osobami úplne neznámymi, ktorí sa dostali na popredné miesto len preto, že sú katolíkmi uznávanými klérom, že sa na tieto miesta dostali osobnosti, ktoré sú zaťažené minulosťou, buď ako arizátori, alebo iní prisluhovači vladárov bývalého Slovenského štátu.

Nesúhlasíme s kandidovaním Jána Daxnera, ktorého kandidovanie si vynútil biskupský episkopát, lebo tento bol síce už v roku 1945 členom strany, práce sa však nezúčastnil a dostal toto postavenie pod vplyvom kléru.

Nesúhlasíme s tým, že výkonný výbor zmenil kandidátku, ktorá bola prijatá na kandidačnej komisii 26. apríla 1946 v Banskej Bystrici.

Keď predsedníctvo vopred vedelo, čo právom predpokladáme, že táto nebude prijatá užším výborom, nemalo robiť zbytočný povyk a zhromaždiť v Banskej Bystrici masu ľudí len preto, aby sa pred verejnosťou mohlo povedať, že kandidátka je zostavená z vôle ľudu, keď táto vonkoncom nebola rešpektovaná.⁴⁴

Stanovisko podpisovaných k dohode s katolíkmi je čiastočne obsiahnuté v bode 1 zápisnice, ale dopĺňame ho ešte takto:

- Dohodou strana nič nezískala, len si pošpinila štít.
- Dohodou dostali sa medzi členov a funkcionárov strany ľudia minulým režimom kompromitovaní a zaťažení, ktorých nám komunisti budú môcť právom vytykať.
- Dohodou dostali sa k mandátom a iným významným funkciám v strane osoby, ktoré program strany v budúcnosti zriadi, ktorí do strany vstúpili len z vypočítavosti a z príkazu, aby vykonávali ich vôľu a príkazy.
- Vyjednávači za katolícku skupinu (Cvinček) ani dnes neprejavujú záujem o prácu v strane, ale svojím presadzovaním dohody vytláčajú našich zaslúžilých členov, ktorí sú v práci od počiatku a ktorí sú dnes len preto, že sú snáď inej konfesie, alebo sú síce katolíkmi, ale nie sú klérom za vyhovujúcich považovaní úplne odstrkovaní a zaznávaní. Ich minulé činnosť je zaznávaná a kritizovaná len preto, že sa pridržiavali programu strany a programu Slovenského národného povstania.
- Pracovníci podzemného hnutia sú odstrkovaní len preto, že klérus si ich na verejných miestach a funkciách buď v strane alebo v MNV, ONV nepraje zrejme preto, že by nemohli súhlasiť s ľudáckou politikou, ktorú títo pánkovia budú v rámci našej strany presadzovať.
- Naši skalní členovia – katolíci sú pre verejné funkcie zaznávaní klérom len preto, že s ich politickým postojom a ich líniou nemôžu a určite ani v budúcnosti nebudú súhlasiť, keďže strana svoje pozície nedosahovala na náboženskom základe, ale na základe čisto národnom a každý katolík, ktorý v minulosti nebol kompromitovaný, našiel svoje miesto vo funkcii strany, keď bol na to súci, lebo sme si boli vedomí katolíckej väčšiny národa. Cirkev ako takú sme vždy a všade hájili, nemôže sa nikomu z nás vytykať, že sme tak nerobili, že však kompromitovaných ľudí sme nehájili, nemôže sa nikomu vytykať. Poriadok raz bude treba urobiť a nemôžeme súhlasiť s tým, aby pod rúskom náboženským skrývali sa dnes ľudia, ktorí patria pred ľudové súdy.
(Zápisnicu poskytol autorovi v r. 1967 Gustáv Zeman).

Z uvedenej zápisnice vidieť, že prekonať staré politické a konfesionálne delenie na Slovensku nebolo jednoduché, vzájomná nedôvera bola hlboko zakorenená. Aj keď ide len o jedno stanovisko veľkej skupiny, je možné predpokladať, že podobný názor mali viacerí členovia DS. Značná averzia časti členstva je do istej miery pochopiteľná. Skôr prekvapuje neochota, alebo neschopnosť reálne vidieť politickú situáciu. Najmä, ak aprílovú dohodu nechápeme len ako výlučne pragmatický politický krok, ale aj pokus o prekonanie konfesionálneho delenia politickej scény Slovenska.

S blížiacimi sa voľbami narastal boj o voličov. Každá politická strana voľby očakávala v presvedčení, že prinesú posilnenie jej pozície. Stanovisko komunistickej strany vyslovil Klement Gottwald na konferencii krajských tajomníkov 4. februára 1946: „čas pre voľby je už zrelý a ďalší odklad by nebol priaznivým pre našu stranu a tobôž nie pre ďalší vývoj pomerov v republike. Vo vláde začínajú ťahanice a začína to tam škripať. Práca vo vláde je

⁴² ŠUTAJ, Š.: *Občianske politické strany na Slovensku v rokoch 1944–1948*. Bratislava: SAV; Spoločensko-vedný ústav Košice, 1999, s. 108–109.

⁴³ ŠUTAJ, Š.: *Občianske politické...*, Bratislava, s. 109.

čím ďalej úpornejšia a ťažšia. Naši partneri sa čoraz častejšie stavajú na zadné nohy, vo vláde dochádza často k bojovým nešvárom a stáva sa niekedy, že zostávame v menšine... Proste stáva sa, že terajšie možnosti druhej vlády v oslobodenej republike sa vyčerpávajú a že tu treba dôkladne prevetrať, aby sa mohlo ísť ďalej“.⁴⁴

Demokratická strana sa snažila prezentovať ako konsolidovaná strana a jej konsolidáciu podporila aprílová dohoda. Krátko po dohode Čas píše: „Triedenie duchov, ktoré zastihlo komunistickú stranu (autor mal na mysli vznik Strany práce)... nepostihlo jedine Demokratickú stranu, ktorá sa ukázala dosť mocná a veľkorysá, aby ideové nuancie vedela zladit' s vnútornými organickými zásadami. Tak došlo k užšiemu primknutiu katolícky orientovaných priaznivcov DS, ktorým sa na základe uznesenia užšieho výboru dostalo plnej záruky politického uplatnenia.“⁴⁵

Vedenie DS vyvíjalo maximálne úsilie dobudovať a upevniť organizačnú štruktúru na celom Slovensku a zvýšiť účinnosť agitácie a propagácie. (Demokratické hlasy z 3. mája 1946 uvádzajú, že v okrese Banská Bystrica z 58 obcí okresu existovala miestna organizácia DS v 52 obciach).

Generálny tajomník strany Dr. M. Bugár obcestoval viaceré oblasti Slovenska a vyjadril nespokojnosť so stavom predvolebnej kampane. Žiadal, aby Demokratická strana prenikla nielen do všetkých obcí, ale aj na lazy a kopanice.

Žiadal, aby členovia Demokratickej strany sledovali činnosť iných politických strán, ich tlač, spôsob agitácie a podobne. Zdôrazňoval, že je potrebné získavať vážených a vplyvných ľudí, ktorí dokážu so sebou strhnúť ďalších. Veľký dôraz kládol na to, aby sa aprílová dohoda uplatňovala na všetkých stupňoch straníckej organizácie. Podčiarkoval všestavovský charakter strany.⁴⁶

V čase, keď už predvolebná kampaň v podstate bola v plnom prúde, rokoval o nej ÚV SNF 25. februára 1946, na ktorom sa zdôrazňovala nutnosť korektného vedenia predvolebnej kampane. Bola menovaná štvorčlenná komisia, ktorá mala sledovať aj tlač politických strán a vystúpenia ich funkcionárov.⁴⁷

Napriek tomu predvolebná kampaň bola vedená často veľmi ostrým tónom a spôsobmi. Komunistická tlač obviňovala Demokratickú stranu, že zrádza program Slovenského národného povstania, dôkazom čoho mala byť aprílová dohoda, ako údajný komplot DS s ľudáckym podzemím.

Demokratická tlač charakterizovala KSS ako stranu medzinárodnú, cudziu slovenským záujmom.⁴⁸ Označovala komunistov za živel, ktorý nezrástol ani s prvou republikou, ktorá pre nich nebola nikdy vecou srdca ani rozumu, a jej tragický osud bol komunistom ľahostajný.⁴⁹

Seba charakterizovala DS ako stranu novú, nenadväzujúcu na žiadnu z bývalých politických strán, ako stranu modernú a nie módnou, pokrokovú, národnú a kresťanskú.⁵⁰

Strany sa navzájom obviňovali z nekalých praktík. Tlač KSS obviňovala DS že napr. v Sklabinej (dnes okres Martin, bolo rozdávané osivo a umelé hnojivo len členom DS, podobne tomu malo byť aj v Ležiacchove, kde predseda miestnej organizácie DS mal vyhlásiť, že kto nezaplatí do fondu DS 10 korún, nebude mu osivo a umelé hnojivo pridelené.⁵¹

Podľa komunistov aprílová dohoda aktivizovala ľudácke podzemie a emigráciu. Priamo, či nepriamo z toho obviňovali DS. Pravda 1. júna 1946 informovala, že v Banskej Bystrici, okrem hesiel vyjadrujúcich podporu a sympatie k DS boli prevolávané heslá „Hitler žije, komunistov bije“, „Nech žije Tiso, Tuka“, „žiadame vypustenie Tisu a Macha“.⁵²

Demokrati obviňovali KSS z ateizmu. Okresný sekretariát DS v Banskej Bystrici v inštrukcii k voľbám zdôrazňuje, že voľby rozhodnú, či sa Slovensko bude vyvíjať podľa kresťanského idealizmu, alebo dialektického materializmu. Bystrická Vatra napísala, že komunizmus môže byť len jeden – bezbožnícky.⁵³

Veľmi ostro zaútočil na KSS rečník DS na predvolebnom zhromaždení v Heľpe: „Druhý Smer (KSS-SP) je skaza národa a hrobom republiky... Keď sa dostanete do druhej siete, táto vyzerá ako z hodvábu, ale v skutočnosti je zo silného drôtu.“⁵⁴ Demokratická strana zbavila občanov Slovenska prenasledovania politickej polície. Na zhromaždení v Liptovskej Teplej 21. V. 1946 obviňoval komunistov z politického teroru a požadoval výchovu detí v kresťansko-katolíckom duchu.⁵⁵

Nastávajúce voľby nutne vnášali do diskusie náboženské aspekty, otázku kresťanstva, ateizmu. Ani KSS napriek svojej jasnej ateistickej orientácii, nezaujímal tvrdé stanovisko voči cirkvám, nevyťahovala majetkové problémy, čo sa týkalo najmä katolíckej cirkvi. Volila opatrný krok.

Demokratická strana sa mohla a musela prezentovať ako kresťanská strana. Zaujala jednoznačné stanovisko aj k vzťahu cirkiev – škola. V máji 1946 Čas píše, že DS „uznáva odveké právo cirkvi zakladať a udržiavať vlastné školy, internáty a náboženské spolky. Sú to práva o ktoré sa opierala ústava prvej ČSR“.⁵⁶

Aj katolícka cirkev vyslovila svoje stanovisko k tejto otázke v Katolíckych novinách, kde požaduje vrátiť odňaté školy, ktorých sa katolíci nikdy nevzdajú.⁵⁷

Zápas o katolíckych voličov sa mimoriadne vyostroval, „z ľudákov, hlinkovcov, rozbíjačov republiky a zradcov sa zrazu stali voliči, aby po voľbách keď podporili víťazstvo DS sa znovu mohli stať ľudákmi, hlinkovcami, rozbíjajúcimi republiku a zradcami“.⁵⁸

Katolícka cirkev nesporne veľkou mierou prispela k volebnému víťazstvu DS. Keď sa chcela Strana slobody predstavovať, ako katolícka strana, v Katolíckych novinách bolo oznámené, že nie sú pravdivé reči o tom, že katolícki biskupi vstúpili do Strany slobody. Zdôrazňuje sa, že voľby rozhodujú o kresťanskom duchu republiky a preto je nevyhnutné, aby sa volieb zúčastnil každý katolík a odovzdal platný hlas.⁵⁹

Cvinček obvinil Stranu slobody, že triešti demokratický front v rozhodujúcich chvíľach.⁶⁰

Počas predvolebnej kampane došlo k viacerým vážnym incidentom, niekedy až s tragickými následkami. V Bratislave 23. mája 1946 pred Svoradovým internátom napadli partizáni a príslušníci KSS študentov. Niektorí zo študentov boli postrelení, ranení valaškami a kameňmi. V reakcii na útok vysokoškolskí študenti odsúdili strelbu partizánov a vyzvali k národnej jednote proti marxistickej ideológii a komunistickej strane. Následne, na predsedníctve UV KSS Viliam Široký obvinil študentov z rozvracania republiky.⁶¹

⁵² Pravda, 1. 6. 1946.

⁵³ Vatra, 23, 5. 1946.

⁵⁴ ŠOKA Banská Bystrica, f. ONV Brezno, č. 6700/46 adm.

⁵⁵ ŠOKA Liptovský Mikuláš, f. ONV Ružomberok, č. 9123/45 adm.

⁵⁶ Čas, 24, 5. 1946.

⁵⁷ Katolícke noviny, 20. 1. 1946.

⁵⁸ ŠUTAJ, Š.: *Občianske politické...*, Bratislava, s. 145.

⁵⁹ Katolícke noviny, 26. 5. 1946; Čas 23. 5. 1946.

⁶⁰ Čas, 11. 5. 1946.

⁶¹ ŠUTAJ, Š.: *Občianske politické...*, Bratislava, s. 43.

⁴⁴ GOTTWALD, K.: *Spisy, zv. XII*. Bratislava: VPN, 1955, s. 29.

⁴⁵ Čas, 19. 4. 1946.

⁴⁶ ŠOKA Košice, f. DS č. 762/46.

⁴⁷ SNA Bratislava, f. SNF, zápisnica č. 2/1946.

⁴⁸ Čas, 11. 5. 1946.

⁴⁹ Demokratické hlasy, 3. 3. 1946.

⁵⁰ Demokratické hlasy 3, 3. 1946.

⁵¹ Pravda, 24, 1. 1946.

V Trstenej bol zavraždený verejný žalobca OLS⁶², 24. mája bol zastrelený v Dolnom Kubíne A. Hlavatý, aktivista DS, pracovníkom okresného sekretariátu KSS Jánom Kresákom, predseda MO KSS v Hybiach A. Kanda ťažko poranil predsedu MNV za DS J. Kandu, v obci Čápy zavraždil Ján Kollár predsedu KSS V. Vajdu.⁶³

Výsledky volieb všeobecne s napätím očakávané, priniesli výrazné rozdiely vo výsledku v Čechách a na Slovensku. V Čechách dosiahli komunisti azda viac ako predpokladali. V samotných Čechách získala KSČ 43,2 % hlasov. Za ňou nasledovali národní socialisti s viac ako 25 %, ľudovci s vyše 16 % a sociálni demokrati s necelými 15 %.

Aj na Morave získala KSČ najviac hlasov, avšak menej ako v Čechách – 34,3%. Na rozdiel od Čiech druhou najsilnejšou stranou sa stali ľudovci s 27,6 %, nasledovali národní socialisti – 20,8 % a sociálni demokrati s 16,5 %.

Na Slovensku sa nádeje niektorých komunistov na volebné víťazstvo nespĺnili. Demokratická strana získala 999 622 hlasov – 62 %, Komunistická strana Slovenska 489 596 – 30,37 %, Strana práce 50 079 – 3,11 %, Strana slobody 60 195 – 3,73 %. Prázdne hlasovacie lístky odovzdalo 12 724 voličov – 0,79 %.

Výsledky volieb na strednom Slovensku sa v podstate zhodujú s celoslovenským priemerom. Demokratická strana získala 62,5 %, Komunistická strana Slovenska 31,9 %, Strana slobody 3,0 % a Strana práce 2,8 %.

Novým stranám sa ani tu nepodarilo výraznejšie presadiť, získali dokonca menej ako bol celoslovenský priemer. Výnimku tvorili okresy Modrý Kameň – Ssl 9,3 %, Krupina – Ssl 14,0 %, Rimavská Sobota – Ssl 6,8 %, Feledince – SP 9,3 %, Lučenec SP 7,1 %, Rimavská Sobota – SP 5,7 %, Banská Štiavnica Ssl – 5,1 %.

Z 26 okresov skúmaného regiónu zvíťazila Demokratická strana v 24, Komunistická strana Slovenska len v 2. Priam katastrofálne dopadli voľby pre KSS v okresoch Námestovo DS 94,9 %, KSS 3,7 %, Trstená DS 92,2 %, KSS 5,6 %, Dolný Kubín DS 82,7 %, KSS 14,6 %. Hlboko pod celoslovenským boli pre KSS aj výsledky volieb v okrese Krupina – 19,7 %, Modrý Kameň 24,9 % a Čadca 25,8 %.

V dvoch okresoch, v ktorých zvíťazila KSS, len v jednom získala nadpolovičnú väčšinu – v Brezne 56,2 %, v Revúcej 48,6 %.

Viac ako v celoslovenskom priemere získala KSS v okresoch Banská Bystrica 41,2 %, Považská Bystrica 43,8 %, Lučenec 35,4 %, Martin 38,7 %, Rimavská Sobota 36 %.

Ak sa komunistická strana spoliehala najmä na hlasy robotníkov, vyšlo jej to čiastočne. Robotníkov a zriadencov vo všetkých odvetviach národného hospodárstva bolo k októbru 1946 – 593 823, teda viac o 100 000, ako hlasovalo vo voľbách za KSS. Zároveň získala viac hlasov, ako bolo zamestnaných robotníkov v priemysle, tých bolo 245 939.⁶⁴

Na strednom Slovensku získala KSS najviac hlasov v okresoch s vyšším počtom obyvateľov, pracujúcich v priemysle. (Slovenský priemer bol 42,1 na 1000 obyvateľov). V Brezne to bolo 112,9, v Revúcej 78,6, Banská Bystrica 71,3, Považská Bystrica 134,4, Lučenec 93,9, Martin 64,8, Rimavská Sobota 51,3.

Výnimkou je okres Ružomberok, okres s najvyššou zamestnanosťou v priemysle na strednom Slovensku – 177,8, z DS volilo 64,5 %, z KSS 32 % voličov.

Opačným príkladom je okres Feledince. Tam pripadlo na 100 % len 7,5 zamestnaných v priemysle a KSS získala 38,2 hlasov, DS 53,8.

Za zaujímavosť stojí porovnanie výsledkov volieb z mája 1946 s poslednými parlamentnými voľbami v prvej Československej republike v roku 1935 v niektorých okresoch, kde získala

KSS viac hlasov ako bol priemer. Spočítali sme hlasy KSČ a sociálnej demokracie: Brezno 1935 – 31,05 %, 1946 – 56,2 %, Revúca 21,29 % – 48,6, Feledince 23,02 % – 38,2 %, Lučenec 11,14 % – 35,4 %, Rimavská Sobota 20,48 % – 36,6, Banská Bystrica 16,67 % – 41,2%.

Samozrejme, že nie je možné len jednoducho štatisticky porovnávať výsledky obidvoch volieb. Konali sa v úplne iných podmienkach, na ľudí pôsobili úplne iné faktory. Aj tak však možno pozorovať určitú kontinuitu.

Na výsledky volieb nemalo väčší vplyv ani náboženské zloženie jednotlivých okresov. V dvoch okresoch, kde komunistická strana na strednom Slovensku získala najsilnejšie pozície bola náboženská skladba úplne rozdielna. V Brezne sa k rímsko-katolíckemu vierovyznaniu z 1000 obyvateľov hlásilo v priemere 836,5, k evanjelickému a. v. 83,2. V Revúcej ku katolíckemu 372 a evanjelickému 590,4.

Hoci priložená tabuľka uvádza náboženské zloženie okresov z roku 1940, k podstatným zmenám do r. 1946 nemohlo dôjsť.

Výsledky obidvoch volieb a náboženské zloženie podstatne dokumentujú nasledujúce tabuľky. (Prevzaté – LALUHA, I.: *Február 1948 a stredné Slovensko*. Martin, 1967, s. 304 až 307, 309.)

Tabuľka č. 1 Voľby do UNZ z 26. mája 1946

OKRES	Na 1000 obyv. bolo	VÝSLEDOK v % vyjadrení OBCE, kde väčšinu získala							biele l.	X ₁
	v priem. čínných	SP	DS	KSS	Ssl	DS	KSS	SSL		
Nová Baňa	72,3	2,8	56,5	38,4	1,4	0,9	20	12	-	19
Brezno	112,9	2,6	37,6	56,2	2,8	0,8	9	22	-	7
Banská Bystrica	71,3	1,8	53,4	41,2	2,9	0,7	35	22	1	18
Považská Bystrica	134,4	2,5	51,1	43,8	1,6	1,0	27	13	-	5
Bytča	28,0	2,5	57,9	36,9	1,9	0,8	15	8	-	10
Čadca	27,2	2,5	69,8	25,8	1,3	0,6	12	1	-	10
Feledince	7,5	4,3	53,8	38,2	3,1	0,6	34	16	-	32
Hlava	66,9	2,1	57,0	35,0	4,5	0,8	23	8	-	18
Modrý Kameň	-	1,5	64,4	24,9	9,3	0,8	64	4	1	59
Kremnica	60,5	3,3	63,5	30,1	2,0	1,1	25	4	-	14
Krupina	7,5	1,7	63,7	19,7	14,3	0,6	72	1	2	63
Dolný Kubín	15,8	1,4	82,7	14,6	0,8	0,5	33	2	-	14
Lučenec	93,9	7,1	54,5	35,4	2,3	0,7	57	16	-	51
Martin	64,8	2,1	56,5	38,7	2,0	0,7	69	19	1	28
Kysucké Nové Mesto	6,9	1,7	62,0	32,9	2,8	0,6	19	6	1	8
Liptovský Mikuláš	40,9	3,9	54,5	38,5	2,2	0,9	57	16	-	31
Námestovo	7,1	0,7	94,9	3,7	0,4	0,3	26	0	-	3
Púchov	65,7	3,1	65,4	28,4	2,4	0,7	35	7	-	19
Revúca	78,6	1,7	47,1	48,6	2,0	0,6	16	21	-	
Ružomberok	177,8	1,3	64,5	32,3	1,2	0,7	19	7	-	1
Rimavská Sobota	51,3	5,7	50,1	36,6	6,8	0,8	44	14	2	40
Banská Štiavnica	127,0	5,1	58,6	32,9	2,4	1,0	16	2	-	15
Tornaľa	1,8	2,2	65,8	29,7	0,8	1,5	33	10	-	33
Trstená	9,1	0,8	92,2	5,6	2,1	0,3	22	0	-	10
Zvolen	13,8	3,1	58,8	35,1	2,4	0,6	32	7	-	12
Žilina	89,6	2,5	62,5	32,7	1,6	0,7	42	17	-	18
SLOVENSKO	42,1	3,1	62,0	30,4	3,7	0,8	856	255	8x ₁	559
Bez bielych lístkov	-	3,1	62,5	30,6	3,8	-	75,8	22,6	0,7	65,3

⁶² Pravda, 1. 6. 1946.

⁶³ ŠUTAJ, Š.: *Občianske politické...*, Bratislava, s. 149.

⁶⁴ VARTÍKOVÁ, M.: *Roky rozhodnutia*. Bratislava, 1962, s. 150.

Poznámky k tabuľke č. 1:

X₁ – Obce, kde v roku 1948 NF získal nad 70 % hlasov, ale v roku 1946 v nich väčšinu získala DS.
 X₂ – 7 obcí nehlasovalo (5 v okrese Feledince, po 1 v okresoch Kremnica a Tornaľa), t. j. 0,6 %, a 3 obce (v okresoch Kremnica, Lučenec a Púchov) mali rovnaký počet hlasov pre KSS i DS, t. j. 0,3 %. Tabuľka je zostavená spracovaním údajov zo: Zprávy SUS, roč. 1946, řada B, č. 1–25 a ŠSUA.

Tabuľka č. 2 Voľby do poslaneckej snemovne v máji 1935

Okres	Zo 100 odovzdaných hlasov vôbec pripadlo na kandidátnu listinu č.														
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	15	
Nová Baňa	0,69	16,42	1,24	14,80	0,48	0,06	45,09	–	1,11	2,17	9,62	–	–	0,32	
Brezno nad Hronom	8,35	13,37	3,26	31,05	0,71	0,09	40,62	–	1,28	0,58	0,05	–	–	0,19	
Banská Bystrica	12,93	15,54	5,46	16,67	0,70	0,13	39,43	–	1,60	3,73	0,23	–	–	3,58	
Považská Bystrica	11,66	13,51	2,56	7,05	11,39	0,08	51,15	–	1,44	0,25	0,10	0,60	–	0,21	
Bytča	9,13	12,37	0,77	3,46	30,26	0,06	41,26	–	0,50	0,04	0,13	1,33	–	0,69	
Čadca	10,02	11,66	2,84	4,78	15,64	0,03	52,33	–	1,44	0,06	0,07	0,88	–	0,25	
Feledince	16,61	6,72	2,08	23,62	0,25	0,06	4,00	–	1,09	44,77	0,13	0,09	0,13	0,45	
Ilava	11,22	15,63	1,62	10,74	9,38	0,13	46,79	–	2,78	0,30	0,19	0,73	–	0,49	
Modrý Kameň	34,32	6,61	2,26	8,73	0,32	0,28	22,44	0,01	0,34	20,35	0,12	0,14	0,10	3,98	
Kremnica	9,05	10,12	3,42	7,47	2,41	1,74	39,56	–	0,49	5,40	19,84	–	–	0,50	
Krupina	23,08	5,26	1,53	11,26	0,29	0,05	30,83	0,03	2,15	20,52	0,13	0,87	–	4,00	
Dolný Kubín	27,83	7,95	2,20	2,99	2,44	0,02	47,66	–	3,14	0,28	0,09	4,76	–	0,64	
Lučenec	17,41	14,28	4,08	17,14	0,28	0,08	27,26	–	2,15	14,59	0,16	0,14	0,08	2,35	
Martin	25,51	13,67	3,97	10,15	0,60	0,62	29,60	–	2,67	1,40	10,08	0,12	–	1,61	
Kysucké Nové Mesto	9,24	6,58	2,00	6,66	13,39	0,06	55,85	–	0,20	0,07	0,08	4,90	–	0,97	
L. Mikuláš	29,21	19,52	2,50	17,12	0,35	–	26,77	–	3,05	0,43	–	–	–	1,05	
Námestovo	11,23	2,92	0,41	1,64	5,74	0,03	77,20	–	0,56	0,04	0,05	0,10	–	0,08	
Púchov	17,55	19,43	0,86	5,04	3,57	0,02	50,31	–	2,32	0,19	0,45	0,08	–	0,18	
Revúca	21,46	13,27	5,47	21,29	1,01	0,01	23,33	–	1,60	12,05	0,02	–	0,01	0,18	
Ružomberok	7,03	7,53	3,32	18,06	2,12	–	55,17	–	2,06	0,96	–	–	–	3,75	
Rimavská Sobota	23,49	17,46	4,88	20,48	1,56	0,03	17,98	–	2,46	11,28	0,07	0,07	0,04	0,20	
Banská Štiavnica	10,55	24,68	5,75	6,47	0,87	0,08	41,36	–	1,03	7,66	0,16	–	–	1,39	
Tornaľa	20,90	8,25	2,86	22,31	0,23	0,03	1,48	–	1,62	41,60	0,21	0,09	0,21	0,21	
Trstená	10,79	5,19	0,94	0,84	4,93	0,04	76,58	–	0,53	0,05	0,01	0,01	–	0,09	
Zvolen	15,92	13,30	4,08	10,83	0,77	0,07	51,15	–	2,35	0,89	0,08	–	–	0,56	
Žilina	7,62	14,88	2,68	11,47	7,77	0,11	42,20	–	0,77	0,82	0,65	9,96	–	1,07	
Slovensko	17,64	11,34	3,19	12,97	2,31	0,33	30,12	0,02	2,58	14,19	1,70	2,01	0,03	1,57	
ČSR	14,30	12,55	9,18	10,32	7,48	3,64	6,86	1,73	5,44	3,55	15,18	2,03	0,07	5,57	

Poznámky k tabuľke č. 2

Tabuľka je zostavená z údajov v „Československá statistika“, zväzok 134, řada I., zošit 5, SUS Praha 19.

Politické strany a čísla ich kandidačných listín:

1. Republikánska strana zemélského a maloroľníckeho lidu.
2. Československá sociálno-demokratická strana dĕlnická.
3. Československá strana národně-socialistická.
4. Komunistická strana Československa.
5. Československá strana lidová.
6. Německá sociálno-demokratická strana dĕlnická v Československé republice.
7. Autonomistický blok.
8. Německý svaz zemédelců.
9. Německá křesťansko-sociální strana lidová.
10. Československá živnostensko-obchodnícka strana středostavovská.
11. Krajinská křesťansko-sociální strana a maďarská národní strana.
12. Sudeto-německá strana.
13. Národní obec fašistická.
14. Národní sjednocená úřednicko-zřizenecká strana.
15. Hospodárska strana dluzníků všech stavů.
16. Národního sjednocení.

Německá křesťansko-sociální strana lidová (kandidačná listina č. 9) a Národní sjednocení úřednické zřizenecké strany (kandidačná listina č. 14) sa na Slovensku volieb nezúčastnili, a preto ich v tabuľke neuvádzame. V celoštátnom meradle dosiahla strana s kandidačnou listinou č. 9–1,98 % hlasov, strana s kandidačnou listinou č. 14–0,12 % hlasov.

V autonomistickom bloku (č. 7) kandidovali spolu strany: Hlinkova slovenská ľudová strana, Slovenská národná strana. Autonomný zemélský sojuz a Polskie stójnictwo v Czechoslowacii. (Tabuľka. č. 3 na str. 28.)

Výsledky volieb na Slovensku vyvolali v radoch Demokratickej strany eufóriu, v radoch komunistickej strany rozpaky a sklamanie.

Jozef Lettrich 7. júna 1946 vyhlásil, že „26. mája 1946 na Slovensku zvíťazila Československá republika, zvíťazila demokracia. Opozícia nezískala ani jedno percento, a to je veľký úspech pre republiku. Nikdy sa nestalo od r. 1918, že by slovenský národ odovzdal takmer 100 % vládnym stranám. Na Slovensku vždy bola veľmi silná opozícia, ktorá bola vážnym činiteľom. Dnes na Slovensku opozície niet. Ak zvíťazili strany NF, musí to ČSR zaaktivovať, ako aktívnu položku, na ktorú môžeme byť hrdí, ako Slováci, tak aj Česi“.⁶⁵

Toto vyhlásenie bolo nesporne zdôraznením lojality a ochoty DS spolupracovať s partnermi. Ostalo však prakticky bez povšimnutia. Zároveň J. Lettrich dobre vedel, že nie je možné porovnávať situáciu v prvej ČSR so situáciou po roku 1945. Najmä keď hovoril o opozícii. Biele lístky nemohli reprezentovať opozíciu. Keby aj percento bielych lístkov bolo vyššie, pre opozíciu neexistoval priestor ani v Národnom fronte, ani v Národnom zhromaždení.

Presnejšie už znie jeho vyhlásenie oveľa neskôr, keď v emigrácii hodnotil voľby – „1. 70 % slovenského ľudu odmietlo komunizmus, 2. slovenský ľud odmietol separatizmus a 3. jednomyseľne sa postavil za obnovenú republiku. Tieto skúsenosti boli cenné vzhľadom na najbližší vývoj slovenských politických pomerov“.⁶⁶

⁶⁵ Demokratické hlasy, 7. 10. 1946.

⁶⁶ LETTRICH, J.: *Dejiny novodobého Slovenska*. Bratislava: Archa, 1993, s. 188.

Tabuľka č. 3. Náboženstvo prítomného obyvateľstva roku 1940:

OKRES	Z 1000 prítomných obyvateľov prihlásilo sa k náboženskému vyznaniu									
	rim.-kat.	gréč. kat.	ev. a. v.	ev. ref.	ev. a iné pravo	iné kresť.	ostat. nekresť.	izrael	bezvyz.	slávne a neuv.
Nová Baňa	979,5	1,7	7,1	0,2	-	0,6	0,1	0,0	10,7	0,1
Brezno	836,5	72,2	83,2	0,6	0,4	0,9	0,2	0,0	5,5	0,5
Banská Bystrica	578,4	5,6	378,8	1,4	0,6	2,2	2,0	0,1	27,5	3,4
Považská Bystrica	956,6	7,5	21,2	0,6	1,6	0,8	0,9	0,1	8,2	2,5
Bytča	956,0	0,6	30,1	0,2	0,1	0,2	0,0	0,0	12,3	0,5
Čadca	986,5	0,3	3,4	0,1	0,0	0,0	0,2	0,0	9,1	0,4
Hnúšťa	435,0	2,1	544,2	3,0	0,1	1,3	3,7	0,0	9,5	1,1
Hlava	958,9	2,4	20,9	1,0	1,3	0,6	0,2	0,0	10,6	4,1
Modrý Kameň	447,4	3,2	531,9	6,4	-	0,4	1,6	-	7,7	1,4
Kremnica	949,2	1,7	41,1	0,3	0,2	0,2	0,4	-	6,5	0,4
Krupina	645,5	2,2	340,5	0,8	0,3	0,6	0,6	0,0	9,2	0,3
Dolný Kubín	664,0	2,6	315,8	0,4	0,4	1,0	0,2	-	15,3	0,3
Lovinovaňa	537,3	1,1	454,4	0,6	0,0	0,1	2,6	-	3,5	0,4
Martin	451,1	3,1	518,7	1,2	0,7	1,7	0,7	0,1	20,8	1,9
Kys. Nové Mesto	995,8	0,3	1,5	-	0,0	0,1	-	-	2,2	0,1
L. Mikuláš	357,0	3,0	608,6	0,6	0,5	1,0	5,4	0,0	23,4	0,5
Námestovo	988,5	0,5	2,2	0,1	-	0,1	0,0	0,1	8,5	0,0
Púchov	797,0	1,1	186,7	0,4	0,5	0,2	-	-	13,5	0,6
Revúca	372,0	4,5	590,4	5,3	0,2	0,4	6,7	-	17,5	2,2
Ružomberok	899,0	4,7	69,1	1,2	0,6	1,4	0,9	0,0	21,8	1,3
Banská Štiavnica	726,8	4,0	242,1	9,8	0,3	0,7	0,7	-	13,3	2,3
Trstená	982,0	0,6	3,5	0,2	0,0	0,2	0,2	-	13,2	0,1
Zvolen	654,9	7,1	323,0	1,1	0,2	0,7	1,2	-	10,3	1,5
Žilina	926,2	3,1	28,3	0,7	0,5	1,4	0,2	0,1	38,0	1,5
Slovensko	741,2	69,0	146,4	4,9	0,5	2,7	1,0	0,1	32,6	1,6

Tabuľka je zostavená z údajov: Zprávy ŠPŠU, 1946, č. 1.

Demokratická strana vedela veľmi dobre, že volebné víťazstvo prinesie strane aj mnoho vážnych politických problémov. Keď nový generálny tajomník DS M. Bugár v mene Predsedníctva obežníkom z 3. júna 1946 d'akoval členstvu za víťazstvo vo voľbách, v úvode konštatoval, že demokracia ešte nevyhrala. Náš úhlavný nepriateľ nás chce zdiskreditovať.⁶⁷

Postoj KSČ výstižne charakterizoval prešovský týždenník DS Ozvena: „Keď boli oznámené volebné výsledky, dozvedeli sme sa, že v Čechách zvíťazil ľud, lebo pravicoví sirotkovia odovzdali hlasy KSČ, na Slovensku naproti tomu reakcia, lebo tam KSS väčšinu hlasov zakázanej pravice nedostala.“⁶⁸

Aj keď výsledky volieb na Slovensku nemohli ovplyvniť rozhodujúcou mierou celoštátny pomer síl, zloženie vlády a pod., predsa ich význam nebol zanedbateľný. Výsledky určili zastúpenie strán v Slovenskej národnej rade. Na ich základe mal byť vytvorený nový Zbor povereníkov.

Vznikla paradoxná situácia. V ústredných orgánoch ľavicová väčšina (KSČ a sociálna demokracia), na Slovensku 30 % zastúpenie komunistov. KSČ presadila prijatie tzv. tretej pražskej dohody, výrazne obmedzujúcej právomoci slovenských národných orgánov. Tým aj eliminovala možnosti väčšinovej Demokratickej strany účinnejšie ovplyvňovať politické dianie. České nekomunistické strany, keď jednoznačne podporili presadenie dohody, vôbec opomenuli skutočnosť, že obmedzovaním možnosti DS v skutočnosti podporili zábery KSČ v neprospech celého občianskeho bloku v Československu.

Aj keď KSČ mohla z centra z Prahy eliminovať dopad výsledkov volieb na Slovensku, rozhodla sa k frontálnemu útoku proti Demokratickej strane a snažila sa k tomu využívať aj iné politické strany. K. Gottwald sa vyjadril: „My sme sa radili, aby sa od Demokratickej strany odštiepilo demokratické krídlo, aby sa tak zoskupili všetky elementy, ktoré nechcú prejsť do komunistickej strany, aby ten rozkol v Demokratickej strane bol hodne hlboký. Sociálni demokrati s tým súhlasili v nádeji, že získajú hlasy, začal sa rozkol miesto v radoch reakcie v radoch ľavice, a tým sa oslabil aj rozkol v Demokratickej strane. A z celého rokovania, ako sa tvorilo okolo vytvorenia národnej Strany slobody, kde mal stáť na čele pôvodne Šrobár, bolo jasné, že to viac-menej zlyhalo, že demokrati vyšli z krízy za podmienok určitého vnútorného prevratu, že posunuli dopredu bývalých Hlinkovcov, že potom bolo vidno, že sa konsolidujú.“⁶⁹

Taktiku KSČ po voľbách vyjadril Ladislav Holdoš, ktorého výrok zo 6. 6. 1946 z Ružomberku cituje Dr. Jozef Lettrich v Dejinách novodobého Slovenska: „Vedenie KSČ vypracovalo presný plán, obsahujúci 15 bodov na rozbitie Demokratickej strany a na uchopenie moci do našich rúk. Demokratickej strane musíme za každých okolností dokázať protištátnu činnosť a potom ju rozpustiť.“⁷⁰

Komunistická strana začala organizovať nátlakové akcie. V Bratislave sa konala demonstrácia, ktorej účastníci požadovali zastaviť vydávanie Času a dokonca rozpustenie Demokratickej strany, ako neštátotvornej.⁷¹

Napätie vyvolávané na Slovensku, bolo komunistami prenášané aj na pôdu vlády v Prahe, ktorá pod vplyvom tejto atmosféry 31. mája 1946 schválila redislokáciu vojsk na Sloven-

⁶⁷ ŠUTAJ, Š.: *Občianske politické...*, Bratislava, s. 149.

⁶⁸ ŠUTAJ, Š.: *Občianske politické...*, Bratislava, s. 150.

⁶⁹ ŠUTAJ, Š.: *Občianske politické...*, Bratislava, s. 154.

⁷⁰ Deň, 4. 6. 1946.

⁷¹ SNA Bratislava, f. PV, č. 6498/46 prez.

sku a doporučila aby Demokratická strana dala jednoznačne najavo, že nie je stranou separa-
tistickou a že podporuje očistu verejného života a potrestanie zradcov.⁷²

Politické strany vydali na pôde Národného frontu „Ohlas“ k slovenskému národu
a k Československej verejnosti.⁷³ Vyslovili sa za prísne a spravodlivé potrestanie čelných pred-
stavitel'ov Slovenského štátu a zároveň sa zaviazali že urobia všetko preto, aby celý verejný
a politický život Slovenska bol očistený od fašistov a kolaborantov.⁷⁴

Jedným zo závažných problémov po voľbách bolo vytvorenie nového Zboru poverení-
kov. Dohoda o jeho zložení bola dosiahnutá 7. augusta 1946. Strana práce a Strana slobody
v ňom zastúpené neboli. Ich návrh na rozšírenie ZP o dve miesta, ktoré by mali pripadnúť im,
neprešiel. Napriek tomu, že Demokratická strana získala takmer dvojtretinovú väčšinu, súhla-
sila s požiadavkou KSS obsadiť funkciu predsedu Zboru povereníkov, ktorým sa stal Dr. Gustáv
Husák. Demokratom pripadlo miesto podpredsedu – stal sa ním Rudolf Frašťacký a v 15 člen-
nom zbore obsadili 9 poverenických kresiel. Nepodarilo sa im však získať mimoriadne vý-
znamný post – poverenictvo vnútra. Spory o jeho obsadenie boli najtvrdšie. Dr. Lettrich zdô-
vodňoval nárok svojej strany na tento rezort výsledkami volieb a nespokojnosťou s jeho
činnosťou do volieb, čo komunisti odmietali. A tak nakoniec kľúčový rezort ktorý riadil bez-
pečnostné zložky a národné výbory, ako kompromisné riešenie bol obsadený nestranikom,
gen. M. Ferienčíkom. Funkcia predsedu Slovenskej národnej rady pripadla Demokratickej
strane – stal sa ním jej predseda Dr. Jozef Lettrich.

Pretože komunálne voľby sa nekonali, logicky sa malo zmeniť zloženie aj národných
výborov na základe výsledkov parlamentných volieb.

KSS si uvedomovala v akom nevýhodnom postavení sa v NV ocitne. Preto Karol Šmidke
argumentujúc hrozbou prenikania ľudákov do NV, ako dôsledok aprílovej dohody, požadoval
zachovať status quo. Požiadavka komunistov bola neakceptovateľná. Bolo nemysliteľné, aby
s takým vyriešením súhlasili české nekomunistické strany. KSS musela svoju požiadavku
stiahnuť. Nakoniec SNR prijala 16. júla 1946 nariadenie č. 92, na základe ktorého sa mali
národné výbory obnoviť podľa výsledkov volieb do Ústavodarného národného zhromaždenia
z 26. mája 1946.⁷⁵

Na základe tohto nariadenia kandidátky do NV preverovali a schvaľovali okresné roz-
hodčie komisie. Kandidovať nesmel človek, proti ktorému sa viedlo vyšetrovanie podľa záko-
na o potrestaní fašistov a kolaborantov. Okrem toho nesmeli kandidovať osoby ktoré boli
členmi Slovenského snemu, alebo vlády po 6. októbri 1938, funkcionári Hlinkovej gardy,
Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, Hlinkovej mládeže, dôstojníci a poddôstojníci HG,
Domobrany, členovia pohotovostných oddielov HG, príslušníci nemeckých alebo maďarských
politických strán. Toto nariadenie sa nemalo vzťahovať na osoby, ktoré boli do spomínaných
organizácií a inštitúcií vyslané odbojovými protifašistickými organizáciami.

Proces obnovy národných výborov bol veľmi zdĺhavý, sprevádzaný sústavnými kon-
fliktmi, vyvolávanými predovšetkým komunistami, ktorí stále napádali kandidátky Demokra-
tickej strany, že sú na nich bývalí ľudáci ako dôsledok rešpektovania aprílovej dohody.

Pravdou je, že bývalí členovia HSLS sa objavovali na kandidátkach aj DS aj KSS. Nebo-
lo to nakoniec nič neočakávané. HSLS ako štátostrana bola mnohopočetnou, absolútna väč-
šina štátnych zamestnancov bola v nej organizovaná.

Podľa KSS sa na jej kandidátov – bývalých členov HSLS vzťahovala časť nariadenia
SNR č. 92 – do NV mohli byť navrhnuté osoby vyslané odbojovými organizáciami. Pri kandi-
dátach za DS akoby neexistovala možnosť, že tam tiež vyslaní boli antifašistickými organizá-
ciami. Táto časť nariadenia bola najmä KSS často zneužívaná.

Mimoriadne podráždene reagovala komunistická strana na prípady, keď nimi spochyb-
ňovanú kandidátku podporila niektorá z malých strán, najmä Strana práce ktorá sa v septem-
bri 1946 premenovala na Sociálnu demokraciu na Slovensku, čo NF zobral na vedomie až
koncom februára 1947.⁷⁶

Sťažovala sa, že napr. vo Vitanovej (okres Trstená) sociálni demokrati podporili 5 kandi-
dátov za DS, ktorí boli údajne členmi POHG. Podobný postup sociálnej demokracie bol v okrese
Trstená podľa KSS úplne bežný. Na podobný prípad poukazovali aj v okrese Lučenec v obci
Pleš-Rombáň.⁷⁷

Vyskytovali sa sťažnosti spoločenských organizácií, JZSR napr. v Liskovej, Lúčkach
(okres Ružomberok)⁷⁸, partizáni v Žiline⁷⁹, že neboli zastúpené v NV. Prípadov bolo viac. DS
celkom prirodzene neuvažovala o možnosti prepustiť svoje miesta organizáciám, ktoré evi-
dentne podporovali KSS, tá však tiež neuvolňovala miesta v NV ktoré voľbami získala, hoci
podobné požiadavky slovné vždy podporovala.

Vinou častých sporov obnova národných výborov trvala veľmi dlho po voľbách, tiahla sa
takmer pol roka.

V súvislosti so spoločenskými organizáciami si začala Demokratická strana uvedomovať,
aj keď dosť neskoro, význam spoločenských organizácií, najmä keď sú monopolne ovlá-
dané a dokonca zneužívané jednou politickou stranou. Išlo najmä o odborovú organizáciu,
početnú a sociálnou demagógiou ľahko manipulovateľnú. Potvrdil to aj priebeh prípravy
a schvaľovania znárodňovacích dekrétov.

Preto 27. júla 1946 vydal Ústredný sekretariát DS obežník týkajúci sa založenia národno-
hospodárskeho odboru s viacerými oddeleniami. Dokument oznamoval že Demokratická strana
sa bude snažiť „vnášať do sociálnej politiky kresťanského ducha. Vychádzajúc z tohto stano-
viska musíme sa pričiniť o to, aby sme prenikli do odborových organizácií, aby sme takto
potom dokázali že sociálna otázka je otázkou programu našej strany a že sa môže diať aj
v duchu kresťanskom“.⁸⁰

Ústredný tlačový orgán DS Čas zriadil na svojich stranách odborársku besiedku. DS
požadovala pomerne zastúpenie v odboroch.

V Dôverníku DS z mája 1947 sa konštatuje, že odbory ktoré sú politicky a ideovo jed-
nostranne organizované, nemôžu plniť svoje poslanie. Musí sa zmeniť celá ich ideová základ-
ňa, najmä pokiaľ ide o uplatňovanie kresťanského a mravného princípu. Ak sa tak nestane,
Demokratická strana začne robiť vlastnú odborársku organizáciu.

Pobúrenie Demokratickej strany vyvolali vystúpenia predsedu Ústrednej rady odborov
Antonína Zápotockého na Slovensku v júli 1947, ktoré nikoho nenechali na pochybách, čle-
nom akej strany je a ako sú odbory vedené. Jeho slová o aktivizácii reakcie na Slovensku
zostrihli permanentne napätú politickú situáciu na Slovensku. Orgán DS Čas označil Zápotoc-
kého návštevu za nevítanú.

⁷⁶ SNA Bratislava, f. PV II/1, č. 2434-1947 arch. (1056).

⁷⁷ SNA Bratislava, f. PV II/1 č. 3279-1947 adm. (1042).

⁷⁸ SNA Bratislava, f. PV II/1 č. 2459-1947 adm. (1051).

⁷⁹ SNA Bratislava, f. PV II/1 č. 12497/46 adm. (677).

⁸⁰ BRIŠKÁR, J.: *Vznik a činnosť...*, Bratislava, 1970, s. 127-128.

⁷² ŠUTAJ, Š.: *Občianske politické...*, Bratislava, s. 154.

⁷³ LETTRICH, J.: *Dejiny novodobého...*, Bratislava, 1993, s. 189.

⁷⁴ Čas, 2. 7. 1946.

⁷⁵ Čas, 2. 7. 1946.

KSS ako odpoveď zorganizovala celý rad protestných rezolúcií odborových organizácií po celom Slovensku, ktoré odsudzovali články v Čase a vyjadrovali podporu Zápotockému.

Podporné rezolúcie prišli z tehelne v Poltári, zo Slovenských bavnárskych závodov v Ružomberku, z firmy Elektro v Žiline, od Zväzu baníkov v Hodruši, Okresnej odborovej rady v Ružomberku, zamestnancov Správy štátnych lesov v Muráni, baníkov z Kremnice, zamestnancov Sloveny v Žiline, závodnej skupiny ROH Družstva Pálka-Žuffa v Liptovskom Mikuláši.

Niektoré rezolúcie požadovali potrestať autorov článkov a rezolúcia zamestnancov pily Industria v Banskej Bystrici nepovažuje články v Čase len za útok na jednotu odborov, ale za útok na samotné štátne zriadenie.⁸¹

Rezolúcie dokazujú, že odbory sú výlučne pod vplyvom komunistickej strany a snaha Demokratickej strany preniknúť do nich a vplývať na ne je márnou snahou. Komunisti určili odborom v blížiacom sa rozhodujúcom stretnutí veľmi vážnu úlohu a pozície v ROH v žiadnom prípade nemienili uvoľniť.

Demokratická strana sa pokúsila získať väčší vplyv na mladú generáciu. Existujúci Zväz mládeže Slovenska, ovládaný komunistami nemohol spĺňať jej predstavy. Podľa nich zväz mal byť len vrcholným, zastrešujúcim orgánom športových, politických, náboženských a iných záujmových spolkov.

DS založila vlastnú organizáciu – Odbor mladých demokratov a v apríli 1947 začala budovať jeho organizačnú sieť. Na Slovensku bolo rozdelené na štyri oblasti – východoslovenskú, so sídlom v Košiciach, stredoslovenskú (Banská Bystrica alebo Zvolen), severoslovenskú (Žilina) a západoslovenskú so sídlom v Bratislave.

Vedenie stredoslovenskej a severoslovenskej oblasti, ktorých územie sa zhruba zhodovalo s bývalým Stredoslovenským krajom sa formovali na rozhraní apríla a mája 1947. Obežník predsedníctva Odboru mladých demokratov vyzvalo svojich členov a sympatizantov, aby vystúpili zo Zväzu mládeže Slovenska, nepodporovali jeho činnosť ani pasívne ani účasťou na jeho podujatiach. Zároveň mali informovať o činnosti ZSM vo svojom okrese.

V ďalšom obežníku boli určené okresy do spomínaných dvoch oblastí. Na strednom Slovensku to boli: Banská Bystrica, Brezno, Banská Štiavnica, Feledince, Kremnica, Krupina, Levice, Lučenec, Modrý Kameň, Revúca, Rimavská Sobota, Tornaľa, Zvolen, Želiezovce, do severoslovenskej oblasti patrili: Čadca, Dolný Kubín, Ilava, Kysucké Nové Mesto, Liptovský Mikuláš, Námestovo, Púchov, Ružomberok, Trenčín, Martin, Veľká Bytča, Žilina.⁸²

Ťažko povedať, ako pokus DS skončil, nová organizácia nemala čas rozvinúť činnosť, a už vôbec nie ovplyvňovať politické dianie. Na to využívala komunistická strana v prvom rade odbory a partizánov.

Prehľbovali sa rozdiely v názoroch DS a KSS na riešenie základných hospodárskych problémov. Na rozdiel od komunistickej strany, ktorá požaduje pokračovať v znárodňovaní, zvyšuje tlak na urýchľovanie pozemkovej reformy, Demokratická strana žiada skončiť so znárodňovaním. DS zdôrazňuje, že považuje „za potrebné, aby sa obdobie revolučných zásahov v hospodárstve skončilo. Vidíme ich splnené podľa Košického vládneho programu, a preto každý iný prvok pokladáme za rušivý zásah do hospodárstva“.⁸³

Požaduje, aby skonfiškované malé podniky boli dané súkromným podnikateľom a v prípade stredných podnikov má mať súkromné podnikanie rovnaké práva, ako znárodnený priemysel.⁸⁴

Na znárodnenú sféru, jej hospodárske výsledky sa díva DS so značnou skepsou. Dr. Matej Josko v parlamente charakterizoval národné podniky ako neusporiadaný substrát, ktorého výroba nie je rentabilná.⁸⁵

Za cieľ svojej hospodárskej politiky DS (Dôverník DS č. 2, 31. V. 1947) považuje človeka, „osobnosť, ktorá má svoju zložku duchovnú a hmotnú“. Nesúhlasí s kapitalizmom, ktorý „hlása neobmedzenú voľnosť jednotlivca“ a zároveň „neuznáva mravné hľadisko“.

Rovnako DS odmieta marxistické riešenie, ktoré „svojim materialistickým zameraním vedome upiera človeku také široké podmienky, aké sú nevyhnutné na naplnenie zmyslu ľudského bytia“.

Demokratická strana tvrdí, že uznáva určitú mieru usmerňovania hospodárstva, ktoré sa však nemôže stať cieľom. „Nemohli by sme súhlasiť s takým plánovaním, v ktorom by sa človek degradoval na bezduchý prvok. Preto nesmie narúšať základné zásady demokracie. Máme na mysli to, že musí sa pohybovať v rámci platných zákonov tak, že každý občan, resp. každá zložka hospodárskeho života bude mať pred zásahmi prípadnej ľubovôle výkonných orgánov zabezpečený rámec činnosti.“

V čase, keď stále pokračovali problémy s pozemkovou reformou KSČ vyhotila situáciu prostredníctvom ministra poľnohospodárstva J. Ďuriša. Návrh zákonov, ktoré predložil Ústavodarnému národnému zhromaždeniu išiel ďaleko za rámec dohodnutých zásad pozemkovej reformy z roku 1945. Keď Poľnohospodársky výbor UNZ odmietol návrh zákonov, postup ministrov za protiústavný, vyslovil mu nedôveru a požiadal predsedníctvo UNZ a vládu, aby urobila nápravu, KSČ znovu prikrčila k organizovaniu nátlakových akcií.⁸⁶

Jedna zo skupín z okolia Prahy sa dôrazne dožadovala vstupu do priestorov poľnohospodárskeho výboru a žiadala urýchlené prijatie zákonov. DS to charakterizovala ako znásilňovanie parlamentu.⁸⁷ Rezolúcie sa množili, protestovali ďalšie delegácie.⁸⁸ Svoju úlohu však plnili a v r. 1947 zákony v parlamente nakoniec prešli.

Podobný priebeh mal aj priebeh diskusie v návrhu KSČ na zavedenie tzv. milionárskej dane z roku 1947, ktorá podľa nej mala byť formou pomoci roľníkom, pri riešení vážnych problémov, ktoré boli spôsobené katastrofálnym suchom a pretrvávajúcou disparitou cien priemyselných a poľnohospodárskych výrobkov.

DS tento návrh charakterizovala ako ekonomicky nefunkčný, nesprávny, jednoznačne politicky motivovaný. Dr. Lettrich v Lučenci poukázal napr. na skutočnosť – náklady na výstavbu 3-izbového domu podľa úradných prepočtov predstavujú približne 1 milión korún. Stabilizáciou hospodárskych pomerov by klesla ich hodnota na jednu tretinu, prípadne jednu štvrtinu. Ako riešenie navrhol:

- zlacniť tovar širokých potrieb poľnohospodárskeho obyvateľstva,
- odstrániť cenovú disparitu medzi priemyslom a poľnohospodárstvom,
- uvoľniť viazané vklady roľníkov.

⁸⁴ Dôverník DS č. 1, 15. 1. 1947.

⁸⁵ Čas, 7. 3. 1947.

⁸⁶ Čas, 10. 1. 1947.

⁸⁷ ŠOBA Košice, f. DS č. 54/47.

⁸⁸ ŠOBA Košice, f. DS č. 802/47.

⁸¹ SNA Bratislava, f. OP 29. 1. 2. č. 12354/47.

⁸² ŠOBA Košice, f. DS č. 576/47 – D/V.

⁸³ ŠUTAJ, Š.: *Občianske politické...*, Bratislava, s. 179

Zásady svojej roľníckej politiky sa snažila Demokratická strana prezentovať počas dožinkových slávností, ktoré na základe obežníkov ÚS DS z 20. júna 1947 mali organizovať oblasťní a okresní tajomníci strany. Delegátov na dožinky určoval ÚS DS.⁸⁹

S týmto cieľom organizovala DS aj Roľnícke dni. Pokyny vydal ÚS DS v júni 1947. Mali sa konať pod heslom „Za slobodného roľníka“. Z každej akcie mala byť odoslaná rezolúcia, ktorá mala vyjadrovať podporu a vernosť roľníkov Demokratickej strane.

Obežník zakazoval organizáciám DS spájať sa pri prípravách Roľníckych dní s KSS a JZSR. Nemali prebehnúť ani v rámci Národného frontu.⁹⁰ Ako rečníci vystupovali vedúci predstavitelia DS, napr. Dr. J. Lettrich v Lučenci, Dr. M. Kvetko v Dudinciach (okr. Krupina), R. Frašťacký v Martine a pod.

Rok 1947 sa nesie v znamení závažných zmien a konfliktov v medzinárodných vzťahoch, ktoré rýchle dozrievali od konca II. svetovej vojny. Protihitlerovská koalícia sa definitívne rozpadla, začala studená vojna. V krajinách sovietskeho bloku boli odhalení nepriatelia ľudovodemokratického zriadenia, mocenský zápas bol rozhodnutý. Okrem Československa (Poľsko, Maďarsko, Rumunsko a Bulharsko) všade zmietli svojich bývalých spojencov a neskôr protivníkov.

Bolo len otázkou času, kedy k tomu dôjde v Československu, kde komunisti na rozdiel od Poľska, Maďarska boli najsilnejšou stranou. KSČ za účinnej pomoci ROH a odbojových zložiek vystupňovala kampaň za očistu verejného, politického života. Tá však bola na Slovensku zameraná proti Demokratickej strane a spôsob, akým bola vedená, vnášal do spoločnosti napätie a neistotu.

Vedenie DS zaujalo v septembri 1947 stanovisko k očiste: „Predsedníctvo Demokratickej strany sa stavia zásadne kladne k problémom očisty. S poľutovaním však konštatuje, že spôsob, akým sa to snažia viesť niektoré kruhy je neprijateľný a preto ho odmieta.“⁹¹

Nakoniec, v septembri 1947 bolo „odhalené“ protištátne sprisahanie aj na Slovensku. Jeho centrami na strednom Slovensku mali byť Banská Bystrica, Zvolen, Žilina, Banská Štiavnica, Bytča, Čadca, Kysucké Nové Mesto, Námestovo. Hybnou silou sprisahania malo byť ľudácke podzemie, riadené ľudáckou emigráciou.

Komunistická strana zorganizovala množstvo manifestácií, účastníci ktorých požadovali dôkladnú očistu od ľudáckych živlov a ich exemplárne potrestanie – napr. partizánska rota v Nižnej Boci.⁹²

V tom istom duchu sa konala manifestácia 18. septembra 1947 v Žiline⁹³, v Bytči 28. septembra, organizovaná Koordináčnym výborom odbojových zložiek a Okresnou odborovou radou⁹⁴, veľká demonštrácia bola 22. septembra v Bratislave. Rezolúciu zaslali aj partizáni a členovia iných odbojových zložiek, ktorí boli sústredení a ozbrojení na boj s benderovcami v Žiline.⁹⁵

Politická štvanicová funkcionárov DS sa rozbehla vo veľkom rozsahu. Prvou obeťou sa stal podpredseda vlády Ján Ursíny, ktorého prinútili podať demisiu.

V kampani sa podarilo „politickým protivníkom DS skĺbiť do jedného dva v podstate rozdielne javy. Činnosť ilegálnych skupín pracujúcich na základe ideológie ľudáctva, vydá-

vane tlačovín propagujúcich Slovenskú republiku, aj kontakty týchto ľudí s ľudáckou emigráciou a úsilie o „katolizáciu“ DS, o ktorú sa v rámci legálnych možností pokúšali predstavitelia tzv. katolíckeho krídla, i časť zástancov tejto politiky mimo DS, ktorí sa snažili o vytvorenie Kresťansko-republikánskej strany. Zámerne negovali tento rozdiel, čo umožňovalo zahŕňovať pod „protišťátnu činnosť“ aj úsilie niektorých predstaviteľov katolíckeho krídla o kresťansko-národný program DS.“⁹⁶

Úlohy proti DS vyvrcholili na celoslovenskom zjazde závodných a zamestnaneckých rád, ktorý sa zišiel v Bratislave 30. októbra 1947 a na druhý deň Dr. Gustáv Husák podal demisiu Zboru povereníkov. Krízu prišiel „pomôcť“ riešiť predseda vlády Klement Gottwald. Po známych peripetiách došlo k rozuzleniu. Bol vytvorený nový Zbor povereníkov, ktorého zloženie bolo anulovaním výsledkov volieb z mája 1946. Komunisti si overili, že kombináciou rôznych foriem nátlaku je možné dosiahnuť veľký politický efekt.

Keď sa 11. januára 1948 v Nových Prúdoch zamýšľal Bohuslav Brouk nad uplynulým rokom a nad situáciou na prahu nového napísal: „Ideme teda do jubilejného roku 1948 náležito zaťažení a jedině na čo sa v ňom môžeme tešiť, sú asi voľby v ktorých demokratické strany majú veľkú nádej na svoje posilnenie.“

Jeho nádeje sa nemali splniť. Udalosti sa rútili obrovským tempom a čo je podstatné, absolútne v rézii Komunistickej strany Československa, čo sa prejavilo najmä v regiónoch, kde sa akcie komunistov nestretli prakticky so žiadnym odporom.

Už 22. februára boli v centre stredného Slovenska v Banskej Bystrici po manifestácii, zorganizovanej KSS vytvorené Okresný a Mestský Akčný výbor národného frontu a politické čistky ihneď začali. Najprv, 24. februára bol rekonštruovaný ONV a hneď po dovŕšení politického zápasu v Prahe, 27. februára bol ONV rozpustený a AV NF požiadala Povereníctvo vnútra aby bola menovaná Dočasná okresná správna komisia.⁹⁷

V niektorých okresoch pomáhali uskutočňovať prevrat ozbrojení partizáni, milícia a pod. Napr. v Brezne veliteľ miestnej posádky vyzbrojil rotu partizánov. Vzhľadom k tomu, že v ONV mali prevahu komunisti, OAV NF nerozpustil ONV, boli však z neho vylúčení piati členovia za DS.⁹⁸

Za pomoci odbojárův a milície ovládol situáciu OAV NF v Liptovskom Mikuláši.⁹⁹

Ozbrojené oddiely odbojárův kontrolovali vývoj situácie a preberanie moci aj v Kysuckom Novom Meste. Strážili všetky úradné budovy, mosty, komunikácie a hliadkovali v uliciach mesta, a OAV NF bez väčších problémův ovládol situáciu nielen v meste ale aj v jednotlivých obciach okresu.¹⁰⁰

V dňoch 23. a 24. februára rokovalo v Šahách vedenie KSS, ROH a odbojárův, ktorí nastúpili do pohotovosti a na podnet KSS sa k nim pripojila aj tamojšia stanica Národnej bezpečnosti. Po slávnostnom zhromaždení 26. februára vznikol OAV NF. V Šahách i vo viacerých obciach museli MNV odstúpiť a správu preberali AV NF.¹⁰¹

Bez problémův uchopili moci predstavitelia KSS v Martine, kde bol OAV NF vytvorený 25. februára a hneď na druhý deň bola menovaná Okresná správna komisia. Demokratická strana sa snažila vytvárať vlastné AV, ktoré však OAV NF zakázal.¹⁰²

⁸⁹ ŠOBA Košice, f. DS č. 802/47.

⁹⁰ ŠOBA Košice, f. DS č. 503/47.

⁹¹ ŠUTAJ, Š.: *Občianske politické...*, Bratislava, s. 230.

⁹² ŠOKA Žilina, f. ONV Bytča, č. 306/47.

⁹³ Pravda, 20. 9. 1947.

⁹⁴ Pravda, 20. 9. 1947.

⁹⁵ SNA Bratislava, f. ÚP ZP č. 17647/47.

⁹⁶ ŠUTAJ, Š.: *Občianske politické...*, s. 239.

⁹⁷ ŠOBA Banská Bystrica, f. 25, 4, 3/1.

⁹⁸ ŠOKA Banská Bystrica, f. ONV Brezno, zápis. OAV NF č. 1948.

⁹⁹ SNA Bratislava, f. ÚV KSS/2, arch. j. 782.

¹⁰⁰ SNA Bratislava, f. ÚV KSS/2, arch. j. 710.

¹⁰¹ SNA Bratislava, f. ÚV KSS/2, arch. j. 622.

¹⁰² SNA Bratislava, f. ÚAV SNF/30.

Vo Zvolene vznikol OAV NF na čele s Rudolfom Blažovským a jeho členmi sa stali a niektorí členovia DS. AV NF sa tvorili aj v obciach okresu.¹⁰³

V susednom okrese Krupina odmietla Strana slobody podporiť AV NF a odmietla do nového mocenského orgánu vstúpiť. Niektorí členovia DS, ktorí spočiatku prejavili ochotu vstúpiť do AV NF, nakoniec sa na jeho ustanovujúcu schôdzu nedostavili.¹⁰⁴

V Lučenci sa dokázali postaviť na odpor malé politické strany – sociálni demokrati a najmä zástupca Strany slobody, ktorý zaujal odmietavý postoj k AV NF. Svoj postoj zdôvodňoval, že prebiehajúca akcia je len vecou komunistickej strany.¹⁰⁵

Situáciu rýchle ovládol OAV NF v Púchove, ktorý vznikol 23. februára a po ňom vznikali AV NF v obciach, zároveň boli rozpustené MNV a nahradzované DSK. Okresné vedenie DS chcelo vytvoriť vlastný AV DS, ale podobne ako v Martine nebol uznaný OAV NF a tým aj rozpustený.¹⁰⁶

O protiakciu sa pokúsila DS v okrese Bytča. Snažila sa aktivizovať svojich členov a sympatizantov v Kotešovej, Koblave, Veľkom Rovnom, Hornom Hričove, Štiavniku, Hvozdenici, Malej Bytči, Jablonovej a v Predmieri sa pokúsila zvolať protestné zhromaždenia, uspieť však nemohla. Situáciu v okrese mal pevne v rukách OAV NF za pomoci milície.¹⁰⁷

Zaujímavá situácia vznikla v okrese Trstená. Hoci išlo o okres, v ktorom DS zvíťazila s obrovskou prevahou, zakladanie AV NF prebiehalo v súlade so záujmami KSS. Tie však vôbec nepracovali podľa jej predstáv a OV KSS ich činnosť hodnotil veľmi kriticky.¹⁰⁸

Je možné reálne predpokladať, že aj v okresoch, z ktorých nemám údaje sa situácia podstatnejšie nelíšila. Je dosť prekvapujúce, že Demokratická strana pôsobila v okresoch regiónu dosť bezradne, hoci berieme do úvahy skutočnosť, že občianske politické strany z takej formy politického boja, aký im bol vnútený komunistickou stranou žiadne skúsenosti nemali. V niektorých prípadoch sa dokázali razantnejšie postaviť na odpor malé strany, najmä Strana slobody, ako podstatne silnejšia Demokratická strana.

Na záver možno konštatovať, že komunistický prevrat v podmienkach stredného Slovenska sa uskutočnil bez väčších problémov, a možno aj bez toho, aby si prostý občan v plnej miere uvedomil, k akej mimoriadnej zmene došlo.

K akým výrazným zmenám došlo po februári 1948 v politickom zložení ONV, dokumentuje tabuľka č. 4.

Pre zaujímavosť uvádzame v tabuľke č. 5 stav v ONV po voľbách z 30. mája 1948, kedy voľičom bola predložená jednotná kandidátka NF.

Napriek tomu, že voľby sa konali v úplne inej atmosfére, v iných politických podmienkach a priamo pod vplyvom nedávnych februárových udalostí, v niektorých okresoch sa vysoké percento voľičov vyjadrilo proti jednotnej kandidátke. Veľmi výrazne je to v okrese Námestovo 72,8 %, v 5 okresoch to bolo viac ako 30 % – Dolný Kubín, 39 % Kysucké Nové Mesto, 31,5 % Púchov, 31,1 %, Trstená 39,3 % a vo Zvolene 32,3 %.

Obraz, ktorý poskytli voľby v máji 1948 v mnohých okresoch nebol pre KSS lichotivý. V danej dobe však voľby o ničom nerozhodovali. O všetkom sa rozhodlo vo februári.

Tabuľka č. 4 Politické zloženie DOSK a ONV po februári 1948

OKRES	KSS	DS	SD	SSL	Bezp.	MO	Predseda
Nová Baňa	4	1	1	–	–	3	KSS
Brezno	14	5	–	–	–	5	KSS
Banská Bystrica	2	2	1	–	–	7	KSS
Považská Bystrica	6	2	1	1	–	2	KSS
Bytča	2	1	1	–	–	6	KSS
Čadca	10	1	1	–	–	–	KSS
Feleďince	10	–	4	–	1	–	KSS
Ilava	2	1	2	–	–	6	MO
Modrý Kameň	3	1	1	–	–	7	KSS
Kremnica	4	2	2	–	–	4	KSS
Krupina	–	–	–	–	–	–	KSS
Dolný Kubín	–	–	–	–	–	–	KSS
Lučenec	8	–	1	–	–	3	KSS
Martin	15	3	1	–	–	5	KSS
Kys. Nové Mesto	4	–	2	–	–	6	MO
Liptovský Mikuláš	6	2	1	–	–	–	KSS
Námestovo	–	–	–	–	–	–	KSS
Púchov	6	1	1	1	–	–	KSS
Revúca	11	7	–	–	–	1	KSS
Ružomberok	6	4	1	–	–	2	KSS
Rimavská Sobota	3	–	2	–	–	6	KSS
Banská Štiavnica	7	2	2	–	–	–	KSS
Tornaľa	–	–	–	–	–	–	–
Trstená	2	17	–	2	–	–	DS
Zvolen	–	–	–	–	–	–	KSS
Žilina	–	–	–	–	–	–	KSS
Spolu	125	52	25	3	1	63	–
Spolu (%)	46,5	19,3	9,3	1,1	0,4	23,4	–

¹⁰³ SNA Bratislava, f. ÚAV SNF/30, 36.

¹⁰⁴ SNA Bratislava, f. ÚAV SNF/30, 36.

¹⁰⁵ ŠOKA Lučenec, f. ONV, 1948, bez čísla.

¹⁰⁶ SNA Bratislava, f. ÚV KSS/2, arch. j. 765.

¹⁰⁷ SNA Bratislava, f. ÚV KSS/2, arch. j. 661.

¹⁰⁸ SNA Bratislava, f. ÚV KSS/2, arch. j. 600.

Tabuľka č. 5 Voľby do ÚNZ z 30. mája 1948

OKRES	Za NF v %	Proti v %	Počet vlasteneckých obcí	
			Celkovo	V r. 1946 DS mala väčšinu
Nová Baňa	92,0	8,0	2	0
Brezno	85,4	14,6	2	0
Banská Bystrica	80,3	19,7	1	0
Považská Bystrica	72,3	27,7	–	–
Bytča	80,2	19,8	1	1
Čadca	81,8	18,2	–	–
Feleďince	94,8	5,2	20	9
Ilava	91,4	8,6	–	–
Modrý Kameň	93,0	7,0	8	7
Kremnica	79,6	20,4	1	1
Krupina	90,9	9,1	24	23
Dolný Kubín	61,0	39,0	–	–
Lučenec	92,6	7,4	8	4
Martin	75,9	24,1	2	1
Kysucké Nové Mesto	68,5	31,5	1	1
Liptovský Mikuláš	82,0	18,0	–	–
Námestovo	27,2	72,8	–	–
Púchov	68,9	31,1	–	–
Revúca	99,5	0,5	19	7
Ružomberok	91,2	8,8	2	0
Rimavská Sobota	88,1	11,9	9	6
Banská Štiavnica	95,0	5,0	2	1
Tornaľa	99,5	0,5	39	28
Trstená	60,7	39,3	–	–
Zvolen	67,7	32,3	–	–
Žilina	74,3	25,7	1	0
Spolu	132	89 (67,4 %)		

(Prevzaté – LALUHA, I.: Február 1948 a stredné Slovensko, Tlačiareň SNP Martin 1967, s. 315 a 307).

Summary

THE BASIC ISSUES OF SOCIAL AND POLITICAL DEVELOPMENT IN SLOVAKIA IN THE PERIOD OF 1945–1948

Political development in Slovakia in the years 1945–1948, as well as in the whole of the newly restored Czechoslovak Republic, had several specific characteristics. Apart from other developments, it was also the system of political parties which existed at the time. The number of parties which were allowed was, to a considerable extent, limited and the existence of the National Front severely restricted the functioning of democracy because it, in fact, ruled out the existence of parliamentary opposition. This limited the activities of the civic parties to a great degree.

In this period, Slovakia found itself in a specific situation. The system of two political parties, including the Democratic Party, established during the Slovak National Uprising and representing civic political views, produced a peculiar political environment.

With few alternatives available, Slovak political life became polarised, which prevented the further development of the political spectrum. The new parties which were established after a short period, had little time to exert a more significant influence on the existing situation.

Despite the fact that the years from 1945 to 1948 were a short period in the history of the state and nation, they were unusually dynamic in terms of their social and political development. The end of the period, which came in February 1948, had a decisive influence on the history of both nations within Czechoslovakia in the following three decades.

The aim of this work is to monitor the complexity of this development within the region of Central Slovakia. It was here, during the Slovak National Uprising, where the foundations of the new party-political system were laid and the direction of further political development.

REKONŠTRUKCIA CESTNEJ SIETE ZVOLENSKEJ STOLICE V PRVEJ POLOVICI 16. STOROČIA

Oto Tomeček

Katedra histórie, FHV UMB, Banská Bystrica

Vývoj dopravných pomerov a cestnej siete v minulosti patria k veľmi zaujímavým témam historickogeografického výskumu. Pri výskume danej problematiky je možné využiť širokú škálu pramennej základne, ale vzhľadom k obdobiu nášho výskumu na konkrétnom území Zvolenskej stolice sa nám táto pramenná báza zmenšila na minimum. Nebolo možné oprieť sa o kartografické pramene, ktoré sú veľmi cennou pomôckou pri skúmaní tejto problematiky v neskorších obdobiach. Pri rekonštrukcii cestnej siete Zvolenskej stolice v prvej polovici 16. storočia sme vychádzali z Matulayovho katalógu administratívnych a súdnych písomností.¹ Práve v tomto katalógu sú v najväčšom počte zastúpené práve listiny zo začiatku 16. storočia. K objasneniu stavu cestnej siete existujúcej už pred 16. storočím sme preštudovali aj staršie záznamy tohto katalógu. Pri štúdiu jednotlivých záznamov sme si všimli všetky zmienky súvisiace s dopravou a prepravou tovaru a obyvateľstva. Boli to predovšetkým zmienky o dopravných trasách, mýtnych staniach a tridsiatkových staniach. Do úvahy boli vzaté aj zmienky o lokalitách na trase dôležitých ciest, v ktorých sa odohrali udalosti ako napríklad lúpeže a prepady. Aby sme získali obraz o dopravných pomeroch v sledovanom regióne bolo potrebné doplniť niektoré údaje na základe dostupnej odbornej literatúry. Týmto spôsobom sme dospeli k základnej predstave o existujúcich komunikáciách v Zvolenskej stolici v prvej polovici 16. storočia.

Najvýznamnejšou cestou prechádzajúcou cez Zvolenskú stolicu bola severojužná komunikácia spájajúca centrálnu časť Uhorska so Zvolenom, Liptovom a Oravou. Táto komunikácia existovala určite už v období začleňovania severných oblastí stredného Slovenska do novotvoriaceho sa Uhorského štátu. V danom období mala cesta veľmi dôležitý strategicko-vojenský význam. Pramene z neskoršieho obdobia označujú túto cestu ako veľkú, hlavnú (magna via).² Na územie Slovenska vstupovala cesta pri Šahách. Ďalej pokračovala cez Dvorníky, Bzovík do Krupiny, kde sa cesta dostala na územie Zvolenskej stolice. Odtiaľ viedla cesta cez Babinú, Dobrú Nívu, Zvolen, Banskú Bystricu do Slovenskej Ľupče a stade cez hrebeň Nízkych Tatier do Liptova.³ Z Banskej Bystrice vychádzali smerom na Slovenskú Ľupču zrejme dve cesty. Hlavná cesta išla po pravom brehu rieky Hron priamo z Banskej Bystrice do Slovenskej Ľupče, tak ako to potvrdzuje výsadná listina tohto mestečka z roku 1340.⁴ Odbočka tejto cesty viedla pravdepodobne z Banskej Bystrice cez Priechod, čo nám

dokumentuje názov tejto lokality. Obe trasy sa spájali v Hiadeľskej doline, odkiaľ cesta postupovala hore dolinou potoka Vážna až do Hiadeľského sedla. Toto sedlo, ktoré tvorí hranicu medzi Starohorskými vrchmi a Nízkymi Tatrami, bolo z hľadiska konfigurácie terénu jediným možným miestom prechodu cesty na liptovskú stranu. Z Hiadeľského sedla cesta schádzala do doliny Korytnice a dolinou Revúcej pokračovala ďalej už na území Liptovskej stolice. V prvej polovici 16. storočia sa cesta cez Hiadeľské sedlo stále využívala, ale jej dopravný význam bol už len minimálny. O funkčnosti cesty svedčí listina datovaná rokom 1532, v ktorej Mikuláš Wassergraf z hradu Ľupča informuje banskobystrickú mestskú radu o pohybe nepriateľských zápoľskovských jednotiek na Liptove. Na zadržanie týchto jednotiek vyslal 50 strelcov na Hiadeľské sedlo (auf den Weg durchs Hedl auf dem Wald).⁵ Napriek stálemu využitiu tohto starého prechodu do Liptova sa už doprava poväčšine realizovala po novovybudovanej ceste cez Staré Hory a sedlo Veľký Šturec. Túto cestu vybudovala thurzovsko-fuggerovská spoločnosť niekedy na prelome 15. a 16. storočia. Cesta bola veľmi dobre upravená aj pre vozovú dopravu, pretože spoločnosť po nej realizovala vývoz medi a dovoz olova z Poľska a Sliezska. Preprava vozov s pušným prachom, ktorú organizoval Wolfgang Puhler v roku 1535 na trase Prievidza – Banská Bystrica – Ružomberok – Hybe s cieľom v Košiciach⁶ sa realizovala už celkom isto po tejto novej komunikácii.

V súvislosti s pôsobením thurzovsko-fuggerovskej spoločnosti súvisí aj vybudovanie cesty do Turca cez Harmanec a sedlo Malý Šturec. Táto novovybudovaná cesta zrejme nahradila starú cestu, vyhýbajúcu sa doline Bystrice, prechádzajúcu po svahoch Kremnických vrchov.⁷

Z Banskej Bystrice do Kremnice bol prechod veľmi náročný, pretože bolo potrebné prekonávať hrebeň Kremnických vrchov. Napriek tomu v prvej polovici 16. storočia spájali Banskú Bystricu a Kremnicu minimálne dve cesty. Už v roku 1465 máme doloženú cestu cez Malachov (Maleho), ktorá sa spomína v mandáte Mateja Korvína. Cesta bola stále využívaná aj v prvej polovici 16. storočia, pretože v roku 1542 bol zrejme nie samoučelne urobený preklad tohto mandátu do nemčiny. Aj tu sa spomína cesta cez Malachov (Malcho).⁸ Táto cesta prechádzala cez les, ktorý sa v minulosti označoval menom Geschaydth.⁹ Lokalitu s týmto názvom spomína v súvislosti s dolovaním živého striebra (ortuť) aj Matej Bel. Vieme, že ortuť sa v tejto oblasti ťažila jedine na Ortútoch práve nad spomínaným Malachovom. Podľa týchto indícií dnes vieme zhruba lokalizovať polohu Geschaydth, ktorú môžeme stotožniť so sedlom Tri Kríže v Kremnických vrchoch respektíve s lesom v pramennej oblasti Malachovského potoka. Druhú cestu do Kremnice cez Tajov a Skalku máme doloženú v neskorších obdobiach. Podľa mapy z roku 1859¹⁰ vieme aj presne určiť kadiaľ cesta viedla. Lokalita na hrebene, ktorou cesta prechádzala, sa v minulosti nazývala Schranzenstein, ľudovo Sarjanczová.¹¹ Matej Bel túto cestu spomína ako Slováckmi ľudovo nazývanú Na Skalku.¹² Opísal ju ako

⁵ MATULAY, Mesto Banská Bystrica, s. 340, č. 1062.

⁶ MATULAY, Mesto Banská Bystrica, s. 414, č. 1362.

⁷ KLEIN, Príspevok k historicko-geografickej..., s. 110–111.

⁸ MATULAY, Mesto Banská Bystrica, 1980, s. 78–79, č. 242.

⁹ JURKOVICH, E.: Besztercebánya sz. kir. város Monographiája. Budapest 1922, list 43. (Rukopis uložený v Štátnom okresnom archíve v Banskej Bystrici, ďalej ŠOKA BB). Taktiež pozri MATULAY, Mesto Banská Bystrica, s. 278, č. 833.

¹⁰ ŠOKA BB, Ev. č. 2636–2646, mapa č. 1.

¹¹ Tadiaľto prechádzali so svojimi vojskami aj Gabriel Bethlen a Artur Görgey. JURKOVICH, Besztercebánya..., list 43.

¹² Matej Bel slovenský geograf. Bratislava: Veda, 1984, s. 138.

¹ MATULAY, Mesto Banská Bystrica. Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255–1536. Bratislava, 1980.

² Prvýkrát sa spomína pod týmto názvom v metácii bzovického kláštora v roku 1135. KLEIN, B.: Príspevok k historicko-geografickej lokalizácii cestnej siete Zvolenského komitátu. In: Vlastivedný zborník Považia XV. Martín: Osveta, 1985, s. 106. V roku 1245 sa spomína v metácii kláštora v Šahách. ŠMILAUER, V.: Vodopis starého Slovenska. Praha – Bratislava 1932, s. 152. V roku 1250 sa spomína ako cesta zo Zvolena do Ľupče v metácii územia patriaceho Radunovi a jeho synom. MATULAY, Mesto Banská Bystrica, s. 14, č. 4.

³ HANULIÁK, V.: Via magna na strednom Slovensku v období včasného a vrcholného stredoveku. In: Archaeologia historica 21. Brno, 1996, s. 443–449.

⁴ JUCK, E.: Výsady miest a mestečiek na Slovensku I (1238–1350). Bratislava: Veda, 1984, s. 131, č. 159.

cestu prístupnú a ťažko zdolatelnú. Existenciu tejto cesty možno predpokladať už i v skorších obdobiach ako alternatívu cesty cez Malachov.

Medzi veľmi staré komunikácie patrí aj cesta vedúca dolinou Hrona od Hronského Beňadiku cez Žiar nad Hronom (bývalý Sv. Kríž) do Zvolena. Táto cesta musela byť známa najneskôr na začiatku 12. storočia vzhľadom k dátumu založenia benediktínskeho opátstva v Hronskom Beňadiku (1075). V prvej polovici 16. storočia táto cesta patrila medzi najvyužívanejšie, nakoľko spájala Zvolenskú stolicu cez Nitru, Šintavu a Bratislavu s Viedňou.¹³ Na túto hlavnú cestu vyúsťovala pri Hronskej Breznici dôležitá cesta spájajúca jednotlivé stredoslovenské banské mestá, ktorá smerovala cez Žemberovce, Bátovce, Pukanec, Banskú Štiavnicu a Banskú Belú do údolia Hrona. Túto cestu máme doloženú v zázname o kongregácii siedmich stredoslovenských banských miest z roku 1535, kde sa spomínajú časté prepady práve v Žemberovciach a Bátovciach.¹⁴ Z juhu prichádzala do Zvolena už spomínaná stará cesta smerujúca od Šiah cez Krupinu a Dobrú Nivu. Živé využitie tejto cesty v prvej polovici 16. storočia nám dokumentujú prepady a vyčistiť Jána Ňariho na trase tejto cesty v Hontianskych Tesároch (Tessar).¹⁵ Cesta do Zvolena z východu, vedúca dolinou rieky Slatina, je nepriamo spomínaná v súvislosti s nariadením Mateja Korvína obsiahnutom v mandáte z roku 1465. V ňom sa zakazuje zvolenským kastelánom nútiť osoby, vezúce tovar z Novohradu do Banskej Bystrice, prechádzať cez Zvolen. Umožňuje im tam ísť bližšou cestou cez Vigľaš, Zolnú a Mičinú.¹⁶

Cestné komunikácie v smere od Slovenskej Ľupče na východ nemáme v sledovanom katalógu zaznamenané. Na základe odbornej literatúry však možno rozšíriť existujúcu komunikačnú sieť aj týmto smerom. Najdôležitejšou bola samozrejme cesta vedúca dolinou Hrona, spájajúca Banskú Bystricu cez Slovenskú Ľupču s mestom Brezno. Z tejto komunikácie odbočovala dôležitá cesta do stredoslovenského banského mesta Ľubietová. Z Brezna pokračovala hlavná cesta ďalej na východ, k starým baníckym osadám Beňuš a Bacúch. Za nimi cesta vstupovala na územie Gemera a cez sedlo Besník smerovala na Spiš. Dôležitá odbočka z tejto cesty išla z Brezna smerom na sever, cez hrebeň Nízkyh Tatier, do Liptova. Prechádzala cez Mýto, starú banícku osadu Jarabá, sedlo Čertovica do Bocianskej doliny na liptovskej strane Nízkyh Tatier.¹⁷

Vyššie opísané cesty zaradíme prevažne medzi cesty nadregionálneho významu. Okrem týchto ciest však existovali aj komunikácie regionálneho významu, či dokonca len miestneho. Medzi cesty regionálneho významu možno zaradiť obe komunikácie smerujúce z Banskej Bystrice do Kremnice, skratku obchodnej cesty z Novohradu do Banskej Bystrice cez Zolnú a Hornú Mičinú, ako aj prípojku do mesta Ľubietová. Na úroveň cesty regionálneho významu poklesla v sledovanom období aj komunikácia smerujúca do Liptova cez Hiadelské sedlo, ktorá mala v minulosti nadregionálny význam. Cesty miestneho významu nemajú pre historický výskum až taký veľký význam ako komunikácie diaľkového obchodu. Tieto cesty preto neboli predmetom tohto príspevku. Cesty nadregionálneho významu sa líšili od ciest regionálneho a miestneho významu nielen množstvom prepravovaného tovaru, ale predovšetkým svojou kvalitou. Boli väčšinou veľmi dobre upravované pre vozovú dopravu.

O kvalitu týchto ciest sa starali mestá, čo nám potvrdzuje aj privilégium Ľudovíta II. udelené mestu Banská Bystrica v roku 1524. Jednou z výsad, ktorá sa v privilégiu nachádza je aj právo mesta vyberať trhový poplatok (pecunia forensis, vulgo „Marckgelth“) na úhradu nákladov na komunikácie.¹⁸ Najvýznamnejšími cestnými uzlami Zvolenskej stolice v sledovanom období boli mestá Banská Bystrica a Zvolen. V týchto mestách sa stretával najväčší počet cestných komunikácií. Tento fakt bol aj jednou z príčin dynamického rozvoja týchto dvoch miest. O tom, že cesty v rozvoji týchto miest zohrávali dôležitú úlohu, svedčia aj morfologické typy jadier Banskej Bystrice a Zvolena. Obe mestá majú námestia pretiahnuté v smere trasy hlavnej cesty.

Významnou komunikáciou bola v tomto období aj rieka Hron, po ktorej sa realizovala riečna doprava. Táto doprava má veľmi dávnu tradíciu. Najstarší údaj o plnctve na Hrone sa nachádza v zakladacej listine opátstva v Hronskom Beňadiku z roku 1075, v ktorej sa okrem iného uvádza aj právo opátstva na vyberanie mýta od pltí, ktoré plávajú po Hrone (tributum lignorum que feruntur super Goron).¹⁹ O plnctve na Hrone máme dôkazy aj z nasledujúcich období, takže v prvej polovici 16. storočia to bol už celkom bežný spôsob prepravy tovaru. Hlavnou výhodou tejto dopravy boli nízke náklady. Nevýhodou bola obmedzená dostupnosť. Pri destináciách ležiacich mimo toku rieky, bolo potrebné tovar prekladať a využiť tak kombinovanú dopravu. Pre skúmané obdobie prvej polovice 16. storočia máme písomný doklad, ktorý zaznamenáva plnctvo aj na hornom toku rieky Hron. Je to protest Wolfganga Glogniczera z Banskej Bystrice proti Damiánovi Dóciemu, ktorého personál od neho vymáhal v Slovenskej Ľupči mýtny poplatok z nákladov železa prepravovaných po ceste alebo po rieke Hron.²⁰ V tomto období bolo zrejme na Hrone známe už aj plavenie dreva. Rozmach plavenia dreva na tejto rieke však súvisí až s príchodom štajerského lesmajstra Wolfa Hohenwartera, ktorý mal vyriešiť otázku zásobovania drevom potrebného pre bane a huty v okolí Banskej Bystrice. Na zachytávanie dreva z Horehronia vybudoval v roku 1547 pri Banskej Bystrici hrable, čím sa proces plavenia na tejto rieke značne zefektívnil.²¹

S komunikáciami v minulosti veľmi úzko súvisela aj sieť mýtnych a tridsiatkových staníc pretože používanie cestných komunikácií a prevážanie tovaru po nich nebolo bezplatné. Vo vnútrozemskom styku sa za prevážaný tovar platilo na mýtnych stanicích mýto (telonium). Okrem mýtnych staníc existovali aj tridsiatkové stanice, na ktorých sa platil akýsi colný poplatok – tridsiatok (tricesima). Bol to poplatok za tovary do krajiny dovážané alebo z krajiny vyvážené. Administratívne a súdne písomnosti mesta Banská Bystrica, ktoré boli hlavným predmetom našej analýzy, nám poskytujú pomerne dosť informácií o platení týchto poplatkov. Na základe týchto údajov sme sa pokúsili o rekonštrukciu mýtnych a tridsiatkových staníc na území Zvolenskej stolice v sledovanom období prvej polovice 16. storočia.

Najčastejšie sa nám vyskytli zmienky o Ľupčianskom mýte. Bolo to predovšetkým v súvislosti so sťažnosťami banskobystrických mešťanov na Dóciovcov sídliačich na hrade Ľupča, z dôvodov protiprávneho vyberania mýta. Dóciovcovi napriek teloniálnej imunitě ban-

¹³ Prepravu na tejto ceste nám živo potvrdzuje prepádnutie banskobystrických mešťanov pri dedine Pata (Patho) medzi Nitrou (Neitra) a Šintavou (Schinta) v roku 1532. MATULAY, Mesto Banská Bystrica, s. 321–323, č. 999 a 1003.

¹⁴ MATULAY, Mesto Banská Bystrica, s. 408, č. 1340.

¹⁵ MATULAY, Mesto Banská Bystrica, s. 408, č. 1340.

¹⁶ MATULAY, Mesto Banská Bystrica, s. 78–79, č. 242.

¹⁷ RATKOŠ, P. – VOZÁR, J.: Osídlenie banskobystrického banského revíru v 13.–18. storočí. In: Atlas SSR. Bratislava, 1980, s. 116, mapa č. 24.

¹⁸ MATULAY, Mesto Banská Bystrica, s. 191, č. 585.

¹⁹ Táto stať bola do listiny dodatočne vsunutá. Napriek tomu je však dokladom toho, že v tom čase sa na Hrone už plnčilo. GINDL, J.: Z dejín dopravy dreva po Hrone. In: Zborník Lesníckeho, drevárskeho a poľovníckeho múzea 14. Martin: Osveta, 1987, s. 185–186.

²⁰ Svedectvo Turčianskeho konventu o proteste je z roku 1524. MATULAY, Mesto Banská Bystrica, s. 193, č. 592.

²¹ Boli to horné hrable. Dolné hrable boli vystavané okolo roku 1560 medzi Banskou Bystricou a Radvaňou. BINDER, R.: Osadníci na Horehroni. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1962, s. 164.

skobystrických mešťanov²² vyberali od nich pod svojím hradom suché aj riečne mýto.²³ Proti-právne vyberanie mýta od banskobystrických mešťanov máme doložené aj pod hradom Dobrá Niva (under Döbring)²⁴ a v Dolnej Trnávke (Thirnawkha)²⁵ v Tekove. Podrobnejší obraz o sieti mýtnych staníc nám poskytuje mandát Ferdinanda I. o teloniálnej imunite obyvateľov Banskej Bystrice z roku 1527. V ňom sa spomínajú ako držiteľia mýta v Zvolenskej stolici lokality: Slovenská Lupča (Lypcze), Zvolen (in Vetere Zolio), Dobrá Niva (Dobronywa) a Vigľaš (Wegles).²⁶ Vychádzajúc z názvu obce Mýto pod Ďumbierom (bývalé Breznianske Mýto), môžeme predpokladať vyberanie mýta aj na tomto mieste Zvolenskej stolice. Pre sledované obdobie nám však chýba doklad, ktorý by to potvrdzoval.

Tridsiatkové stanice boli v Zvolenskej stolici v 16. storočí len v Banskej Bystrici a vo Vigľaši.²⁷ V skúmanom katalógu písomností môžeme nájsť len zmienky týkajúce sa zriaďovania takejto stanice v meste Banská Bystrica.²⁸ Prvýkrát sa zriadenie tridsiatkovej stanice v tomto meste spomína v mandáte Ferdinanda I. z roku 1531.²⁹ Komisarí kráľovnej Márie tlmočili stredoslovenským bankým mestám snahy Ferdinanda I. zriadiť v Banskej Bystrici tridsiatkovú stanicu aj v listinách z rokov 1533 a 1534.³⁰ Ku skutočnému zriadeniu stanice v Banskej Bystrici došlo však až o niekoľko rokov neskôr, v roku 1565.³¹

Využitie komunikačnej siete Zvolenskej stolice na konci sledovaného obdobia začala výrazne ovplyvňovať turecká invázia do Uhorska. Po páde Budína (1541) a obsadení Poiplia (1552) sa mnohé komunikácie pretrhli a prestali byť také bezpečné ako predtým. Tieto zmeny však už súvisia s nasledujúcim obdobím, ktoré nebolo predmetom tohto výskumu.

Tento príspevok nevyčerpáva danú problematiku a nekladie si nároky byť uceleným spracovaním tejto problematiky. Jeho cieľom bolo skôr poukázať na možnosti využitia administratívnych a súdnych písomností ako historického prameňa pri spracovaní historicko-geografickej témy. Tento pramenný materiál nám nahradil absenciu kartografického materiálu, ktorý pri spracovaní danej tematiky v neskorších obdobiach plní úlohu najdôležitejších prameňov. Rezervy tejto práce vidíme najmä v spracovaní cestných komunikácií miestneho významu. Vyčerpanie tejto problematiky si v budúcnosti vyžiada ešte dôkladné a systematické štúdium ďalšieho pramenného materiálu.

²² Privilegiálna listina Banskej Bystrice z roku 1255 oslobodzovala obyvateľov tohto mesta od platenia mýta na území celej krajiny.

²³ MATULAY, Mesto Banská Bystrica, s. 183, č. 568 a s. 193, č. 592.

²⁴ MATULAY, Mesto Banská Bystrica, s. 476, č. 1597.

²⁵ MATULAY, Mesto Banská Bystrica, s. 373, č. 1195, 1196, 1197.

²⁶ Mimo Zvolenskej stolice sa v spomínanom mandáte spomínajú mýtné stanice v lokalitách: Dolná Štubňa (Sthwbna), Orava (Arwa), Ružomberok (Rosomberg), Likava (Lykowa), Muráň (Mwran). Nejasná je jedine lokalita „Zelena“ čo môže byť buď Žilina, alebo obec Zelené v Novohrade. Mýta sa nachádzali na oboch miestach a obe ležali aj na možných trasách obchodných ciest využívaných banskobystrickými mešťanmi. Treťou alternatívou je obec Seľany v Honte, ktorá taktiež ležala pri významnej cestnej komunikácii. MATULAY, Mesto Banská Bystrica, s. 259 až 260, č. 768.

²⁷ ŽUDEL, J.: Cesty v 15.–18. storočí. In: Atlas SSR. Bratislava, 1980, s. 113, mapa č. 19.

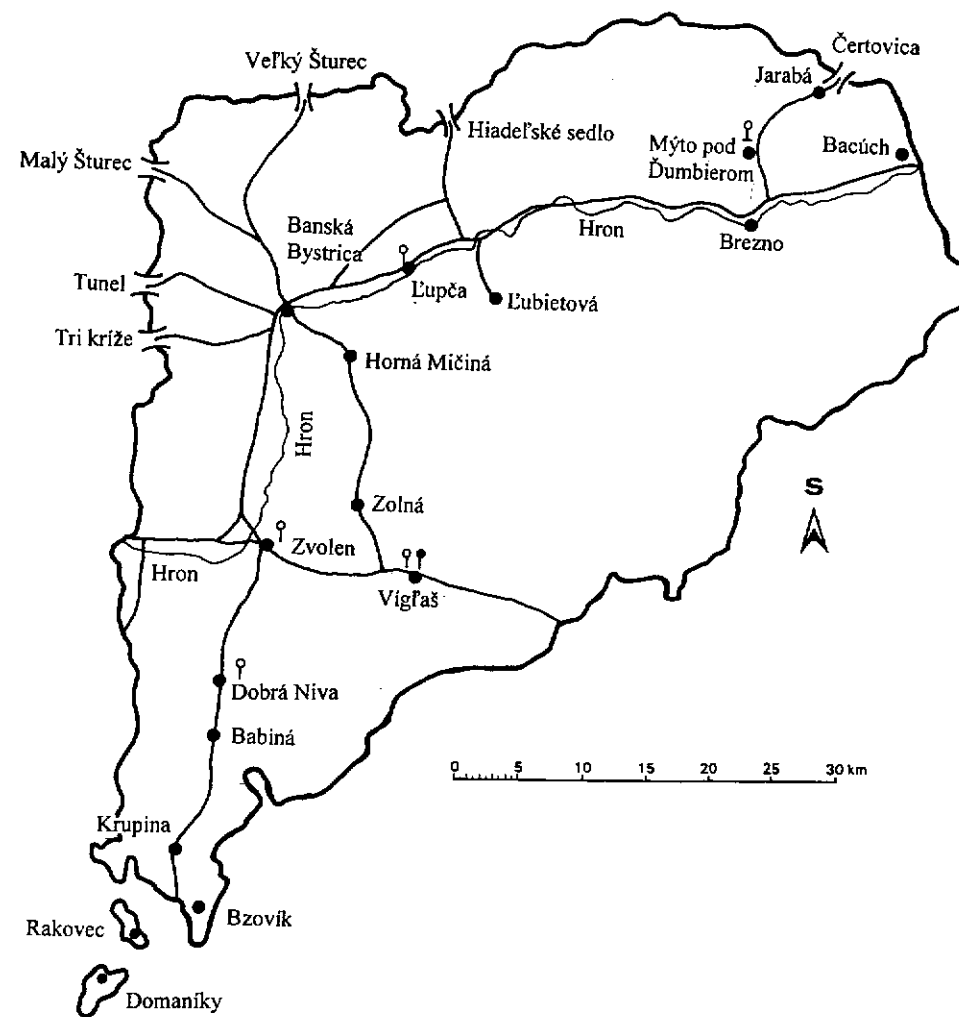
²⁸ Mimo Zvolenskú stolicu sú tu zápisy dokladajúce existenciu tridsiatkových staníc v Bratislave, Žiline, Tvrdošine a pod Oravským hradom. Neúspešné pokusy o zriadenie tridsiatkovej stanice sa viažu k lokalitám Prievidza a Divín.

²⁹ MATULAY, Mesto Banská Bystrica, s. 317, č. 983.

³⁰ MATULAY, Mesto Banská Bystrica, s. 369, č. 1180 a s. 374, č. 1202.

³¹ MATULAY, C.: Kongregačný protokol Zvolenskej župy z r. 1506–1579. In: Historické štúdie XI. Bratislava: SAV, 1966, s. 199.

Cestná sieť Zvolenskej stolice v prvej polovici 16. storočia

- cesty nadregionálneho a regionálneho významu
- † tridsiatkové stanice
- ♀ mýtné stanice
- ♀ predpokladané mýtné stanice

DIE REKONSTRUKTION DES STRASSENNETZES IN ALTSOHLER GAU IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 16. JAHRHUNDERTS

Das Hauptziel dieser Arbeit ist auf die Möglichkeit der Ausnutzung der administrativen und juristischen schriftlichen Aufsätze hinzuweisen, die als Quellstoff für die Rekonstruktion des Strassennetzes passend sind. Als Ausweg diente das Verzeichniss der administrativen und juristischen Schriftstücke der Stadt Neusohl, auf Grund deren versuchte der Autor das Strassennetz in Altsohler Gau in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts rekonstruieren. Ausser der Rekonstruktion der Verkehrsstrassen auf dem Festland ist in die Arbeit auch die kurze Charakteristik einer Wasserstrasse eingeschlossen, die auf dem Wasserlauf des Flusses Hron realisiert wurde. Ein Bestandteil dieser Arbeit ist auch die Aufzählung der Mautstationen und Zollstationen, die sich auf dem Gebiet dieser Region befanden.

**HRANICE ĽUPČIANSKEHO HRADNÉHO PANSTVA
V POLOVICI 16. STOROČIA**

Marián Skladaný – Oto Tomeček

**Katedra všeobecných dejín, FF UK, Bratislava
Katedra histórie, FHV UMB, Banská Bystrica**

V archíve Uhorskej komory sa zachoval nedatovaný dokument z polovice 16. storočia, obsahujúci cenné informácie historickej, historicko-geografickej, toponomastickej a lingvistickej povahy z oblasti západného Horehronia alebo, inak povedané, širšieho okolia Banskej Bystrice a Slovenskej Ľupče. Dokument vznikol na Ľupčianskom hradnom panstve a mal jeho vtedajším vlastníkom poslúžiť ako podklad v ich úsilí o rozšírenie chotárnych hraníc panstva. Chceli pritom využiť určité „vlastnícke vákuum“, ktoré v tejto oblasti nastalo od štyridsiatych rokov 16. storočia, keď na základe uznesení uhorských snemov z rokov 1542 a 1545 sa mali vrátiť hradné panstvá Vígfaš, Dobrá Níva a Slovenská Ľupča ich pôvodným majiteľom, keď v roku 1546 Fuggerovci definitívne zanechali nájom banskobystrického mediarskeho podniku a keď sa rokom 1548 kráľovná – vdova Mária Habsburská vzdala svojich majetkov a požitkov zo stredoslovenských bankských miest v prospech svojho brata kráľa Ferdinanda I. V tomto období vznikol nemecký zápis, obsahujúci výpovede niekoľkých svedkov – pamätníkov (poddaných zo Seliec, Nemeckej a Šalkovej) o tom, kam až siahali hranice chotára Ľupčianskeho feudálneho panstva. Dokument bol zjavne tendenčný, takže zámer, ktorým jeho pôvodcovia sledovali, sa zrejme realizovať nepodarilo. Preto bol odložený ad acta.¹ To bol možno aj dôvod, že zatiaľ unikol pozornosti historikov a v našej historiografii je úplne neznámy. Pritom jeho pramenná hodnota je obrovská, keďže okrem viacerých neznámych historických faktov a reálií prináša na necelých šiestich stránkach do šesťdesiat geografických (miestnych a chotárnych) názvov a z nich štyridsať čisto slovenských, pre ktoré neexistoval v tom čase nemecký ekvivalent. Čím hlbšie v horách, tým slovenskejšie boli topografické pomenovania, čo hovorí jasnou rečou o etnicite zázemia stredoslovenských bankských miest. V prameni je zachytený daný stav z polovice 16. storočia, ktorý nevznikol naraz, ale musel mať podstatne staršiu tradíciu. Najmä viaceré pomenovania vrchov, horských prechodov, vysokohorských lúk, lesov, ich častí a iných orientačných bodov našli v tomto Ľupčianskom dokumente asi svoje najstaršie písomné doloženie, pretože niet iných prameňov, kde by sme sa s nimi mohli pred polovicou 16. storočia stretnúť. Sú s tým spojené aj značné problémy s lokalizáciou, ktoré si vyžiadali pomoc historického geografa. Kvôli širšej publicite a ako

¹ Z archívu Uhorskej komory (ako to prezrádza pečiatka na ľavom hornom okraji prvej strany) sa dostal do Maďarského krajinárskeho archívu v Budapešti, kde je uložený pod signatúrou MOL Kgy 24 359 spolu s ďalším dokumentom, latinským zápisom podobného obsahu a proveniencie zo dňa 10. marca 1517. Pod jednou signatúrou sú takto uložené dva rozličné dokumenty, pričom ten druhý (pag. 7-10) je datovaný a jasne identifikovateľný, zatiaľ čo prvý, nemecký zápis z polovice 16. storočia (pag. 1-6) vznikol za celkom iných historických okolností, nie je datovaný, hádam ani nie je dokončený, nemá uvedeného pôvodcu ani adresáta, ľahko môže byť považovaný za súčasť toho druhého, čo naznačuje aj ich spoločné archívne uloženie. Pod jednu archívnu signatúru sa tieto dva rozličné historické dokumenty dostali nedopatrením, formálnym uplatnením provenienčného a vecného hľadiska alebo ako prílohy k nejakému ďalšiemu spisu, ktorý sa nezachoval. Porov. k tomu ďalej našu poznámku č. 9.

K dispozícii sme mali iba fotokópie sign. MOL Kgy 24 359, ktoré nám sprostredkoval kolega PhDr. Ján Lukačka, za čo mu aj na tomto mieste vyslovujeme úprimné poďakovanie.

podnet pre ďalšie odborné využitie podujali sme sa uvedený prameň v transliterovanej podobe publikovať v prílohe a urobiť jeho podrobný obsahový rozbor.

Zápis sa začína bez akéhokoľvek úvodu priamo popisom hraníc chotára Lupčianskeho hradného panstva na základe výpovede prvého z pamätníkov Martina Cambela (Czembell) zo Seliec. Podľa neho sa hranice chotára Lupčianskeho panstva začínajú oproti Radvani za Hronom na skale nazývanej Urpín alebo Havrania skala (Rabenstain). Odtiaľ postupujú smerom hore pozdĺž „Radvanského potoka“ cez „Geschaidt“ a Bystrický vrch po Kráľovu studňu a Krížnu, čím bol dosiahnutý hrebeň Veľkej Fatry (Hôľnej Fatry). Z Krížnej hranica pokračovala cez Suchú Revúcu a Biely potok na vrch Šturec, pri ktorom je uvedená zaujímavá poznámka, že sa tam „posilňovala“, čiže obohacovala ruda, ktorá sa potom vozila do Revúcej. Myslí sa tu medená ruda a určité fázy jej úpravníctva (preberanie, premývanie) alebo azda aj počiatočného hutníctva (praženie) pred zhutňovaním v taviaciach (šmelcovacích) peciach v Revúcej (dnes Liptovské Revúce). O tom, že v Revúcej bola v prevádzke medená huta už od 15. storočia, potom za Fuggerovcov i po nich, sa vo všeobecnosti vie,² ale celkom neznámy je údaj o úpravníckej alebo snád' aj hutníckej činnosti v oblasti Šturca.³

Z hrebeňa Veľkej Fatry (Šturec, zrejme tiež Kalište, Holice) je vedená ďalšia trasa hranice Lupčianskeho panstva dosť nesúrodno v Starohorských vrchoch, kde sa nachádzali bane, huty, uhliská a iné prevádzky banskobystričského mediarskeho podniku: cez Korytnicu, nejaké Široké lúky (Braitte wisen), „ležiacie na Bukovci, pri vrchu, ktorý sa nazýva Rifko“; potom nasleduje Šponga, Prislup, vrch Javor až sa dostávame na Hiadeľské hole, pri ktorých je poznámka, že ležia nad hutou Moštenica (hutzen Muschenicz). Takto sa v 16. storočí nazývala nielen huta či huty, ale aj hutnícka osada, ktorá sa pri nich postupne vytvorila (Gaza Mosthenicze 1513, Hütten Moschnitz 1563)⁴ a svoje pomenovanie dostala od potoka, pri ktorom boli huty postavené.

Boli to dve huty: šplajsovacía, nazývaná Poľská, ktorú pre spoločný thurzovsko-fuggerovský podnik v roku 1495 postavil Ján Thurzo, a scedzovacia, nazývaná Nemecká, ktorá bola postavená až na základe privilégia kráľa Vladislava II. zo 6. apríla 1496 a do prevádzky mohla byť uvedená niekedy v lete 1497. Je zaujímavé, že len k výstavbe tejto druhej huty bol potrebný súhlas majiteľov Lupčianskeho panstva. Ján a Juraj Thurzo ho dostali dňa 24. apríla 1496. Bola to nájomná zmluva, v ktorej je presne vytyčené miesto pre výstavbu huty, vyčlenené lesy pre ťažbu dreva, vyhradená časť potoka Moštenica pre slobodný rybolov atď. Nikde sa však nespomína už existujúca Poľská huta, ktorá v tom čase už musela pracovať. Dá sa to vysvetliť jedine tak, že sa nachádzala na území, ktoré nepatrilo majiteľom Lupčianskeho hradného panstva.⁵ Pre jej presnejšiu lokalizáciu sa naskytuje len jedna možnosť. Muselo to byť severnejšie, ale v chotári dnešnej obce Moštenica, najskôr teda nad sútokom dvoch potokov (Uhlarskeho a Švarcová), ktoré sa zlievajú a spolu vytvárajú potok Moštenica (dnes Moštenický potok). V tomto bode sa končil v roku 1496 chotár Lupčianskeho hradného panstva. V polovici 16. storočia sa toto rozmedzie nerešpektovalo a hranica chotára Lupčianskeho hradného panstva sa posunula podstatne vyššie na sever. Vráťme sa však k miestu, kde sme hranicu opustili, t. j. na Hiadeľské hole.

Hiadeľské sedlo (1099 m. n. m.), tvoriace hranicu medzi Starohorskými vrchmi a Nízkymi Tatrami, leží istým spôsobom aj nad Moštenicou a ak sa Krížna (Krischnij holj) spája s hol'ami, Hiadeľské hole nemôžeme lokalizovať pod úroveň Hiadeľského sedla. Dostávame sa tak opäť na horský hrebeň a ak máme postupovať „hore hol'ami“, pokračujeme vlastne už po hrebene Nízkych Tatier. Najbližším orientačným bodom na tejto trase je presnejšie necharakterizovaná lokalita Tri studne (Drey prunnen), ležiaca blízko ďalšej neurčenej lokality „Tiergarten“. Mohla by to byť Valaská pri Brezne (Togarth 1424, Terghort 1441)⁶ resp. územie, na ktorom vznikla a kde sa nachádzala nejaká zvernica, obora (Tiergarten), čo by bolo z hľadiska vzdialenosti od Slovenskej Lupče celkom primerané. Problematická je však nadväznosť na pokračovanie južného úseku hranice, ale aj skutočnosť, že v 16. storočí sa už Valaská nezvykne nazývať Tiergarten, ale Vlachfalwa (1528), Walachosch Dorf (1547), Wallachisches Dorf, Valachorum villa (1563).⁷ Zo slova Tiergarten pochádza aj názov dnešnej obce Telgárt pod juhovýchodnými svahmi hrebeňa Nízkych Tatier. Jej vznik sa predpokladá už v 16. storočí, ale najstaršie doklady na jej názov pochádzajú až zo 17. storočia (Tergard 1612, Telgard 1650), pričom ešte koncom 18. storočia to bola aj forma Tiergarten (1782), Thiergarten (1786).⁸ Obec však leží príliš ďaleko od Lupčianskeho hradu, na východnom konci Horehronského podolia, ktoré sa pri Lupči (Lučatine) na západe začína. Ak by domnelá severná hranica chotára Lupčianskeho hradného panstva mala siahať na východe až po Telgárt, prechádzala by celým hrebeňom Nízkych Tatier. Jednako nemôžeme nepripomenúť, že nad Telgártom v blízkosti Kráľovej hole leží vrch Tri studne, čo je doslovný slovenský preklad nemeckého pomenovania Drey prunnen, spomínaného na trase Hiadeľské hole – „Tiergarten“. Úsek Hiadeľské sedlo – Tri studne je však päťkrát dlhší ako úsek Šturec – Hiadeľské sedlo a ťažko možno uveriť, že by na takejto dlhej trase neboli vyznačili nijaké ďalšie orientačné body. Na druhej strane treba brať do úvahy, že tu išlo prevažne o neosídlené hlboké lesy, pri ktorých chýbali presnejšie predstavy o ich rozlohe, ale ako „zem nikoho“ ľahko sa stávali predmetom neoprávnených vlastníckych nárokov, v ľubovoľných, aj v tých najkrajnejších hraniciach. V každom prípade však problém lokalizácie geografického pomenovania „Tiergarten“ treba považovať predbežne za otvorený.

Od svojho najvýchodnejšieho bodu sa hranica Lupčianskeho panstva otáča a vedie horami južne od Horehronského podolia späť na západ. Orientačnými bodmi na tejto trase sú vrchy Smrekovica – Tisovský Diel – Uhorský Vepor – Rakytový Kecher – Homolka, potom bližšie neurčená lokalita (vrch?) Drábska Hlava až po Zolnú (Mala Soluna). Tentokrát sa nezdá, že by bola hranica nadsadená. Je zhodná s hranicou, akú poznal už 10. marca 1517 Ján Scultetus (alebo šoltýs), storočný starec z Dolnej Lehoty.⁹ Už z doteraz povedaného je jasné, že chotár Lupčianskeho panstva bola tendencia rozšíriť hlavne smerom západným, severným a východným, a to až po hranice panstiev veľkých feudálnych pánov, ktorých majetky boli nedotknuteľné. Tak vyznieva aj záver, ku ktorému sa dospelo na základe výpovede Martina

⁶ ORAVSKÝ, H.: *Slovenská Lupča*. Martin, 1990, s. 169–170.

⁷ Slovník obcí Banskobystrického okresu, s. 357.

⁸ Slovník obcí Banskobystrického okresu, s. 348.

⁹ Z iniciatívy pána Lupčianskeho hradu Damiána Dóciho a v prítomnosti zástupcov Zvolenskej stolice, zemanov Juraja Dúbravického a Jána Šteka zo Zolnej, boli dňa 10. marca 1517 vypočutí svedkovia vo veci hraníc Lupčianskeho panstva, ale hlavne v súvislosti s vtedajšími spormi lupčianskych Dóciovcov s mestom Breznom. Najkompletnejší popis hraníc panstva obsahuje výpoveď prvého svedka: „Item Joannes Scultetus de inferiori Lehota, existens iam annis centum, cognovit, quod methae castri Lipsch incipiuntur a Tergart usque ad montem Zmerkowitz et inde tendunt ad montem Tysowskij Dijel, ab illo monte ad montem Rakitowij Keer, inde ad montem Homolka usque Drabske Hlaue et ab inde tendunt usque ad Solna.“ Nasledujúci svedok, deväťdesiatročný Štefan Gerczak z Jasenia potvrdil výpoveď predchádzajúceho. – MOL Kgy 24 359, pag. 7. Prov. našu poznámku č. 1.

² VLACHOVIČ, J.: *Slovenská meď v 16. a 17. storočí*. Bratislava, 1964, passim (odkazy pri hesle „Revúca“ v indexe na s. 320).

³ V inventároch mediarskeho podniku v Banskej Bystrici, ktoré boli urobené pri jeho prevzatí Fuggerovcami na jar 1526, sa v oblasti Šturca nachádzali sklady medenej rudy (Bey dem Oberem Schturtz = in superiori repositoio; Bey dem Niderem Schturtz = in inferiori repositoio, vulgo Stwrtzs). – Dokumenty k baníckemu povstaniu na Slovensku (1525–1526). Na vydanie pripravil Peter RATKOŠ. Bratislava, 1957, s. 270, 271, 280, 282.

⁴ Slovník obcí Banskobystrického okresu. Zostavil Štefan PISOŇ. Banská Bystrica, 1968, s. 268.

⁵ SKLADANÝ, M.: Moštenická sciedzacia huta v rokoch 1496 až 1526. In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, HISTORICA*, 41, 1995, s. 107–124.

Cambela zo Seliec, že totiž hradné panstvo Lupča hraničí s Radvanskými, s Hájom a Blatnicou v Turci, s Likavou a Liptovským Hrádkom (slovenský miestny názov Hrádok zachytil nemecký pisár ako „Redko“), s Muráňom a Vigľašom smerom k Zvolenu. Vlastnícke pomery na tomto rozsiahlom teritóriu boli však omnoho zložitejšie. Aspoň sčasti ich zachytáva mapa, ktorú na základe dikálnych registrov z rokov 1530–1540 zostavil Peter Ratkoš.¹⁰ Ak by sme aj zanedbali roztrúsené drobné enklávy feudálneho vlastníctva pôdy, patriace k bližším i vzdialenejším hradným panstvám, a zemiansku pôdu, nachádzalo sa tu rozsiahle pozemkové vlastníctvo stredoslovenských banských miest, menovite Banskej Bystrice a Ľubietovej, územie banskobystrického mediarskeho podniku – bez ohľadu na to, či patril ešte Fuggerovcom, alebo už eráru – a napokon tu bola ešte aj kráľovská pôda. Na úkor týchto troch posledných – mestskej, podnikovej a kráľovskej pôdy sa mal rozšíriť chotár Ľupčianskeho hradného panstva. V tomto duchu sa viedlo ďalšie dokazovanie a prinášali nové argumenty.

Štefan Laurant z Nemeckej uviedol, že jeho otec pásol mnoho rokov svoje kozy a ovce na Krížnej a poplatky za to musel odvádzať na Ľupčianskom zámku. Na hŕňom masíve Krížnej mal štyri salaše: jeden pri Kráľovej studni, druhý Na Dlhom diele na Tureckom vrchu, tretí „U šlepka“ (V žliabku?) a štvrtý V Rybom. Martin Cambel zo Seliec si v tejto súvislosti spomenul na istého valacha menom Brusinský (lebo pochádzal z neďalekého Brusna), ktorého ešte za čias Damiána Dóciho (t. j. pred rokmi 1529–1530) zohnali z Krížnej aj so stádom 500 kusov dobytká, lebo ho tam pásol bez toho, aby sa bol predtým dojednal s Ľupčianskymi páňmi.

Starý Fesder zo Šalkovej uviedol, že na Krížnej sa dá dorobiť ročne 300 až 400 fúr sena. Páni Fuggerovci ho tam kosia každý rok. Na Bukovci, nazývanom aj Široké lúky, sa podľa toho istého Fesdera každoročne nakosí viac ako 100 fúr sena. Pritom neuplynulo ešte ani dvadsať rokov, ako tam tieto lúky vznikli. Predtým to bol všetko les. Lúky používajú páni Fuggerovci k hute v Balážoch (na potoku Ľupčica). Neplatia za to nič ako ani za žiadne iné bane.

Fuggerovci platili za prenájom banskobystrického mediarskeho podniku kráľovi Ferdinandovi I. ročné nájomné a súčasťou podniku bola aj huta v Balážoch, na potoku Ľupčica (Lipschersaifen).¹¹ Nebolo dôvodu, prečo by mali platiť za huta v Balážoch alebo za okolité lúky osobitné poplatky. Zaujímavejšia je informácia, že Široké lúky, ktoré spomínal aj Martin Cambel („ležiacie na Bukovci, pri vrchu, ktorý sa nazýva Rifko“), sa nachádzali v blízkosti huty v Balážoch. Keďže neboli staršie ako dvadsať rokov, možno si ľahko domyslieť, ako vznikli. Hlboký les, ktorý tam predtým existoval, padol za obeť výrobe dreveného uhlia. Korene stromov sa vyklčovali a po dvadsiatich rokoch už ani nebolo poznať, že tam voľakedy nejaký les bol. Lúky zaberali rozsiahlu plochu, ako to prezrádza ich názov, ale aj vyše 100 fúr ročne nakoseného sena. Vznikli za fuggerovskej správy ako dôsledok hutnickej prevádzky v Balážoch, boli súčasťou podniku, preto dostali oficiálny nemecký názov, ktorý sa všeobecne používal (Braitte wisen, Breitte wisn).

A ešte jednu zaujímavosť si treba všimnúť. O Fuggerovcoch sa tu hovorí v prítomnom čase, čo je dôležité pre datovanie vzniku analyzovaného dokumentu. Fuggerovský nájom banskobystrického mediarskeho podniku vypršal v apríli 1546, no ešte dva roky Fuggerovci obchodovali s banskobystrickou meďou a do roku 1548 trvali aj prietahy s odovzdávaním podniku do rúk eráru.¹² O Fuggerovcoch v Banskej Bystrici možno hovoriť v prítomnom čase do rokov 1546–1548.

¹⁰ RATKOŠ, P.: *Povstanie baníkov na Slovensku roku 1525–1526*. Bratislava, 1963, mapa „Feudálne vlastníctvo pôdy v okolí banských miest (1530–1540)“ na s. 35.

¹¹ VLACHOVIČ, *Slovenská meď*, passim (heslo „Bláže“ v indexe na s. 313).

Každoročne sa nakosilo 40 až 50 fúr sena pri jazere nad Jelencom, bohatom na krásne pstruhy. Fesder s Cambelom k tomu dodávajú, že to všetko takisto právom patrí k Ľupčianskemu panstvu, i keď to niekoľko rokov užívali Fuggerovci. Samozrejme, že ani jazero nad Jelencom, ani okolité lúky k Ľupčianskemu panstvu nepatrili. V Jelenci bola v prevádzke ešte pred vznikom Thurzovsko-Fuggerovskej spoločnosti medená huta. Postavil ju banskobystrický ťažiar Michal Königsberger za peniaze Jána Thurzu.¹³ Bola to jedna z tých starých hút na okolí Banskej Bystrice, ktorej prevádzka sa počas fuggerovského nájmu zrušila (niekedy po roku 1526),¹⁴ a pri odovzdávaní podniku eráru v rokoch 1546–1547 za to žiadali kráľovský komisári od Fuggerovcov finančnú náhradu.¹⁵ Spomínané jazero nad Jelencom mohlo byť pozostatkom po tejto hute, umelou vodnou nádržou na niektorom z prítokov Starohorského potoka, ktorá slúžila pôvodne ako zásobáreň vody pre vodné náhony, poháňajúce vodné kolesá a ich prostredníctvom dýchacie mechy pri hutníckych peciach. Ešte v roku 1652 v súpise uhliarskych osád a uhliarov v lesnej oblasti Starých Hôr sa nad uhliarskou osadou Horný Jelenc spomína osada Pri rybníku, ktorú tvorili samí Motyčkovci – uhliarsky majster Matej Motitschga, jeho dvaja pomocníci Tobiáš a Andrej Motitschga a vdova Zuzana Motitschgová.¹⁶ Vyzerá to teda tak, že súčasná obec Motyčky vznikla z bývalej uhliarskej osady Pri rybníku a svoje meno dostala od uhliarov Motyčkovcov. A snáď to nevyznie ako násilná aktualizácia, keď pripomenieme, že tak ako kedysi ležala obec Motyčky pri rybníku, dnes leží pri modernej vodnej nádrži. V dvadsiatich rokoch 20. storočia bola vybudovaná na Starohorskom potoku kaskáda vodných elektrární s vodnou nádržou pod obcou Motyčky, údolnou priehradou a hydroelektrárnou v Dolnom Jelenci a ďalšou v Starých Horách. Nadviazalo sa tak na starú tradíciu využívania vodnej energie v starohorskom hutníctve už od dávneho stredoveku.¹⁷

V ďalšej časti zápisu je zachytená výpoveď Martina Cambela zo Seliec, v ktorej sa pokúša o historický exkurz do obdobia pred príchodom Thurzovcov a Fuggerovcov do Banskej Bystrice, aby dokázal, že už vtedy siahali hranice Ľupčianskeho panstva až po Krížnu. Ale tak, ako sa mýlil pri líčení okolností vzniku thurzovsko-fuggerovského mediarskeho podniku, mohol sa mýliť aj vo svojom tvrdení, že krížnianske hole patrili už v deväťdesiatych rokoch 15. storočia majiteľom Ľupčianskeho hradného domínia. Jednako Cambelova výpoveď nemusí byť celkom zanedbateľná. Zaslúži si našu pozornosť ako zaujímavý doklad toho, ako sa v ľudovej historickej tradícii s odstupom päťdesiatich rokov interpretovali okolnosti vzniku thurzovsko-fuggerovského podniku v Banskej Bystrici.

Vďaka zachovaným, prevažne originálnym historickým dokumentom poznáme dnes počiatky podnikania Thurzovcov a Fuggerovcov v Banskej Bystrici lepšie, ako ich poznal v polovici 16. storočia Martin Cambel zo Seliec. Ján Thurzo si prenajal 20. septembra 1494 najväčší z vtedajších banskobystrických banských podnikov, ktorý patril Jánovi Korvínovi

¹² SKLADANÝ, M.: Počiatky erárneho podnikania v stredoslovenskom baníctve. In: *Slovensko a Habsburská monarchia v 16.–17. storočí*. Zborník príspevkov z vedeckého sympózia usporiadaného dňa 22. novembra 1994 v Bratislave. Bratislava, 1994, s. 50–59.

¹³ VLACHOVIČ, *Slovenská meď*, s. 66.

¹⁴ Z 22.–23. apríla 1526 pochádza ešte podrobný inventár huty v Jelenci (Inventarium in hutta Hyrssen Grundt), z ktorého je jasné, že bola v tom čase v činnosti. – Dokumenty k baníckemu povstaniu, s. 271.

¹⁵ VLACHOVIČ, *Slovenská meď*, s. 64.

¹⁶ VLACHOVIČ, *Slovenská meď*, s. 274.

¹⁷ V tomto zmysle by sa malo doplniť konštatovanie v Slovníku obcí Banskobystrického okresu, kde sa pri Starých Horách (na s. 329–330) píše: „Vodná energia potokov sa začala využívať po r. 1918 výstavbou dvoch hydroelektrární“.

a jeho správcom bol Juraj Šturcer.¹⁸ Šikovnou manipuláciou sa však korvínovského podniku krátko na to zmocnil päťkostolský biskup a vtedajší kráľovský pokladník Žigmund Ernst z Čakovca a jeho brat Ján, prezývaný v Banskej Bystrici „Hampo“. S nimi potom (26. 12. 1494 so Žigmundom a 5. 2. 1495 s Jánom Ernstom) uzatvárajú Thurzovci novú nájomnú zmluvu, ktorú 21. marca 1495 potvrdil aj uhorský kráľ Vladislav II.¹⁹ Nájomom alebo kúpou sa potom Jánovi Thurzovi podarilo skoncentrovať do jedného podniku prakticky všetky medené a strieborné bane v banskej oblasti Špania Dolina – Staré Hory. Thurzovsko-Fuggerovská spoločnosť si však vedela oceniť tých, ktorí jej pomáhali kliesniť cestu v banskobystrickom baníctve. Skoncentrovanú bankú výrobu dala na desať rokov do prenájmu Benediktovi Glocknitzerovi a Michalovi Königsbergerovi, ktorí spolu s ďalšími ťažiarimi jej dodávali za fixne stanovenú cenu surovú med', najmä tzv. čiernu med', obsahujúcu striebro. Na jej hutníckom spracovaní, odlučovaní striebra od medi (sciedzani) bol založený ekonomický efekt thurzovsko-fuggerovského mediarskeho podniku.²⁰

Martin Cambel reflektoval ešte vo svojich spomienkach krízu produkcie banskobystrickej medi na sklonku 15. storočia, ale nepoznal jej skutočné príčiny, ktoré bolo možné prekonať iba koncentráciou výroby, technologickými inováciami a investíciami mocného kapitálu. Z lokálnej perspektívy sa mu ako príčina úpadku javil neschopný „správca hampovského podniku“ Juraj Šturcer. Ten však už nemal s Hampovcami-Ernstovcami nič spoločného. Bol správcom korvínovského mediarskeho podniku. Z tejto funkcie ho uvoľnil Ján Korvín 9. októbra 1494, no nie pre neschopnosť, ale v súvislosti s prenájomom podniku Jánovi Thurzovi.²¹ Štyria menovaní banskobystrickí ťažiarri (Peterman, Königsberger, Glocknitzer a Kunczowicz) neboli vlastníkami, ale nájomcami medených baní na Starých Horách, Španej Doline a inde, odkiaľ dodávali surovú med' do podnikových hút. Prevažná väčšina baní bola od roku 1495 v prenájme alebo vlastníctve Thurzovcov a Fuggerovcov. Zavádzajúce je preto aj ďalšie tvrdenie, že v tom čase Thurzovci ešte nevlastnili nič viac, iba huty v Tajove a v Moštenici. Šplajsovacia (Poľská) huta v Moštenici, sciedzovacia (Nemecká) huta v Moštenici a od roku 1500 aj väčšia a modernejšia šplajsovacia huta v Tajove predstavovali totiž hutnícku základňu celého podniku, v tom čase asi najmodernejšiu svojho druhu na svete. Jej vybudovanie a zabezpečenie odbytu pre vyrobenú med' boli základom úspechu banskobystrickej medi vo svete od konca 15. storočia.

Po desiatich rokoch prevzal podnik do vlastnej réžie aj bankú výrobu, bez ohľadu na to, kedy ktorý zo spomínaných ťažiarov – nájomcov zomrel. A už celkom s tým nesúviseli začiatky podnikateľskej činnosti Jána Thurzu v banskobystrickom baníctve, ktoré siahajú na prelom osemdesiatych a deväťdesiatych rokov 15. storočia.

To hlavné, čo chcel Martin Cambel v tomto kontexte povedať, bolo tvrdenie, že za čias, keď mali bane na okolí Banskej Bystrice v prevádzke spomínaní štyria banskobystrickí ťažiarri, sa križnianske hole kosili na štyri časti (asi každým z nich), ale o každej časti sa bolo potrebné najprv dohodnúť s lupčianskymi páňmi a riadne im za to zaplatiť. Či to bola pravda, ťažko je bez akéhokolvek pramenného materiálu dokázať. Ale asi to pravda nebola, lebo iste by si toto právo nárokovali majitelia lupčianskeho hradného panstva aj v neskoršom období, čo sa nestalo.

Ďalší svedok Dvorský (Dworski) zo Seliec²² bol vo svojich tvrdeniach ešte trífalejší, keď aj lesy v oblasti Starých Hôr a Španej Doliny vyhlasoval za súčasť lupčianskeho panstva. O ich užívaní vraj existovala medzi Thurzovcami a Damiánom Dóciim zmluva a Thurzovci za to platili veľké peniaze, často aj niekoľko plík striebra.²³ Damiánovi Dóciimu to každoročne privádzal Dvorského otec. Koľko toho bolo a v akej podobe, to nevie presne povedať, lebo bol vtedy ešte malý chlapec.

Poznáme iba jednu zmluvu medzi Dóciovcami ako majiteľmi lupčianskeho panstva a Jánom a Jurajom Thurzom – spomínanú zmluvu o výstavbe moštenickej sciedzacej huty z 24. apríla 1496.²⁴ Či zostalo pri nej aj v ďalšom období, nakoľko sa zmenila alebo bola nahradená novou, nemožno potvrdiť, ale ani vyvrátiť. Jedno je isté, že za prenájom pôdy a užívanie okolitých lesov pre činnosť huty platili Thurzovci ročné nájomné 32 zlatých v zlate.²⁵ Pomerne veľké množstvá striebra, ktoré prevádzal či privádzal Dóciovcom Dvorského otec, zostávajú takto záhadou.

Striebro bolo najcennejším a zo strategických dôvodov najviac utajovaným produktom moštenickej sciedzacej huty. Jeho transport mohol byť práve z týchto dôvodov zverený neutrálnej dôveryhodnej osobe. Ale mohlo tu ísť aj o pokútny obchod so striebrom, organizovaný viac alebo menej ilegálne, v ktorom nejakú úlohu hrali aj lupčianski Dóciovci. Alebo išlo o celkom prozaickú záležitosť – z vyrobeného striebra si zemepáni Dóciovci nárokovali nejaké poplatky. Bola by pre to opora aj v nájomnej zmluve z 24. apríla 1496. Je tam totiž klauzula, že za prepravované drevené uhlie, drevo, med', olovo a ďalšie potreby pre prevádzku huty nie sú jej majitelia povinní platiť lupčianskym zemepánom nijaké poplatky. Výnimku tvorí med' vyvázaná do Poľska a olovo dovážané z Poľska.²⁶ Striebro sa tu síce nespomína, ale bolo práve tak exportným produktom moštenickej huty ako med'.

V známych dlhoročných rozporoch a bojoch lupčianskych Dóciovcov s Banskou Bystricou, Lubietovou, Breznom atď.,²⁷ do ktorých musel neraz zasahovať svojou súdnou právomocou sám kráľ, zostávali Thurzovci a Fuggerovci zväčša neutrálni. Zo zachovaných pramenných dokladov jasne vyplýva, že Dóciovci si trúfali porušovať teloniálnu imunitu banskobystrických mešťanov na ceste alebo na Hrone pod lupčianskym hradom a banskobystrických ťažiarov obmedzovali najmä v Jasení alebo pri Brezne.²⁸ Neexistuje jediný doklad, že by siahali na banské teritórium alebo poddanské dediny Banskej Bystrice. Ak by sa v oblasti Starých Hôr a Španej Doliny križili vlastnícke práva mesta a lupčianskych zemepánov, bolo by zákonite dochádzalo k príležitostným konfliktom, ktoré by sa odrazili aj v sťažnostiach mesta na Dóciovcov. Nič také sa tam nenachádza a mesto sa sťažuje skôr na mocnú

²² „Dvorský“ môže byť aj funkcia. Doklad máme priamo z lupčianskeho panstva, kde sa 21. 6. 1512 spomína služobník Damiána Dóciho „Kerschack, dworsky eius“. – Mesto Banská Bystrica. Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255–1536. Vypracoval Ctibor MATULAY. Bratislava, 1980, s. 120, č. 374.

²³ Striebro sa v moštenickej sciedzacej hute dorábalo v zháňaciach peciach (Treiböffen) v podobe tzv. plík (Plick, Plick-silber) o váhe okolo 110–120 hrvien. Plíky sa potom vozili na prepaľovanie do komorského domu v Banskej Bystrici. – VLACHOVIČ, *Slovenská med'*, s. 34.

²⁴ Porov. vyššie našu poznámku č. 5.

²⁵ „nobis solvere tenebuntur triginta duos florenos in auro“ – Fürstl. und gräfl. Fuggersches Familien-u. Stiftungs-Archiv Dillingen a. d. Donau (ďalej Fugger-Archiv), sign. 37, 4.

²⁶ „dempto tamen cupro, quod educeretur versus Polonia et plumbo, quod induceretur de Polonia, de quibus solve-re thelonia erunt adstricto et tenebuntur“ – Fugger-Archiv, sign. 37, 4.

²⁷ WENZEL, G.: *Az alsómagyarországi bányavárosok küzdelmei a Nagy-Lucei Dóczyakkal (1494–1548)*. Budapest, 1876; JURKOVICH, E.: *Zólyomlípce várának és uradalmának története*. Pécs, 1929; RATKOŠ, *Banické povstanie*, s. 36–44; ORAVSKÝ, *Slovenská lupča*, s. 172–175.

²⁸ Mesto Banská Bystrica – katalóg C. MATULAY, dokumenty citované v osobnom registri pod heslom Dóczy Damián na s. 489.

¹⁸ SKLADANÝ, M.: Prvé thurzovsko-fuggerovské zmluvy o spoločnom mediarskom podniku. In: *Historický časopis*, 43, 1995, s. 218–219.

¹⁹ SKLADANÝ, *Prvé thurzovsko-fuggerovské zmluvy*, s. 224–225.

²⁰ SKLADANÝ, *Počiatky erárneho podnikania*, s. 52–53.

²¹ SKLADANÝ, *Prvé thurzovsko-fuggerovské zmluvy*, s. 219.

thurzovsko-fuggerovskú firmu, že bráni banskobystrickým mešťanom v ťažbe dreva alebo ináč obmedzuje ich podnikateľské aktivity v baníctve.

Dvorský zo Seliec vyslovil v ďalšej časti svojej výpovede predpoklad, že by sa snáď ešte mohla nájsť spomínaná zmluva medzi Damiánom Dóciom a Thurzovcami o užívaní lesov v oblasti Starých Hôr a Španej Doliny, a síce u súčasných vlastníkov či správcov Ľupčianskeho hradného panstva. Tým nás uvádza do veľmi zložitých a nie celkom jasných vlastníckych pomerov na Ľupčianskom hradnom panstve v tridsiatych a štyridsiatych rokoch 16. storočia, keď bolo odobrané Dóciovcom a spravované ako venný majetok kráľovnej – vdovy Márie Habsburskej, hoci najväčší úžitok z neho mali jeho momentálni správcovia, ktorí s ním nakladali ako so svojim vlastníctvom.

Tri hradné panstvá v oblasti stredoslovenských banských miest – Vígľaš, Dobrá Niva a Slovenská Ľupča sa stali súčasťou vdovského majetku kráľovnej Márie až po roku 1527, keď ich z rúk prívržencov Jána Zápoľského vybojoval kapitán Zvolenského hradu a zvolenský župan Krištof von Thurn.²⁹ Podľa pôvodnej darovacej listiny kráľa Ľudovíta II. z 2. februára 1522 k vennému majetku kráľovnej nepatrili. Tvorilo ho sedem stredoslovenských banských miest s príjmami z baníctva, mestá Brezno a Krupina a Zvolenské hradné panstvo.³⁰ Spôsob a čas zaujatia Ľupčianskeho panstva nie je presne známy. Zhoda je len v jednom, že sa tak stalo násilím. Obávaný Ľupčiansky zemepán Damián Dóci už nebol medzi živými a jeho ľahkomyselný syn Ján sa vraj málo staral o obranu hradu, tak sa ho musel nakoniec bez boja vzdať v prospech Krištofa Thurna.³¹ Podľa uhorských prameňov sa tak stalo v polovici júna 1531, čo dosvedčuje aj nápis vyrytý pri tejto príležitosti nad kamennou bránou nad schodišťom neďaleko hradnej studne.³² Podľa rakúskych prameňov (korešpondencie medzi Máriou a Ferdinandom) to malo byť už o dva roky skôr.³³ V tejto súvislosti nám určité indicie poskytuje aj náš dokument. Dozvedáme sa v ňom meno vojenského veliteľa, ktorý spolu s Krištofom Thurnom zabil hrad Slovenská Ľupča. Volal sa Ruprecht von Herberstein (Ruepprecht von Heberstein), ktorý je v historickej literatúre celkom neznámy. Ale zato v banskobystrickom mestskom archíve sa zachovali tri dokumenty, v ktorých sa jeho meno spomína. Prvým je jeho vlastný list z 22. júna 1530, ktorým od banskobystrického richtára žiada 3–4 vozy chleba pre svoju vojenskú jednotku, táboriacu pri Slovenskej Ľupči a pripravenú na ďalší presun.³⁴ Ďalšie dva listy (z 25. 6. 1530 a 9. 8. 1530) písal Bystričanom z Herbersteinovho poverenia Krištof von Thurn. Žiadal mestskú radu, aby sa zo zdravotných dôvodov prestalo s pochovávaním pri farskom kostole, lebo areál mestského hradu musí byť vyhradený vojsku. Nie je nezaujímavé a pre vtedajších kráľovných a kráľovných hodnostárov v oblasti stredoslovenských banských miest príznačné, že Thurn a Herberstein boli príbuzní.³⁵ Zdá sa, že Ľupčianske hradné panstvo bolo Dóciovcom odobraté už o rok skôr, ako sa v našej historiografii predpokladá. Mohlo to byť v polovici júna, ale v roku 1530. Proti roku 1531 by bolo možné namietať aj z toho dôvodu, že od 1. mája 1531 začalo platiť jednoročné prímie medzi Ferdinandom Habsburským a Jánom Zápoľským, ktorého súčasťou malo byť aj vzájomné

vracanie územia a majetkov, násilne odňatých po 22. apríli 1531.³⁶ Nebola to vhodná doba na podobné provokácie.

Z Dvorského výpovede sa napokon dozvedáme, že Krištof von Thurn bol v čase vzniku nášho dokumentu nebohý a zostavovateľ dokumentu o ňom písal ako o svojom pánovi („mein herr, seliger vom Turn“), čo nám môže výdatne pomôcť pri datovaní vzniku a identifikácii autora nášho dokumentu. Skôr než k tomu pristúpime, treba nám dokončiť rozbor textu.

Po smrti Krištofa Thurna sa podieľal na správe Ľupčianskeho panstva jeho brat Anton von Thurn.³⁷ Ten mal vrátiť poddaným Ľupčianskeho panstva staré listiny, ktoré im voľakedy zhabal ešte Damián Dóci a zaujatím panstva sa dostali do rúk Krištofa Thurna. Medzi týmito listinami by sa mohla nachádzať aj Dvorským citovaná zmluva o starohorských a špaňodolinských lesoch.

V záverečnej časti zápisu sa opäť dostáva k slovu známy Martin Cambel zo Seliec, ktorý upozornil na to, že cestu do Liptova cez Liptovské Revúce nechali postaviť Thurzovci. Predtým táto cesta neexistovala a chodilo sa z Moštenice cez hole do Korytnice. Nová cesta odľakala pocestných, čím vznikli Ľupčianskym hradným pánom veľké škody. Vyslovuje nádej, že cisársky majestát (myslený je Ferdinand I., ktorý už bol nemeckým kráľom) by tomu mal zabrániť. Potom, odvolávajúc sa na starých ľudí, tvrdí, že vlastne všetky bane a huty ležia na pozemkoch Ľupčianskeho panstva, rovnako ako haldy a troska, ktoré niekoľko rokov nechávali Fuggerovci premývať. Aj tie patrili „jeho Výsosti“, teda kráľovi.

Informácia o cestách je veľmi cenná, lebo najmä o tej cez Hladécké sedlo nie je skoro nič známe. Pravda je, že Ján Thurzo nechal vybudovať novú cestu do Turca (cez sedlo Malý Šturec), kvôli ktorej vznikli problémy s Kremničanmi a firma ich musela počas desiatich rokov odškodňovať ročným poplatkom 50 dukátov.³⁸ Ako dosvedčuje náš dokument, postavili aj novú cestu do Liptova (cez sedlo Veľký Šturec). Ak tieto cesty aj celkom od gruntu nevybudovali,³⁹ rozhodne ich museli rozšíriť a spevniť, aby boli vhodné na prepravu ťažkých nákladov.

Celkom na záver sa spomína, že huty v Moštenici dávajú ročné nájomné 64 zlatých. Je to presne dvojnásobok sumy, aká bola dohodnutá ročne za svedzovaciu hutu v Moštenici. Buď sa teda po rokoch nájomné zvýšilo, alebo časom platila firma majiteľom Ľupčianskeho panstva aj za druhú hutu.

Moštenických hút sa týkajú aj posledné vety zápisu, zaujímavé z ekologického hľadiska. Lúka pri moštenickej hute, ktorá sa tiahne pozdĺž Uhliarskeho potoka až po vrch Javor, bola tiež kedysi lesom. Za čias Krištofa von Thurna sa využíval pre potreby moštenickej huty mohutný les, nazývaný Borovica (Borrowicze), ktorý je už celkom vyťažený a spracovaný na drevené uhlie („ausgekohlt“). Tak sa muselo prejsť do iného lesa, ktorý sa volá Sopotnica (Soppotnicze), kde je už tiež veľká plocha vyťažená. Vybuodovali sa do toho lesa dve nové veľké a dobré cesty s tým, že sa tam bude uhliariť, kým im to bude umožnené. Tým končí text nášho dokumentu, ktorý zostal asi nedokončený.

Pokusme sa teraz o približné datovanie vzniku a určenie autorstva nášho dokumentu. Presný dátum smrti Krištofa Thurna nie je známy, ale možno ho ohraničiť rokmi 1542–1544. 11. decembra 1544 sa už o vrátení Ľupčianskeho panstva Dóciovcom rokovalo s bratom Kriš-

²⁹ HEISS, G.: Die ungarischen, böhmischen und österreichischen Besitzungen der Königin Maria (1505–1558) und ihre Verwaltung. 2. Teil. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 29, 1976, s. 63.

³⁰ PROBSZT, G.: Königin Maria und die niederungarischen Bergstädte. In: *Zeitschrift für Ostforschung*, 15, 1966, s. 625.

³¹ ORAVSKÝ, *Slovenská Ľupča*, s. 174; JURKOVICH, *Zólyomlípce várának*, s. 64.

³² ORAVSKÝ, *Slovenská Ľupča*, s. 174; JURKOVICH, *Zólyomlípce várának*, s. 64.

³³ HEISS, *Die ungarischen ... Besitzungen*, 2. Teil, s. 64.

³⁴ Mesto Banská Bystrica – katalóg C. MATULAYA, s. 294, č. 898.

³⁵ Mesto Banská Bystrica – katalóg C. MATULAYA, s. 294, č. 899 a s. 296, č. 905.

³⁶ Ferdinand I. píše 24. 5. 1531 z Prahy stredoslovenským banským mestám; Mesto Banská Bystrica – katalóg C. MATULAYA, s. 312, č. 966.

³⁷ ORAVSKÝ, *Slovenská Ľupča*, s. 174.

³⁸ Štátny okresný archív Žiar nad Hronom so sídlom v Kremnici, AMK I, 1, 2, 46 a.

³⁹ Peter Ratkoš spochybňuje v tomto smere zásluhy thurzovsko-fuggerovskej firmy; RATKOŠ, P.: Predpoklady vzniku thurzovsko-fuggerovskej spoločnosti r. 1495. In: *Československý časopis historický*, 14, 1966, s. 759.

tofa Thurna – Jánom.⁴⁰ Vzhľadom na to, že sa o Fuggerovcoch v našom dokumente hovorí viac-menej v prítomnom čase, pričom ich odchod z Banskej Bystrice možno datovať rokmi 1546–1548, a Krištof von Thurn sa v ňom spomína ako mŕtvy, vznik nášho dokumentu možno vymedziť rokmi 1542–1548 (maximálne) resp. 1544–1546 (minimálne). Okolnosti vzniku dokumentu teda bezprostredne súvisia s aktivitami okolo vrátenia Lupčianskeho panstva jeho pôvodným majiteľom Dóciovcom, ktoré vrcholili práve v rokoch 1546–1548.

Dňa 6. októbra 1546 bola v Kremnici uzavretá zmluva medzi Dóciovcami a splnomocnencami kráľovnej Márie, podľa ktorej malo zostať Lupčianske hradné panstvo ešte 10 rokov v úžitku kráľovnej, za čo mala Dóciovcom zaplatiť jednorázovo 1200 zlatých a potom každý rok nájomné vo výške 400 zlatých.⁴¹ Zmluva ešte nestačila vstúpiť do platnosti, keď došlo v Augsburgu za sprostredkovania Karola V. dňa 7. marca 1548 k vyrovnaniu („Concordia“) medzi uhorskou kráľovnou – vdovou Máriou a uhorským kráľom Ferdinandom I., na základe čoho sa Mária vzdala svojich uhorských a rakúskych majetkov v prospech brata Ferdinanda.⁴² Tak sa dostalo Lupčianske hradné panstvo aj s jeho nedoriešenými vlastníckymi vzťahmi do rúk Ferdinanda I., a to za situácie, keď už predtým prevzal od Fuggerovcov pod erárnu správu banskobystrický mediársky podnik. Jeho ďalšia prevádzka závisela od vyriešenia problému nedostatku dreva.⁴³ Lupčianske panstvo so svojimi rozľahlými lesmi a riekou Hron, vhodnou na splavovanie dreva, stúpalo na cene. Aj kráľ Ferdinand I. sa preto usiloval dohodnúť s Dóciovcami v tom zmysle, aby im panstvo nemusel vracať. Dóciovci chceli práve naopak svoje panstvo späť a pokúšali sa rokovať priamo s vtedajším lupčianskym kastelánom Erazmom Guttom. Do toho však veľmi energicky zasiahla Banskobystrická banská komora a nedovolila Guttovi vydať panstvo.⁴⁴

Nakoniec sa podarilo kráľovi Ferdinandovi udržať Lupčianske panstvo predbežne aspoň na štyri roky. Vo Viedni uzavrel 1. októbra 1548 s Dóciovcami zmluvu o prenájme Slovenskej Lupče na štyri roky za zvýšené nájomné 600 zlatých ročne. Počas štyroch rokov ich mal odškodniť rovnocenným majetkom, alebo im vyplatiť 10 000 uhorských zlatých. V opačnom prípade malo panstvo po uplynutí štyroch rokov pripadnúť Mikulášovi, Ladislavovi a Gabrielovi Dóciovcom, ako aj Jánovi, Gašparovi a Urbanovi lupčianskym (Lipczey). Kastelánom Lupčianskeho hradu zostával naďalej Erazmus Gutt, lebo jemu oznamoval kráľ Ferdinand I. z Viedne listom z 11. októbra 1548, že podpísal s Dóciovcami na štyri roky nájomnú zmluvu.⁴⁵ Jeho považujeme aj za pravdepodobného autora dokumentu – materiálu, ktorým zhŕňal informácie o hraniciach Lupčianskeho panstva, o ktoré sa v tomto období zvädzal tuhý boj. Prostredníctvom Banskobystrickej komory sa tento dokument mohol dostať do Uhorskej komory, v ktorej archíve sa nakoniec zachoval.

⁴⁰ JURKOVICH, *Zólyomlipcse várának*, s. 66–67.

⁴¹ ORAVSKÝ, *Slovenská Lupča*, s. 174–175.

⁴² PROBSZT, Königin Maria und die niederungarischen Bergstädte, s. 675; HEISS, G.: Die ungarischen... Besetzungen. 1. Teil. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 27, 1974, s. 96.

⁴³ VLACHOVIČ, *Slovenská meď*, s. 80–81.

⁴⁴ JURKOVICH, *Zólyomlipcse várának*, s. 68.

⁴⁵ HEISS, *Die ungarischen ... Besetzungen*, 2. Teil, s. 78–79.

REKONŠTRUKCIA HRANÍC LUPČIANSKEHO PANSTVA NA ZÁKLADE LISTINY:

VRPIN (RABENSTAIN) – Je to vrch Urpín v Bystrickej vrchovine, vypínajúci sa nad mestom Banská Bystrica.

Z vrchu Urpín hranica pokračovala po Radvanských vodách – *RADWANSKES WASSER*.

Do úvahy prichádzajú Radvanský potok a Malachovský potok, ktoré pretekajú cez Radvaň, respektíve Tajovský potok, ktorý tvoril historickú hranicu medzi chotári Radvane a Banskej Bystrice. Radvanský potok pramení pod Suchým vrchom. Malachovský a Tajovský potok pramenia priamo pod hlavným hrebeňom Kremnických vrchov. Všetky tri prípady nás smerujú na hrebeň Kremnických vrchov, ktorý v minulosti predstavoval významnú stoličnú hranicu. Vzhľadom na údaje uvedené v nasledujúcom hesle sa zdá byť najpravdepodobnejší variant s Malachovským potokom.

GESCHAJDT – Zrejme hranica, hrebeň (rozhranie). Geschaid spomína v Kremnických vrchoch aj Matej Bel v súvislosti s dolovaním živého striebra (ortuť) v minulosti. Ortuť sa v minulosti ťažila v oblasti Ortuť, ktorú odvodňuje práve spomínaný Malachovský potok. V listine z roku 1529 je spomínaný les „Geschaydth“ na ceste medzi Banskou Bystricou a Kremnicou.⁴⁶ V súvislosti s cestou do Tekova spomína túto lokalitu aj významný banskobystrický historik Emil Jurkovich.⁴⁷ Na základe týchto indícií možno hľadanú lokalitu stotožniť so sedlom Tri kríže, respektíve s lesmi v pramennej oblasti Malachovského potoka.

VERCH WISTRICZKHI (Bystrický) – Bližšie neurčená lokalita nachádzajúca sa s najväčšou pravdepodobnosťou na hrebeni Kremnických vrchov. S podobným názvom sa tu nachádza len Bystrické sedlo, ktoré leží na starej stoličnej hranici severne od sedla Tri kríže.

KHUNIGS PRUNN – Stotožňujeme s vrchom Kráľova studňa vo Veľkej Fatre. (König = kráľ, Brunnen = studňa)

KHRISCHNIJ (KRISCHNIJ, KRUISCHNIJ, KRISHNIJ) HOLIJ (HOLJ) – V tomto prípade je lokalizácia jednoznačná, ide o horský masív Križna vo Veľkej Fatre.

SUCHIJ (SUCHE) REBUCZIJ – Suchý vrch spomína aj Matej Bel ako výrazný vrch oddeľujúci Liptovskú a Zvolenskú stolicu. Na mapách sa nachádzajú dve lokality prichádzajúce do úvahy:

Suchý vrch na hrebeni Veľkej Fatry, ležiaci severne od najvyššieho vrchu tohto pohoria Ostredku. Na východ od tejto lokality sa nachádza osada Vyšná Revúca (dnes osada obce Liptovské Revúce). Ide naozaj o výrazný vrch, avšak podľa starých máp takto ďaleko nesiahala ani hranica Zvolenskej stolice.

Pravdepodobnejšie je, že hľadaná lokalita súvisí skôr so Suchou dolinou, čo je dolina rieky Revúca nad osadou Vyšná Revúca. Nad touto dolinou, na likavskej strane Veterného vrchu, máme doloženú lokalitu „do Szuchey Tissowy Wrch“.⁴⁸ Na starších turistických mapách sa však aj na bystrickej strane, teda južne od Veterného vrchu neďaleko osady Prašnica, nachádza Suchý vrch. Zrejme oblasť okolo Veterného vrchu, kadiaľ v minulosti prechádzala hranica medzi chotári Likavského panstva a Banskej Bystrice, ako aj významná stoličná hranica, sa v minulosti označovala ako Suchý vrch.

PJLLE POTOKH – (asi Biely potok) – V chotári Starých Hôr sa spomína lokalita s týmto názvom. Štúdiom starých máp sa ju podarilo aj presnejšie lokalizovať.⁴⁹ Nachádza sa medzi

⁴⁶ Mesto Banská Bystrica – katalóg C. MATULAYA, s. 278, č. 833.

⁴⁷ JURKOVICH, E.: *Besztercebánya sz. kir. város Monographiája*. Budapest, 1922, list 43. (Rukopis uložený v štátnom okresnom archíve v Banskej Bystrici, ďalej ŠOKA BB)

⁴⁸ Hraničná mapa medzi panstvom Likava a mestom Banská Bystrica z roku 1820; Štátny ústredný bankový archív v Banskej Štiavnici (ďalej ŠŮBA BŠ), HKG V., Ev. č. 13 062.

Veterným vrchom a vrchom Šturec, južne od stoličnej hranice. Ide o pramennú oblasť Bieleho potoka, ktorý je pravostranným prítokom potoka Šturec.

STVRTZE (STURTZE) – Ide o vrch Šturec nachádzajúci sa v blízkosti sedla Veľký Šturec.

KOLISCHCZE – Názov navádza stotožniť tento bod s osadou Kalište v Starohorských vrchoch. Zdá sa však, že ide o úplne inú lokalitu, pretože poloha tejto osady je dosť vzdialená oproti nášmu predpokladu zrekonštruovanej hranice. Navyše osada Kalište vznikla na území, ktoré v skutočnosti patrilo Ľupčianskemu panstvu. Zaradenie v samotnom texte medzi Šturec a „Holicze“ (pozri nasledujúce heslo) nás navádza hľadať toto miesto na hrebeni Veľkej Fatry.

HOLLICZE (HOLICZE) – Zrejme sa jedná o vrch „Holicza“ zo slávnej Lipského mapy Uhorska (1806) zaznačený severne od Donovalov na stoličnej hranici.⁵⁰ S najväčšou pravdepodobnosťou ide o dnešnú Novú Hoľu, alebo vrch Zvolen.

KORETNIJCZE (Korytnica) – Pri lokalizácii tohto bodu sme vychádzali z mapy lesov Korytnice z roku 1803.⁵¹ Na tejto mape sa nachádza lokalita „Grund Koretnitza“, ktorá začína neďaleko Místrikov a tiahne sa pozdĺž súčasnej hlavnej cesty až po začiatok doliny Barborina. Ide o územie horného toku potoka Korytnica, ktorý pramení v oblasti Záhradište a preteká cez Místriky.⁵² V tomto prípade teda nemožno spájať hľadanú lokalitu s územím v doline Medokýša kde sú dnes kúpele Korytnica. Táto lokalita je na spomínanej mape z roku 1803 pomenovaná ako „Grund Medokisnuo“.

BRAITTE (BREITTE) WISEN (WISN) (Široké lúky?) – Podľa listiny má táto lokalita ležať niekde pri lokalite „Bukonitz“ (osada Bukovec, vrch Bukovec, alebo Bukovská dolina). Na mape lesov na okolí obce Motyčky z polovice 19. storočia sa v blízkosti osady Bukovec nachádza lokalita „Na Dlhu Luku“, ktorá vychádzajúc z jej názvu ako jediná prichádza do úvahy v súvislosti s hľadaným miestom.⁵³ Toto miesto sa nachádza v bezprostrednej blízkosti skutočnej hranice Ľupčianskeho panstva s chotárom Banskej Bystrice. V blízkosti je tiež hľadaný bod „Jauor“ (Pri Javore).

SPONGE (SPANGEN) – Šponga je dolinka v hornej časti Uhliarskeho potoka (Vlerskhi wasser), neďaleko Moštenickej Kyslej. Tento názov je doložený aj na starých mapách ako „sponga gebirg“⁵⁴, či dokonca „Mala Sponga“ a „Velka Sponga“.⁵⁵ Všetky tri lokality sú zakreslené zhruba medzi dnešnou dolinkou Šponga a lokalitou Barania hlava.

PRESCHLOB (asi Prislop, alebo Prieslop) – Južne od dolinky Šponga sa nachádza sedlo Príslop a lokalita Javorie (hľadaná lokalita je aj „Jauor“). Obe tieto lokality však ležali už vo vnútri Ľupčianskeho panstva. Samotné panstvo by sa teda sotva pri vyratúvaní svojich majetkov ochudobnilo o časť svojich území. Obe hľadané lokality zrejme treba hľadať viac na sever, niekde pri skutočnej hranici medzi Ľupčianskym panstvom a chotárom mesta Banská Bystrica. Na starších mapách sa na predpokladanom mieste objavujú lokality „Hiadler Prieslop“ a „Podkonitzer Prieslop“.⁵⁶ Sú to Hiadľské a Podkonické sedlo. Na viacerých starších mapách je Hiadľské sedlo označené iba ako „Prieslop“.

⁴⁹ Katastrálna mapa Staré Hory – ŠOKA BB, Ev. č. 2855, 1945, 31 f; vyššie spomínaná hraničná mapa medzi panstvom Likava a mestom B. Bystrica – ŠÚBA BŠ, HKG V., Ev. č. 13062.

⁵⁰ Atlas SSR, Bratislava, 1980, s. 12–13, mapa č. 5.

⁵¹ ŠOKA BB, Ev. č. 2683, MBB/Mp-33.

⁵² Aj v chotárnej mape mesta Banská Bystrica z roku 1780 je toto územie zaznačené ako „Valis Koritnicza“; ŠOKA BB, Ev. č. 2671, MBB, Mp-22.

⁵³ ŠÚBA BŠ, HKG V., Ev. č. 13074.

⁵⁴ KIRIPOLSKÝ, F.: Špaňodolinský banský vodovod. In: *Pamiatky a príroda*, 1975, č. 4, s. 34.

⁵⁵ ŠOKA BB, Ev. č. 2683, MBB/Mp-33.

⁵⁶ ŠOKA BB, Ev. č. 2683, MBB/Mp-33.

JAUOR – Pri skutočnej hranici panstva Ľupča a mesta Banská Bystrica hneď pri lokalite „Na Dlhu Luku“ (pozri heslo Braitte Wisen) leží na mape z polovice 19. storočia miesto označené ako „U Jawora“.⁵⁷ Táto lokalita je na súčasných mapách označená ako „Pri Javore“.

HAIDLER HOLJ (asi Hiadľská hoľa) – Táto lokalita má ležať nad hutou v Moštenici. Určite sa jedná o hole severne od Moštenice, či Hiadľ. Odtiaľto má hranica pokračovať „hinauf den Hohen“, teda po hrebeni Nízkych Tatier až po „Dreyen Prunnen“.

DREYEN PRUNNEN – Leží v blízkosti „Tiergarten“. Ide o lokalitu Tri Studne, ktorá sa uvádza ako chotárný názov pri obci Telgárt.⁵⁸ Štúdiom katastrálnych máp sa podarilo toto miesto lokalizovať severne od obce a východne od vrchu Kráľova hoľa.

TIERGARTEN – Staršie pomenovanie obce Telgárt.⁵⁹ Nadväznosť na predošlú lokalitu Tri Studne a nasledujúcu „Smerkowicze“ naznačuje, že by sa naozaj mohlo jednať o toto sídlo. Vzhľadom na prílišnú exponovanosť tohto sídla vo vnútri susedného Muránskeho panstva musíme pripustiť aj druhú alternatívu, ktorá posúva hľadanú lokalitu viac na západ. Názvom Tiergarten sa v minulosti označovali lesy rezervované ako kráľovská zverná obora. Presnejšie určiť polohu týchto lesov nám pomáha Lazarova mapa Uhorska vydaná v roku 1528.⁶⁰ Na tejto mape sú označené rozsiahle lesy na východ od Brezna ako „Sylua Brgart“. Podobne ako niektoré iné miestne názvy zaznačené na tejto mape, aj tento názov je nesprávne skomolený. Správne by sme ho mali čítať ako „Silva Trgart“, či dokonca „Silva Tergart“. Je veľmi pravdepodobné, že tak ako na muránskej strane týchto lesov bola založená osada Tiergarten (dnešný Telgárt), tak aj na opačnej strane týchto lesov v blízkosti Brezna bola založená osada s rovnakým názvom. Jej existenciu v tomto priestore potvrdzujú súpisy osád Ľupčianskeho panstva, v ktorých sa spomína s rôznymi obmenami názvu (Togarth, Thergarth aliter Tiergarten, Tergart). Hneď v prvom z týchto súpisov (1424), v ktorom sú jednotlivé osady zoradené približne podľa ich geografickej polohy, je osada pomenovaná ako „Togarth“ zaradená medzi Hornú Lehotu (Felsewlehota) a Dolnú Lehotu (Petwrtehota).⁶¹ Podľa tohto súpisu by osada mala ležať západne od Brezna. Pri spore medzi Ľupčianskym panstvom a Breznom v roku 1517, však podľa svedectiev naklonených Dóciovcom, začínala hranica Ľupčianskeho panstva v lokalite „Tergart“. Keďže v tomto spore chceli Dóciovci dokázať svoje vlastnícke práva na Brezno, logicky musíme toto miesto hľadať na východ od Brezna. V tomto prípade určenia hranice nevieme presne, či sa naozaj jednalo o osadu. Či pri vymedzení sledovanej hranice Ľupčianskeho panstva v našej listine autor myslel túto, dnes už neexistujúcu, osadu alebo len rozsiahle lesy kráľovskej obory bez akejkoľvek bližšej špecifikácie, nemožno z pohľadu listiny posúdiť.

SMERKOWICZE – Mohlo by sa jednať o Veľkú, alebo Malú Smrekovicu ležiacu blízko pri sebe južne od Polomky. Podľa Lipského mapy Uhorska, na ktorej je v týchto miestach naznačená „Szmrkovicza“, sa zdá, že ide skôr o vyššiu Malú Smrekovicu.

TISCHOWSKHI (TUSCHOFSKIJ) DIJEL – Toto miesto je potrebné hľadať medzi už určenou lokalitou (Smerkowicze) a vrchom Klenovský Vepor (pozri nasledujúce heslo). V predpokladaných miestach sa na mape lesov v zbierkach Lesníckeho a drevárskeho múzea vo Zvolene⁶²

⁵⁷ ŠÚBA BŠ, HKG V., Ev. č. 13074.

⁵⁸ *Slovník obcí banskobystrického okresu*, s. 368.

⁵⁹ MAJTÁN, M.: *Názvy obcí slovenskej republiky (Vývin v rokoch 1773–1997)*. Bratislava, 1998, s. 295; tiež *Slovník obcí banskobystrického okresu*, s. 348.

⁶⁰ Atlas SSR, s. 10, mapa č. 1.

⁶¹ JURKOVIČOVÁ, M.: *Hrad a panstvo Slovenská Ľupča do konca stredoveku*. Nepublikovaná diplomová práca obhájená na katedre slovenských dejín a archívniectva FF UK Bratislava, v roku 1997, s. 60.

⁶² Mapa vystavená v priestoroch tohto múzea počas tematickej výstavy „Lesnícke mapy a plány“ konanej v dňoch 24. 8.–30. 9. 1999.

objavuje východne od Dobroče lokalita „Teisholz“ a blízko pri nej aj „djel“. Zrejme sa jedná o vrch Dielik, alebo blízko pri ňom ležiace sedlo Diel. Obe lokality sa nachádzajú pri ceste smerujúcej do Tisovca (v minulosti nazývanom Theisholz). Hľadaným vrchom je preto s najväčšou pravdepodobnosťou „Tisovský diel“, ktorý môžeme stotožniť s jedným z týchto dvoch miest.

VHORSKHJ (VHORSKJ) VEPOR (VEPER) (Uhorský Vepor) – Na základe nadväznosti predošlých a nasledujúcich lokalít sa musí jednať o Klenovský Vepor, v minulosti významný bod na stoličnej hranici.

RACHKITOWJ (RACHKITOWI) KHECHER (KEHER) – Vrch, ktorý by zodpovedal tomuto názvu nebol objavený. V blízkosti Vepra sa však nachádza dolina Rakytovo s rovnomenným potokom. Ide o pravostranný prítok Čierneho Hrona.

HOMOLKA – Pri lokalizácii tohto vrchu pomohla opäť Lipského mapa. Podľa nej leží hľadaná „Homolka“ pri obci Sihla priamo na stoličnej hranici.⁶³

TRABSKHHLAUE (TRABSKHHLAWE) – Hľadaná lokalita zrejme súvisí s obcou Drábsko. Jedinou možnou alternatívou na okolí tejto obce je vrch Kečka (kečka – hovorovo hlava). Zo vzdialenejších lokalít prichádza do úvahy ešte vrch Drábovka ležiaci západne od Poľany.

MALA SOLUNA – Vychádzajúc z polohy a názvu by sa mohlo jednať o potok Malá Zolná. Je to malý ľavostranný prítok Zolnej, do ktorej sa vlieva na Ponickéj Hute.

ĎALŠIE MIESTNE NÁZVY NACHÁDZAJÚCE SA V LISTINE:

Popri ohraničení územia panstva sa v listine spomínajú i susedné panstvá. Podľa uvedených informácií má panstvo Lupča susediť s nasledujúcimi panstvami:

- *RADWANSKHI* – panstvo Radvanských,
- *HAIJ* – Hájske panstvo ležiace v Turci,
- *PLATNITZ* – hradné panstvo Blatnica, ktoré tiež ležalo v Turci,
- *LIKOWA* – hradné panstvo Likava,
- *NEWEN HEUSEL* – panstvo Liptovský Hrádok,
- *WIGLESCH* – hradné panstvo Vigľaš.

WALACHEN HOF (Salaš)

Listina spomína štyri salaše, ktoré bolo potrebné tiež lokalizovať. Podľa mapy banskobystričských mestských lesov I. a II. z roku 1808 bolo v minulosti najviac salašov pod Kráľovou Studňou v pramennej oblasti rieky Bystrice.⁶⁴ Táto mapa v tejto oblasti zaznamenáva až sedem salašov. Podľa ich názvov usudzujeme, že patrili jednotlivým osadám na okolí: „Altgebirger Salas“; „Jacobsdorfer Salas“; „Nemezer Salas“; „Ribover Salas“; „Turezker Salas“. Posledné dva menované môžu súvisieť s tými, ktoré sa spomínajú v listine. Celá táto salašnická oblasť siahala od Kráľovej Studne na juh až po Malú Krížnu a Úplaz. Zaujímavé je, že na katastrálnej mape Starých Hôr z roku 1859⁶⁵ je Úplaz označený ako „dlhý Úplaz“, čo je pravdepodobne hľadaná lokalita „Na Dluhem Diele“.

⁶³ Toto potvrdzuje aj mapa lesov nachádzajúca sa v zbierkach Lesníckeho múzea vo Zvolene.

⁶⁴ ŠÚBA BŠ, HKG V., Ev. č. 13017.

⁶⁵ ŠOKA BB, Ev. č. 2679, MBB/Mp-29, 20 f.

V súvislosti s ťažbou dreva pre hutu v Moštenici sa spomína staršia lokalita „Borrowicze“ a mladšia „Soppotnicze“.

SOPPOTNICZE – Ide o Sopotnickú dolinu severne od Sv. Ondreja. Pri Sv. Ondreji sa nachádzala aj osada „Sobotnica“, ktorej obyvatelia sa pravdepodobne v tejto doline venovali drevo-rubačstvu a uhliarstvu. Na uhliarov z tejto osady sa v roku 1640 sťažuje Mária Széchy z hradu Slovenská Lupča pre škody spôsobené v lesoch jej panstva.⁶⁶ Koncom 19. storočia je zrejme táto osada už zaniknutá.⁶⁷

BORROWICZE – Staršia ťažba dreva pre moštenickú hutu sa logicky musela sústreďovať medzi hutou a Sopotnickou dolinou. Hľadanou lokalitou sú zrejme lesy v doline Borovského potoka nad Medzibrodcom.

⁶⁶ BINDER, R.: *Osadníci na Horehroní*. Banská Bystrica, 1962, s. 80.

⁶⁷ BINDER, *Osadníci na Horehroní*, s. 80.

Der Czembell aus der Selich hat mir anzeigt, das die hattert zum hauss *Lypsch* anfahren gegen dem *Radwancz* über der *Gran* an ainem stain, haist *Vrpin* oder *Rabenstain*, und gehet noch hinauff nach des *Radwanskes* wasser bis zum *Geschaidt*. Vom *Geschaidt* bis auff ain perg, haist *Verch Wistriczki*, vom dem perg bis zu des *Khunigs prunn*, von des *Khunigs prunn* bis auf die *Khrischnij holij*, von der *Krischnij holj* bis auf die *Suchij Rebutzij*, von der *Suche Rebutzij* bis zum *Pijlle potokh*, vom *Pijlle potokh* bis auff die *Stvrtze*, wo man das ercz gestercht hat, so man hernach in die *Rebutze* gefurt hat, von der *Sturcze* bis auf die *Kolischeze*, von der *Kolischeze* bis auff die *Hollicze*, von der *Holicze* bis auff die *Koretnijcze*, von der *Koretnijcze* bis auff die *Braitte wisen*, so auff dem *Bukonicz* ligt, bei ainem perg, haist *Rifko*, von der *Breiten wisen* bis auff die *Sponge*, von der *Spangen* bis auff den *Preschlob*, von dem *Preschlob* bis auf den perg *Jauor*, vom *Jauor* bis auf der *Haidler holj*, so über der hutten *Muschenicz* ligt, von obbemelter holj zeucht sichs hinauf den holen nach bis zun *Dreyen prunnen*, so nahent beim *Tiergarten* ligen. Darnach gehen die hattert vom *Tiergarten* bis auf den perg *Smerkowicze*, vom *Smerkowicze* bis zum perg, so man nendt *Tischowskhi Dijel*, vom *Tijschofskij Dijel* zu ainem perg, haist *Vhorskhj Vepor*, vom *Vhorskj Veper* bis auf ain perg, haist *Rachkitowj Khecher*, vom *Rachkitowj Keher* auf ain perg, haist *Homolka*, vom *Homolka* bis zum *Trabskhihlawe*, vom *Trabskhihlawe* bis auff die *Mala Soluna*.

Also befindt sichs, das das hauss *Lupsch* mit niemandts khain hattert hat, als erstlich mit dem *Radwanskhi*, darnach mit dem *Hajj*, so im *Turcz* ligt, und mit der *Platnitz*, so auch im *Turtz* ligt, darnach mit dem hauss *Likowa* und darnach mit dem *Newen Heusel*, so man auch *Redko* nendt, darnach mit der *Muran*, darnach mit dem hauss *Wiglesch* gegen dem *Altensol* herain.

Idem der Steffan Laurant aus dem *Teutschendorf* zeigt an, das sein vatter seine gaiss und schaf vil jar hat gehalten auf der *Krijschnij holj* und alle mal auffs hauss muessen zalen. Den ersten walachen hof hat er gahabt bei des *Khunigs prunn*. Den anndern auf ainem perg, so man nendt *Verch Tureczkj Na dludem diele*. Den dritten hat er gehabt an ainem ort, so man nendt *Vschlepka*. Den dritten hat er gehabt, so man nendt *F Rijbom*.

Idem der Martin Czembell aus der *Selicz* zeigt mir auch an, das er wais, das man von der *Krijschnij holj* ainen walachen mit namen Brusinskhi aus der *Brussina*, so am wekh ligt, mit 500 stuckh vichs bei des Demians zeithen hat aufs hauss *Lipsch* getriben, das er aldo gehörtet hat und sich zuvor nicht vom hauss gedingt.

Idem der alte Fesder aus dem *Schalkendorf* zeigt an, das man auf der *Krischnij holj* alle jar etwa ein dreij oder vierhundert fuerder hey mag machen und die herrn Fugker maens alle jar. Auch zeigt mir obbemelter Fesder an, das man auf der *Bukonicz*, so man auch nendt die *Breite wisn*, mer als hundert fuerder hew alle jar macht, und ist noch khaum 20 jar, das man aldo wismet gemacht hat, seindt zuvor lautter wäldt gewest, und dise wisen prauchen die herrn Fugkher zu der hutten *Lipscher Saijffen*, darvon geben sij nichts, alswol als auf den anndern pergwerchen.

Weitter zeigt mir gedachter Fesder und Martin Czembel auch an, das man bei dem see über dem *Jelenicz* auch alle jar etwa 40 oder 50 fuerder heij macht, und derselbig see hat auch vil guetter und schöner ferchen, so auch mit rechte zum hauss *Lipsch* gehörtet und nun etlich jar die Fugkerischen mit sambt der wisen praucht und genossen haben.

Idem der Martin Czembel aus der *Selicz* zeigt an, die weil der Hampo den handl im *Neusol* gehapt hab, ist sein verwalter gewest ainer, hat gehaissen Jorg Sturzer, der ist nit fast heuslichen mit der sachen umgegangen, oder hat sich vileicht auch nit vil darzue verstanden, ist schier alles zu drütern gangen bei ime.

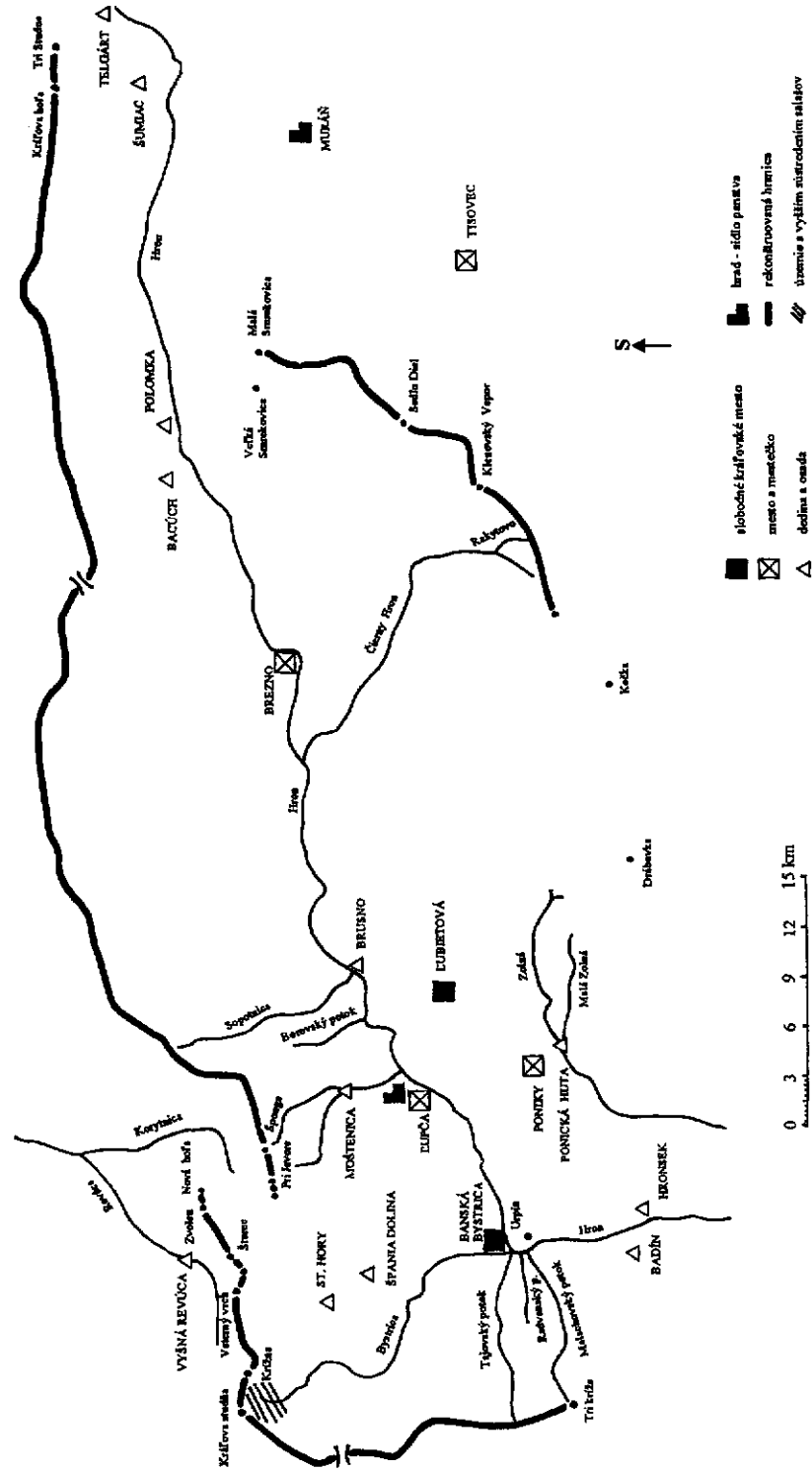
Nachmals haben in angenomen der Petterman und Khunigsperger, Jörg Glockhniczer und der alth Khontshowicz, die haben in etlich jar gehabt und bei iren zeithen hat man die

Krishnij holj alle mal auff vier tail gemaet, aber es hat sich ain jeder tail auf dem hauss Lipsch muessen vertragen und davon bezalln. Und dieselbige zeith, dieweil die vier obgemelten heren den handl, das ist das *Alte Gepürge* und der *Sandtperg*, der *Herrn Grundt* und wie sij denn genandt werden, innen gehabt haben, haben die Tursij nicht mer als die hutten *Teyowa* und die hutten *Moschenicz* gehabt und haben die khupher von den zuvor gemelten vier herrn gekhaufft und in der *Moschenicz* gesaigert. Darnach seindt die vier herrn aincziger weis mit tod abgegangen und die alten Tursij sein wol am khunig Ladislao gewest habens dahin pracht, das man inen den hanndl gar verkhaufft und gelassn hat.

Es zeigt mir auch der Dworskhi in der *Selicz* an, wie das der Demian einen vertragkh mit dem Turso gehabt hat von wegen der welde gegen dem *Alten Gepürge* und gegen dem *Heren Grundt* und alle jar gross geldt, auch zu zeiten etlich plickh silber, jürlichen geben haben, so des gemelten Dworskhi vatter dem heren Demian alle jar gefürt hat, aber er khan nicht wissen, wie oder was gestalt, dann er ist dieselbige zeith khlain gwest. Zeigt an, das er gedenckhe, das mein herr, seliger vom Turn, solche vertrag brief zuwegn bracht hat, wie er das hauss eingenommen hat, dann der herr Demian den armen leutten oder underthanen ihre freihaiten und brief alle genomen. Welche brief herr Christoff vom Turn, hernach wie herr Ruepprecht von Heberstein mit obbemelten herrn Christoffen von Turn das hauss *Lipsch* eingenomen haben, zu wegen bracht. Nach des herrn Christoffen todt hat sij herr Anthonj vom Turn den armen underthanen aus zu lösen geben. Derhalben vermaindt der Dworski, die weil der vom Turn seliger einen gehabt hat, das er die anndern auch soll haben.

Idem der Martin Czembel aus der *Selitz* zeigt auch an, wie der weg auff die *Rebutze* zuvor nicht gwesen seij, sonnder die Tursen haben in machen lassen. Ist aber dem hauss ain grosser gwaldiger schadt, dann die maiste strasse jetzunder alle dahin gehet, derhalben Khaij. Mt. solches auch mit recht weren möchte. Wie ich von alten leutten vernijmb, es ist zuvor der weg über oder durch die *Khoretnicze* über die hole auff die *Moschenicz* gegangen. Wiert auch von den zuvorbemelten alten leuthen bericht, das alle pergwerch und hutten auffs hauss *Lipsch* grunden ligen und halden und schlakhen, so die Fukher nun etlich jar haben lassen auffwaschen, waren auch ihrer Mt. gwest.

Die Hutten aus der *Muschenicz* die gibt alle jar lauth des urbars nicht mer zinss fl. 64 den. –, hat auch ain wisn, so sij jürlichen prauchen und zuvor alles wald gewesen ist, gehet beim *Vlerskhi wasser* hinauf bis zum perg *Jauor* also genandt. Das holz, so sij nun bei des von Turn seligen zeithen gencuzt haben zu der hutten *Muschenicz*, haben sij genomen in einem waldt, hat gehaissen *Borrowicze*, ist ain mechtiger, schöner wald gewest, wie ich von den underthanen vernimb, aber ist nun alles ausgekohlt. Neben sich in einnen andern waldt getzogen, haist *Soppotnicze*, dorynnen haben sij nun auch an ainem ort ain grossen fleckhen ausgekolt, haben auch darein zwen grosse und guete weg gemacht, gar new, und des willens also ain zeith dorynnen zu kolen, wo mans inen vergünnet.

Zusammenfassung

DIE GRENZEN DER LIPTSCHEN BURGHERRSCHAFT IN DER HÄLFTE DES 16. JAHRHUNDERTS

In dem Archiv des ungarischen Verwaltungsgebietes ist das undatierte Dokument aus der Hälfte des 16. Jahrhunderts erhalten, das den Bereich des Gebietes der Liptischen Burgherrschaft beschreibt. Dieses Dokument ist bis jetzt der Aufmerksamkeit der Historiker entgangen und ist in unserer Geschichtsforschung ganz unbekannt. Die Urkunde ist sehr wertvoll, weil sie die einzigartigen historischen, historisch-geographischen, toponomastischen und linguistischen Informationen aus der breiten Umgebung der Stadt Neusohl enthält. Unser Beitrag bietet eine inhaltliche Analyse des Schriftstückes und rekonstruiert die Grenzen der Liptischen Burgherrschaft.

VÝVOJ BANSKEJ TECHNIKY A SPRACOVANIA RÚD V STREDOSLOVENSKEJ OBLASTI V DRUHEJ POLOVICI 19. A NA ZAČIATKU 20. STOROČIA

Jaroslav Mazúrek, ml.

Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov UMB, Banská Bystrica

V banskoštiavnických baniach sa prvýkrát použilo strojné vŕtanie koncom roku 1874. Na prerazenie Voznickej dedičnej štólne vtedy zostávalo ešte 2237 m. Pri normálnom ručnom vŕtaní by na prerazenie potrebovali 15 rokov. Nasadením strojného vŕtania prácu urobili za tri a pol roka. Použili pri tom vrtačky typu Sachs, vyvinuté už roku 1863. Postup mohol byť ešte rýchlejší, ale napredovanie brzdilo časté prerušovanie prác na čerpadlách, ktoré odvodňovali toto banské dielo. Po skúškach už strojné vŕtanie používali sústavne. Vďaka kvalifikovaným technikom zachovali sa nám z tejto doby podrobné záznamy, ba dokonca aj porovnania s výsledkami dosahovanými pri razení alpských tunelov. Okrem vrtačiek typu Sachs sa na Zipser šachte v Hodruši začali používať aj vŕtacie kladivá typu Burleigh, avšak tie sa neosvedčili, a preto nasadili vrtačky Sachs. Schopní štiavnickí inžinieri skonštruovali vlastné typy vrtačiek. Pritom sa snažili odstrániť nedostatky na strojoch, ktoré sa dovtedy používali. Tak vzniklo niekoľko štiavnických typov vŕtacích kladív, ktoré boli vyrobené v Kachelmannovej strojári vo Vyhniach. Úspešne boli vyskúšané konštrukcie Richter,¹ Pěch, Broszmann-kachelmann. Richterova konštrukcia vrtačky spájala dobré vlastnosti niekoľkých typov vrtačiek. Nepotrebovala vyšší tlak vzduchu ako vrtačka Sachs, jednoduchosťou sa približovala anglickému typu Darlington. Konštrukcia umožňovala ľahkú montáž a demontáž a opotrebovanie súčiastok bolo minimálne. Richter sa väčšinou zaoberal problémami banského strojnictva a pri zavádzaní strojného vŕtania vyhodnocoval dosahované výsledky.²

Eugen Broszman bol mladší; proti Richterovi mal tú výhodu, že nezastával rôzne funkcie a sústavne sa mohol venovať bansko – strojným otázkam. Jeho vrtačka sa vyznačuje najmenším počtom pohyblivých súčiastok a podľa Richtera je spoľahlivejšia ako vŕtacie kladivo od iných firiem.

Aj keď strojné vŕtanie podstatne urýchlilo vyhotovovanie vrtných dier, nasadzovalo sa len tam, kde šlo o rýchle napredovania banských diel, lebo bolo ešte podstatne drahšie ako ručné vŕtanie. Prvé ťažké vrtačky boli drahé, a tak po upadnutí prvého zápalu pre strojné vŕtanie sa na určitú dobu upustilo od používania vrtačiek. Až ku koncu 19. storočia, keď sa objavili nové typy vrtačiek, ktoré už boli oveľa ľahšie, začali ich masovejšie zavádzať. V Banskej Štiavnici a Kremnici boli bane vybavené kompresormi, rozvodom stlačeného vzduchu v roku 1909 a v Hodruši v roku 1911. Medzitým sa robili skúšky a elektrickými vrtačkami, ktoré sa však neosvedčili, a tak zostalo iba pri pokusoch.³

¹ Gustáv Richter bol banským inžinierom – prevádzkárom. Narodil sa 11. 7. 1825 Banskej Štiavnici, kde vychodil strednú školu a absolvoval Banskú akadémiu. Od r. 1850 až do r. 1856 pôsobil ako praktikant vo Viedni, Banskej Štiavnici, Kremnici a v Peci. Potom ako banský úradník v Banskej Štiavnici, v Nagyabányi a na Španej Doline. Roku 1872 sa trvale usadil v Banskej Štiavnici, pracoval v baniach na Piargu ako banský úradník I. triedy a ku koncu života ako učiteľ banickej školy. Zomrel 4. 2. 1902 ako penzionovaný vedúci profesor banickej školy. Za zásluhy mu bol prepožičaný Rád Františka Jozefa. Výpis zo služobnej kartotéky (ŠÚBA, fond BKG, inv. č. 418/1902, Banská Štiavnica).

Od čias zavedenia strojného vŕtania vrtačky prekonali veľký vývin. Boli čím ďalej tým ľahšie a pritom výkonnejšie. Začali sa k nim vyrábať stojany a podpory. S ľahkými typmi kladív zanikli aj štiavnické konštrukcie, lebo firma Kachelmann už ľahké vrtačky nevyrábala. Po I. svetovej vojne boli bane vybavené novými kompresormi, rozvodom stlačeného vzduchu a aj kladivami, avšak k podstatným zmenám došlo len po II. svetovej vojne. Za zmienku stojí aj to, že v tunajších baniach prvýkrát uskutočnili hlboké vŕtanie v Kremnici na šachte Ľudovít v roku 1911. Pri hĺbení šachty mali ťažkosti s vodou, preto sa rozhodli v ose šachty urobiť zvislý hlboký vrt. Vrt bol hlboký 105 m, vŕtali ho 40 dní súpravami Imgersoll-Rand.⁴

Tak ako si použitie strelného prachu vynútilo rýchlejšie vyhotovenie vývrtoŕ pre strelné práce, tak isto strojové vŕtanie, pomocou ktorého realizovali vývrty oveľa rýchlejšie a hlavne hlbšie, vynútilo si použitie brizantnejších trhavín ako strelný prach. Už roku 1874 Sobrero v Paríži vyrobil nitroglycerín a švédsky inžinier Alfréd Nobel ho začal priemyselne vyrábať a do konca roka 1866 vynášiel dynamit (nitroglycerín presiaknutý do hlinky). Dynamit použili prvýkrát v baniach v Kremnici roku 1870 s dobrými výsledkami. Roku 1878 vynášiel Nobel želatínový dynamit a r. 1884 amoniakálne výbušné látky. Na Slovensku boli dve továrne na výrobu výbušných látok. V Bratislave v Dynamitke vyrábali astralit a dynamón a v továrni Titanit v Trenčíne titanit a bezpečnostnú trhavinu metanit.⁵

Väčšie množstvo jednotlivých druhov vyrábaných výbušných látok malo za následok zvýšenie konkurencie, čo vyvolalo podstatné zníženie ich cien. V štiavnickej šachte František dokonca v roku 1890 usporiadali súťaž trhavín. Počas I. svetovej vojny, keď bol nedostatok čilskeho liadku, vyrábali chlorátové výbušné látky, avšak pre množstvo jedovatých splodín a nižší účinok sa neudomácnili. Pri odpaľovaní používali Bickfortove zápalnice, ktoré vyrábali priamo v Banskej Štiavnici. Avšak už roku 1875 robil Richter pokusy s elektrickým odpaľovaním a dosiahol dobré výsledky. Medzi najnákladnejšie práce v banských prevádzkach patrí odvodňovanie. Po odstavení atmosferických parných strojov prešlo takmer celé storočie, kým sa para ako energetický zdroj v banskoštiavnickom revíri znova pri čerpaní vody presadila. Ujala sa prostredníctvom Wattových parných strojov. Najprv sa používali čerpacie zariadenia, ktoré mali parné stroje umiestnené na povrchu a šachtovým sútyčím poháňali piestové čerpadlá.

Prvý Wattov parný čerpací stroj postavili na povrchu šachty Mária v Banskej Štiavnici. Bol to prvý nielen čerpací, ale súčasne aj ťažný stroj v dolnouhorskej banskej oblasti. Stavba sa začala v júni 1860. Do prevádzky ho uviedli v novembri 1861. Výkon stroja bol 22,065 kw. Šiestimi dvíhacími čerpadlami čerpal vodu zo 6. na 5. obzor, odkiaľ tiekla k šachte Leopold v štiavnických baniach, kde ju ďalej dvíhali vodostĺpcovým čerpacím strojom na úroveň dedičnej štólne cisára Františka.⁶

Ďalší povrchový parný čerpací stroj postavili na šachte Žigmund v Banskej Štiavnici. Plány a rozpočet vyhotovil Ferdinand Hellvig. Parný stroj vyrobila továreň J. Sigla vo Viedni r. 1864. Čerpadlá dodala železiareň v Hronci. Parný čerpací stroj uviedli do prevádzky v decembri 1865. Jeho výkon bol 73,55 kw. Stroj čerpal vodu z dedičnej štólne cisára Jozefa II. dvíhacími čerpadlami na 7. obzor a odtiaľ dvíhacím a tlakovým čerpadlom až na dedičnú štôľňu cisára Františka.⁷

² GINDL, J.: *Začiatky strojného vŕtania na Slovensku*. ZSBM X. Martin: Osveta, 1981, s. 167.

³ GINDL, J.: *Začiatky strojného...*, Martin, 1981, s. 168.

⁴ ŠÚBA, BKL, roč. 1912, č. 24, s. 773, Banská Štiavnica.

⁵ ŠÚBA, BKL, roč. 1911, č. 18, s. 379, Banská Štiavnica.

⁶ ŠÚBA, fond HKG, č. spisu 1306/1862, Banská Štiavnica.

⁷ ŠÚBA, fond HKG, č. spisu 2790/1863, Banská Štiavnica.

Koncom roku 1865 sa skončila i stavba povrchového parného čerpaceho stroja na šachte Leopold v štiavnických baniach. Plán a rozpočet na stroji vyhotovil F. Hellvig. Na základe požiadavky Kráľovskej miestodržiteľskej rady vo Viedni konštrukciu čerpaceho zariadenia riešil tak, že parný stroj poháňal čerpadlá vodostlpcového stroja namontovaného do šachty r. 1860. Sledovalo sa tým zníženie stavebných nákladov. Parný stroj s kotlami vyrobila firma Schulz vo Viedni. Výkon mal 110,325 kw. Množstvo vyčerpanej vody činilo 4,041 m³/min., výtláčna výška 102,305 m.⁸ Parný čerpací stroj zastavili roku 1875. K činnosti stroja je potrebné zdôrazniť, že nevhodný zásah Kráľovskej miestodržiteľskej rady do projektu stavby parného čerpaceho stroja značne skomplikoval jeho prevádzku, pretože spojenie čerpadiel vodostlpcového stroja s parným strojom sa neosvedčilo.

Pre urýchlenie razenia dedičnej štólne cisára Jozefa II. k šachte Amália v Banskej Štiavnici postavili povrchový parný čerpací stroj i na šachte Zipser v Hodruši. Plán a rozpočet na jeho postavenie vyhotovil opäť F. Hellvig. Stroj vyrobila továreň J. Sigla vo Viedni. Jeho výkon bol 73,55 kw. Stavebné práce na šachte Zipser sa začali r. 1869 a montáž stroja sa uskutočnila r. 1870. Parný stroj sa staval s predpokladom trojročnej prevádzky. Vodu čerpal dvoma tlakovými a jedným dvíhacím čerpadlom.⁹ Keď sa dosiahla prerážka dedičnej štólne cisára Jozefa II. medzi šachtami Zipser a Lill v Hodruši 21. 3. 1873, stroj na šachte Zipser sa stal zbytočným. Preto sa rozhodlo o jeho premiestnení na šachtu Ondrej v Banskej Štiavnici, aby sa uľahčilo razenie dedičnej štólne cisára Jozefa II. k šachte Žigmund. Opravu a premiestnenie parného stroja realizovala továreň Karola Kachelmana vo Vyhniach. Stroj na šachte Ondrej uviedli do prevádzky v decembri 1874.¹⁰

Dňa 5. Októbra 1878 o 15. hod. prerazili medzi Banskou Štiavnicou a Hodrušou dedičnú štôľňu, ktorú pomenovali po cisárovi Jozefovi II. Dĺžka dedičnej štólne od ústia po František šachtu meria 16 553 m. Náklady na ňu boli 4 a pol milióna korún. Prerážka bola veľmi presná, podľa výpočtov Júliusa Gretzmachera a Jozefa Tirschera. Tak sa ukončilo razenie jednej z najdlhších dedičných štôľní. Dňa 21. 10. 1878 ferala veľká komisia na prehliadku prerazenej dedičnej štólne. Komisia bola zložená zo zástupcov Ministerstva financií a obchodu, geologického ústavu, prírodovedeckej spoločnosti a prítomný bol aj bývalý komorný gróf barón Mednyanský.¹¹ Komisia sferala Lill šachtou v Hodruši do dedičnej štólne a vyferala na šachtách Amália, Ondrej a Žigmund. Na ukončení prác mal veľký podiel ministerský radca Anton Pech, banský úradník Gustáv Richter, strojní inšpektor Eugen Broszmann a banský inžinier Július Gretzmacher.¹²

Pretože na konci 19. storočia sa prudko rozvíja elektrotechnika a začína prenikať aj do banských prevádzok, elektrický pohon postupne nahrádza staré parné stroje. Elektrické motory poháňajú piestové čerpadlá cez ozubený prevod. Piestové elektrické čerpadlá začali prevádzku v Kremnici r. 1900, v Banskej Štiavnici na šachte František r. 1903, v Hodruši na Schöpfer štólne r. 1906.

V prvom období zavádzania elektrických čerpadiel ešte v oblasti Banskej Štiavnice neexistovala elektrická rozvodná sieť, preto sa museli budovať miestne elektrické generátory, ktoré najprv poháňali parné stroje, prípadne parné turbíny, neskoršie dieslove motory. Niektoré generátory poháňali okrem čerpadiel aj iné strojné zariadenia, ktoré sa v nadväznosti elektrifikovali. Prvé elektrické čerpadlá boli piestové, tlakové, prispôsobené vysokému počtu

otáčok elektrických motorov. V Banskej Štiavnici sa prvé čerpadlá tohto typu uviedli do prevádzky roku 1903 v šachte František. Boli to čerpadlá Columbus, ktoré vyrábala továreň K. Kachelmanna vo Vyhniach. Jedno čerpacie zariadenie tvorili vždy dve piestové čerpadlá s jedným trojfázovým motorom o výkone 36,775 kw. Čerpadlo Columbus pracovalo pri 150 otáčkach za minútu a dopravilo 1500 l vody/min. do výšky 100 m.¹³

So začiatkom používania elektrických motorov súviselo i zavádzanie odstredivých čerpadiel. Prvé boli zabudované v štólne Schöpfer v Hodruši, kde fungovali už r. 1906, keď tento závod prevzal banský erár od Gerambovej únie. Čerpadlá mali motory o výkone 51,485 kW s počtom otáčok 1440/min. Každé čerpadlo dopravilo 50 l vody/min. zo 7. na 5. Schöpferštôľňanský obzor, teda na úroveň dedičnej štólne cisára Jozefa II.¹⁴

Piestové a odstredivé elektrické čerpadlá sa hneď spočiatku používali aj ako pojazdné v úklonových a zvislých banských dielach. Pojazdné elektrické piestové čerpadlá sa použili pravdepodobne r. 1899. Čerpadlá na podvozkoch s vlastným vrátkovým pohonom sa pohybovali na koľajniciach v úklone 38°. Pomocné odstredivé čerpadlá sa prvý raz namontovali v roku 1912 v šachtách Emil a Mária v Banskej Štiavnici. Výhody elektrického pohonu čerpadiel boli veľmi veľké: jednoduchý prívod hnacej energie, malá spotreba miesta pre čerpadlo, ľahká montáž i obsluha a udržiavanie čistoty. Rozhodujúcou prednosťou elektrických čerpadiel v porovnaní s predtým prevládajúcimi parnými čerpadlami však bola ich lacnejšia prevádzka. Napr. v šachte František po zabudovaní piestových elektrických čerpadiel v roku 1903 sa konštatovala úspora paliva o 60 %.

Ešte pred I. svetovou vojnou sa banské diela dostávajú pod úroveň dedičnej štólne Jozefa II. na dvoch miestach, v poli František a šachte Emil. Po I. svetovej vojne v rekonštrukčných prácach boli v týchto šachtách zabudované moderné čerpacie stroje.

Neoceniteľný bol vplyv Banskej akadémie na výrobu a zdokonalenie čerpaciej techniky, ktorý sa prejavil najmä v tom, že vzrástla teoretická úroveň banských technikov a prestali sa objavovať nereálne návrhy konštrukcií čerpacích zariadení. Profesori a asistenti svojou vedeckou a praktickou činnosťou sa zúčastňovali aj na riešení odvodňovacích problémov banskoštiavnických baní i na modernizácii a konštruovaní nových čerpacích zariadení, prípadne tieto stroje kolaudovali a vyhodnocovali.

Ďalším odvetvím banskej techniky je banská doprava. V najstaršom období s dopravou v bani neboli problémy. Čo baník za smenu nalámal, to aj na konci smeny odniesol. Postupne s narastaním množstva dopraveného materiálu vznikali aj nové ťažkosti, ktoré bolo treba riešiť. Banská doprava sa vyvíjala priamo úmerne s rozvojom ťažby.

Vertikálna doprava sa v šachte vykonávala pomocou vedier alebo kožených vriec, ťahaných na lane. Najprv sa lano ťahalo ručne, potom koňmi alebo vodnými kolesami, tzv. Kehrrad.¹⁵ V Banskej Štiavnici postavil prvý Kehrrad Samuel Mikovíny na Siglisbergšachte r. 1743, avšak v Kremnici sa Kehrrad používal už koncom 15. storočia a v Španej Doline začiatkom 17. storočia. Ťahalo ručne, potom koňmi alebo vodnými kolesami.

Začiatkom 19. storočia pomery vo vertikálnej doprave boli veľmi podobné pomerom v odvodňovaní. Vertikálnu dopravu riadili ručne na menších, hlavne slepých šachticiach.¹⁶ V tomto období bola rozšírená aj doprava kónskými gáplami a gáplami poháňanými vodou. Hneď na začiatku 19. storočia sa pristupuje k vedeckému riešeniu a zhodnoteniu týchto zariadení, ktoré sa po dlhé desaťročia vyvíjali na základe praktických skúseností bez nejakých podrobnejších prepočtov. A tu je potrebné spomenúť významného, dosiaľ nedoceneného pro-

⁸ ŠÚBA, fond HKG, č. spisu 1862/1863, Banská Štiavnica.

⁹ ŠÚBA, fond HKG, inv. č. 395, č. spisu 2322/1869, inv.č. 411, č. spisu 1273/1870, Banská Štiavnica.

¹⁰ KLADIVÍK, E.: *Odvodňovanie banskoštiavnického rudného revíru v 16. až 19. storočí*. Štúdie z dejín banskej techniky. Bratislava : SAV, 1985, s. 45.

¹¹ Posledný komorný gróf, barón Mednyánszky (1867–1873), po ňom nastúpil Anton Pech ako prvý banský riaditeľ.

¹² ŠÚBA, BKL, roč. 1878, č. 19, str. 154, Banská Štiavnica.

¹³ VÍK, E.: *Odvodňovanie...*, Bratislava, 1985, s. 48.

¹⁴ KLADIVÍK, E.: *Odvodňovanie...*, Bratislava, 1985, s. 48.

¹⁵ Kehrrad – dvojité vodné koleso, každý diel má iný smer lopatiek.

¹⁶ Slepá šachtica nevychádza na povrch, hĺbená je z chodby.

fesora banskoštiavnickej akadémie Jozefa Schitku.¹⁷ Podrobne vyhodnocoval jednotlivé stroje a na základe výpočtov navrhoval ich zlepšenie. Bolo známe, že pri ťažbe materiálu zo šachty treba vydať najviac energie vtedy, keď je plná nádoba najnižšie, lebo k váhe naplnenej nádoby (banský vozík, vedrá, kožené vrece) treba prepočítať aj váhu celej dĺžky lana. Pri modernejších strojoch to nerobilo problém, lebo strojník pridal vtedy viac pary, avšak pri kónských gáploch kone nebolo možné podľa potreby za jazdy pripriahať alebo odpriahať. Okrem toho je potrebné povedať, že koni na čerpanie a ťažbu nebolo nikdy dosť a tak bolo pravidelným zjavom, že pri začiatku ťažby, kým sa plná nádoba nedostala zo spodku do určitej výšky, kde už pomáhala aj protiváha prázdnej nádoby, kone sa mimoriadne vyčerpali a ničili. Profesor Schitko odstránil tento nepriaznivý stav pri ťažbe tým, že tam, kde to konfigurácia terénu dovoľovala, postavil pri ťažnom gápli zväznu dráhu pre vyrovnávací voz, ktorý pôsobil ako protiváha.

Pohon vodostĺpcovými strojmi, ktoré používali doteraz len na čerpanie vôd, začali využívať aj na ťažbu. Tieto stroje už vyrábali továrensky v strojárni Kachelmann vo Vyhniach. Po prerazení dedičnej štólne Jozefa II, keď bolo možné odstrániť veľké množstvo čerpadiel a ušetriť vodu na pohon vodostĺpcových ťažných strojov, začínajú sa tieto stroje často objavovať. Z Banskej Štiavnice sa šíria aj do iných oblastí. Na základe prác Jozefa Schitku zaoberajú sa ďalej teóriou týchto strojov profesor Banskej akadémie Emil Herzmann a strojný inšpektor Eugen Broszmann. Výsledkom ich prác bol stroj mimoriadnych kvalít, ktorý bol vystavený na príležitostnej výstave „Millenia maďarskej vlasti“ v Budapešti, kde vzbudil mimoriadnu pozornosť zahraničných návštevníkov a tlače. Vyrobili ho v továrni Kachelmann a syn vo Vyhniach v roku 1881.¹⁸

Prvý parný ťažný stroj postavili v Banskej Štiavnici v roku 1861. Bol to jednovalcový parný stroj so zotrvačnikom a ozubeným prevodom na os bubna. Do roku 1867 tu postavili ešte tri takéto stroje. Neskôr začali stavať dvojvalcové parné stroje s prevodom pomocou ozubených kolies, a to r. 1867 v Kremnici, neskôr v Zlatej Idke. Na pohon ťažného stroja v Schöpferštólne v Hodruši používali aj Girardovu vodnú turbínu a horizontálnou osou, ktorá nahradila podzemný kónský gápel.¹⁹

Koncom 19. storočia začínajú v šachtách zavádzať elektrifikáciu ťažných zariadení. Elektrický pohon svojou hospodárnosťou a nízkou poruchovosťou rýchle nahradzoval investične nákladnejšie parné stroje. V baniach stredného Slovenska použili elektrický pohon ťažného

stroja v Kremnici roku 1893, v Banskej Štiavnici r. 1898. V Hodruši v Schöpfer štólne zabudovali podzemný elektrický ťažný parný stroj, ktorý pracoval od marca 1894. Náklady na jeho zabudovanie okrem nákladov na strojovňu činili 11 259 zlatých. Ťažný stroj, klietku a vozíky vyrobila firma Kachelmann a syn vo Vyhniach, elektrickú časť dodala firma Siemens a Halske z Viedne.²⁰ Ďalšie ťažné zariadenie v Kremnici elektrifikovali r. 1910.

Od čias používania vodostĺpcových a parných ťažných strojov sa zmenili aj ťažobné nádoby. Začali sa používať klietky vedené v šachte medzi sprievodnicami. V klietke sa pohodlne dopravovali aj ľudia a bolo do nej možno ľahko „naraziť“ aj banský vozík, naplnený na pracovisku materiálom, čo umožnilo, že materiál sa bez prekladania dostal v banskom vozíku z pracoviska na povrch. Prvýkrát použili klietku dňa 25. 3. 1864 v Banskej Štiavnici. V tomto období dali na Michal šachte do prevádzky vodostĺpcový rotačný stroj, ktorý opatрили klietkami. Ťažné klietky sa rýchlo vyvíjali, pretože boli prínosom pri uľahčení a zrýchlení vertikálnej banskej dopravy. Ich konštrukciu neustále zdokonaľovali, najmä preto, že sa v nich začali dopravovať ľudia vo väčšom počte. V Banskej Štiavnici vzniklo niekoľko konštrukcií, ktoré veľkou mierou prispeli k dnešnému bezpečnému stavu ťažných klietok. Už v roku 1866 Anton Péch skonštruoval bezpečnostné klietky v prípade roztrhnutia lana. Skonštruoval chytacie zariadenie a vypracoval zásady pri jeho vyhotovovaní.²¹

Ďalším konštruktérom bezpečnostného zariadenia pre dopravu klietkami bol už známy Gustáv Richter. Popisuje nové, lacnejšie a istejšie bezpečnostné zariadenie. Jeho chytacie zariadenie nie je v tomto prípade zabudované aj nad a pod klietkou.²² Je zaujímavé, že prvú dvojetážovú ťažnú klietku začali používať v Banskej Štiavnici v roku 1866 v tej istej Michal šachte, kde prvýkrát začala ťažná klietka premávať.

So zrýchlením vertikálnej dopravy a zväčšovaním ťažných nádob bolo potrebné zlepšiť aj ťažné laná. Podľa Antona Pécha už v 14. storočí v Banskej Štiavnici používali oceľové ťažné laná na Eisenseil šachte,²³ avšak v 15. storočí sa už výlučne používali len konopné laná. S pribúdajúcou hĺbkou bani a zvyšovaním dopravných rýchlostí a váhy ťažných nádob, museli sa patrične dimenzovať aj laná, pretože laná z konopného materiálu boli veľmi hrubé, ťažké a drahé. Roku 1834 prvýkrát použili ručne pletené oceľové lano v Clausthale v Harzi. Roku 1836 lano z Harza použili aj v Banskej Štiavnici v šachte Kristián a ihneď začali oceľové laná vyrábať. Na šachte Piarg postavili továreň na výrobu týchto lán. Zaujímavý je prehľad použitia oceľových lán. Laná boli vymenené v Banskej Štiavnici na 9 šachtách v tomto poradí:

Tabuľka č. 1

Šachta	Zariadenie	Pohon	Dátum založenia Oceľového lana
1. Kristián	Gápel'	Kónský	24. 6. 1836
2. Karol	Ťažný stroj	Vodný	13. 5. 1837
3. Maximilán	Gápel'	Kónský	7. 4. 1838
4. Alžbeta	Ťažný stroj	Vodný	10. 4. 1838
5. Mária-Himelfahrt	Gápel'	Kónský	7. 9. 1838
6. Piarg	Ťažný stroj	Vodný	24. 12. 1838
7. Mohr	Gápel'	Kónský	21. 1. 1839
8. Piarg	Gápel'	Kónský	8. 10. 1838
9. Zigmund	Gápel'	Kónský	8. 10. 1838

¹⁷ Jozef Schitko, jeden z najvýznamnejších profesorov Banskej akadémie v Banskej Štiavnici, narodil sa r. 1776. Pochádzal z Tešína. Počas štúdií absolvoval skúšky z filozofie, estetickej filológie, vyššej matematiky a z právnej a politickej vedy vo Viedni. Ovládal nemčinu a latinčinu. Od roku 1803 vyučoval matematiku a fyziku na Cisársko-kráľovskej orientálnej akadémii vo Viedni. Dňa 16. 5. 1807 mu bola na základe vypísaného súbehu pridelená katedra fyziky na lýceu v Linci. Roku 1809 bol vymenovaný za profesora Banskej akadémie v Banskej Štiavnici na novozriadenu katedru logiky, matematiky a fyziky. Katedru Schitkovi pridelili pre jeho vynikajúce vlastnosti. S vymenovaním za profesora banskoštiavnickej akadémie dostal i titul kráľovského banského radcu s ročným platom 150 zlatých. Služobnú prísahu zložil 27. 9. 1809. Schitko sa hneď po príchode do Banskej Štiavnice a po vybavení osobných záležitostí ujal svojej funkcie. Predovšetkým zabezpečil zariadenie, prístroje a rozličné pomôcky pre kabinet fyziky, ako aj učebnice a rozmanité potreby pre poslucháreň. Zároveň žiadal, aby mu pridelil pomocníka pre fyzikálne pokusy. Vymenovaním za profesora Banskej akadémie sa začalo najplodnejšie obdobie jeho života. Popri profesorskej funkcii vykonával i praktickú činnosť, v rámci ktorej uplatňoval svoje teoretické vedomosti v rôznych druhoch banskej činnosti. Svojou prácou preukázal neoceniteľné služby baníctvu nielen v oblasti Banskej Štiavnice, ale v celom Uhorsku. Po úspešnom zapracovaní sa do profesorskej funkcie prevzal Schitko r. 1812 v bratskej pokladnici čestnú funkciu referenta pre cestovné trovy, penzie a provízie.

¹⁸ Roku 1877 bol postavený vodostĺpcový ťažný stroj aj v Smolníku.

¹⁹ Do roku 1966 bol tento stroj ešte v prevádzke na šachte Lill v Hodruši. Roku 1966 bol už mimo prevádzky a vtedy Slovenské banské múzeum zabezpečilo jeho demontáž a namontovanie v areáli Ondrej šachty, kde sú sústredené viaceré takéto technické rarity, ktoré sa dodnes zachovali.

²⁰ VOZÁR, J.: *Z minulosti a súčasnosti baníctva v Banskej Štiavnici*. Bratislava : SVTL, 1964, s. 103.

²¹ ŠÚBA, BKL, Péch, A.: Szállítókosarakról (v prekl. ťažné koše), roč. 1868, č. 12, 13, 14, Banská Štiavnica.

²² V súčasnom období sa vyrábajú klietky s bezpečnostným chytacím zariadením aj pre niekoľko vozíkov naraz.

²³ Eisenseil = železné lano. Z pozostalých záznamov ani Péch nemohol zistiť o akú konštrukciu železného lana išlo.

Zavedením oceľových lán sa ušetrilo na ťažnej sile a na nákladoch, po zrušení prvej továrne na oceľové laná na šachte Piarg v roku 1888 postavili novú, modernejšiu v Banskej Štiavnici. Tu sa vyrábali oceľové laná najrôznejších konštrukcií.

Horizontálna banská doprava v našich baniach v tomto období zaostávala za vývojom v iných krajinách. V Anglicku používali už roku 1738 koľajnice z liatiny. Koľajnicová doprava sa z Anglicka veľmi rýchlo rozšírila. Od roku 1808 sa miesto liatinových koľajnic začali používať oceľové. V našich baniach sa prvýkrát použili koľajnice v Banskej Štiavnici v Svätotrojickej štolni, kde v rokoch 1825–1828 vybudovali koľajnicovú dráhu z liatinových koľajnic, upevnených na drevených pražcoch. Od tohto obdobia sa použitie koľajnic prudko rozšírilo, a tak okolo roku 1880 bolo už v Banskej Štiavnici vybudovaných 40 km koľajnicovej dráhy.²⁴ Bol to pokrok oproti starému spôsobu dopravy a použitím ľudskej sily, pretože kým jeden človek pred zavedením koľajnicovej dopravy stačil v tzv. štiavnickom vozíku²⁵ tlačienom na doskách priviezť 1/2 metrického centu materiálu, na koľajniciach ľahko potlačil vozík a nákladom 8–10 metrických centov.²⁶ Veľký prínos novej dopravy však spočíval v tom, že pri koľajnicovej doprave bolo možno použiť koňa, ktorý ľahko dopravoval náklad s hmotnosťou 40–50 q.

Na dlhších tratiach sa teda zaužívali konské poľahy. Kone dopravovali do bane vo zvláštnych kožených vreciach. Pod zemou postavili stajne, a tak sa stal kôň dobrým pomocníkom aj pod zemou. Obyčajne ich z bane vytiahli len vtedy, keď už nevládali pracovať alebo keď ochoreli. Neskôr začali konskú dopravu vytláčať lokomotívy, najprv parné, neskôr plynové a benzínové. Roku 1897 zaviedli v Kremnici elektrifikovanú horizontálnu dopravu.²⁷

Aj banské vozíky zaznamenali vo vývoji podstatné zmeny. Po zavedení koľajnicovej dopravy boli korby vozíkov podstatne zväčšené. Najprv sa vyrábali celé vozíky z dreva, len súkolia boli železné a priskrutkovali sa na drevený podvozok. Na čele boli vozíky kvôli lepšiemu vyprázdňovaniu opatrené dvercami. Až pred I. svetovou vojnou sa vo väčšej miere rozšírilo používanie celokovových vozíkov. Na dopravu zvláštnych hmôt vozíky prispôbovali. Dlhé predmety, ako banské drevo, koľajnice, dopravovali na tzv. klaníčakoch, na podšádzanie vydobytých priestorov sa používali tzv. končáky, ktoré umožňovali lepšie vyklápanie materiálu. Vo Vyhniach v roku 1870 vyskúšali otočný výklopný banský vozík, ktorý mal tú výhodu, že pri nízkych haldovacích výškach nebolo treba materiál rozhrabávať, ale po natočení vozíka okolo vertikálnej osi bolo možné vysypať materiál v širokom páse. Otočný výklopný vozík vyskúšal František Flatzer a skúška dopadla tak dobre, že sa tento vozík rýchlo rozšíril v baniach stredného aj východného Slovenska.²⁸

²⁴ GINDL, J.: *Z dejín horizontálnej dopravy v oblasti Štiavnického pohoria*. ZDVTS VII. Bratislava: SAV, 1974, s. 291.

²⁵ Štiavnický vozík mal 2 malé kolieska a 2 veľké. Veľké kolieska boli upevnené pod ťažiskom. Pri väčšej rýchlosti sa dalo vozíkom dobre manipulovať, lebo šiel len na väčších kolieskach. Preto bolo treba s vozíkom bežať. Odtiaľ názov beháč.

²⁶ Práca beháčov vyžadovala mladé a silné pracovné sily, ktorých však nikdy nebolo nadostač, a preto sa banská správa stretávala so značnými organizačnými ťažkosťami pri riešení dopravných problémov. Plánované zvýšenie banskej produkcie vyžadovalo, aby sa banskí technici zaoberali problémom, ako zintenzívniť dopravu. Vtedy sa zrodil nový plán: Vybudovať na úrovni Svätotrojickej dedičnej štolne zariadenia na člňkovú dopravu. Nadriadené miesta tento plán zamietli, pretože sa nezdal ekonomicky únosný, ba čo viac považovali ho za riskantný, nezaručujúci bezpečnosť banských diel.

²⁷ Veľkú zásluhu na zmodernizovaní banskej dopravy v bani aj na povrchu má komorný gróf Gabriel Svaicer. Zo začiatku sa používali ploché koľajnice z kujného železa, keďže sa však pod vplyvom agresívnej kyzovej vody rýchlo znehodnocovali, bolo ich treba pomerne často vymieňať. Na povrchových dopravných úsekoch sa tieto koľajnice často odcudzovali. Preto koľajnice z kujného železa boli nahradené liatinovými.

²⁸ GINDL, J.: *Z dejín...*, Bratislava, 1974, s. 292.

Keď sa ruda dostane na povrch, začína sa ďalšia dôležitá operácia, a to úprava, aby sa mohla zhutňovať na požadovanú hmotnosť. Len v prvých počiatočných baniach dobývali také rudy, že ich nebolo treba upravovať, ale ich priamo spracovali hutnícky. Postupne ako dobývali vždy chudobnejšie rudy, tým viac záležalo od úpravy. Ruda je obyčajne prerastená jalovinou (impregnácia), preto ju treba najprv otvoriť, t. j. rozmlieť na optimálnu jemnosť, potom nasleduje triedenie, rozrušovanie a obohacovanie. Pri úpravnických procesoch sa využívajú mechanické, fyzikálne a chemické vlastnosti minerálov. Mechanická úprava je najstaršia a podľa Agricolu tento spôsob úpravy zaviedol Zikmund Maltaschitz.²⁹ Základný princíp mechanickej úpravy rúd sa veľmi dlho udržal, aj keď technika jej vykonávania sa zmenila.

Na začiatku 19. storočia používali mokrú mechanickej úpravu rúd. Rudu drvili ručne (puclovanie), pritom sa už vytriedili jalové kusky. Až roku 1858 skonštruoval americký inžinier E. Whitney čelúšťový drvič, ktorý sa veľmi rýchlo rozšíril do celého sveta. Čelúšťové drviče sa vyvíjali a vzniklo viacero konštrukcií. Až do polovice 19. storočia rudu mleli na drevených gravitačných stupách s hmotnosťou stupných tlkov 55–270 kg. Neskôr sa začali používať výkonnejšie oceľové kalifornské stupy, ich tlky boli oveľa ťažšie, od 200 do 775 kg. Na konci 19. storočia sa už vyrábali len kalifornské stupy. Vyrábala ich továreň Kachelmann K. a syn vo Vyhniach, ktorá na konci 19. storočia ich dodala na Moder štôľňu do Banskej Štiavnice.³⁰

Prvé valcové mlyny začali používať v Anglicku, kde ich r. 1808 zaviedol Taylor. Na európskom kontinente boli zavedené v štiavnických baniach, a to r. 1848. Na pevné mletie sa začali používať guľové, rúrové a kyvadlové mlyny v sedemdesiatych rokoch 19. storočia a rozšírili sa k nám z Ameriky. Systém Huntington, v ktorom sa pri mletí súčasne aj amalgamovalo, zaviedli v Kremnici r. 1889, v Banskej Štiavnici a vo Vyhniach r. 1892. Avšak ich prevádzka bola ešte vždy drahá (opotrebovanie náhradných dielov), a tak stupy zostávajú v prevádzke naďalej a prakticky ich úplná výmena sa uskutočnila len po zavedení flotačných úpravni v baniach.³¹

Mnohé úpravnicke zariadenia uzreli svetlo sveta v Banskej Štiavnici vďaka technicky vyspelým stupným inšpektorom a významným profesorom Banskej akadémie. Jedným z najvýznamnejších teoretikov a praktikov v úpravníctve 19. storočia bol Peter Ritter von Rittinger.³² Rittingerov prínos do úpravníctva bol podložený teoretickým vedeckým základom jednotlivých procesov. Treba spomenúť jeho povrchovú teóriu práce potrebnú na drvenie. Ďalej úpravu skúšobných sít používaných pri sitovej analýze. Jeho učebnicu úpravníctva preložili do mnohých jazykov a na parížskej výstave roku 1867 dostal za ňu zlatú medailu. Jeho praktické skúsenosti mu pomohli skonštruovať mnohé úpravnicke zariadenia. V skupine mlecích strojov Rittinger skonštruoval dvojité valcový mlyn. Pred mletím rudy navrhol ju zbaviť hlinených prímiesí, ktoré keď sú vo väčšom množstve, podstatne znižujú výkon valcových mlynov. Za tým účelom zostrojil kužeľovú rotačnú bubnovú práčku. Pri praní rudy dosiahol roz-

²⁹ AGRICOLA, G.: *De re metalica libri XII*. Basilej, 1956, s. 87.

³⁰ HOCK, M.: *Banskoštiavnická úprava rúd a jej technický vývoj*. Štúdie z dejín banskej techniky. Bratislava: SAV, 1985, s. 77.

³¹ V Banskej Štiavnici boli stupy v prevádzke až do roku 1923.

³² Peter Ritter von Rittinger sa narodil 23. 1. 1811 v Novom Jičíne na Morave. Gymnaziálne štúdiá ukončil v Lipníku a začal študovať na univerzite v Olomouci filozofiu, potom právo a štátne vedy, pritom navštevoval prednášky z poľnohospodárstva. Po ukončení právnických štúdií sa zapísal na Banskú akadémiu v Banskej Štiavnici, ktorú ukončil s veľmi dobrým prospechom r. 1839. Na tejto škole prednášal neskôr vyššiu matematiku a perspektívne kreslenie. Už roku 1839 vychádza jeho prvé dielo *Freie Perspektiv-Zeichnung* (Viedeň 1839). Začiatkom roka 1840 ho vymenovali za inšpektora stúp v Banskej Štiavnici. V tomto období sa zaznamenáva najvyšší prínos pre banskú techniku. V rokoch 1843 a 1844 pracoval vždy po 3/4 roka ako hlavný banský majster ne Piargu.

delenie na dve veľkostné sorty. Pri obsluhu dvoch ľudí sa dosahoval výkon 150–200 t/12 hod. Predtým toto množstvo spracúvalo päť ľudí za týždeň. Je veľká škoda, že tento mimoriadne schopný technik v súvislosti s nepokojmi a zmenami na akadémiu v rokoch 1848–49 odišiel z Banskej Štiavnice. Jeho prínos pre úpravárenskú techniku by bol iste oveľa väčší.³³

Rozdružovanie rúd vyžadovalo najväčšie nároky na mechanizáciu a novú techniku. V druhej polovici 19. storočia sa začali konštruovať nátrásne a vibračné splavy. Dobré sa osvedčili pri úprave zlatých stupových a pyritových rúd. Najpoužívanejšie boli typy Frae alebo Frae – Vamer, zavádzané napr. v Kremnici r. 1899. Dôležitým zariadením na úpravu jemných rudných múk a kalov boli rotačné splavy lievikovitého alebo kužeľovitého tvaru. Z týchto typov sa najviac osvedčili splavy Linkenbachove, Bartschove a Rittingerove. Používali sa najmä pri úprave olovnatých stupových múčok. V Banskej Štiavnickej sa zaviedli r. 1895.³⁴

Rozvoj úpravníctva v tomto období vidieť aj z počtu postavených a používaných zariadení. Začiatkom 20. storočia bolo v Banskej Štiavnickej 29 stúp s 323 tkm. Na ich pohon slúžilo 30 vodných kolies, 2 vodné turbíny a 1 parný stroj. Rozdružovanie sa vykonávalo v 9 budovách, 123 vibračných splavoch a 10 rotačných splavoch typu Bartsch.³⁵

Vývoj energetických strojov koncom 19. a začiatkom 20. storočia pomáhal vylepšovať strojné zariadenie stúp, zavádzať vyššiu mechanizáciu a stavať úpravnicke závody aj na miestach, kde bol nedostatok energetickej pohonnej vody. To umožnilo značne mechanizovať úpravnicke procesy a najmä centralizovať úpravnickej výrobu do niekoľkých väčších závodov. Koncom 19. a začiatkom 20. storočia prebiehali v oblasti Banskej Štiavnice rozsiahle rekonštrukcie stupových závodov. Súčasťou týchto prác bolo zavádzanie parných strojov, turbín, elektrických generátorov, dieselových motorov, ako aj modernej úpravnickej techniky, ako boli kalifornské stupy, nárazové a nepretržite pracujúce splavy a rotačné splavy.

Rýdze zlato sa v minulosti získavalo z rudy v rýžovacích korytkách ručne. V polovici 19. storočia začali s úspechom používať amalgamáciu, ktorú predtým používali v menšom meradle. Ruda so zlatom a striebrom sa premiešala s ortuťou, v ktorej sa zlato rozpustí na amalgám. Potom sa ortuť odparí a zlato (striebro) ostane. Prvé praktické pokusy sa robili s amalgamáciou v Banskej Štiavnickej už v prvej polovici 19. storočia. Používali tirolský alebo sedmohradský amalgamačný mlyn. Firma Krupp zaviedla neskôr amalgamátor László, v ktorom sa v dôsledku lepšieho premiešavania zvýšil výnos kovov za o 30 % v priemere. V Kremnici používali aj ploché amalgamačné stoly, ich výnos bol nižší.

Roku 1896 na Vindšachte v Banskej Štiavnickej vykonávali pokusy s kyanizáciou zlatých rúd. Pre túto technológiu sa podľa pokusov zistila škodlivosť hlinitých rúd, obsah medi a vody v koncentrátoch. Kyanizácii škodilo aj to, že v štiavnických rudách bolo viac striebra. Od tejto technológie sa preto upustilo, a to aj z dôvodov bezpečnosti prevádzky. Pokusnú prevádzku na kyanidovú lúhovňu zriadili tiež pri rybnickej stupe č. 12.³⁶

³³ Roku 1848 odchádza Peter Ritter von Rittinger z Banskej Štiavnice do Čiech, najprv do Brandýsa ako vedúci erárnych kutačiek pre kamenné uhlie v Čechách a na Morave. Roku 1849 sa stáva prednostom banského úradu v Jáchymove, kde získal ďalšie zásluhy. Roku 1858 bol vymenovaný za sekčného radcu pre odbor strojov a pre úpravníctvo Ministerstva poľnohospodárstva a baníctva vo Viedni. Roku 1864 dostal titul ministerského radcu na Ministerstve financií. Za vynikajúce pracovné výsledky mu priznal cisár Rád železnej koruny III. triedy a v dôsledku toho bol povýšený do rytierskeho stavu. Zomrel 7. 2. 1872.

³⁴ HOCK, M.: *Banskoštiavnická...*, Bratislava, 1985, s. 79.

³⁵ ŠÚBA, BERGFEST, A.: *Úpravníctvo v Banskej Štiavnickej*, rukopis 1956, s. 114, Banská Štiavnica.

³⁶ BERGFEST, A.: *Úpravníctvo...*, Banská Štiavnica, 1956, s. 116.

Koncom 19. a začiatkom 20. storočia začínajú sa stavať centrálné úpravne. Úpravnicke zariadenie dodávala firma Kachelmann K. a syn. Tak boli v roku 1885 v Hodruši postavené stupy o 60 tkm, v Magurke o 100 tkm, v Kremnici r. 1906 o 60 tkm. Za vrchol vtedajšieho úpravníctva sa považovala úpravňa Šándorka postavená r. 1892 v Banskej Štiavnickej na stredne bohatú rudu, táto stupa však v roku 1908 zhorela. Od tohto roku sa rudy zo závodov v Banskej Štiavnickej spracúvali v rôznych roztratených stupách, a to v štefultovskej, rybnickej a antolskej doline. Vyžadovalo to okrem vylepšenia technologických zariadení týchto stúp aj zvýšené náklady na prevoz rúd a koncentrátov. Stupy s vodným pohonom začali postupne prerábať na parný a neskôr elektrický pohon, aby prevádzka nebola v rokoch s nízkymi zrážkami narušená. Tak začali v Kremnici s elektrifikáciou stúp r. 1896 a roku 1897 prestavbu ukončili. Roku 1907 začali v Kremnici stavať stupu Ladislav pri šachte Ľudovika, výstavbu ktorej ukončili r. 1908. Zabudovali tu 4 splavy Stein – Ferraris a 6 rotačných splavov Bartsch. Nové splavy nahradili 36 starých splavov. Staré stupy č. 5 a 6 zostali v prevádzke až do roku 1910, keď dali do prevádzky nové kalifornské stupy na šachte Ferdinand s 20 (neskôr rozšírené o 6 tkm) a na stupe Ladislav so 60 tkm.³⁷

Tieto okolnosti boli dôvodom pre postavenie centrálnej stupy v Banskej Štiavnickej. Žiadosť podalo Hlavné banské riaditeľstvo v Banskej Štiavnickej 2. 6. 1911. Pohon stupy mal byť parný so súčasným zavedením elektriny z elektrocentrály šachty č. IV. v Kremnici. Po viacnásobnom posúdení návrhu Ministerstvo financií povolilo stavbu centrálnej stupy v marci 1913. Hneď sa začalo s projekčnou prípravou a vlastnou stavbou tejto stupy. Roku 1914 bola ukončená drviareň a splavovňa. Pre dopravu rúd slúžila železnica upravená na premávku benzínových lokomotív. Na dopravu rúd z odľahlejších závodov sľúbilo Ministerstvo financií nákladný automobil. Práce na výstavbe centrálnej huty pokračovali aj v r. 1916 a 1917. 20. septembra 1918 bola kolaudácia centrálnej stupy. Podľa zápisnice bol náklad na stavbu a technologické zariadenie 192 909 K a 42 halierov. Pôvodný plán na stavbu centrálnej stupy bol prepracovaný technickým oddelením Banského riaditeľstva v Banskej Štiavnickej. Napriek niektorým nedostatkom, zisteným pri kolaudácii, bola centrálna stupa Šándorka v Banskej Štiavnickej od r. 1918 jedna z najmodernejších gravitačných úpravni zo stránky technického vybavenia, výkonnosti i technológie na Slovensku.³⁸

³⁷ ŠÚBA, BKL, roč. 1910 – štatistiky, Banská Štiavnica.

³⁸ VOZÁR, J.: *Z minulosti a súčasnosti...*, Bratislava, 1964, s. 110–111.

Tabuľka č. 2
Výroba štátnych baní na drahé kovy v stredoslovenskej banskej oblasti v rokoch 1894–1918

Rok	Počet robot.	Spracovanie rudy (t)	Výroba			
			Zlata (kg)	Striebra (kg)	Olova (kg)	Medi (kg)
1894	2 470	55 768,60	147,300	5 307,900	1 130,42	0,424
1895	1 982	44 581,00	236,115	5 640,825	943,83	0,274
1896	1 971	50 127,00	200,717	4 578,911	716,42	0,240
1897	2 462	38 393,10	196,500	5 009,700	888,00	0,250
1898	2 372	52 107,30	187,538	4 306,501	629,60	0,259
1899	2 425	52 895,80	174,793	5 489,990	685,30	0,197
1900	2 485	51 289,40	217,000	6 277,429	780,60	0,187
1901	2 659	45 804,70	205,404	8 896,242	672,80	0,177
1902	2 663	47 038,30	178,919	9 940,193	601,40	0,139
1903	1 565	46 644,90	148,071	6 970,152	659,12	0,191
1904	2 458	49 660,20	120,453	4 277,872	525,15	0,118
1905	2 327	37 648,60	134,335	3 862,283	590,22	0,221
1906	2 729	48 794,80	136,355	5 180,227	458,99	0,194
1907	2 568	42 964,70	114,199	4 541,996	351,25	0,141
1908	2 961	33 919,60	108,574	4 551,760	343,95	0,164
1909	2 569	28 072,20	86,468	3 830,272	225,84	0,174
1910	1 747	33 863,80	79,557	3 478,219	377,43	0,218
1911	1 715	34 498,30	85,628	3 374,166	192,87	0,194
1912	1 623	35 996,10	104,722	3 509,646	243,71	0,263
1913	1 590	32 217,30	107,512	2 682,834	187,15	0,200
1914 I ¹⁾	1 673	19 897,40	57,369	1 817,383	128,23	0,119
1914–15	1 464	30 271,00	100,953	2 829,130	147,08	0,156
1915–16	1 095	17 211,90	54,066	1 885,374	176,96	0,313
1916–17	946	24 619,70	47,429	1 476,248	140,81	0,340
1917–18	768	16 915,20	33,824	853,088	180,33	0,201
1918 II ²⁾	796	3 339,00	9,567	278,413	7,26	0,010

¹⁾ – prvý polrok 1914

²⁾ – druhý polrok 1918

Tabuľka č. 3 Hodnota výroby

Rok	Hodnota	Rok	Hodnota
1894	831 717 zl.	1907	1 041 196,-K
1895	953 510 zl.	1908	875 823,-K
1896	780 086 zl.	1909	688 812,-K
1897	816 875 zl.	1910	562 414,-K
1898	715 338 zl.	1911	639 925,-K
1899	778 506 zl.	1912	793 900,-K
1900	1 812 419 zl.	1913	572 829,-K
1901	1 920 562 zl.	1914 I ¹⁾	330 720,-K
1902	1 873 335 zl.	1914–15	524 509,-K
1903	1 413 668,-K	1915–16	684 403,-K
1904	995 138,-K	1916–17	556 734,-K
1905	1 038 080,-K	1917–18	877 225,-K
1906	1 236 395,-K	1918 II ²⁾	214 835,-K

¹⁾ – prvý polrok 1914

²⁾ – druhý polrok 1918

DEVELOPMENT OF MINING AND ORE PROCESSING TECHNOLOGY IN MIDDLE SLOVAKIA REGION AT THE SECOND HALF OF 19th AND THE BEGINNING OF 20th CENTURY

Mining and its branches that are immediately linked up to it created the most significant industrial component in Slovakia. The highest mining results of golden and silver ores were still gained in the second half of the 19th century in Kremnica and Banská Štiavnica, which was transferred into the prices of the obtained gold and silver. Mining of these ores became more and more expensive, because mining was performed in a very deep spaces and for this reason also the gold and silver production started to be loss-making and it was kept only due to the state subsidies, because the enterprises belonged to the Hungarian state. In the years of economic crises in the beginning of the 20th century declined the mining of precious ores in Zlatá Idka. The private entrepreneurs or companies also mined smaller amount of golden and silver ores.

With the effort to get fast mining, the mining enterprises started to use modern technique and technology. The mining technique overcame in the 19th century rapid development changes, which gained the peak by the introducing of the electrical power. In 1903 almost all of the mining drills, locomotives and ropeways for the transportation of ore were operated by electric power. There were also differences in the total level of the mining mechanisation.

There were already only relative differences between big mining enterprises. However, technique and technology of mining in smaller enterprises was falling behind and the improvement was gained only in such case, when these enterprises due to the financial problems started to belong to the property of the influential entrepreneurs.

OBRAZ ČECHOV A ČESKÉ DEJINY V SÚČASNÝCH SLOVENSKÝCH UČEBNICIACH DEJEPISU

Karol Fremal

Katedra histórie, FHV UMB, Banská Bystrica

Každý autor, ktorý skúma obraz a problémy českých a slovenských dejín v učebniciach dejepisu má uľahčenú úlohu skutočnosťou, že v prípade Čechov a Slovákov ide o dva najbližšie slovanské národy, ktorých história je v mnohom totožná. Už v dávnej minulosti predkovia Čechov a Slovákov žili v spoločných štátnych útvaroch, napr. v Samovej ríši a vo Veľkej Morave. Od roku 1918 až do roku 1993 oba národy žili v Československej republike s krátkou prestávkou v rokoch druhej svetovej vojny. Teda väčšinu rokov 20. storočia mali spoločné dejiny, síce české a slovenské, ale zároveň aj československé. Boli obdobia, v ktorých obidva národy žili v spoločnom štátnom útvare spojenom osobami vládcov alebo kráľov, napr. za panovania Boleslava Chrabrého, Žigmunda Luxemburského, Mateja Korvína, dynastie Jagellovcov a potom od roku 1526 až do roku 1918 najprv v habsburskom súštátí a neskôr v rámci Rakúsko-Uhorska. V tejto súvislosti treba spomenúť prepojenie a spoluprácu našich významných osobností, používanie češtiny ako spisovného jazyka na Slovensku a podobne. Autor skúmajúci české učebnice a opačne slovenské učebnice, ich reči bezpečne rozumie a rozumie aj používaným historickým pojmom.

Autori učebnice dejepisu pre stredné školy Z. Beneš a J. Petráň pod názvom České dějiny I. díl v kapitole pod názvom Co jsou české dějiny doslova napísali, „že dejinám Nemcov a Slovákov musí historik českých dejín venovať zvláštnu pozornosť, pretože Česi a Nemci žili v jednej krajine 750 rokov a so Slovákami žili spoločne v Česko-Slovenskej republike tri štvrtiny 20. storočia“.¹ Platí to aj pre slovenských historikov a navyše, podľa môjho názoru, český žiak alebo študent a opačne slovenský žiak alebo študent, by mali poznať aspoň tie najvýznamnejšie osobnosti a historické udalosti z národných dejín svojich susedov. Zvlášť z obdobia Československej republiky.

V minulosti som spracovával v rokoch 1997–1998 podobnú tému pod názvom Obraz Slovákov a slovenské dejiny v súčasných českých učebniciach dejepisu. V čom je rozdiel? Najmä v tom, že Česká republika a jej autori vydali po roku 1989, desiatky učebníc dejepisu pre každý stupeň a typ škôl. Mohol som analyzovať celkovo 22 rôznych českých učebníc pre základné školy a príslušné ročníky viacročných gymnázií. Ale tiež 11 rôznych učebníc pre stredné školy. A aká je situácia s učebnicami dejepisu na Slovensku? Môžeme je označiť za nie veľmi dobrú. 11 rokov po páde komunistického režimu doteraz nevyšla učebnica dejepisu pre štvorročné gymnázia. Pre stredné odborné školy vyšli doteraz 4 učebnice dejepisu, svetových a národných dejín od praveku a staroveku až po súčasnosť.

O niečo lepšia je situácia s učebnicami dejepisu pre základné školy. Vyšiel cyklus učebníc národných dejín od praveku po súčasnosť v štyroch dieloch a jedna alternatívna učebnica pre 8. ročník ZŠ pod názvom Slovensko v 20. storočí. Okrem nich vyšli učebnice svetových dejín – Európa v období stredoveku, Na prahu moderného sveta a Svet v novom storočí (t. j. v 20. storočí). To znamená, že k dispozícii pre analýzu obrazu Čechov a českých dejín v slovenských

¹ BENEŠ, Z., PETRÁŇ, J.: *České dějiny. I. díl*. Praha : SPL, 1997, s. 8.

učebniciach dejepisu sú 4 učebnice pre stredné odborné školy a 8 učebníc pre základné školy a príslušné ročníky osemročných gymnázií,² čo je pre objektívny obraz a hodnotenie dosť málo, napr. v porovnaní s českými učebnicami, kde som mal k dispozícii až 33 rôznych učebníc.

K výskumu, analýze a spracovaniu danej témy, t. j. Obraz Čechov a české dejiny v súčasných slovenských učebniciach dejepisu som pristupoval v dvoch základných rovinách:

1. České historické osobnosti a ich hodnotenie (celkovo som zaevidoval 89 českých osobností, ktoré sa presne 300-krát uvádzajú v rôznych súvislostiach v našich učebniciach, napr. E. Beneš 40-krát, T. G. Masaryk 33-krát, K. Gottwald 22-krát, A. Novotný 13-krát, E. Hácha 10-krát, majster Ján Hus 9-krát, L. Svoboda 8-krát atď. Už z tohto vidieť, že prevahu majú osobnosti 20. storočia).
2. Významné historické udalosti českých národných dejín a ich hodnotenie.

Zvolil som si chronologický postup, t. j. od praveku po súčasnosť. Súčasné slovenské učebnice dejepisu pre stredné odborné školy paralelne zobrazujú svetové a národné dejiny, pokým učebnice pre ZŠ sú osobitne pre národné dejiny (4 učebnice) a svetové dejiny (3 učebnice). Prirodzene, najviac českých osobností a českej problematiky nájdeme v učebniciach národných dejín alebo v kapitolách o národných dejinách. V učebniciach svetových dejín a kapitolách o svetových dejinách je tejto problematiky neporovnateľne menej, i keď jedna učebnica svetových dejín, konkrétne Európa v období stredoveku, tvorí výnimku. Českej problematike jej autori venovali celé tri kapitoly – O našom západnom susedovi, „Otec vlasti“, „Ktož jsú Boží bojovníci...“ s bohatou dokumentáciou. V tejto učebnici je aj kapitola Tridsaťročná vojna, ktorá pomerne podrobne hovorí aj o českom protihabsburskom povstaní v rokoch 1618–1620.³ Najviac českých osobností a problematiky českých dejín nájdeme v kapitolách a pasážach z historického obdobia, keď Česi a Slováci alebo ich predkovia žili v spoločnom štátnom útvare. Tu jednoznačne dominuje Veľkomoravská ríša a Československá republika v rokoch 1918–1992.

² FREMAL, K., CHROMEKOVÁ, V., MARTULIAK, P., CHYLOVÁ, E.: *Od praveku k novoveku. Dejepis 1 pre stredné odborné školy a stredné odborné učilištia*. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana, 1997, 71 s; FREMAL, K., CHROMEKOVÁ, V., MARTULIAK, P., MATEJKIN, S., CHYLOVÁ, E.: *Dejiny novoveku do revolučných rokov 1848–1849*. Dejepis 2 pre stredné odborné školy a stredné odborné učilištia. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana, 1997, 47 s; MARTULIAK, P., CHROMEKOVÁ, V., VARINSKÝ, V., CHYLOVÁ, E.: *Slovensko a svet v rokoch 1849–1939*. Dejepis 3 pre stredné odborné školy a stredné odborné učilištia. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana, 1999, 63 s; VARINSKÝ, V., ŠTEFANSKÝ, M., ŠTEFANSKÝ, V., FREMAL, K., CHYLOVÁ, E.: *Od 2. svetovej vojny k dnešku*. Dejepis 4 pre stredné odborné školy a stredné odborné učilištia. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana, 2000, 79 s; DVOŘÁK, P., VALACHOVIČ, P., KRATOCHVÍL, V.: *Od praveku k staroveku*. Dejepis 1 pre 6. ročník základných škôl a 1. ročník osemročných gymnázií. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana, 1997, 71 s; KOVÁČ, D., MRVA, I., KRATOCHVÍL, V.: *Slovensko v stredoveku a na začiatku novoveku*. Dejepis 2 pre 6. ročník základných škôl a 2. ročník osemročných gymnázií. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana, 1997, 71 s; KOVÁČ, D., KAMENEC, I., KOPČAN, V., KRATOCHVÍL, V.: *Slovensko na prahu nového veku*. Dejepis 3 pre 7. ročník základných škôl a pre 3. ročník osemročných gymnázií. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana, 1994, 77 s; KOVÁČ, D., KAMENEC, I., KRATOCHVÍL, V.: *Slovensko v novom storočí*. Dejepis 4 pre 8. ročník základných škôl a 4. ročník osemročných gymnázií. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana, 1997, 67 s; LETZ, R.: *Slovensko v 20. storočí*. Dejepis pre 8. ročník základných škôl. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997, 94 s; MÚCZKA, V., SKLADANÝ, M., KRATOCHVÍL, V.: *Európa v období stredoveku*. Dejepis 2 pre 6. ročník základných škôl a 2. ročník osemročných gymnázií. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana, 1996, 63 s; TKADLEČKOVÁ, H., SKLADANÝ, M., KRATOCHVÍL, V.: *Na prahu moderného sveta*. Dejepis 3 pre 7. ročník základných škôl a pre 3. ročník osemročných gymnázií. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana, 1995, 63 s; TKADLEČKOVÁ, H., KRATOCHVÍL, V.: *Svet v novom storočí*. Dejepis 4 pre 8. ročník základných škôl. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana, 1995, 63 s.

³ MÚCZKA, V., SKLADANÝ, M., KRATOCHVÍL, V.: *Európa v období stredoveku...*, s. 34–39 a s. 58–59.

V učebnici dejepisu 1 Od praveku k staroveku pre 6. ročník ZŠ a 1. ročník osemročných gymnázií s českou problematikou súvisia dve skutočnosti. V učebnici sa využívajú maľby českého maliara Z. Buriana. Na vnútornej strane obálky je jeho 6 obrazov z problematiky prahory, starohory, prvohory, treťohory a štvrtohory a 4 obrazy o spôsobe života pravekých ľudí sú priamo v texte. Ide o maľby Pravekí lovci vo svojom tábore, Mamut, Lovci mamutov vo svojom tábore a Život pravekých roľníkov.⁴

Okrem obrazov Z. Buriana v tejto učebnici ešte nájdeme biografické údaje a portrét českého archeológa a muzeológa J. Petrboka, najmä v súvislosti so záchranou a uchovaním gávnoského nálezku mozgovne neandertálskeho človeka.

K obdobiu staroveku na Slovensku chýba učebnica pre základné školy. Učebnica od Praveku k novoveku pre stredné odborné školy a stredné odborné učilištia v kapitolách o praveku a staroveku neobsahuje ani jeden údaj z českej problematiky.

Obdobím stredoveku a začiatkom novoveku sa zaoberajú tri učebnice: Dejepis 2 Slovensko v stredoveku a na začiatku novoveku pre 6. ročník ZŠ a 2. ročník osemročných gymnázií (učebnica národných dejín), Dejepis 2 Európa v období stredoveku pre 6. ročník ZŠ a 2. ročník osemročných gymnázií (učebnica svetových dejín) a Dejepis 1 Od praveku k novoveku pre stredné odborné školy a stredné odborné učilištia (paralelne svetové a národné dejiny). Vo všetkých troch učebniciach nájdeme české osobnosti a českú problematiku. Z českých osobností v tomto období dominuje predovšetkým majster Ján Hus (9x), Přemysl Otakar II. (7x), Karol IV. (6x), ďalej Ján Luxemburský (5x), ale tiež Žigmund Luxemburský (7x) ako organizátor výprav proti husitom a ako český kráľ, ale aj desiatky ďalších osobností Ján Žižka z Trocnova, Prokop Holý, Ján Jiskra z Brandýsa, Mojmir I., Rastislav a Svätopluk – vládovia Veľkej Moravy, českí králi Přemysl Otakar I., Václav II. Václav III. a mnohí ďalší. Nechýbajú ani Svätožitka-manželka Svätopluka a Eliška Přemyslovna, manželka Jána Luxemburského, ale čo je neospravedliteľnou chybou autorov príslušných častí učebníc, že chýba čo i len zmienka o Jánovi Ámosovi Komenskom. Z historických udalostí v učebniciach dominuje problematika Veľkej Moravy, vznik a vývoj českého štátu, husitské hnutie a český protihabsburský odboj a pobelohorské obdobie temna.

Majster Ján Hus má biografický portrét s jeho názormi na usporiadanie pomerov v cirkvi a spoločnosti. Učebnice uvádzajú základné fakty z jeho činnosti a zmieňujú sa o jeho tragickej smrti. Po smrti majstra Jána Husa v českých krajinách sa rozšírilo husitské hnutie, ktoré vojensky viedli Ján Žižka z Trocnova a Prokop Holý.

Český kráľ Přemysl Otakar II. sa spomína vo všetkých troch učebniciach o tomto období najmä v súvislosti s bojom proti uhorským kráľom a jeho svadbou s dcérou Bela IV. Kunikundou v Bratislave. Všetky učebnice mu dávajú prívlastky „kráľ železný a zlatý“ a uvádzajú, že za jeho vlády dosiahlo české kráľovstvo najväčší územný rozmach. Jeho aspirácie na titul rímskeho cisára sa skončili v bitke na Moravskom poli.

Osobnosť Karola IV. má v učebnici svetových dejín Európa v období stredoveku vyčlenenú celú kapitolu s bohatou dokumentáciou pod názvom Otec vlasti.⁵ Všetky učebnice ho považujú za najslávnejšieho a najvýznamnejšieho českého panovníka, ktorý z českých krajín a Prahy urobil politické, hospodárske a kultúrne centrum strednej Európy a hlavné mesto Svätej ríše rímskej. Okrem iného zdôrazňujú, že založil najstaršiu univerzitu v strednej Európe – Karlovu univerzitu v Prahe.

Jeho otec Ján Luxemburský sa v slovenských učebniciach spomína najčastejšie v súvislosti so stretnutím s Karolom Róberom z Anjů v Trnave a so stretnutím troch stredo-európskych

⁴ DVOŘÁK, P., VALACHOVIČ, P., KRATOCHVÍL, V.: *Od praveku k staroveku...*, s. 6–7, 16, 20–21.

⁵ MÚCZKA, V., SKLADANÝ, M., KRATOCHVÍL, V.: *Európa v období stredoveku...*, s. 36–37.

ských panovníkov (Ján Luxemburský, Kazimír III., Karol I., Róbert z Anjů) vo Vyšegráde v roku 1335, na ktorej sa zriekli územných nárokov a vďaka ktorému zavládol v strednej Európe mier.⁶ Samozrejme v učebniciach nechýba zmienka o jeho tragickej smrti v bitke pri Kreščaku.

Žigmund Luxemburský, uhorský a český kráľ, rímsky cisár, syn Karola IV. viedol zdĺhavé a neúspešné vojny proti husitom v Čechách, kde ho nechceli prijať za kráľa a vyčítali mu zodpovednosť za smrť majstra Jána Husa. Husiti po odrazení útokov križiackeho vojska podnikali odvetné akcie do Uhorska na Slovensko, kde dobyli viacero hradov a miest, napr. Trnavu, Topoľčany, Skalicu, Žilinu. Na rozdiel od minulosti, slovenské učebnice už spanilé jazdy nehodnotia len pozitívne. „Boli to vlastne trestné, pustošivé, lúpežné výpravy, ktoré ničili krajinu, prinášali hospodársky úpadok a rozvrat, neistotu a strach. Na druhej strane prispeli k väčšiemu uplatneniu Slovákov v mestách, z ktorých pred husitmi utekali Nemci a do niektorých sa už ani nevrátili.“⁷ Alebo „Odvetné spanilé jazdy, od roku 1428 celkovo 8 vojenských výprav, smerovali všetky na Slovensko a drancovali jeho územie. Keďže nemecký patriciát utiekol v mestách rástol vplyv slovenského občianstva. Čestina veľmi zrozumiteľná v slovenskom prostredí sa v slovakizovanej forme začala presadzovať ako úradný jazyk. Pobyt husitských vojsk na Slovensku sa skončil až v roku 1435. Žigmunda onedlho uznali aj za českého kráľa.“⁸ Podobne hodnotia učebnice aj bratrícke hnutie a oceňujú Mateja Korvína, ktorí toto hnutie zničil a skoncoval v krajine s neporiadkom, neistotou a hospodárskym rozvratom, „ktoré mali na svedomí najmä bratríci.“⁹ Všetky uvádzajú, že časť bratríkov Matej Korvín včlenil do svojho povestného Čierneho pluku. Prirodzene nechýba činnosť českého kapitána Jána Jiskru z Brandýsa, „ktorý na takmer 20 rokov opanoval územie Slovenska“ a v známej bitke v roku 1451 pri Lučenci porazil so svojím „českým“ vojskom Jána Huňadyho.¹⁰

Problematika Veľkej Moravy je najpodrobnejšie spracovaná v učebniciach Slovensko v stredoveku a na začiatku novoveku – tematický celok Veľká Morava s kapitolami Pribina a Mojmir, Solúnski bratia, Ríša Svätoplukova a Rozvadení bratia a v učebnici Od praveku k novoveku – kapitoly Prvé kniežatstvá na Slovensku, Slovensko v období Veľkej Moravy, Byzantská misia a Slovensko. České a slovenské učebnice dejepisu vykresľujú Veľkú Moravu alebo Veľkomoravskú ríšu zhodne, skoro totožne až na malé rozdiely, napr. v chronologických údajoch. Slovenské označujú Nitru za druhé centrum ríše, pokým niektoré české za tretie. Slovenské učebnice označujú obyvateľov Veľkej Moravy ako Slovienov a učebnica Slovensko v stredoveku a na začiatku novoveku jasne rozlišuje pojem Moravan – pomenovanie obyvateľa Moravského kniežatstva, a pojem Slovien pre obyvateľa Nitrianskeho kniežatstva. Zdôrazňuje fakt, že sa to nezmenilo ani po vyhnaní Pribinu z Nitry.¹¹ Všetky slovenské učebnice zhodne uviedli, že po Svätoplukovej smrti sa od Veľkomoravskej ríše ako prví odtrhli Česi alebo české kmene a začali budovať vlastný český štát. Vládcovia Veľkej Moravy, Mojmir I., Rastislav, Svätopluk a Mojmir II., patria rovnako do českých ako aj slovenských dejín.

Vzniku a budovaniu Českého štátu slovenské učebnice venovali dve kapitoly – O našom západnom susedovi – učebnica Európa v období stredoveku a Prvé slovanské štáty – učebnica

Od praveku k novoveku. Uvádzajú problematiku českého štátu prakticky od vzniku až do vymretia Přemyslovcov alebo do konca vlády Karola IV. Knieža Václav dominuje. V učebnici Európa v období stredoveku, kapitola O našom západnom susedovi má knieža Václav v rubrike Malá galéria českých kniežat a kráľov osobitnú zmienku o vzniku jeho kultu a postavenia svätca, mučenika a patróna či ochrancu Čiech.¹² Boleslav I., boj s nemeckými panovníkmi o nezávislosť, Zlatá bula sicílska, vláda Přemysla Otakara II. a Karola IV. to sú ďalšie, najčastejšie uvádzané osobnosti a udalosti. Základné a najdôležitejšie údaje o nich nechýbajú.

Husitské hnutie spomínajú všetky tri učebnice, ktoré sa zaoberajú stredovekou problematikou. V učebnici Európa v stredoveku je osobitná kapitola pod názvom Ktož jsú Boží bojovníci...¹³ Vystúpenie majstra Jána Husa, jeho smrť, pobúrenie a protesty v Čechách, povstanie v Prahe, založenie Tábora, víťazné bitky husitov, spanilé jazdy, Pražské artikuly až po bitku pri Lipanoch, všetko si môže slovenský žiak a študent v učebniciach prečítať aj s bohatou fotodokumentáciou, v ktorej dominujú obrazy upálenia majstra Jána Husa.

Rozsiahlejšie je spracovaná česká problematika už len v spojení s 30-ročnou vojnou s opisom českého protihabsburského stavovského povstania (pražská defenestrácia, direktorium, Fridrich Falcký, Biela hora, kruté zúčtovanie s povstalcami). „Z českej vojny vznikla dlhá a krutá 30-ročná vojna. Na strane Habsburgovcov sa v nej smutne preslávil ako cisársky generál, český šľachtic Albrecht z Valdštejna, jeden z najlepších vojvodcov 17. storočia.“¹⁴ Za pozornosť stojí myšlienka v učebnici Slovensko v stredoveku a na začiatku novoveku, kde sa uvádza, „že v 17. storočí prišli na Slovensko aj mnohí Česi a Moravia, Hľadali tu útočisko pred politickým a náboženským prenasledovaním po porážke českého povstania proti Habsburgovcom roku 1620. Svoj nový domov našli v okolí Myjavy a na Považí, predovšetkým v Púchove. Ich prílev a splnutie so Slováckmi prispeli k ich početnému rastu, najmä na vidieku.“¹⁵

Obdobiu novoveku sa venujú tri slovenské učebnice dejepisu, konkrétne učebnica dejepisu 2 Dejiny novoveku do revolučných rokov 1848–1849 pre stredné odborné školy a stredné odborné učilištia a dve učebnice pre základné školy Dejepis 3 Slovensko na prahu moderného veku (učebnica národných dejín pre 7. ročník základných škôl a pre 3. ročník osemročných gymnázií) a Dejepis 3 Na prahu moderného sveta (učebnica svetových dejín pre 7. ročník základných škôl a 3. ročník osemtriednych gymnázií). Posledne spomínaná učebnica zaujíma z hľadiska našej témy zo všetkých existujúcich učebníc dejepisu výnimočné postavenie z toho dôvodu, že na 63 stranách textu nenájdeme ani jednu českú osobnosť a ani jednu historickú udalosť českých novovekých dejín. Je tu len zmienka o Prahe v revolučnom roku 1848 („rakúsky cisár mal plno starosti s povstalcami vo Viedni, Prahe a Budapešti“) a o Hradci Králové v súvislosti s porážkou rakúskej armády v bitke v roku 1866.¹⁶

V porovnaní so stredovekom učebnice pre stredné odborné školy (Dejiny novoveku do revolučných rokov 1848–1849) a pre základné školy (Slovensko na prahu nového veku) obsahujú oveľa menej zmienok o českých osobnostiach a českých dejinách. Do popredia vystupuje zápas o zavedenie slovenského spisovného jazyka najprv A. Bernolákom a neskoršie E. Štúrom. Učebnice konštatujú, že slovenskí protestanti v obidvoch prípadoch ostali pri používaní ako spisovného jazyka biblickej češtiny. J. Kollár a starší slovenskí vzdelanci vystúpi-

⁶ FREMAL, K., CHROMEKOVÁ, V., MARTULIAK, P., CHYLOVÁ, E.: *Od praveku k novoveku...*, s. 58.

⁷ DVOŘÁK, P., MRVA, I., KRATOCHVÍL, V.: *Slovensko v stredoveku a na začiatku novoveku...*, s. 34.

⁸ FREMAL, K., CHROMEKOVÁ, V., MARTULIAK, P., CHYLOVÁ, E.: *Od praveku k novoveku...*, s. 60.

⁹ DVOŘÁK, P., MRVA, I., KRATOCHVÍL, V.: *Slovensko v stredoveku a na začiatku novoveku...*, s. 37.

¹⁰ DVOŘÁK, P., MRVA, I., KRATOCHVÍL, V.: *Slovensko v stredoveku a na začiatku novoveku...*, s. 37.

¹¹ DVOŘÁK, P., MRVA, I., KRATOCHVÍL, V.: *Slovensko v stredoveku a na začiatku novoveku...*, s. 13.

¹² MÚCZKA, V., SKLADANÝ, M., KRATOCHVÍL, V.: *Európa v období stredoveku...*, s. 34.

¹³ MÚCZKA, V., SKLADANÝ, M., KRATOCHVÍL, V.: *Európa v období stredoveku...*, s. 38–39.

¹⁴ MÚCZKA, V., SKLADANÝ, M., KRATOCHVÍL, V.: *Európa v období stredoveku...*, s. 58.

¹⁵ DVOŘÁK, P., MRVA, I., KRATOCHVÍL, V.: *Slovensko v stredoveku a na začiatku novoveku...*, s. 52.

¹⁶ TKADLEČKOVÁ, H., SKLADANÝ, M., KRATOCHVÍL, V.: *Na prahu moderného sveta...*, s. 40, 42.

li proti spisovnej slovenčine E. Štúra a bránili spisovnú češtinu. „Aj z českej strany sa ozvali námiety, že Slováci trhajú československú národnú jednotu“.¹⁷

Slovenské národné hnutie sa rozvíjalo v úzkej súčinnosti s českým. J. Kollár a P. J. Šafárik patria rovnako slovenskému i českému národnému hnutiu. Obaja úzko spolupracovali s J. Dobrovským a J. Jungmanom a ďalšími českými národovcami. J. Kollár považoval Slovanov za jeden národ, ktorý sa skladá zo štyroch vetiev a vetvu československú predstavujú Česi a Slováci. Tu sú korene názorov, že Česi a Slováci tvoria v podstate jeden spoločný národ.

Z revolučných udalostí rokov 1848–1849 učebnice všeobecne uvádzajú Slovanský zjazd v Prahe a revolučné udalosti v tomto meste. Slovenských vojenských výprav rokov 1848 až 1849 sa zúčastnili aj dobrovoľníci z Čiech a Moravy a vyzdvihnutá je účasť a činnosť českých vojenských veliteľov B. Bloudka, F. Zacha a B. Janečka.

Rakúsko-maďarské vyrovnanie bolo nevýhodné aj pre Čechov. Zazlievali viedenskej vláde, že sa vyrovnala s uhorským štátom a historický český štát nechcela uznať. V ťažkej situácii hľadali Česi a Slováci cestu k vzájomnej spolupráci. Keďže český národ žil v rakúskej časti monarchie v podstatne lepších podmienkach (mal svoj vlastný školský systém od základnej školy po univerzitu, lepšie možnosti národného a hospodárskeho rozvoja pomerne dobrej možnosti kultúrneho rozvoja atď.), pomáhali Česi slovenskému národu. Viacerí slovenskí študenti odchádzali študovať do Čiech, najmä do Prahy. Roku 1882 si tu slovenskí študenti založili spolok Detvan, v ktorom pracovalo viacero významných slovenských osobností M. Kukučín, V. Šrobár, I. Krasko, ale aj M. R. Štefánik. Spolok oboznamoval českú verejnosť so Slovenskom, jeho literatúrou, dejinami, kultúrou. Československú spoluprácu podporovali viacerí významní českí vedci a umelci. Jedným z najvýznamnejších bol profesor filozofie na Karlovej univerzite v Prahe T. G. Masaryk.

Na podporu československej spolupráce vznikol v Prahe roku 1896 spolok Československá jednota, ktorého cieľom bolo podporiť kultúrne a hospodárske povznesenie Slovenska. Členovia posielali na Slovensko literatúru a starali sa o slovenských študentov. Spolok uverejňoval slovenské literárne a vedecké diela. Od roku 1908 až do vypuknutia prvej svetovej vojny sa v moravskom kúpeľnom mestečku Luhačovice každoročne v lete konali československé porady, zhromaždenia a stretnutia českých a slovenských politikov, kultúrnych a hospodárskych pracovníkov. Ich iniciátorom bol slovakofil, starosta Československej jednoty J. Rotnág.¹⁸

V. Šrobár a P. Blaho začali v roku 1898 vydávať časopis Hlas, v ktorom propagovali nielen československú spoluprácu, ale pod vplyvom T. G. Masaryka aj národnú jednotu Čechov a Slovákov. Ich stúpencom nazývali hlasisti a z nej vyšiel aj významný slovenský politik Milan Hodža.

Československá spolupráca pred prvou svetovou vojnou utvorila predpoklady na to, aby sa za vojny zrodil plán na vytvorenie spoločného československého štátu. Počas vojny Slováci hľadali cesty k národnému oslobodeniu spod maďarskej nadvlády a útlaku, ktoré im hrozili asimiláciou a národnou záhubou. Našli ich v spolupráci s politicky a hospodársky vyspelejším českým národom, ktorý im bol jazykovo a územne najbližší. A tak v priebehu vojny vystupuje do popredia nie neznáma myšlienka československej vzájomnosti a spolupatričnosti, ktorá pre Slovensko a Slovákov znamenala rozchod s Uhorskom.¹⁹

¹⁷ KOVÁČ, D., KOPČAN, V., KRATOCHVÍL, V.: *Slovensko na prahu nového veku...*, s. 24, 44.

¹⁸ KOVÁČ, D., KOPČAN, V., KRATOCHVÍL, V.: *Slovensko na prahu nového veku...*, s. 62–63. Tejto problematike je venovaná celá kapitola pod názvom Česko-slovenská spolupráca.

¹⁹ MARTULIAK, P., CHROMEKOVÁ, V., VARINSKÝ, V., CHYLOVÁ, E., FOLKMAN, Š.: *Slovensko a svet v rokoch 1849–1939...*, s. 30.

Problematika 20. storočia sa nachádza v piatich slovenských učebniciach dejepisu. Z toho sú tri určené pre 8. ročník základných škôl. Dve sa venujú národným a jedna svetovým dejinám. Pre stredné odborné školy a stredné odborné učilištia sú dve učebnice, v ktorých národné a svetové dejiny sú spracované paralelne. Jedná sa o nasledujúce učebnice: Dejepis 4 Svet v novom storočí. Učebnica dejepisu pre 8. ročník základných škôl, Dejepis 4 Slovensko v novom storočí, učebnica dejepisu pre 8. ročník základných škôl a pre 4. ročník osemročných gymnázií. Bratislava. Alternatívu pre túto učebnicu predstavuje Slovensko v 20. storočí učebnica dejepisu pre 8. ročník základných škôl. Pre stredné odborné školy a stredné odborné učilištia sú to učebnice Slovensko a svet v rokoch 1849–1939 a Od 2. svetovej vojny k dnešku.

Tieto učebnice tvoria základ poznatkov pre danú tému s výnimkou učebnice pre svetové dejiny – Svet v novom storočí, v ktorej je česká a slovenská problematika interpretovaná len veľmi stručne a sporadicky. Môžeme ju zhrnúť do niekoľkých viet. Počas prvej svetovej vojny si niektoré európske národy uvedomili, že prišiel vhodný čas na prejavenie a realizáciu túžby po nezávislosti a samostatnosti alebo obnovenie svojho štátu. Okrem iných sú uvedení Česi a Slováci. Namiesto Rakúska-Uhorska vznikli nástupnícke štáty, medzi nimi aj Československá republika, ktorej prezident T. G. Masaryk sa snažil nastoliť demokratické zriadenie.²⁰ Potom je to už len Mnichovská dohoda a odstúpenie českého a slovenského pohraničia v prospech jeho totalitných susedov a následné rozbitie česko-slovenského štátu. Po druhej svetovej vojne nájdeme zmienku, že Československo na príkaz Stalina odmietlo Marschallov plán obnovy svojho hospodárstva. Zaujímavý je názor autorov učebnice, že „priamym podnetom pre vznik NATO bol komunistický prevrat v roku 1948 v Československu“.²¹ Ďalej nasleduje jedna veta, že proces sovietyzácie strednej a juhovýchodnej Európy sa zavŕšil komunistickým prevratom v Československu. Roku 1968 došlo k pokusu o zásadnú reformu komunizmu v Československu, ktorý potlačili sovietske tanky. Túto časť dopĺňa fotografia, na ktorej sú sovietske tanky v Prahe v auguste 1968. V kapitole Koniec nehybnosti na záver učebnice je opäť len jedna veta, že v Čechách opozíciu proti komunizmu tvorili skupiny vzdelancov. V roku 1989 padli komunistické režimy v strednej a juhovýchodnej Európe. Z osobností na vnútorných stranách obálky je z Čechov a Slovákov uverejnená len fotografia E. Zátópka. Ostatné štyri učebnice venujú veľa pozornosti československým dejinám v 20. storočí, t. j. českým a slovenským dejinám. Prírodnene najväčšiu pozornosť venujú slovenskej problematike a osobnostiam, ale pomerne dost priestoru venujú aj českým dejinám a českým osobnostiam.

Obdobie od roku 1918 do roku 1992, teda od vzniku Československej republiky po jej rozpade na dva samostatné štáty, som rozdelil do nasledujúcich tematických celkov a podcelkov:

1. Zahraničný a domáci odboj a vznik prvej Československej republiky.²²
2. Československá republika v rokoch 1918–1938 s tematickým podcelkom obdobie tzv. druhej republiky od 6. októbra 1938 do 14.–15. marca 1939.

²⁰ TKADLEČKOVÁ, H., KRATOCHVÍL, V.: *Svet v novom storočí...*, s. 16.

²¹ TKADLEČKOVÁ, H., KRATOCHVÍL, V.: *Svet v novom storočí...*, s. 44.

²² KOVÁČ, D., KAMENEC, I., KRATOCHVÍL, V.: *Slovensko v novom storočí...* s. 17. Autori učebnice v rubrike Bude vás zaujímať vysvetľujú používanie názvu nového štátu: „Centralistický model riadenia štátu sa prejavil aj v takej formálnej stránke, ako bol názov štátu. Od roku 1918 sa čiastočne používal aj názov Česko-Slovensko alebo Česko-slovenská republika. Prijatím ústavy roku 1920 sa začal písať bez spojovníka. Aj tým sa zdôraznila myšlienka jednotného československého národa. Názov štátu sa opäť písal so spojovníkom v krátkom období autonómie Slovenska od 6. októbra 1938 do vyhlásenia slovenského štátu 14. marca 1939. A napokon v období od apríla 1990 do 1. januára 1993, teda do vzniku Slovenskej republiky.“ Pre zjednodušenie úvah čitateľov, kedy so spojovníkom a kedy nie, autor tohto príspevku nepoužíva spojovník v slovách československý, Československo a pod.

3. Československý zahraničný odboj, český a slovenský protifašistický odboj, SNP a májové povstanie českého ľudu, obnovenie československej štátnosti v roku 1945.
4. „Ludovodemokratické“ obdobie Československej republiky do nastolenia komunistickej totality 1945–1948.
5. Československá republika v období komunistickej totality 1948–1968 s osobitným tematickým podcelkom Československá jar v roku 1968.
6. Roky normalizácie – roky nehybnosti 1968–1989.
7. Pád komunistického režimu a cesta k rozdeleniu Českej a Slovenskej federatívnej republiky 1989–1992.

Prvému a druhému tematickému celku, t. j. zahraničný odboj a vznik Československej republiky a obdobiu jej existencie až do roku 1939 je zo strany slovenských učebníc dejepisu venovaný najväčší priestor a k skúmanému problému aj najviac českých osobností a najviac historického materiálu. Podstatná časť vyššie spomínaných učebníc, t. j. Slovensko v novom storočí, Slovensko v 20. storočí a Slovensko v rokoch 1849–1939 je venovaná problematike vzniku a existencie prvej Československej republiky. Prirodzene, v učebniciach dominujú problémy postavenia Slovenska a slovenského národa v tomto štátnom útvare, ale keďže ide o spoločný štátny útvar Čechov a Slovákov a dominantnú úlohu v ňom zohrávali české osobnosti a český národ, autori sa nemohli vyhnúť českej problematike a českým dejinám v tomto období, ktoré môžeme nazvať aj československými dejinami.

Všetci autori sa zhodli v tom, že vznik Československej republiky a vstup Slovenska do tohto štátneho útvaru priniesol Slovákom a slovenskému národu dovtedy nevídaný rozvoj a pokrok vo všetkých oblastiach politicko-spoločenského, národného a kultúrneho života. Znamená pre náš národ záchranu pred maďarskou asimiláciou, národným zánikom, jeho pozdvihnutie na úroveň ostatných európskych národov. Túto pozitívnu premenu Slovenska autori učebnice Slovensko v novom storočí dokumentujú okrem iného aj výrokom známeho slovakofila a zástancu Slovenska v minulom období Setona – Watsona alias Scotta Viatora, že „premena Slovenska v kultúrno-civilizačnej oblasti je jedným z najpozoruhodnejších kusov kultúrnej práce, aké videla povojnová Európa“.²³

Druhým charakteristickým znakom spomínaných učebníc je skutočnosť, že všetci autori sa viac (Slovensko v 20. storočí) alebo menej kriticky (Slovensko v novom storočí, Slovensko a svet v rokoch 1849–1939) vyjadrujú k štátoprávnemu postaveniu Slovenska v Československej republike, k neuznávaniu existencie či svojbytnosti slovenského národa, jeho nerovnoprávnemu postaveniu v porovnaní s národom českým, kritizujú pražský centralizmus a všetko, čo je spojené alebo čo zahŕňame pod pojem čechoslovakizmus s jeho následkami pre štát a pre českú a slovenskú spoločnosť v tomto období.

1. tematický celok – Zahraničný a domáci odboj a vznik prvej Československej republiky

V tomto tematickom celku dominujú tri osobnosti – T. G. Masaryk, E. Beneš a M. R. Štefánik. Autori učebníc hodnotia ich činnosť a zásluhy v čs. zahraničnom odboji ich podiel na vzniku spoločného štátu Čechov a Slovákov. Zaoberajú sa aj ich vzájomnými vzťahmi a názormi na usporiadanie a politický režim a systém v novom štáte. V zásluhách o vznik Československa u všetkých na prvom mieste stojí T. G. Masaryk. Na rozdiel od českých učebníc dejepisu, v slovenských autori hneď za Masaryka na druhé miesto kladú M. R. Štefánika,

²³ KOVÁČ, D., KAMENEC, I., KRATOCHVÍL, V.: *Slovensko v novom storočí...*, s. 30.

ktorý podľa nich bol hlavným organizátorom čs. légii (a nie E. Beneš podľa niektorých českých učebníc).²⁴ Podobne sa zhodli na tom, že z jeho iniciatívy vznikla Česko-slovenská národná rada v Paríži a dokonca dve učebnice (Slovensko v novom storočí a Slovensko v 20. storočí) píše o tom, že bez jeho „obetavej činnosti by Československá národná rada nemohla splniť svoju úlohu – vybojovať samostatné Československo“²⁵ alebo „nie je isté, či by sa bez Štefánika presadila československá odbojová akcia“.²⁶

České osobnosti – T. G. Masaryk ako aj E. Beneš majú vo všetkých troch učebniciach biografické medailóny s fotografickými portrétmi a stručnou charakteristikou ich politického života. U Masaryka všetky učebnice zdôrazňujú jeho slovenský pôvod po otcovi, rodákovi z Kopčian a vzťah k Slovensku, ktorý okrem iného demonštroval aj každoročnou dovolenkou s celou rodinou na Slovensku v Bystricike pri Martine. Dominuje vplyv jeho osobnosti a názorov na mnohých slovenských politikov, vrátane M. R. Štefánika.

V učebniciach nechýbajú známe skutočnosti zo zahraničného a domáceho odboja – Cleavelandská dohoda, vznik Československej národnej rady v Paríži, organizovanie česko-slovenského zahraničného vojska – légii a ich boje, Pittsburská dohoda (všetky tri učebnice sa zhodli, že bola vypracovaná a podpísaná z iniciatívy T. G. Masaryka), Trojkraľová deklarácia Washingtonská deklarácia, Vznik Národného výboru v Prahe na čele s K. Kramářom (s portrétom a biografickým medailónom), 28. október 1918 v Prahe a 30. október 1918 v Martine. České a slovenské učebnice prakticky bez nejakých väčších rozdielov hodnotia tieto udalosti a zhodujú sa aj na význame vzniku nového štátneho útvaru v strednej Európe ako pre český a osobitne pre slovenský národ. Rozdiel medzi nimi je napr. v uvádzaní vzbúr v rakúsko-uhorskej armáde. České učebnice uvádzajú vzbury českých vojakov v Boke kotorskej a v Rumburku a nespomínajú vzburu slovenských vojakov v Kragujevac, ktorú zase slovenské učebnice vyzdvihujú ako najväčšiu v celej rakúsko-uhorskej armáde a najkrutejšie potrestanú a naopak, nespomínajú ani Boku kotorskú ani Rumburk.

2. tematický celok – Československá republika v rokoch 1918–1939

V slovenských učebniciach dejepisu už názvy jednotlivých tematických celkov – Slovensko v novej republike, Slovensko v prvej Československej republike 1918–1938, Medzi svetovými vojnami ako aj príslušných kapitol – Slovensko vstupuje do česko-slovenského štátu, Začlenenie Slovenska do česko-slovenského štátu, Slovensko v novej republike, Slovensko hľadá svoju cestu, Podoba demokracie v prvej Československej republike, Národnostná otázka v prvej ČSR, Nepoznaná sloboda, Kultúrny rozlet Slovenska, Úsvit modernej slovenskej kultúry, Hospodárske postavenie Slovenska v prvej ČSR, Zápas o každodenný chlieb, Problémy slovenského hospodárstva a nakoniec Cesta k rozpadu ČSR výstižne dokumentujú problematiku tohto obdobia a dokazujú, že centrom pozornosti autorov príslušných kapitol je predovšetkým Slovensko, najmä jeho politické, hospodárske, kultúrne, ale v neposlednom rade štátoprávne postavenie v prvej Československej republike. Problematika, nesmierne zložitá, rozsiahla, z ktorej každá kapitola by mohla byť osobitným referátom alebo štúdiom.

Všetci autori učebníc sa zhodli v tom, že Slovensko pre vstup do nového štátu bolo potrebné vybojovať, pretože Maďarsko sa ho nechcelo vzdať. Proti maďarským vojskám

²⁴ FREMAL, K.: *Obraz Slovákov a dejiny Slovenska v súčasných českých učebniciach dejepisu*. In: *Marginalia Historica III*. Sborník prací Katedry dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy. Praha: PF UK, 1999, s. 266.

²⁵ KOVÁČ, D., KAMENEC, I., KRATOCHVÍL, V.: *Slovensko v novom storočí...*, s. 12.

²⁶ LETZ, R.: *Slovensko v 20. storočí...*, s. 10.

a gardám na slovenskom území bojovali česko-slovenskí legionári, českí Sokoli a dobrovoľníci. Územie Slovenska bolo úplne oslobodené až v druhej polovici roka 1919 aj krvou početných českých občanov, ktorí mu prišli na pomoc. Posledný pokus Maďarska ako udržať Slovensko bola Slovenská republika rád na čele s českým komunistom A. Janouškom. Meno tohto človeka v českých učebniciach dejepisu nefiguruje, hoci viaceré píšu o tejto krátkej epizóde v minulosti nazwanej „prvým pokusom o nastolenie diktatúry proletariátu na česko-slovenskom území“.²⁷ V bojoch proti maďarským boľševikom padlo okolo 2000 československých vojakov, z ktorých mnohí boli českej národnosti.

14. novembra 1918 novovytvorený parlament vyhlásil republikánsku formu česko-slovenského štátu. T. G. Masaryka zvolili za prezidenta (celkovo 4x), bola ustanovená vláda na čele s K. Kramárom, ministrom zahraničných vecí sa stal E. Beneš. V učebniciach je spomenutý aj minister financií A. Rašín, ktorý zavedením novej česko-slovenskej meny urýchlil hospodársky vývoj štátu. „V Československu sa predišlo inflácii, ktorá zachvátila všetky susedné krajiny a hospodárstvo krajiny rýchlo prekonalo ťažké povojnové obdobie.“²⁸

Učebnice zdôrazňujú, že ťažkosti so začleňovaním Slovenska do nového štátu spôsobili, že sa v ňom od začiatku presadzoval centralistický a unitárny princíp riadenia. Bol zakotvený aj v Ústave z 29. februára 1920. Ústava vychádzala z predstavy T. G. Masaryka, E. Beneša, ale aj iných českých a slovenských politikov o jednotnom československom národe. Politickí predstavitelia Slovákov pri vzniku štátu podporili myšlienku jednotného československého národa, aj v záujme presvedčenia dohodových mocností o početnej prevahe štátotvorného národa pred národnostnými menšinami, najmä nemeckou a maďarskou. Umelým spojením Čechov a Slovákov do československého národa získal ako štátotvorný národ nadpolovičnú väčšinu v republike. Československý národ neexistoval, nezodpovedal skutočnosti, stal sa ale základom koncepcie čechoslovakizmu, ktorý sa negatívne prejavoval vo vzťahu k Slovensku a k slovenskému národu „v politickej, štátoprávnej, hospodárskej, kultúrnej i jazykovej oblasti“.²⁹ Prinášal problémy v spoľuzití Čechov a Slovákov, oslaboval budúcu vnútornú i vonkajšiu stabilitu Československa, podmienil vznik autonomistického hnutia na Slovensku, ktoré sa „nechcelo uspokojiť s postavením slabšieho, nerovnoprávneho partnera voči českej časti republiky“.³⁰ Učebnice zhodne konštatujú, že hlavnými predstaviteľmi čechoslovakizmu boli českí politici na čele s T. G. Masarykom a E. Benešoma politické strany agrárna, národnosocialistická, ľudová a sociálnodemokratická. Zo slovenských politikov predovšetkým V. Šrobár, I. Dérer a do polovice 30. rokov aj Milan Hodža. V učebnici Slovensko v 20. storočí je uvedený úryvok z rozhovoru T. G. Masaryka pre francúzske noviny *Le Petit Parisien* zo 14. septembra 1921: „Niet slovenského národa, to je vynález maďarskej propagandy. O jednu generáciu už nebude rozdiel medzi obidvoma vetvami našej národnej rodiny.“³¹ Česká učebnica *Lidé v dějinách*. Období 1918–1945. Rozkvět a soumrak československé demokracie uvádza, že „v Uhorsku Slovákom hrozil národný zánik, ich záchranu priniesla Československá republika. To, že sú Slováci svojbytným národom, bolo jasné už v 20. rokoch, ale česká strana to bohužiaľ, nevedela rozoznať a ani štátoprávne vyjadriť“.³² Politický systém prvej ČSR na

²⁷ FREMAL, K.: *Obraz Slovákov a slovenské dejiny v súčasných českých učebniciach dejepisu*. In: *Marginalia Historica III*. Sborník prací Katedry dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy. Praha: PF UK, 1999, s. 267

²⁸ LETZ, R.: *Slovensko v 20. storočí...*, s. 26.

²⁹ KOVÁČ, D., KAMENEC, I., KRATOCHVÍL, V.: *Slovensko v novom storočí...*, s. 21.

³⁰ KOVÁČ, D., KAMENEC, I., KRATOCHVÍL, V.: *Slovensko v novom storočí...*, s. 20.

³¹ LETZ, R.: *Slovensko v 20. storočí...*, s. 19.

rozdiel od susedných štátov ostal demokratickým, napriek tomu vládnúce kruhy nedokázali vyriešiť pálčivú národnostnú otázku a problémy s ňou spojené, ale najmä štátoprávne postavenie Slovenska, mnohé sociálne problémy, ktoré sa vyostrovali v čase hospodárskych kríz. Tieto skutočnosti ovplyvnili priebeh udalostí na sklonku 30. rokov.

Všetky učebnice sa zmieňujú o príchode českej technickej a humanitnej inteligencie a zamestnancov na Slovensko začiatkom 20. rokov. Zhodujú sa v tom, že bez ich pomoci by sa na Slovensku len veľmi ťažko a pomaly vybuodovala nová správa, administratíva, ich orgány, úrady, mocenské nástroje, ale tiež školstvo, zdravotníctvo osveta, umenie, kultúra, šport ap.

Zvlášť oceňujú pomoc českých učiteľov a profesorov, ktorí vychovali novú slovenskú inteligenciu. Ale potom, najmä v 30. rokoch ich pomoc už nebola taká potrebná. Uvádžajú aj údaj z roku 1930, podľa ktorého pôsobilo na Slovensku 120 926 českých zamestnancov. Nastala paradoxná situácia. Českí učители a profesori vychovali novú slovenskú inteligenciu, ale tá sa nemohla skoro vôbec uplatniť. Väčšina miest bola obsadená českými zamestnancami, čo spôsobilo veľkú nespokojnosť na Slovensku a značná časť slovenskej inteligencie si pridala k autonomistickému hnutiu. Treba tiež povedať, že nie všetci českí občania prišli na Slovensko pomáhať. Mnohí prišli z kariéristických dôvodov kvôli postom a funkciám, ktoré by v českých krajinách nikdy nedosiahli, iní prišli kvôli príplatkom, niektorých preložili na Slovensko z trestu. Nezžili sa so slovenským prostredím, svojim povýšeneckým vzťahom k Slovákom a presadzovaním politiky čechoslovakizmu hnali vodu na mlyn autonomistickým a separatistickým snahám ľudákov. Ale mnohí ostali a ostanú navždy v srdci Slovákov ako napr. K. Plicka (autor filmu *Zem spieva*) MUDr. I. Hálek (lekár na Kysuciach), alebo profesor J. Švejcár, či aj komunista a učiteľ na Kysuciach P. Jilemnický a tisícky ďalších, ktorí si obetavou prácou a úprimným vzťahom k Slovensku a jeho ľudu získali dôveru, lásku a úctu. Prišli Slovensku skutočne pomáhať a urobili kus dobrej práce.

Učebnice oceňujú dovtedy nevidaný rozmach slovenskej kultúry a školstva. Uvádžajú založenie Univerzity Komenského v Bratislave, (v Uhorsku bez stredných škôl, v roku 1937 už 57 gymnázií, 230 meštianskych škôl, 200 odborných a 130 učňovských škôl na Slovensku), oceňujú zásluhy českých profesorov a učiteľov, ktorí pomohli pri výchove a vzdelávaní slovenských študentov a žiakov. Bola obnovená činnosť Matice slovenskej, vzniklo Slovenské národné divadlo, (prvý riaditeľ O. Nedbal, a českí herci), je spomenutý režisér M. Frič a slovenský film *Jánošík*, dominuje slovakofil, etnológ, fotograf a tvorca filmu *Zem spieva* K. Plicka, nechýba ani vydavateľstvo L. Mazáča v Prahe – Edícia mladých slovenských autorov atď.

Na rozdiel od vyššie spomínaných pozitívnych vplyvov na slovenské školstvo, kultúru, umenie i zdravotníctvo, všetci autori sa kriticky vyjadrujú smerom k hospodárskej politike českých alebo československých politických a hospodárskych kruhov. V oblasti riešenia sociálnych a hospodárskych otázok a problémov Slovenska, postavenia obyvateľstva, nezamestnanosti a vysťahovalectva sa situácia nezlepšila, ale zhoršila. Autor učebnice *Slovensko v 20. storočí* uvádza, že „Slovensko v prvej republike zaznamenalo hospodársky úpadok a v hospodárskom raste ho predbehli Rumunsko a Bulharsko. Až koncom 30. rokov, vďaka zbrojárskemu výrobe, Slovensko dosiahlo taký stupeň priemyselnej výroby, aký malo pred prvou svetovou vojnou“.³³ Hospodársky úpadok Slovenska znamenal vysokú nezamestnanosť a následné vy-

³² KUKLÍK, J.: *Lidé v dějinách*. Období 1918–1945. Rozkvět a soumrak československé demokracie. Praha: Fortuna, 1996, s. 20.

³³ LETZ, R.: *Slovensko v 20. storočí...*, s. 28.

sťahovalctvo, ktoré bolo na prvom mieste v Európe (rok 1924). Uvádza, že v rokoch 1918 až 1936 sa zo Slovenska vysťahovalo 202 038 osôb. Vymenoval aj niekoľko spôsobov hospodárskej diskriminácie Slovenska (dopravné tarify, štátne objednávky, cenová politika štátu, odbúvanie priemyslu na Slovensku atď.).³⁴ Autori učebníc túto skutočnosť zdôvodňujú tým, že v novom štáte sa zjednotili aj dva hospodársky a sociálne odlišné celky. Učebnica Slovensko v novom storočí uvádza v tejto súvislosti názor slovenského národohospodára I. Karvaša, „že liberalistický princíp voľnej súťaže, ktorý sa po prevrate na celom štátnom území uplatňoval, bol pre slovenský priemysel pohromou, pretože do konkurenčného boja prišli živly nerovnorodé a hospodársky slabší musel vo voľnej súťaži podľahnúť“.³⁵ Učebnica Slovensko a svet v rokoch 1849–1939 píše, ako nekontrolovaná sloboda podnikania viedla za 15 rokov k odbúrianiu priemyslu na Slovensku, ktorý nestačil konkurovať silnejším českým podnikom a bankám. Aj táto učebnica uvádza vyše 200 tisíc slovenských vysťahovalcov do roku 1937.³⁶

Neutešená hospodárska situácia, sociálne pomery, nezamestnanosť a vysťahovalctvo boli hlavné príčiny nespokojnosti slovenského obyvateľstva s pomermi v prvej republike. Tomu napomáhali aj neuznávanie jeho svojbytnosti a nerovnoprávne postavenie. Z toho všetkého ťažila politika autonomistov a separatistov na Slovensku.

Roky 1938–1939 z hľadiska českej problematiky sú v učebniciach vykreslené veľmi stručne. Autori venujú najväčšiu pozornosť situácii na Slovensku najmä pred i po vyhlásení autonómie Slovenska 6. októbra 1938. E. Beneš sa vzdal svojej funkcie a emigroval. Novým prezidentom sa stal právnik E. Hácha, ktorý sa dovtedy nevenoval politike. Ústavný zákon o autonómii Slovenska prijal na svojom poslednom zasadnutí aj československý parlament. Už počas autonómie sa začal dobrovoľný alebo vynútený odchod tisícov českých zamestnancov aj s rodinami zo Slovenska. Do roku 1940 odišlo zo Slovenska okolo 90-tisíc českých zamestnancov. Z obdobia druhej republiky učebnice najväčšiu pozornosť venujú českému vojenskému zásahu na Slovensku v dňoch 9. až 10. marca 1939, ktorého iniciátorom bol gen. Eliáš, ale do histórie vstúpil pod nesprávnym názvom „puč gen. Homolu“. Slovenské obyvateľstvo pokladalo tento zásah za útok na autonómiu Slovenska. Učebnica Slovensko v 20. storočí uvádza argumenty gen. Eliáša, „že treba slovenským separatistom zabrániť rozbitiu štátu, pretože koniec Československa zahraničným zásahom je výhodnejší ako koniec vnútorným rozkladom“.³⁷ Český vojenský zásah „vyostril bezťak napätú situáciu v štáte, čo Hitler využil na jeho rozbitie“.³⁸

3. tematický celok – Československý zahraničný odboj, české a slovenské protifašistické hnutie odporu, Slovenské národné povstanie, májové povstanie českého ľudu a obnovenie československej štátnosti v roku 1945

Pomerne obsiahlo informujú niektoré slovenské učebnice dejepisu o okupácii českých krajín a o pomeroch v tzv. Protektoráte. Ešte podrobnejšie je spracovaný československý odboj v zahraničí. Z českých osobností dominujú E. Beneš a K. Gottwald ako vedúci centier zahraničného odboja v Londýne a Moskve. Veľmi často sa uvádza protektorátny prezident

³⁴ LETZ, R.: *Slovensko v 20. storočí...*, s. 28.

³⁵ KOVÁČ, D., KAMENEC, I., KRATOCHVÍL, V.: *Slovensko v novom storočí...*, s. 23.

³⁶ MARTULIAK, P., CHROMEKOVÁ, V., VARINSKÝ, V., CHYLOVÁ, E., FOLKMAN, Š.: *Slovensko a svet v rokoch 1849–1939...*, s. 54.

³⁷ LETZ, R.: *Slovensko v 20. storočí...*, s. 43.

³⁸ LETZ, R.: *Slovensko v 20. storočí...*, s. 40.

E. Hácha. Na výročie vzniku republiky 28. októbra 1939 vypukli v Prahe demonštrácie proti okupantom, ktoré boli brutálne potlačené. Pohreb jednej z obetí – študenta Jana Opletala sa zmenil na veľkú protinemeckú demonštráciu. Odpoveďou bolo zatvorenie českých vysokých škôl, poprava študentských vodcov a uväznenie tisícok študentov v nemeckých koncentračných táboroch. Na pamiatku týchto udalostí bol 17. november vyhlásený po vojne za Medzinárodný deň študentstva.³⁹

Mnohí československí občania, vojaci, politici a iní odišli do zahraničia, aby sa usilovali o obnovu československej štátnosti. Na čelo londýnskej emigrácie sa presadil „húževnatý“ E. Beneš, bývalý čs. prezident. Postupne zlomil opozíciu slovenských politikov Milana Hodžu a Š. Osuského a získal pre seba výnimočné právomoci.⁴⁰

Učebnice viac alebo menej kriticky hodnotia uzavretie a podpísanie Zmluvy o priateľstve, vzájomnej pomoci a povojnovej spolupráci medzi ZSSR a ČSR 12. decembra 1943, ktorá otvorila „cestu k závislosti Československa od Sovietskeho zväzu“.⁴¹ Zmluva poznamenala vzájomné vzťahy oboch štátov na dlhé desaťročia a stala sa začiatkom sovietizácie Československej republiky. Zodpovedným je E. Beneš, „ktorý robil ústretovú politiku voči ZSSR, sľúbil prispôsobiť hospodárstvo a budovanie armády sovietskym záujmom, zosúladiť československú zahraničnú a vnútornú politiku so sovietskou a rovnako sľúbil českým a slovenským komunistom veľké ústupky v budúcej vláde a jej programe“.⁴²

Svoje miesto v učebniciach má aj činnosť československých zahraničných vojenských jednotiek. Poľský legion, boje vo Francúzsku, obliehanie Tobruku, ale najmä letecká bitka o Anglicko ako aj vznik a boje československej vojenskej jednotky v Sovietskom zväze. Tu už prvýkrát vystupuje v učebniciach gen. L. Svoboda.

Český domáci odboj, vrátane májového povstania, je spomenutý len v učebnici pre stredné odborné školy a stredné odborné učilišťa. V centre pozornosti je atentát na R. Heydricha a jeho dôsledky. Uskutočnili ho spoločne Slovák J. Gabčík a Čech J. Kubiš. „Ako odvetu rozpútali nacisti represálie, ktoré vošli do povedomia ako heydrichiáda. Gestapo zneškodnilo nielen atentátnikov, ale zatкло a popravilo tisíce ľudí. Na výstrahu boli vyvraždené a zrovnané zo zemou obce Lidice a Ležáky. Protifašistický odboj v Čechách bol takmer úplne ochromený.“⁴³ Považujeme za chybu skutočnosť, že v obidvoch učebniciach pre 8. ročník základných škôl nie je ani zmienka o atentáte na Heydricha, ale ani o tragickom osude Lidíc.

V kapitolách o Slovenskom národnom povstaní je spomenutá len všeobecne účasť Čechov popri iných národoch. Ale všade sa zdôrazňuje, že SNP deklarovalo obnovenie československej štátnosti na nových princípoch – princípoch rovnoprávneho postavenia Čechov a Slovákov v novej republike.

4. tematický celok – „Ľudovodemokratické“ obdobie ČSR do nastolenia komunistickej totality

Toto, časovo veľmi krátke obdobie v dejinách československej štátnosti (1945–1948), učebnice veľmi pozorne vykresľujú najmä z hľadiska opätovného návratu štátneho centraliz-

³⁹ VARINSKÝ, V., ŠTEFANSKÝ, M., ŠTEFANSKÝ, V., CHYLOVÁ, E., FREMAL, K.: *Od 2. svetovej vojny k dnešku...*, s. 16.

⁴⁰ LETZ, R.: *Slovensko v 20. storočí...*, s. 52.

⁴¹ VARINSKÝ, V., ŠTEFANSKÝ, M., ŠTEFANSKÝ, V., CHYLOVÁ, E., FREMAL, K.: *Od 2. svetovej vojny k dnešku...*, s. 16.

⁴² LETZ, R.: *Slovensko v 20. storočí...*, s. 54.

⁴³ VARINSKÝ, V., ŠTEFANSKÝ, M., ŠTEFANSKÝ, V., CHYLOVÁ, E., FREMAL, K.: *Od 2. svetovej vojny k dnešku...*, s. 20.

mu a obmedzovania právomocí slovenských národných orgánov. Hoci Košický vládny program deklaroval rovnoprávnosť Čechov a Slovákov a Slovenská národná rada bola zákonodarným a najkompetejším orgánom na Slovensku, postupne sa začali jej právomoci obmedzovať. Z českých osobností učebnice najviac spomínajú prezidenta E. Beneša, predsedu vlády a vedúceho predstaviteľa KSČ K. Gottwalda a lídra odborov A. Zápotockého, nie veľmi v pozitívnom duchu. E. Benešovi vyčítajú podpísanie znárodňovacích dekrétov a potom prijatie demisie ministrov za demokratické strany vo februári 1948, čo umožnilo nastolenie komunistického režimu. K. Gottwald a A. Zápotocký sú vykreslení ako vedúci činitelia v procese boja za „diktatúru proletariátu“ a hlavní predstavitelia sovielizácie Československa. Z iných českých osobností figuruje v učebniciach už len Zdeněk Fierlinger, prvý predseda vlády Národného frontu.

Prijatie vládneho programu Národného frontu komunistami i nekomunistami bolo v Európe raritou. „Potvrdilo však prechod do sovietskej sféry vplyvu, čo uľahčilo komunistom boj o moc v obnovenom štáte.“⁴⁴

Všetky slovenské učebnice prinášajú volebné výsledky v máji 1946, pričom zdôrazňujú, že na Slovensku vyhrala s veľkou prevahou Demokratická strana, kým v českých krajinách KSČ.

Celoštátne však vyhrali komunisti, obsadili najdôležitejšie ministerstvá, vrátane ministerstva vnútra, K. Gottwald sa stal predsedom vlády. „Po volebnom víťazstve Demokratickej strany na Slovensku vytvorili české politické strany spolu s komunistami blok. Obviňovali Demokratickú stranu z protištátnej činnosti, zo spolupráce s ľudáckym podzemím a zo snahy vyhlásiť samostatné Slovensko. V troch pražských dohodách stratila Slovenská národná rada a Zbor povereníkov pôvodné právomoci.“⁴⁵ Ešte jasnejšie to formulovala učebnica dejepisu Slovensko v novom storočí. „Rozdielne výsledky volieb a víťazstvo Demokratickej strany na Slovensku mali nepriaznivý dopad na česko-slovenský pomer. Začala sa obmedzovať právomoc Slovenskej národnej rady a Zboru povereníkov. Slovenskí a českí komunisti tak chceli oslabiť vplyv Demokratickej strany. České nekomunistické strany ich v tom krátkozrako podporovali. Nechceli sa totiž zmieriť s rovnocenným postavením Slovenska v spoločnom štáte, aké sa dosiahlo v Slovenskom národnom povstaní.“⁴⁶

Demokratické strany sa vo februári 1948 pokúsili zastaviť útok komunistov o získanie absolútnej moci v štáte a nastolenie komunistickej totality. Podali demisiu, spoliehajúc sa na to, že prezident E. Beneš vymenuje novú vládu a pomôže upevniť demokratický systém. „Komunisti však zvíťazili a nastolili režim, ktorý nazvali diktatúrou proletariátu.“⁴⁷ Väčšina obyvateľstva a verejnosti si neuvedomila, že nejde iba o zmenu vlády, ale o zmenu spoločenského systému a režimu.

5. tematický celok – Československá republika v období komunistickej totality 1948 až 1968 s osobitným tematickým podcelkom Československá jar 1968

Už názvy tematických celkov a jednotlivých kapitol v učebniciach charakterizujú problematiku – Sovietizácia Československa, Dve tváre komunistickej totality, Najťažšie roky, Pod červenou hviezdou ap. V porovnaní s predchádzajúcimi tematickými celkami je v nich oveľa

menej českých osobností a českej problematiky. Z osobností dominujú tzv. robotnícki prezidenti K. Gottwald, A. Zápotocký a v tomto tematickom celku predovšetkým A. Novotný vyslovene v negatívnom svetle. K. Gottwald a A. Novotný majú v učebniciach fotoportréty a biografické medailóny v rubrike Postavy našich dejín. Zaujímavá je charakteristika K. Gottwalda: „Vyvolával násilné akcie a štrajky s cieľom konečnej socialistickej revolúcie, bezvýhradne sa podroboval pokynom Stalina, Komunistickej internacionály a Moskvy. Viedol komunistický štátny prevrat vo februári 1948. Po odstúpení E. Beneša sa stal prezidentom. Plnil všetko, čo chcela Moskva. Podpisoval rozsudky smrti vo vykonštruovaných procesoch.“⁴⁸ Túto charakteristiku dopĺňa fotografia K. Gottwalda spolu s R. Slánskym na IX. zjazde KSČ s textom, „že o tri roky potvrdil Gottwald jeho rozsudok smrti“.⁴⁹ Iná učebnica okrem iného uvádza úryvok z jeho prvej parlamentnej reči v roku 1929 o vykrucovaní krkov buržoázií, čo sa komunisti chodia učiť do Moskvy od ruských bolševikov.⁵⁰

Ešte v horšom svetle vykresľujú slovenské učebnice dejepisu A. Novotného, „ktorý bol v slovenskej otázke veľmi netolerantný a dovolil si vystúpiť proti Slovákom priamo na slovenskej pôde“.⁵¹ Uvádzajú jeho prejav v Košiciach proti rehabilitácii tzv. slovenských buržoázných nacionalistov a jeho chovanie na pôde Matice slovenskej. Považujú ho vyslovene za nepriateľa Slovákov a Slovenska a za jedného z najväčších stalinistov a dogmatikov. S neskrývanou radosťou informujú o jeho páde v roku 1968, o odstúpení z obidvoch najvyšších štátnych a stranických funkcií a o jeho nahradení A. Dubčekom a gen. L. Svobodom.

Z politických procesov, ktorých hlavný cieľ bol navodiť atmosféru strachu a likvidovať stúpencov vlastnej cesty k socializmu a všetkých odporcov komunistickej totality, učebnice spomínajú len proces s predstaviteľmi KSČ a popravu R. Slánskeho a V. Clementisa. Prirodzene, že dominuje proces s tzv. slovenskými buržoáznymi nacionalistami s G. Husákom a L. Novomeským. „Od roku 1950 viedla KSČ sústavný boj proti tzv. slovenskému buržoáznemu nacionalizmu. Za jeho prejavy označovala všetky snahy o rovnoprávnosť Slovákov a Slovenska v štátoprávnej, hospodárskej a kultúrnej oblasti.“⁵²

Industrializáciu Slovenska učebnice považujú za nevydarený pokus jeho zrovnoprávnenia a vyrovnania s českými krajinami. KSČ sa mylne domnievala, že rýchle spriemyslenie Slovenska vyrieši vzťahy medzi Čechmi a Slovákami a odstráni hospodárske, sociálne a iné rozdiely medzi západnou a východnou časťou republiky.

Slovenské učebnice dejepisu na rozdiel od českých jednoznačne tvrdia, že podnety na demokratické zmeny v krajine vychádzali zo Slovenska už v rokoch 1963–1964. Nechýba však ani IV. zjazd československých spisovateľov, odvolanie A. Novotného najprv z najvyššej straníckej funkcie, kde ho „nahradil Slováčok A. Dubček“, a potom v marci 1968, kde ho ako „neschopného a na Slovensku neoblíbeného prezidenta vystriedal vojnový hrdina L. Svoboda“.⁵³

V obrodnom procese z českých osobností učebnice uvádzajú predsedu vlády O. Černíka a predsedu parlamentu J. Smrkovského. Ale tiež aj odporcov reforiem a „socializmu s ľudskou tvárou“, okrem V. Biřáka, A. Indru, O. Švestku, A. Kapeka a D. Koldera. Všetci posled-

⁴⁴ VARINSKÝ, V., ŠTEFANSKÝ, M., ŠTEFANSKÝ, V., CHYLOVÁ, E., FREMAL, K.: *Od 2. svetovej vojny k dnešku...*, s. 23.

⁴⁵ LETZ, R.: *Slovensko v 20. storočí...*, s. 62.

⁴⁶ KOVÁČ, D., KAMENEC, I., KRATOCHVÍL, V.: *Slovensko v novom storočí...*, s. 52.

⁴⁷ VARINSKÝ, V., ŠTEFANSKÝ, M., ŠTEFANSKÝ, V., CHYLOVÁ, E., FREMAL, K.: *Od 2. svetovej vojny k dnešku...*, s. 33.

⁴⁸ LETZ, R.: *Slovensko v 20. storočí...*, s. 65.

⁴⁹ LETZ, R.: *Slovensko v 20. storočí...*, s. 64.

⁵⁰ MARTULIAK, P., CHROMEKOVÁ, V., VARINSKÝ, V., CHYLOVÁ, E., FOLKMAN, Š.: *Slovensko a svet v rokoch 1849–1939...*, s. 46.

⁵¹ LETZ, R.: *Slovensko v 20. storočí...*, s. 67; VARINSKÝ, V., ŠTEFANSKÝ, M., ŠTEFANSKÝ, V., CHYLOVÁ, E., FREMAL, K.: *Od 2. svetovej vojny k dnešku...*, s. 44.

⁵² KOVÁČ, D., KAMENEC, I., KRATOCHVÍL, V.: *Slovensko v novom storočí...*, s. 56.

⁵³ KOVÁČ, D., KAMENEC, I., KRATOCHVÍL, V.: *Slovensko v novom storočí...*, s. 60.

ne menovaní figurujú ešte ako signatári pozývacieho listu armád Varšavskej zmluvy na inváziu do Československa a potom ako najtvrdší predstavitelia tzv. normalizácie. Okrem tejto problematiky v učebniciach (nie všetkých) nájdeme vznik Klubu 231, Klubu angažovaných neustraneníkov, obnovovanie sociálnodemokratickej strany a manifest Dvetisíc slov.

21. august 1968 je dokumentovaný v českých krajinách fotografiami z Prahy a nie veľmi pozitívne hodnotenou misiou gen. L. Svobodu do Moskvy. Zákon o československej federácii je vo všetkých učebniciach doplnený fotografiami z jeho podpisovania v Bratislave L. Svobodou, O. Černíkom a J. Smrkovským. Učebnice zdôrazňujú, že od 1. januára 1969 sa Československo stalo štátom dvoch republík – Českej socialistickej republiky a Slovenskej socialistickej republiky. „Skutočná moc však ostala v rukách KSČ a tá nemala záujem dať republikám to, čo im patrilo. Tomu sa musel podriať aj princíp federácie.“⁵⁴

6. tematický celok – Roky normalizácie – roky nehybnosti

Názov tematického celku som prevzal z učebnice Od 2. svetovej vojny k dnešku. Ale aj ostatné učebnice majú výstižné názvy tohto obdobia – Návrat do starých koľají alebo Umŕtvená spoločnosť. Z českých osobností a problematiky jednoznačne na prvom mieste je odvážny a obetavý čin českého študenta J. Palacha, ktorý sa upálil na protest proti normalizačnému procesu a proti prítomnosti sovietskych vojsk v Československu. „Mal som tú česť vylosovať si jednotku a tak som získal právo napísať prvé listy a nastúpiť ako prvá pochodeň.“⁵⁵ Všetky učebnice prinášajú jeho fotografiu a zábery z pohrebu, ktorý sa zmenil na veľkú protinormalizačnú a protisovietskú demonštráciu.

Okrem J. Palacha a jeho tragickej smrti v učebniciach z tohto obdobia je spomenutý vznik občianskeho združenia Charty 77, ktorého cieľom bolo upozorňovať štátne orgány a medzinárodnú verejnosť na porušovanie ľudských práv v komunistickom Československu. Sú vymenovaní aj jej hovorcovia filozof J. Patočka, politológ J. Hájek a dramatik V. Havel. Z protikomunistických akcií do začiatku nežnej revolúcie sú spomenuté demonštrácie v Prahe pri výročiach vzniku republiky, výročia smrti J. Palacha a ich brutálne potlačovanie. Surové zásahy polície, bezpečnosti a jednotiek Ľudových milícií vyvrcholili 17. novembra 1989 v Prahe.

7. tematický celok – Pád komunistického režimu a cesta k rozdeleniu Českej a Slovenskej Federatívnej republiky

Slovenské učebnice dejepisu venujú obdobiu od roku 1989 v porovnaní s predchádzajúcimi tematickými celkami najmenej priestoru. Najpodrobnejšie z nich informuje učebnice pre stredné odborné školy a stredné odborné učilištia Od druhej svetovej vojny k dnešku. Zároveň v nej nájdeme aj najviac českej problematiky. Po vzniku Občianskeho fóra v Prahe na čele s V. Havlom, po odstúpení M. Jakeša z funkcie generálneho tajomníka ÚV KSČ aj s jeho povestným výrokom o kole v plote, po rokovaniach predsedu federálnej vlády L. Adamca s OF a po jeho odstúpení a konečne po voľbe V. Havla za prezidenta, učebnica konštatuje, že „nežná revolúcia zvíťazila rýchlo a bez obetí“.⁵⁶

⁵⁴ LETZ, R.: *Slovensko v 20. storočí...*, s. 78.

⁵⁵ KOVÁČ, D., KAMENEC, I., KRATOCHVÍL, V.: *Slovensko v novom storočí...*, s. 62; LETZ, R.: *Slovensko v 20. storočí...*, s. 78.

⁵⁶ KOVÁČ, D., KAMENEC, I., KRATOCHVÍL, V.: *Slovensko v novom storočí...*, s. 63.

V učebnici dominuje problém štátoprávneho postavenia Slovenska. V. Havel navrhol nový štátny znak a nový názov štátu, okolo ktorého sa rozpútala „pomlčková vojna“. Zaviedol sa nový názov štátu Česká a Slovenská Federatívna republika. Jej skrátenejší názov Česi písali bez spojovníka, Slováci so spojovníkom. Nastali kompetenčné spory medzi federálnou vládou a republikovými vládami. Vo voľbách v roku 1992 v Čechách zvíťazila Občianska demokratická strana na čele s V. Klausom a na Slovensku Hnutie za demokratické Slovensko vedené V. Mečiarom. Po vyhlásení zvrchovanosti Slovenskej republiky V. Havel abdikoval z funkcie prezidenta. Na schôdzke V. Klauza a V. Mečiara v Brne vznikla dohoda o rozdelení federácie na dva samostatné štáty bez referenda. 1. januára 1993 vznikli Česká republika a Slovenská republika. Kapitola s touto problematikou obsahuje bohatú fotodokumentáciu. Sú tu fotografie V. Havla s textom, že sa stal posledným československým prezidentom, ale prvým českým prezidentom, M. Kocába s popiskou o jeho zásluhách na odchode sovietskych vojsk z Československa a V. Klauza. D. Burešová a F. Mikloško na spoločnej fotografii reprezentujú predsedov národných parlamentov, nechýba ani logo Občianskeho fóra.⁵⁷

Príčiny rozdelenia spoločného štátu Čechov a Slovákov učebnice interpretujú zhodne. Česká strana vnímala spoločný štát ako unitárny. Slovenská strana vnímala štát ako dvoch rovnoprávných, ale rozdielnych celkov. Federálna vláda vypracovala ekonomickú reformu a celý proces transformácie a nebrala pritom do úvahy slovenské pomery, kde bol sústredený ťažký priemysel a hrozila nezamestnanosť. O budúcnosti československého štátu nakoniec rozhodli voľby roku 1992, keď v Čechách zvíťazila ODS a na Slovensku HZDS. Programy oboch strán boli v otázke štátoprávneho usporiadania nezlučiteľné. Nové vlády sa dohodli na rozdelení federácie. 25. novembra 1992 prijal federálny parlament v Prahe Ústavný zákon o zániku Českej a Slovenskej Federatívnej republiky. Učebnice zdôrazňujú, že rozdelenie štátu sa realizovalo pokojnou cestou.⁵⁸

⁵⁷ VARINSKÝ, V., ŠTEFANSKÝ, M., ŠTEFANSKÝ, V., CHYLOVÁ, E., FREMAL, K.: *Od 2. svetovej vojny k dnešku...*, s. 63, 64.

⁵⁸ VARINSKÝ, V., ŠTEFANSKÝ, M., ŠTEFANSKÝ, V., CHYLOVÁ, E., FREMAL, K.: *Od 2. svetovej vojny k dnešku...*, s. 64-65; KOVÁČ, D., KAMENEC, I., KRATOCHVÍL, V.: *Slovensko v novom storočí...*, s. 64; LETZ, R.: *Slovensko v 20. storočí...*, s. 88; VARINSKÝ, V., ŠTEFANSKÝ, M., ŠTEFANSKÝ, V., CHYLOVÁ, E., FREMAL, K.: *Od 2. svetovej vojny k dnešku...*, s. 65.

Zusammenfassung

BILD DER TSCHECHEN UND TSCHECHISCHE GESCHICHTE IN HEUTIGEN SLOWAKISCHEN GESCHICHTSBÜCHERN

Dem Bild der Tschechen und tschechischer Geschichte geben die heutigen slowakischen Geschichtsbücher relativ viel Raum besonders im Vergleich mit anderen Nachbarstaaten. Die Bewertung von tschechischen Persönlichkeiten und historischen Ereignissen ist meistens positiv mit Ausnahme von Persönlichkeiten und Ereignissen, die mit Theorie der Existenz der sgn. tschechoslowakischen Nation, mit Durchsetzen des unitaren Staates und mit Tschechoslowakismus verbunden sind. Negativ sind bewertet die stalinische Dogmatiker wie K. Gottwald, A. Zápotocký, aber vor allem A. Novotný und Vertreter des Normalisationsprozesses nach der Okkupation des Landes von Armeen des Warschauer Paktes im Jahre 1968. Der Beitrag bewertet tschechische Persönlichkeiten und historische Ereignisse chronologisch seit der Zeit des Grossmährischen Reiches bis die Teilung der Tschechischen und Slowakischen Föderativen Republik am 1. Januar 1993. Die grösste Aufmerksamkeit widmet der Autor der Analyse von Ereignissen und Persönlichkeiten von den Zeiten, als Tschechen und Slowaken oder ihr Vorfahren im gemeinsamen Staat gelebt haben. Von diesem Punkt dominiert die Problematik des Grossmährischen Reiches, das Mittelalter und die Neuzeit, aber besonders die Tschechoslowakische Republik in den Jahren 1918–1993.

PREHEAD INFORMÁCIÍ Z HISTÓRIE NACHÁDZAJÚCICH SA V UČEBNICIACH PRE 5.–9. ROČNÍK ZÁKLADNÝCH ŠKOL A ICH VYUŽITIE NA HODINÁCH DEJEPISU

Dana Vasilová

Katedra histórie, FHV UMB, Banská Bystrica

Žiaci základnej školy sa v rámci vyučovacieho procesu s poznatkami z histórie nestretávajú len na hodinách dejepisu. Podľa našich výskumov najviac informácií z histórie žiaci okrem hodín dejepisu dostávajú na Slovenskom jazyku a literatúre, Zemepise, Náboženstve, Občianskej výchove a Hudobnej výchove. Percentuálne odhady informácií získaných v týchto predmetoch sú pomerne vysoké, preto by učitelia mali mať tieto informácie (druh a rozsah) podrobne zmapované, aby mohli na ne nadviazať, prípadne ich na svojich hodinách využiť. Nie je možné zmapovať všetky historické informácie, s ktorými sa žiaci na vyučovaní oboznámia, keďže vo veľkej miere ich množstvo a prezentácia závisí od konkrétneho učiteľa. Preto sme ako mieru zobrali dostupné učebnice a analyzovali sme informácie dotýkajúce sa histórie, ktoré sa v nich nachádzali.

SLOVENSKÝ JAZYK A LITERATÚRA

V učebnici Slovenského jazyka pre 5. ročník ZŠ v časti Hráme sa so slovami nájdeme povesť o vzniku Váhu. Pri tomto texte sú vysvetlené pojmy paloš a vladyka (1, s. 28). Pri učive o slovesách je ako východiskový text zaradený úryvok o Rastislavovi a jeho rozhodnutí zavolať učencov z Byzantskej ríše. K tomuto textu je na porovnanie opisu tej istej udalosti ako historický prameň vložený úryvok z legendy Život Konštantína – Cyrila (2, s. 14).

V učebnici pre 6. ročník sa pri stupňovaní prídavných mien nachádza Petiškov text o Heraklovi – jeho detstvo, odchod z Téb a hrdinské činy (3, s. 34). Ako text cvičenia je do učebnice zaradená i stručne vyrozprávaná grécka báj Nioba (3, s. 46). Pri učive o prívlastku je ako východiskový text použitý úryvok z knihy Kamenní svedkovia dávnych čias o Koloseu ako najslávnejšom amfiteátri – ako vyzeral, na čo slúžil, opis priestorov pod arénou, kto boli gladiátori (3, s. 47). Úloha na s. 48 je podobná s úlohami, aké žiakom zadávame i na hodinách dejepisu, napr. v 5. ročníku. Znie: „*Opiš zaujímavú historickú budovu (hrad, zámok, kaštieľ, radnicu, kultúrny dom, kostol, múzeum, ...), ktorá sa nachádza v blízkom okolí, alebo ktorú si spoznal pri potulkách po Slovensku. Nezabudni uviesť, kde sa táto budova nachádza, na aké účely sa používala kedysi, alebo sa používa dnes.*“ V 2. diele učebnice pre 6. ročník sa žiaci oboznamujú so slovanskými jazykmi a s ich delením. Pre názornosť porovnania súčasnej slovenčiny a staroslovenčiny sa v texte nachádza starosloviensky písaný Otčenáš (4, s. 42).

V učebnici pre 7. ročník v textoch cvičení nájdeme informácie o pravekom človeku (5, s. 34), o zakladajúcom zhromaždení Matice slovenskej, či o Svätoplukovom rozširovaní hraníc (5, s. 65). V rámci slohovej zložky pri Opise umeleckého diela je ako vzorová ukážka zaradený text Mohyla na Bradle z knihy J. Juríčka M. R. Štefánik (5, s. 155–6). Opis osoby s prvkami charakteristiky začína dejepisným vtípom, že Cyril a Metod prišli do Slovenskej republiky roku 863. Na to nadväzuje opis Konštantína a Metoda podľa M. Ferku (5, s. 157–8).

Žiaci 8. ročníka sa podľa učebnice oboznámia s pravlast'ou Slovanov a rozdelením slovanských jazykov (6, s. 96). V téme Vývin slovenského jazyka sa opakujú („*Čo z dejepisu viete o Konštantínovi a Metodovi vo Veľkomoravskej ríši?*“) a prehlbujú vedomosti o praslo-

vančine a Veľkomoravskej ríši. Napr. sa tu nachádza úryvok z Veľkomoravských legiend a povestí podľa P. Ratkoša o Konštantínovi a vysokej úrovni jazyka používaného v tej dobe na našom území (6, s. 99), či objasnenie vzniku hlaholiky, cyriliky a azbuky, na ktoré nadväzuje porovnanie písmen azbuky, gréckej abecedy a latinky (6, s. 100). Na tej istej strane sa nachádza úloha Odpovedzte, v ktorej sú zhmútené otázky týkajúce sa Konštantína a Veľkej Moravy. Na tieto otázky by mal žiak vedieť odpovedať i z hodín dejepisu. Napr.: „Čo sa stalo roku 863?“, „Čo preložil Konštantín z gréčtiny?“, „Ako sa volá prvý spisovný slovanský jazyk?“, „Čo je cyrilika?“ ... Autori učebnice upozorňujú na zánik Veľkej Moravy (spomenutá je bitka pri Bratislave 4. júla 907, v ktorej Mojmír II. padol) a začlenenie Slovákov do Uhorského štátu. V prehľadnej tabuľke sú zobrazené významné roky slovenčiny, ale zároveň i významné roky slovenského politického života – 1843, 1863, 1874, 1875, 1919 ... Žiaci sledujú vývoj slovenčiny až do roku 1953.

Žiaci 9. ročníka sumarizujú nadobudnuté poznatky, a tak sa v úvode ich učebnice stretne s opakovaním slovanských jazykov a s históriou slovenčiny od staroslovenčiny až po Pravidlá slovenského jazyka z roku 1991. Významné udalosti a osobnosti, ktoré sa podieľali na vytváraní slovenčiny sú prehľadne zoradené na časovej priamke (7, s. 4–5).

Literárna výchova pre 5. ročník v rámci tematických celkov Povesti, Báj, Legendy, Encyklopédie a Komiks bohato čerpá z historického materiálu. Z povestí spomeniem *Jánošíkovské Vianoce* od A. Marca (8, s. 84–85), *Tri prúty kráľa Svätopluka* od J. Domastu, v ktorej sa dozvieme o boji Moravanov a Slovienov proti chamtivým Frankom a o posledných chvíľach Svätopluka, ktorý na znamenie súdržnosti rozdáva svojim trom synom lieskové prúty (8, s. 87–90). Či povesti *Žabia studňa* od M. Ďuričkovej (8, s. 90–93), *Skala Margita vo Váhu* od A. Medňanského (8, s. 94–96) a *Štiavnické jašteričky* o vzniku Banskej Štiavnice od J. Melichara (8, s. 97–98). Z báj sú zaujímavé báje o zrodení sveta z Egypta (*Zrodenie sveta* – 8, s. 102–103) a podľa indiánskych tradícií (*Ako sa zrodila Zem* – 8, s. 104–105) alebo povestí o Kráľovej holi (*Tatranská Kikimora* – 8, s. 110–111). V gréckej báji *Prometeus* (8, s. 106 až 109) sa okrem hrdinských činov Prometea žiaci oboznámia i s Pallas Aténou, Diom, Hefajstom, či sídlom gréckych bohov Olympom. Je len na vyučujúcom dejepisu, či využije tieto poznatky, s ktorými by sa žiaci podľa časovo-tematických plánov mali stretnúť skôr ako na dejepise. Legendy *Stvorenie sveta*, *Narodenie Ježiša* (8, 113–117) čerpajú z Biblie a zo života Ježiša Krista. V časti Encyklopédie ako ukážkové heslá z detských encyklopédií autori vybrali heslo *Písmo a kalendár* (8, s. 160), z ktorého sa žiaci dozvedia zaujímavosti o mayskom písme a kalendári, ďalej heslo *Ján Jesenius* (8, s. 162) z Encyklopédie Slávni lekári a z Dejín sveta ukážku o pravekom umení – *Počiatky umenia* (8, s. 163). Do formy komiksu boli prevedené povesti M. Hudeca – *Povešť o Váhu* (8, s. 178–180) a *Povešť o bratislavskom orlovi* (8, s. 181 až 182), v ktorej sa dozvieme o obliehaní mesta Tatármi.

V 6. ročníku obsahuje Literárna výchova tematický celok *Povešť*, historická poviedka, v ktorom sú zahrnuté ukážky obsahujúce podnetné historické informácie. Napr. V Hronského *Zakopanom meči pod Zoborom* (9, s. 44–47) sa dozvedáme o meči, ktorý zakopal Svätopluk a potom sa utiahol do kláštora na Zobore. Tu žil utajene a až pred smrťou prezradil svoju totožnosť. A kto ten meč vykope, splní Svätoplukove poslanstvo. V povesti *Výrobné tajomstvo* (M. Ďuričková) si žiaci prečítajú o banskobystričskom mediarskom podniku a jeho majiteľovi Jánovi Turzovi a jeho Fuggerovských partneroch. Ale i o jeho synovi ako išiel do Benátok hľadať recept na výrobu zlata (9, s. 48–50). C. Omanová v *Čarovnom lukostrelcovi* opisuje život v Anglicku za kráľa Richarda Levie Srdce a príbehy Robina Hooda (9, s. 58–61). P. Jaroš v *Krásna hôrka, horká kôrka* vyzroprával príbeh pastiera Bebeka a výstavby hradu Krásna hôrka (9, s. 62–66). Do tematického celku *Náučná literatúra* autori zaradili úryvok z knihy *Cól sem, cól tam* od E. Trochovej (9, s. 150–153), konkrétne časť venovanú kalendáru. Žiaci

sa z úryvku dozvedia, prečo sa dni v týždni a mesiace v roku volajú tak, ako sa volajú. Ale i o juliánskej a gregoriánskej reforme kalendára. Pavel Dvořák v *Rozprávke na jantárovej niti* z knihy *Lovci mamutov* porozpráva žiakom o železnej dýke z Gánoviec, pravekom meste ma Myšej hôrke, o jantári či Chammurapim (9, s. 153–156). O Trójskej vojne sa žiaci dočítajú v *Ohňovom telegrafe* od E. Jelínkovej (9, s. 157–159). V ďalšom článku *Turci sa boja Bratislavy* sa dozvieme o zvolení dvoch kráľov Ferdinanda Habsburského a Jána Zápoľského, o Solimanovi II. a o tureckom obliehaní Bratislavy (9, s. 159–161). Autori učebnice zaradili i krátke životopisy M. Bela, A. F. Kollára a A. Kmeťa z knihy L. Švihrana *Vzdelanci* (9, s. 162–163). Na strane 96–99 sa nachádza *Kapitola dvanásta, v ktorej sen zostúpil na zem* od M. Ďuričkovej. Martina a Ivko stratení v múzeu hodín cestujú storočiami Bratislavy. Na svojej ceste stretnú L. Štúra a J. Francisciho. V rozhovore s nimi sa dozvedia o Slovenských národných novinách, Lyceu ...

V Literatúre pre 7. ročník sa žiaci v tematickom celku *Zo staršej slovenskej literatúry* podrobne oboznámia s *Pisomníctvom na Veľkej Morave* (príchod Konštantína a Metoda v roku 863, Rastislavova žiadosť, zostavenie písma – hlaholiky a cyriliky, staroslovenčina). V legende *Život Konštantína – Cyrila* si prečítajú o jeho detstve a o obhajobe staroslovenčiny ako bohoslužobného jazyka (10, s. 10–11). Žiaci sa oboznámia i s dielom J. Simonidesa *Z vlasti na galeje* (10, s. 12), so stručným životopisom M. Bela a jeho opisom Bratislavy z *Historických a zemepisných vedomostí o súvekom Uhorsku* (10, s. 16), či s krátkym životopisom A. Bernoláka a s ukážkami z jeho jazykovedných diel (10, s. 17) a tiež s postavou Jána Hollého (10, s. 20). V druhom tematickom celku *Z literatúry obdobia romantizmu* je dominujúcou postavou Ľudovít Štúr a jeho *Nárečja slovenskuo alebo potreba písania v tomto nárečí, či Reč na uhorskom sneme z 21. decembra 1847* o nutnosti rozširovania vzdelania (10, s. 25–27). Zhrnutie všestrannej činnosti Ľ. Štúra sa nachádza na strane 34. Žiaci sa oboznámia i s ostatnými predstaviteľmi štúrovskej generácie (S. Chalupka, A. Sládkovič, J. Kráľ, J. Botto) a s ich najvýznamnejšími literárnymi dielami.

V Literatúre pre 8.–9. ročník je zaradená ukážka *Veľkomoravské záhady* od M. Ferka týkajúca sa legendy O bielom koni a tradíciách Veľkej Moravy (11, s. 145–150). O rode Zápoľských si žiaci prečítajú v ukážke *Ján Zápoľský, Stredoeurópan* od A. Hykischa (11, s. 153 až 157).

ZEMEPIS

Učebnica Zemepisu pre 5. ročník pozostáva z dvoch častí. V úvode 1. časti sa žiaci dozvedia, že prvé mapy vznikli v starom Grécku a prvým človekom, ktorý dokázal, že Zem je guľatá bol Aristoteles (12, s. 14) a tiež, že kompas bol vynájdený v Číne (12, s. 16). V 2. časti pri téme *Objavovanie Zeme* sú spomenuté mená ako M. Polo, K. Kolumbus, F. Magalhaes a J. Cook (13, s. 4). Pri zložení obyvateľstva Zeme sú veľmi stručne spomenuté rôzne rasy, jazyky, písma, náboženstvá a fenomén otroctva (13, s. 8–9).

V 1. časti Zemepisu pre 6. ročník sa v okrajových informáciách žiaci dozvedia napr. o súvislosti Tichého oceánu a objavnej cesty F. Magalhaesa v roku 1519–1522 (14, s. 26), či trasu obchodnej jantárovej cesty v stredoveku (14, s. 52). Ďalej sa oboznámia s dejinami Prahy, Karlom IV. a Hradčanmi. Z novších dejín s kolóniami Anglicka (14, s. 89) a s rozdelením Nemecka po 2. svetovej vojne na 4 okupačné pásma a neskôr v roku 1949 na NSR a NDR s opätovným zjednotením v roku 1990 (14, s. 72). V 2. časti učebnice žiaci postupne preberajú jednotlivé geografické celky Európy, v rámci ktorých sa spomína história týchto krajín, či známe historické pamiatky. Napr. štáty J. Európy (Portugalsko, Španielsko, Taliansko) sú predstavené ako vyspelé štáty v staroveku a stredoveku a ako štáty moreplavby a obchodu, čím sa na istý čas stali koloniálnymi mocnosťami (15, s. 5). Pri Taliansku nachádzame i kon-

krétné odkazy na učivo dejepisu: „V staroveku bolo Taliansko centrom Rímskej ríše, o ktorej ste sa už učili v dejepise. Zapamätali ste si, ktoré územia ovládala v staroveku Rímska ríša a kedy mala najväčší územný rozsah?“ (15, s. 11). Rímska ríša sa síce preberá na hodinách dejepisu v 6. ročníku avšak až v druhej polovici 2. polroka, t.j. žiaci na otázky v učebnici Zemepisu nevedia odpovedať, keďže tu sa dané učivo preberá na začiatku 2. polroka. Z pamiatok sú spomenuté Rímske fórum, Koloseum, Chrám sv. Petra, Sixtínska kaplnka. Pri Grécku majú žiaci odpovedať na otázky: „O ktorých mestských štátoch starovekého Grécka ste sa učili v dejepise?“ a „Z ktorého mesta pochádzali Cyril a Metod, ktorí priniesli kresťanstvo a pismo našim predkom v období Veľkomoravskej ríše?“ (15, s. 17). Na druhú otázku žiaci z hodín dejepisu nebudú vedieť odpovedať, lebo táto problematika sa preberá až v ďalšom ročníku a navyše informácia týkajúca sa prinesenia kresťanstva Konštantínom a Metodom na Veľkú Moravu je zastaralá. Napriek tomu sa ako stereotyp dostala i do tejto učebnice z roku 1993. Z gréckej histórie a kultúry autori spomenuli jej ovplyvnenie európskej kultúry a civilizácie, nadvládu Macedóncov, Rimanov a Turkov a vznik nezávislého štátu v 19. storočí (15, s. 17). Pri téme Ruská federatívna republika sa spomína útvar ZSSR, Černobyľská katastrofa, Bajkonur a let prvého človeka do kozmu, či historické mesto Samarkand. Ďalej je tu uvedená správa o tom, že oblasť od ukrajinských Karpát po naše hranice bola v rokoch 1919–1945 súčasťou Česko-Slovenska a nazývala sa Podkarpatská Rus, neskôr Zakarpatská Ukrajina (15, s. 34). Táto informácia nie je presná, pretože Podkarpatská Rus bola súčasťou prvej Československej republiky len od roku 1919 do roku 1939, kedy bolo toto územie obsadené horthyovským Maďarskom. Navyše v medzivojnovom období hovoriť o Česko-Slovensku je príliš zjednodušené. Nájdeť tu i zmienku o nezávislých Pobaltských krajinách, ktoré boli v roku 1940 pripojené k ZSSR (15, s. 36). V zhrnujúcej časti učebnice sa nachádza krížovka, ktorej tajničkou je Marco Polo ako stredoveký cestovateľ, ktorý sa ako prvý dostal po súši do Číny (15, s. 94). V SLOVNÍKU, ktorý je súčasťou učebnice nájdeme vysvetlené pojmy ako: autonómia, federácia, jantár, monarchia, ZSSR, ... (s. 105).

V úvode 1. časti Zemepisu pre 7. ročník nájdeme úlohy pre žiakov odkazujúce na ich vedomosti z dejepisu. Podobne ako sme to už naznačili, s niektorými informáciami sa žiaci na dejepise ešte nestretli, napr. „Zopakujte si fakty o K. Kolumbovi, o ktorom ste sa učili v dejepise.“, „Po kom je pomenovaná Amerika?“ (16, s. 8); „Spomeňte si z dejepisu, odkiaľ pochádza pomenovanie amerických domorodcov slovom Indián?“ (16, s. 25). O zámorských objavoch sa žiaci 7. ročníka učia v dejepise približne v polovici 2. polroka, kým podľa zemepisu by mali mať tieto informácie už na začiatku školského roka. Tento nesúlad vznikol posunutím tém dejepisu o jeden ročník a pridaním prípravného kurzu dejepisu v 5. ročníku.

Pri učive dotýkajúcom sa dejín USA sa žiaci dočítajú o USA ako o anglickej kolónii, o vojne za nezávislosť v rokoch 1775–1783 a o 4. júli 1776 ako Dni nezávislosti, ale i o vysťahovalectve Slovákov (16, s. 31). Pri Austrálii je pripomenuté jej objavenie J. Cookom a vytvorenie britskej kolónie (16, s. 67). V 2. časti učebnice sa nachádza informácia o Všeobecnej deklarácii ľudských práv OSN z 10. 12. 1948 (17, s. 57). Nachádzajú sa tu i staré pohľadnice miest Bratislavy a Benátok v konfrontácii so súčasnými pohľadmi na mesto, na základe ktorých majú žiaci určiť premenu miest počas storočí (17, s. 33, s. 9). Pri téme Životné prostredie človeka majú žiaci zhrnuté 3 etapy spolužitia človeka s prírodou: 1. človek žil ako lovec, zberač, roľník a pastier; 2. v staroveku a stredoveku vznikajú mestá; a po 3. priemyselnej revolúcii spôsobuje migráciu ľudí z vidieka do miest (17, s. 57).

Vo 8. ročníku žiaci na hodinách Zemepisu podrobne mapujú Slovensko. V úvodnej kapitole Premeny Slovenska (osídlenie a podoby štátu) si žiaci v stručnosti zopakujú, že na keltské a rímske osídlenie nadviazalo slovanské osídlenie (hovoriť o rímskom osídlení je prehnané, pretože Slovensko až na blízke okolie dnešnej Bratislavy ležalo za Limes Romanus a taktiež prezimovanie rímskej légie pri Trenčíne nemôžeme pokladať za trvalé rímske osídlenie). Ďa-

lej si pripomenúť, že sa v tejto oblasti rozprestierala Samova ríša, Veľkomoravská ríša, Uhorsko, po roku 1918 Československo, potom Slovenská republika, po roku 1945 opäť Československo a od roku 1993 nezávislá Slovenská republika (18, s. 5–6). Pri vývoji osídlenia si žiaci utvrdia vedomosti o vzniku miest na Slovensku a pripomenúť si, že najstaršie mestské privilégia získala Trnava v roku 1238 (18, s. 40). Pri vývoji školstva sú spomenuté Academia Istropolitana (18, s. 58) v Bratislave (i s úlohou pre žiakov: „Kto a kedy založil Academiú Istropolitánu?“), Trnavská univerzita, Banská a lesnícka akadémia v Banskej Štiavnici, Evanjelické kolégium v Prešove (nespomína sa univerzita v Košiciach). V rámci slovenskej vedy v minulosti sú spomenuté mená ako: M. Bel, S. Mikovíni, L. Štúr, A. Kmeť, Š. Banič a M. R. Štefánik. Slovensko je predstavené ako krajina s množstvom hradov a s významnou gotickou pamiatkou – oltárom Majstra Pavla z Levoče v Levoči (18, s. 59). Pri podrobnom opise jednotlivých slovenských regiónov sa spomína slávna história oblasti, osobnosť zviazaná s týmto krajom či historická pamiatka. Napr. pri učive o Bratislave autori učebnice uvádzajú jej osídlenie Keltmi, Rimanmi a Slovanmi. Bratislava bola strediskom Veľkomoravskej ríše, mestské privilégia dostala v 13. storočí. Sú tu spomenuté i mená Bratislavy v minulosti ako: Brezalauspurc, Pressburg, Prešpork, Pozsony. Úloha pre žiakov sa týka korunovačnej histórie mesta: „Zopakujte si, koľko kráľov a kráľovien bolo v Bratislave korunovaných.“ (18, s. 70). Pri Trenčíne si žiaci zopakujú nápis rímskych légii z roku 178, ktorý sa zachoval na hradnej skale (18, s. 82). V Brezovej pod Bradlom sa nachádza mohyla generála Štefánika a žiaci majú zodpovedať na otázku: „Kto bol M. R. Štefánik?“ (18, s. 83). Pri oblasti Spiša dostanú žiaci informáciu o dávnom osídlení tohto územia, na ktorom sa zúčastnili stredovekí kolonisti z Nemecka a o pamiatkach zaradených do zoznamu UNESCO, ako sú Spišský hrad, Spišská kapitula (18, s. 88). Zaradenie do zoznamu chránených pamiatok UNESCO sa spomína i pri lokalite Vlkolínec (18, s. 93). Z histórie Košíc si žiaci pripomenú erb a udelenie mestských výsad Ľudovítom Veľkým v roku 1369, Dóm sv. Alžbety ako najdokonalejšiu gotickú stavbu vo východnej časti strednej Európy, obdobie protitureckých vojen v meste, počas ktorých bolo mesto prestavané na pevnosť, či pripojenie tejto oblasti k Maďarsku v roku 1938 a jej opätovné prinavrátenie v roku 1945 (18, s. 108–109). V záverečnej zhrnujúcej časti učebnice sa nachádza hra Dostihy od Skalice do Sniny. Žiaci majú prejsť cez jednotlivé políčka na mape Slovenska, ktoré znázorňujú významné historické pamiatky. Napr.: Bojnický zámok, Čachtický hrad, Trenčín, Oravský hrad ... (18, s. 134–136).

Učebnica Zemepisu pre 9. ročník nesie názov Svet na prelome tisícročí. Sumarizuje hlavné témy, s ktorými sa žiaci na hodinách zemepisu v 5.–8. ročníku základnej školy oboznámili. Po nastolení určitej problematiky je v úvode tento problém stručne načrtnutý z pohľadu minulosti a potom nasleduje opis jeho súčasného stavu. Napr. pri téme Obyvateľstvo autori sledujú spôsob života od doby ľadovej, hlavne prechod od zberu k poľnohospodárstvu (19, s. 12). V kapitole Rasa, národ, náboženstvo sú opísané najrozšírenejšie svetové náboženstvá – kresťanstvo, islam a budhizmus (kedy, za akých okolností vznikli, hlavné princípy) – (19, s. 18). V časti Sídla autori mapujú vznik najstarších sídel od doby kamennej, cez najstaršie mestá Ur, Babylon ... po stredoveké mestá (19, s. 20). Pri Vývoji hospodárstva si žiaci pripomenú prechod lovcov k poľnohospodárstvu a vznik miest. Z obdobia „feudalizmu“ (vhodnejší by bol termín stredovek) sú vypichnuté v 15. storočí mestá severného Talianska (Benátky), v 16. až 17. storočí holandské a nemecké mestá (Bruggy). Spomenutý je i význam prvej, druhej a tretej priemyselnej revolúcie (19, s. 27–28). Pri téme Zjednocovanie sveta sa žiaci oboznámia s organizáciami ako OSN, UNESCO, NATO, EÚ a EZVO (19, s. 34–36). V časti Regióny sveta sa popri zemepisných informáciách o jednotlivých oblastiach sveta v úvode nachádza stručný historický exkurz do dejín konkrétnej krajiny. Napr. pri Severnej Európe sa dozvieme, že túto oblasť osídľovali kmene Anglov, Gótv, Jutov a Vikingov (19, s. 46). Stručná história Veľkej Británie obsahuje osídlenie Keltmi v 5. storočí, rímsku provinciu Britanniu, vznik

anglosaských kráľovstiev, dobytie Anglicka Vikingami. Ďalej pripojenie Škótska a Írska, éru obchodnej veľmoci a priemyselnej revolúcie. História Veľkej Británie dopĺňa obrázok Stonehenge (19, s. 50–51). Pri krajinách Beneluxu sa spomínajú ako najstarší obyvatelia Kelti a germánske kmene, potom rímska provincia Gallia Belgica, Franská, Nemecká a Habsburská ríša, vznik Holandska a jeho kolónie, význam Viedenského kongresu pre túto oblasť, zjednotenie Nemecka, vytvorenie Švajčiarska ... (19, s. 54–57). Pri Stredomorskej oblasti je stručne zhrnutý význam antického Grécka, výboje Rímskej ríše, portugalské objavné námorné cesty, osídlenie Španielska a Francúzska, Franská ríša a Napoleon (19, s. 54–57). Z histórie Slovenska, Poľska, Maďarska a Českej republiky si žiaci pripomenú slovanské osídlenie tejto oblasti, Veľkomoravskú ríšu, príchod Maďarov, Český a Poľský štát, Uhorsko, či vznik Československa v roku 1918. Autori učebnice podrobne analyzujú problém národnostnej rôznorodosti a migrácie v tomto regióne (19, s. 62–67). V kapitole Juhovýchodná Európa je okrem osídlenia spomenutý vznik štátov po rozpade Osmanskej ríše a Rakúsko-Uhorska, rozpad socialistickej Juhoslávie a nové delenie tohto územia (19, s. 68–71). Historický exkurz pri Spoločenstve nezávislých štátov obsahuje: slovanské osídlenie, vikingskú dynastiu Rjurikovcov, vznik Kyjevskej Rusi, prijatie kresťanstva z Byzantskej ríše, mongolskú nadvládu, porážku Zlatej hordy, vládu Romanovcov, reformy Petra Veľkého, Krymskú vojnu, zrušenie nevoľníctva, porážku v 1. svetovej vojne, VOSR, budovanie socializmu a Stalinskú diktatúru (19, s. 72–77). V kapitole India a štáty južnej Ázie sa dozvieme o civilizácii v povodí rieky Indus, príchode Árijcov, výborných znalostiach algebry, arabských a desiatinných čísel, hinduizmu a rozdelení spoločnosti do kást, anglickej kolónii, protestoch Mahatmá Gándhího a vzniku Indie a Pakistánu v roku 1947 (19, s. 78–83). Veľmi podrobne sú spracované dejiny Číny. Od centra starovekej Číny pri Žltej rieke, cez vznik čínskeho písma a filozofie, Čínsky múr a dynastiu Chan, po mongolské kmene vedené Džingischánom. Dejiny 20. storočia zastupuje Koumintang, občianska vojna a Čankajšek, vláda komunistov v Čínskej republike a Mao-Ce-Tung (19, s. 84–86). Z dejín Japonska sa uvádzajú údaje o cisárstve, vzniku a charaktere šogunátu, období Meidži, raste priemyslu, rozširovaní územia v 1. a 2. svetovej vojne, Pearl Harbore, Hirošime a Nagasaki (19, s. 96). V časti Juhozápadná Ázia a severná Afrika sa nachádzajú napríklad tieto informácie z histórie: osídlenie v okolí Catal Hujuk, formovanie starovekých štátov v oblasti úrodného polmesiaca, zaľudnenie Eufratu a Tigrisu a vznik Mezopotámie, Sumerskej, Babylonskej, Asýrskej a Chaldejskej ríše, vláda faraónov v Egypte, zmienka o Chetitskej ríši a Feníčanoch, či informácie o výprave Alexandra Veľkého a Arabskom kalifáte (19, s. 98–99). Pri Strednej a južnej Afrike sa dočítame o kolonizácii tejto oblasti Európanmi, zotročovaní pôvodných obyvateľov a obchode s otrokmi, ale i o roku 1960 ako o roku Afriky (19, s. 104). Z dejín USA a Kanady si žiaci pripomenú, že USA boli ešte pred 250 rokmi anglickou kolóniou, ďalej Vyhlásenie nezávislosti, rozširovanie územia USA, ale i prílev emigrantov z celého sveta. Podrobne je spracovaná história mesta New York (19, s. 108–109). Pri Latinskej Amerike a Brazílii sú načrtnuté problémy kolonizácie tohto územia (koristnícke výpravy dobyvateľov, ničenie vyspelých kultúr Indiánov, zakladanie kolónií) – (19, s. 112). V kapitole Austrália a Oceánia je pripomenuté zmapovanie tejto oblasti Jamesom Cookom a vytvorenie britskej kolónie (19, s. 114).

Zaujímavé informácie z histórie obsahujú Zemepisné čítanky. V Zemepisnej čítanke pre 5.–6. ročník ZŠ v 1. kapitole Cesty do neznáma sa dozvieme o hodvábanej ceste a tajomstve hodvábu, Benátskej republike, Marcovi Polovi, Mongoloch v Európe, čínskych palácoch a cestách Diaza a Vasca de Gamu okolo Afriky (20, s. 3–8). 2. kapitola Posúch alebo pomaranč opisuje tvar Zeme podľa Feníčanov a Aristotela. Ďalej tu nájdeme objasnenie príčin zámorských objavov, opísanie Kolumbovho objavenia Ameriky na lodi Pinta, vysvetlenie pojmu Kolumbovo vajce, pomenovanie nového kontinentu, či opis dobrodružstiev z prvej cesty okolo sveta (20, s. 9–14). V 4. kapitole Nepokojná planéta Plínius opisuje výbuch sopky

v Pompejách (20, s. 19–29). O Aztéckej ríši si žiaci môžu prečítať v kapitole Tri kolisky ľudstva (20, s. 32–36). Zaujímavosti Egypta obsahuje 7. kapitola pod názvom Tajomná rieka Níl. Konkrétne sa tu žiaci dozvedia o mieste, kde Níl pramení, o jeho kataraktoch, Asuáne a príchode Nefretiti do Egypta (20, s. 37–41). Stretnutie s Viedňou a kláštorom v Melku ponúka kapitola Hore Dunajom na bicykli (20, s. 46–48). 10. kapitola Keltská Európa opisuje vpád Keltov do Ríma a legendu o kapitolských husiach, keltské osídlenie Európy s názvami pohorí, riek a krajín, ktoré používame dodnes. Pravdaže je spomenuté i keltské osídlenie Slovenska a bratislavské biateky (20, s. 49–53). 11. kapitola Postrehy zo Škandinávie je celá venovaná Vikingom – ich výpravám, typickým lodiam a ukázkam z vikingských ság (20, s. 54–57). Osídlenie Anatólie Grékmi, opis mesta Efez, divadla a kresťanstva v skalách nájdeme v kapitole Poklady Anatólie (20, s. 66–71). V 15. kapitole V krajine za veľkým múrom si žiaci môžu prečítať o čínskych vynálezoch, Čínskom múre, zakázanom meste ... (20, s. 72–77).

Zemepisná čítanka pre 7.–9. ročník obsahuje v 1. kapitole Mestá v USA informácie o indiánskych mestách, o kolonizácii USA, Vyhlásení nezávislosti a prvom americkom prezidentovi (21, s. 3–4). O objavných cestách F. Magalhaesa a J. Cooka v Austrálii sa dozvieme v časti Na návšteve u protinožcov (21, s. 20–21). Kapitola o dejinách Bratislavy rozpráva o záplavách v minulosti, o najstarších mostoch v meste, firme Apollo a jeho bombardovaní a o histórii Devína (21, s. 51–60). 15. kapitola Stovežatá Praha prechádza dejinami a historickými pamiatkami Prahy od Libušinho proroctva, Karola IV., Karlov most a Kráľovskú cestu, Orloj, Kostol sv. Mikuláša až po Hradčany (21, s. 73–77).

NÁBOŽENSTVO

Keďže žiaci navštevujúci evanjelické náboženstvo nemajú učebnice, túto časť môžeme spracovať len z učebníc katolíckeho náboženstva západného obradu.

V učebnici pre 5. ročník (22) Pán prehovoril sa v rámci dejín Starého zákona objavujú stručné informácie o Asýřčanoch, Babylone, Alexandrovi Veľkom či Kýrosovi.

Učebnica pre 6. ročník Rastiem v láske obsahuje spracované príbehy Nového zákona a aktualizáciu podobenstiev. Žiaci sa tu oboznámia s postupom výroby papyrusu (23, s. 115) a s gréckym písmom (23, s. 119).

Učebnica pre 7. ročník Spoločníčka na ceste podrobne oboznamuje žiakov s dejinami cirkvi od rímskych čias až do súčasnosti. Mapa rozloženia obyvateľstva Rímskej ríše poukazuje na jej mnohonárodnostný charakter. Sú tu označení Kelti, Galovia, Réti, Dákovia, Tráci, Parti, Feníčania, Židia, Egypťania a Mauri. Na boku sa nachádzajú postavičky niektorých národov v pre nich typickom odevu (24, s. 13). Graf Nebolo dovolené byť kresťanom znázorňuje prenasledovanie kresťanov za jednotlivých cisárov od Nera po Konštantína (24, s. 24). Žiaci sa zoznámia i so symbolmi prvých kresťanov a umením z katakomb (24, s. 25). Podrobne je opísaný život cisára Konštantína a legenda o zjavení znamenia (kríža), pod ktorým zvíťazí. Vyhlásenie Milánskeho ediktu je doplnené pramennou ukázkou z ediktu (24, s. 26). Pri rozdieloch medzi rímskym a byzantským obradom sa spomínajú bohoslužobné jazyky, gregoriánsky chorál, ikona či znaky byzantského slohu (24, s. 27–28). V kapitole Korene kresťanskej Európy je vyzdvihnutý sv. Benedikt ako zakladateľ západného mníšstva. V jeho životopise dominuje myšlienka Ora et labora, založenie kláštora v Monte Cassine a popis denných činností mníchov (24, s. 33–34). V rámci cyrilometodského odkazu sú v učebnici zapracované tieto informácie: prosba Rastislava Michalovi III. o vierozvestov, Konštantínova modlitba pri zložení písma, preloženie evanjelia, príchod na Veľkú Moravu, pôsobenie sv. Metoda ako prvého arcibiskupa na Veľkej Morave, vyhnanie žiakov, význam misie a spolupatrónstvo sv. Konštantína a sv. Metoda v Európe. Ako prameň je vsunutý úryvok z Rastislavovho posolstva (24, s. 34–35). Pri objasňovaní pojmu feudalizmus je použité prirovnanie rímskeho cisára

k veliteľovi a úradníkovi, kým stredoveký kráľ bol zemepán, ktorý rozdával pôdu ako dar (beneficium, feudum, léno) svojim vazalom (24, s. 38). Význam kláštora Cluny sa nachádza na str. 38. Na spor o investitúru medzi sv. Gregorom VII. a Henrichom IV. (opísaný bez Canossy) nadväzuje Wormský konkordát z roku 1122 (24, s. 39). Učebnica ďalej obsahuje stupňovanie napätia medzi Carihradom a Rímom a následný cirkevný rozkol (podrobný náčrt vzťahov, rôznorodosť národného charakteru, odlišnosť jazykov a zákonodárstva, zámienka a charakter vyjednávateľov, ktorí mali roztržku zabrániť) – (24, s. 41). Pri križiackych výpravách sa v úvode objasňuje ich príčina, náboženský charakter, ale i snaha zbohatnúť nevyhýbajúc sa lupeniam a vraždám. Text dopĺňa mapa križiackych výprav a spomenutý je aj vznik reholí – johanitov, templárov a nemeckého rádu. K jednotlivým reholám sú priradené ich erby. V závere tejto časti sú rôzne pohľady hodnotení križiackych výprav a podrobný životopis Bernarda z Clairvaux (24, s. 43–45). V učebnici sa ďalej nachádzajú i životopisy sv. Františka z Assisi (24, s. 47), sv. Dominika (24, s. 48–49) a Jána Husa (24, s. 50), Tomáša Akvinského (24, s. 56) a sv. Ignáca z Loyoly. Vysvetľujú sa tu pojmy ako inkvizícia (24, s. 50), Avignonské zajatie pápeža, pápežský rozkol (24, s. 51). V kapitole Cirkev zakladá školy a univerzity je zdôraznený vplyv cirkvi na vzdelanosť a zakladanie kláštorných, katedrálnych, farských škôl a univerzít. Pri univerzitách je opísaná akademická sloboda a predmety, ktoré stredovekí študenti študovali (24, s. 54–55). S reformáciou a M. Lutherom, U. Zwinglim a J. Kalvínom sa žiaci oboznámia veľmi stručne na s. 61. V učebnici je zachytená i francúzska revolúcia a francúzski osvietenci a ich ohlas na Slovensku v rámci reforiem Márie Terézie a Jozefa II. V stati Vedci rozhodujú o osudoch ľudstva sú spomenutí Max Planck, Enrico Fermi a A. Einstein, ktorí sú predstavení ako vedci, ktorí verili (24, s. 81–83). Druhá časť učebnice sa podrobnejšie venuje dejinám cirkvi na Slovensku. V kapitole Šírenie cyrilometodského odkazu žiaci nájdu informácie o prenasledovaní slovienskych kňazov, zániku Veľkomoravskej ríše, o sv. Klementovi, o sv. Andrejovi – Svoradovi, o sv. Benediktovi a cirkevnom usporiadaní Slovenska v rámci Uhorska (24, s. 88–89). Pri reholiach na Slovensku je spomenuté opátstvo sv. Hypolita na Zobore, benediktíni a premoštráti na Slovensku spolu s významom kláštorov (24, s. 90). V kapitole Reformácia je načrtnutá politická situácia od Anjouovcov, Žigmunda Luxemburského, Mateja Korvína po bitku pri Moháči. Nasledujú informácie o šírení reformácie hlavne v banských mestách podľa zásady Koho panstvo, toho je náboženstvo, o boji protestantov Š. Bočkaja, G. Betlena, J. Rákociho a I. Tokoliho, o Žilinskej synode a košických mučeníkoch (24, s. 91–92). Zo škôl, ktoré cirkev založila na Slovensku sa spomína Academia Istropolitana založená pápežom Pavlom II. na žiadosť kráľa Mateja Korvína v roku 1467. Podrobne je spracovaný význam Trnavy ako strediska kultúry, sídla tlačiarne, v ktorej bol vydaný Cantus Catholici a hlavne ako sídlo Trnavskej univerzity. S univerzitou je spojené meno Petra Pázmaňa ako najväčšieho reformátora cirkvi na Slovensku (24, s. 93). Do kapitoly Kňazi v službách národa sú zaradené tieto osobnosti: S. Timon, J. B. Magin, M. Hugolín Gavlovič, J. I. Bajza, J. Papánek, J. Sklenár, A. Bernolák, J. Fándly, J. Hollý, J. Palkovič, A. Rudnay, Š. Moyzes, A. Radlinský a A. Hlinka (24, s. 94–97). O druhej svetovej vojne a Slovenskom štáte v tejto učebnici nie je ani zmienka. V dejinách sa pokračuje až prenasledovaním cirkvi a väznením biskupov po roku 1945 (24, s. 97). V závere učebnice sa nachádza NÁPADNÍČEK, ktorý obsahuje dopĺňujúci materiál k jednotlivým témam. Napr. podrobný prehľad prenasledovania kresťanov v Rímskej ríši spracovaný spôsobom – za ktorého cisára (od Nera po Galéria), príčiny + spôsob prenasledovania a mučeníci. Konkrétny príklad: cisár Nero (s. 54–68) – Závisť Židov. Z obavy, že kresťania budú mať popredné miesto v štáte, šírili sa klebety a ohováranie kresťanov. Tie využil Nero, falošne obvinil kresťanov zo založenia požiaru v Ríme – mučeníci Peter, Pavol apoštol (24, s. 122). Pri téme Kedy vznikla kresťanská Európa sú spísané jednotlivé národy ako Góti, Vizigóti, Frankovia, Íri, Anglosasi, Nemci, Slovania a Maďari a k nim kedy a od koho prijali kresťanstvo (24, s. 128). K sv. Benediktovi sa

viaže opis návštevy kláštora v Monte Cassino (24, s. 129). Pri Cyrilometodskom odkaze si žiaci prečítajú o smrti Cyrila a Metoda. Opis slávnosti odovzdávania léna autori prevzali z Le Goffovej Kultúry stredovekej Európy (24, s. 133). V Nápadníčku ďalej nájdeme: životopis sv. Františka (24, s. 137), podrobný opis voľby pápeža (24, s. 141), vedecké poznávanie G. Galileiho a I. Newtona (24, s. 150), či erby slovenských miest (24, s. 162) a rozprávanie o košických mučeníkoch (24, s. 163).

V 8. a 9. ročníku sa učebnice katolíckeho náboženstva zameriavajú prevažne na aktuálne problémy mladých ľudí a informácie z histórie sa v nich nenachádzajú.

OBČIANSKA VÝCHOVA

V učebnici Občianskej výchovy pre 6. ročník v tematickom celku Človek a spoločnosť v kapitole Vývoj spoločnosti majú žiaci úlohu: „Porozprávajte, čo viete o živote našich dávnych predkov, ako bývali, ako si zaobstarávali potravu, z čoho vyrábali pracovné nástroje (Pomôže vám učebnica dejepisu).“ V texte je načrtnuté utváranie ľudskej spoločnosti na základe spoločných záujmov a potrieb, práce a uvedomovania si pokrvných vzťahov od tlúp, rodov, kmeňov až po národy a štáty (25, s. 7–8). Kapitola Rodinné zvyky, tradície a sviatky sumarizuje hlavné kresťanské sviatky. V Slovníčku za učivom sa objavujú pojmy tradícia a advent. Ako zaujímavosť majú žiaci uvedené, že zdobenie vianočných stromčekov prišlo k nám z Nemecka až v období novoveku, alebo že prvé vianočné pohľadnice pochádzajú z Anglicka z roku 1843 (25, s. 21). Pre žiakov sú pripravené úlohy, ktoré sú podobné úlohám v učebnici dejepisu pre 5. ročník. Napr.: „Porozprávaj o zvykoch a tradíciách, ktoré v rodine zachováva (napr. Vianoce, Veľká Noc). Ktoré z nich sa ti najviac páčia?“; „V niektorých oblastiach folklórne zvyky sprevádzajú krstiny, prvé prijímanie, svadby. Pestujú sa aj u vás?“; „Aké pocity prežívaš, keď ti najbližší pripravia oslavu narodenia, menin?“; či dlhodobá úloha: „Pomocou učiteľa a rodičov zostav rodokmeň svojho rodu (najmenej 3 generácie). Zaznač si remeslá a profesie predkov. Porozprávaj o tom, kto z tvojich predkov alebo členov rodiny ti je vzorom a prečo?“ Ako pomôcka sa v učebnici nachádza schéma jednoduchého rodokmeňa a ako vzor rodokmeň Komenského (25, s. 23). Pri téme Škola je okrem rímskeho príslovia uvedené aj otcovské ponaučenie z Egypta velebiace písárske umenie (25, s. 24), ktoré sa nachádza i v učebnici Dejepisu pre 6. ročník II. diel (26, s.). V časti Naša obec, mesto, región, vlast' si žiaci pripomenú dva typy osídlenia (poľnohospodárske dediny a remeselnícko-obchodnícke mestá). Autori učebnice sem zaradili i erby niektorých slovenských miest. Konkrétne Košice, Banskej Bystrice, Žiliny a Nitry (25, s. 56). Avšak obrázok erbu Žiliny je umiestnený nad názvom Nitra a opačne. Navyše erby sú čiernobiele. V Slovníčku za učivom je vysvetlený pojem erb. V Otázkach a námetoch na uvažovanie sa nachádzajú úlohy, tiež podobné tým, s ktorými sa žiaci stretli na hodinách dejepisu v 5. ročníku. Napr.: „1. Ako sa volá vaša obec, isto viete. Pokúste sa však vysvetliť, čo tento názov znamená. Od čoho je odvodený?“; „2. Udržujú sa vo vašej obci vianočné, veľkonočné, fašiangové a iné tradície? Ak áno, porozprávajte o nich.“; „3. Má vaša obec erb? Čo znázorňuje?“; „4. Sú vo vašej obci nejaké kultúrne a historické pamiatky a prírodné zaujímavosti (hrad, kaštieľ, kostol, meštianske domy, pamätné domy, sochy a pomníky, pamätné tabule, parky, chránené stromy a pod.)?“; „Narodili sa alebo pôsobili vo vašej obci významné osobnosti (národní buditeľia, politici, spisovatelia, maliari, hudobníci, vedci, športovci)“; či úloha: „Zistite a napíšte s pomocou vyučujúceho, rodičov, starých rodičov zaujímavé udalosti z jej histórie, rok založenia školy, kedy bol v obci postavený prvý kostol, komu je zasvätený a pod.“ – (25, s. 56). V kapitole Naš región sa okrem definovania pojmu región nachádza i mapa so zakreslenými regiónmi Slovenska a pre žiakov i táto úloha: „Poznáš najvýznamnejšie kultúrne a historické pamiatky vášho regiónu?“ – (25, s. 57). V ďalšej časti Naša vlast' je po vysvetlení pojmu národ stručne zhrnutá

história štátnych útvarov, v rámci ktorých Slováci žili v minulosti, t.j. osídlenie nášho územia Slovanmi, prvé štátne útvary (Samova ríša, Nitrianske kniežactvo, Veľká Morava), súčasť Uhorska, Československá republika (1918–1939), Slovenská republika (1939–1945), Československá republika, ČSSR, ČSFR (1945–1992) a vznik Slovenskej republiky v roku 1993. Žiaci sa oboznámia i so stručnou históriou štátnych symbolov SR (25, s. 58–60). Prehľadné spracovanie štátnych sviatkov, dní pracovného pokoja a pamätných dní nájdeme na s. 61. Autori do učebnice zaradili i galériu významných slovenských vedcov ako J. A. Segner (koleso), J. K. Hell (banské čerpadlá), Š. Jedlík (elektrické dynamo), J. M. Petzval (fotografický objektív), J. Bahýľ (vrtuľník), Š. Banič (padák), A. Stodola (parné turbíny), J. Murgaš (bezdrôtová rádiotelegrafia) – (25, s. 62). Kapitola Ochrana historických, kultúrnych a technických pamiatok obsahuje úryvok z turistického sprievodcu o Nitrianskom hrade, podrobne rozvedené dôvody ochrany historických pamiatok (hrdosť, šikovnosť predkov, zdroj poučenia, estetický zážitok, ekonomický prínos), vysvetlenie pojmu mestská pamiatková rezervácia s uvedením niekoľkých príkladov, vymenované oblasti s typickou ľudovou architektúrou ako je Vlkolínec, Čičmany a Podbieľ a objasnenie rozdielov medzi kultúrnou pamiatkou, národnou kultúrnou pamiatkou a technickou pamiatkou (25, s. 77–78). V závere tejto kapitoly sa nachádzajú Otázky a námety na uvažovanie. Vyberáme z nich napr.: „Je vo vašej obci nejaký starší chátrajúci objekt s historickou hodnotou? Porozmýšľajte na čo by sa dal využiť?“, „Ktoré kultúrne historické pamiatky vašej obce, regiónu by ste radi ukázali návšteve zo zahraničia?“, či dlhodobá úloha: „Počas školského výletu si naplánujte návštevu kultúrnych a historických pamiatok – hradov, zámkov, múzeí. Po prehliadke zhodnoťte stav pamiatky, či by sa dalo o ňu ešte lepšie starať, čo by ste navrhoval?“ (25, s. 78).

V učebnici Občianskej výchovy pre 7. ročník sú podrobne a prehľadne rozobrané najrozšírenejšie svetové náboženstva. Najskôr autori venujú pozornosť vzniku náboženstva (pozorovanie prírody a jej zákonitostí, bezmocnosť ľudí, povýšenie Slnka a hviezd na božstvá, mnohobožstvo), potom nasleduje vysvetlenie pojmu mytológia a prehľad gréckej a rímskej mytológie, napr. ZEUS – JUPITER – vládca bohov, POSEIDÓN – NEPTÚN – vládca mora. Podobne sú spracovaní i Hádes, Hestia, Hermes, Héra, Hefaistos, Eros, Dionýzos, Demeter, Aténa, Artemis, Ares, Apolón a Afrodita. Hlavné náboženstvá vo svete (judaizmus, kresťanstvo a islam) sú spracované podobne ako kapitola Náboženstvo je uctievanie boha v učebnici dejepisu pre 5. ročník, t.j. symbol, vznik, meno uctievaného boha, posvätná kniha, miesto konania bohoslužieb. Doplnujúci materiál tvorí prehľad významných židovských a kresťanských sviatkov a 5 stĺpov islamu (27, s. 39–41).

V učebnici pre 8. ročník ZŠ si žiaci v tematickom celku Občan a štát pripomenú grécku polis, Helénov a antických filozofov Sokrata, Platóna a Aristotela. Historický prehľad vývinu občianstva pokračuje Rímskou republikou a zápasom medzi plebejcami a patricijmi a cisárstvom za Octaviána Augusta. Spomína sa i Cicero. V Slovníčku, ktorý nasleduje po každej kapitole je vysvetlený pojem senátus (správna jazyková podoba tohto slova je senatus alebo senát) a predstavení sú Aristoteles a Cicero (28, s. 7–9). Pri téme Ústavy sa dočítame, že pôvod Ústav nachádzame v Amerike a že Francúzska revolúcia prebrala idey osvietených filozofov a inšpirovali ju aj politické idey z Anglicka a USA. Ďalej sú vymenované Ústavy dotýkajúce sa slovenských dejín: Ústava Československa z roku 1920, Ústava z 9. mája 1948, Ústava z roku 1960 a Ústava z roku 1968 (28, s. 15). Ako významný dokument ľudských práv je pripomenutá Všeobecná deklarácia ľudských práv OSN z roku 1948 (28, s. 15). Žiaci sa v texte i v Slovníčku stretnú s francúzskym osvietencom Ch. Montesquieum (28, s. 13). V úvode kapitoly Demokracia a občianska kultúra je urobený stručný historický exkurz tejto problematiky od koreňov demokracie v aténskom štáte za Perikla, cez demokraciu v republikánskom Ríme, Veľkú listinu slobôd Jána Bezzemka z roku 1215, po francúzsku Deklaráciu práv človeka a občana z roku 1789 (28, s. 19). V kapitole Dokumenty o ľudských právach sú

vymenované základné dokumenty ako: Charta OSN (1945), Všeobecná deklarácia ľudských práv (1948), Deklarácia práv dieťaťa OSN (1959) a KBSE v Helsinkách (1973). Z dokumentov týkajúcich sa Slovenska je uvedené prijatie Listiny základných práv a slobôd (1991) a členstvo Slovenskej republiky v Rade Európy (1993) – (28, s. 31–33). V Slovníčkoch za učivami nájdeme tieto pojmy: OSN, charta, tolerancia, ratifikácia, národnosť, rasa, rasizmus či Mahátma Gándhí (28, s. 33–38). V téme Európska právna kultúra sú žiakom predložené informácie napr. o iónskej škole v Miléte, Delfskej veštiarni, grécko - perzských vojnách, Akadémii, Sokratovi, Platónovi a Aristotelovi, o vytvorení základných právnych pojmov Grékmi, o vysokej úrovni rímskeho právneho systému, o Justiniánovom Corpus Iuris Civilis či o výučbe rímskeho práva na univerzitách v Bologni a Paríži (28, s. 50).

V učebnici Občianskej výchovy pre 9. ročník ZŠ sa nachádza kapitola Peniaze a banky v trhovej ekonomike. Žiaci si tu zopakujú, ako vznikli peniaze (naturálna výmena, vznik peňazí – kovové, papierové ...). Podrobne je opísaný BIATEC (29, s. 30–32). V časti Militarizácia svetového hospodárstva a nebezpečenstvo svetovej jadrovej vojny sú vo výkladovom texte stručne zhrnuté príčiny vojen, hlavne 1. a 2. svetovej vojny, zhodenie atómovej vojny, studená vojna (29, s. 49–50).

HUDOBNÁ VÝCHOVA

Na Hudobnej výchove v 5. a 6. ročníku ZŠ žiaci pracujú so starými učebnicami a informácie z histórie, ktoré sa v nich nachádzajú sú zanedbateľné.

V učebnici pre 7. ročník sa žiaci v kapitole Hudba minulých epoch zoznámia s úlohou spevu, hry a tanca pre pravekého človeka, s hudbou ako súčasťou divadla a športových hier v antickom Grécku, či s hudbou podporujúcou vyznenie náboženských obradov v stredoveku. Pri renesancii majú žiaci poznámku, že renesanciu poznáme z dejepisu ako obdobie spred 500 rokov (30, s. 16–17). Pri téme Hudobný barok je vysvetlený pojem baroka (30, s. 17). Kapitoly Hudobný barok, Hudobný klasicizmus a Hudobný romantizmus sú doplnené obrázkami barokového kostola a klasicistických stavieb. Pri rozbere skladby Slávnostnej predohry 1812 P. I. Čajkovského majú žiaci priblíženú výpravu Napoleona do Ruska (bitka pri Berezine a Borodine, vyprázdnenie Moskvy, Kutuzov, útek Napoleona) – (30, s. 39–40). V časti Hudba 20. storočia je priblížený pojem impresionizmus (30, s. 73).

V učebnici pre 8. ročník sa jej autori po stručnom zopakovaní klasicizmu podrobnejšie zamerali na obdobie romantizmu (na charakter tohto obdobia, ako sa tento umelecký smer prejavil v literatúre, maliarstve, architektúre). Podrobne sú vymenované udalosti, ktoré ovplyvnili 19. storočie – Napoleon, mestá ako strediská života, prvá revolučná vlna v roku 1830, národné obrozenie, revolučná vlna 1848, vznik nových štátov, Rakúsko-Uhorské vyrovnanie z roku 1867, rozvoj vedy a techniky (31, s. 8). Pri symfonickej básni Tábor od B. Smetanu je úryvok z husitského chorálu Kdož jsú boží bojovníci a obrázok J. Žižku (31, s. 23). Objavuje sa tu i Bjornstjern Bjornson ako kritik zlého postavenia Slovákov v Rakúsko-Uhorsku (31, s. 25). Cez výtvarné umenie, konkrétne cez Monetov Dojem majú žiaci vysvetlený pojem impresionizmus (31, s. 35). Pri hudbe národného obrozenia sa žiaci stretnú so Samom Tomášikom a Karolom Kuznánym. Ako ukážku národnej piesne Slovákov tu majú zaradenú ukážku z piesne Kto za pravdu horí (31, s. 40). V súvislosti s pestovaním ľudovej piesne a ľudových tradícií je do učebnice zaradená mapa folklórnych oblastí Slovenska (31, s. 52). V kapitole Cesta Slovákov do sveta je po úvodnom vysvetlení príčin vystaňovalectva zmapovaná pomocou obrázkov samotná cesta (obr. Slovákov na zámorskej lodi) a vznik krajanských spolkov v USA (obr. Radca slovenských prisťahovalcov, Odznak člena slovenského krajanského spolku v Amerike, finančná zbierka pre Slovensko počas 1. svetovej vojny). V Zaujima Vás? majú žiaci informácie o počtoch ľudí, ktorí sa zo Slovenska vystaňovali v rokoch 1867–1900

a v rokoch 1900 – 1914 (31, s. 58–59). V učebnici sa nachádza i zmienka o prísomnosti stredovekej školy s vyučovacím jazykom latinským (31, s. 66).

Učebnica Hudobnej výchovy pre 9. ročník je komponovaná ako návraty do minulosti. Prvý návrat je do obdobia Klasicizmu cez obrázky klasicistickej stavby, sochy od Canovu a osobnosť J. Haydna (32, s. 8–9). Druhý návrat je do Baroka. Využitie sú obrázky ako interiér barokového paláca, Caravaggiov Bakchus, Raffaelova Aténska škola a osobnosť J. S. Bacha (32, s. 10–13). V 3. návrate sa žiaci ocitnú v Stredoveku. Na ilustráciu sú využité obrázky stredovekého chrámu, Madony s dieťaťom, detail z oltára Majstra Pavla z Levoče, vnútrojšok gotického chrámu. Spomenutý je gregoriánsky chorál a stredovekí muzikanti (32, s. 14–16). Žiaci sa v učebnici oboznámia i s maliarmi ako boli Munch, Chagall, Mondrian (32, s. 26–27). V kapitole Hudobníci rôznych období sa nachádza prierez týmto povoláním v minulosti (trubadúri, igríci, hudobníci na hradoch ...) – (32, s. 28–29). V kapitole Hudobné nástroje rôznych dôb sa žiaci dozvedia, že Gréci súperili nielen v športe, ale i v hudbe, aké nástroje Gréci poznali a že boh Apolón hral na lýre. Ďalej spoznajú, že typickým hudobným nástrojom stredoveku bola lutna, v baroku husle a organ a v starovekom Egypte brnkacie hudobné nástroje (32, s. 30–31). Veľmi prehľadne je spracovaná tabuľka jednotlivých umeleckých slohov a ich prejavov v literatúre, výtvarnom umení a hudbe (32, s. 44). Pri oboznamovaní sa s džezom žiaci spoznajú Luisa Armstronga a Ellu Fitzgeraldovú (32, s. 48), s ktorými sa môžu stretnúť i v učebnici dejepisu pre 9. ročník.

V ostatných predmetoch sa nachádzajú informácie z histórie len sporadicky. Väčšinou sa obmedzujú na krátke životopisy slávnych vedcov danej oblasti v závere učebnice. Napr. v Matematike pre 5. ročník sú to stručné životopisy slávnych matematikov (Pytagoras zo Samu (33, s. 4) Archimedes zo Syrakúz (33, s. 55), Euklides (33, s. 117)) a pri histórii čísel a číslíc sa žiaci oboznámia s arabskými číslami (33, s. 16). V Matematike pre 7. ročník si žiaci prečítajú o fyzikovi a matematikovi Isaacovi Newtonovi (34, s. 4) a v cvičeniach týkajúcich sa súmernosti majú žiaci nájsť os súmernosti v schémach gotických okien, hlavnej lode katedrály v Lincolne a v schéme chóru gloucesterskej katedrály (34, s. 122).

V učebniciach Prírodopisu nachádzame informácie týkajúce sa pôvodu a vývoja človeka. Napr. v učebnici pre 7. ročník je spomenutá Darwinova teória a jednotlivé vývinové stupne človeka (Človek zručný, Človek vzpriamený, Človek rozumný). V úlohách pri učive nájdeme i odkazy na dejepisné učivo: „Spomeňte si, čo ste sa učili v dejepise o spôsobe života ľudí v staršej a mladšej dobe kamennej“ a „Vyhľadajte na mape ČSFR niektoré náleziská zvyškov kostry pračloveka.“ (35, s. 12). V učebnici pre 8. ročník sa opäť stručne spomína Človek vzpriamený a Človek rozumný (36, s. 108). Medzi obrázkami, ktoré učebnicu dopĺňajú nájdeme napr. i obrázok mamuta na stene jaskyne vo Francúzsku, skanzen v Brhlovciach, vnútornú výplň lebky z Gánoviec, vápencové obloženie Dómu sv. Martina ... V závere učebnice sa nachádza komiks o pravekej rodinke v štvrtohorách, ktorá ide na návštevu k známym do Gánoviec a do jaskyne Domica (36, s. 124).

V učebniciach Fyziky pre 6. (37), 7. (38) a 8. ročník (39) základných škôl sa v ich závere nachádzajú krátke portréty slávnych fyzikov. V alternatívnych učebniciach fyziky (autor M. Macháček) sa pri objasňovaní daného fyzikálneho javu nachádzajú aj zaujímavé informácie z histórie. Napr. v učebnici pre 6. ročník v časti Ako to bolo si žiaci pripomenú, ako sa dakedy cestovalo, svietilo, či ako sa rozširovali správy. Cez starých rodičov, ktorí si pamätajú časy, keď nebolo ... je spracovaný prehľad najvýznamnejších vynálezov poslednej doby. Na časovej priamke sú zaznačení štyria slávni fyzici – Archimedes, Faraday, Newton a Einstein a informácie z ich života, napr. Archimedes bol Grék a jeho vynálezy sa preslávili v boji proti

Rimanom (40, s. 8–13). Ďalej tu nájdeme i Rozprávku o tom, ako bol vynájdený kompas (40, s. 28). V odseku Viete, že si žiaci môžu prečítať, ako v starovekom Egypte pri stavbe pyramíd merali pomocou priekopy napustenej vodou základy (40, s. 44). Pri učive o fyzikálnych jednotkách autor spomína na veličiny, pomocou ktorých sa meralo v minulosti. Napr. lakeť, siaha, stopa, palec, merica, žajdlík. Žiaci sa dozvedia prečo a ako vznikol meter i ako Národné zhromaždenie vo Francúzsku vyzvalo v roku 1790 Akadémiu vied, aby ustanovila systém mier (40, s. 52). V kapitole Ako meriame čas je zhrnutá stručná história meracích prístrojov času od slnečných hodín, cez orloj po norimberské vreckové hodiny (40, s. 75). Zásady a význam uhlíkovej metódy pri určovaní doby vzniku pamiatok sú vysvetlené na príklade plátna s odtlačkami Krista (40, s. 79).

Aj do učebnice pre 7. ročník autor na vysvetlenie základov fyziky zaradil niekoľko zaujímavostí z histórie. V kapitole Aké sily pôsobia v stavbách majú žiaci veľmi jednoducho pomocou obrázkov vysvetlené rôzne spôsoby postavenia stropu cez drevené preklady, stĺpy starých Grékov, klenbu v románskej rotunde až po gotický oporný systém (41, s. 40). Pri naklonenej rovine je uvedené jej využitie starovekými Egypťanmi pri stavbe pyramíd (41, s. 44). V časti Trenie si žiaci zopakujú, že voz s kolesami poznali už v Mezopotámii, prvé lokomotivy začali vyrábať v Anglicku v roku 1810 a prečítajú si príhodu Krištofa Kolumba z roku 1504, ako po strokotaní na Jamajke využil na oklamanie Indiánov zatmenie Slnka (41, s. 56). O niekoľko strán ďalej je vysvetlený i princíp Kolumbovho vajca (41, s. 86). V kapitole Páka sa nachádzajú informácie o stredovekej zbrani využívajúcej silu páky, ktorá vrhala gule na nepriateľove hradby, či obrázky z Agricolovej knihy o hutníctve zo 16. storočia (41, s. 78). Z druhého dielu tejto učebnice spomenieme aspoň príbeh o dobytí Aztéckej ríše Španielmi a legendou o príkaze aztéckeho vládcu Montezumu hodiť zlato do jazera, ktoré raz vypláva na povrch (42, s. 35). V závere Macháčkovej učebnice pre 8. ročník je opísaná história, princíp, výbuch atómovej bomby a súperenie veľmocí vo výrobe týchto zbraní (43, s. 101).

V učebnici pre 9. ročník do kapitoly Odras svetla autor zaradil príbeh o Archimedovi, ktorý pri obliehaní Syrakúz využil tento fyzikálny jav a dal vojacom do rúk medené štíty (44, s. 14). V kapitole Lom svetla sa spomína krátkozraký cisár Nero, vynájdenie okuliarov v roku 1300 a zostrojenie prvého ďalekohľadu v roku 1590 (44, s. 20). V časti Od fonografu k CD sú priblížené najdôležitejšie vynálezy ako Edisonov fonograf, gramofón ... (44, s. 48–49). Žiaci v učebnici nájdú i zobrazený grécky amfiteáter a vysvetlenie jeho akustických výhod (44, s. 78).

V rámci cudzích jazykov sa poznatky z histórie v širšej miere nachádzajú len v učebniciach Nemeckého jazyka. V Das Deutschmobil 2 (6. ročník) sa žiaci v nemčine podrobne oboznámia s Vikingami (výpravy, typ lodí, tradičné vikingské jedlá), navštívia Vikingské múzeum a na záver tejto témy sa preskúšajú pomocou hravého kvízu (45, s. 36–39).

V Das Deutschmobil 3 (7. ročník) sa nachádza malá galéria známych osobností, v ktorej nájdeme napr. Einsteina, Mozarta, Beethowena, Brechta ... (46, s. 86). V lekcii Vynálezy, ktoré zmenili svet sa pod obrázkami jednotlivých vynálezov, nachádzajú informácie kde a kedy boli objavené. Napr. autori učebnice sem zaradili fenickú abecedu, koleso, papier, kompas, knihtlač, telefón ... (46, s. 30–39).

V alternatívnej učebnici Chémie pre 7. a 8. ročník si žiaci hneď v jej úvode nájdú zaujímavé informácie o súčasných platných slovenských minciach. Okrem ich presného zliatinového zloženia si môžu prečítať i čo je na nich znázornené. Napr. minca s hodnotou 2 Sk – hlinená soška sediacej Venuše zo 4. tisícročia p. n. l., ktorá pochádza z archeologického nálezu na neolitickom sídlisku v Nitrianskom hrádku (47, s. 5). Pri kapitole Získavanie kovov v minulosti majú žiaci zaradené informácie o ťažbe kovov na Slovensku. Konkrétne sa tu

okrem Banskej akadémie v Banskej Štiavnici spomínajú aj presné čísla vyťaženej rudy na Starých Horách, v Španej doline v rokoch 1834 – 1884 (47, s. 64).

K analyzovaným učebniciam 5.–9. ročníka ZŠ sme zaradili i učebnicu Vlastivedy pre 4. ročník ZŠ, pretože nás zaujímalo s akými poznatkami z histórie sa oboznámi žiaci na prvom stupni ZŠ. Na ľavej strane učebnice Vlastivedy sa nachádza stručný výkladový text s úlohami Bádame či hádame? a na pravej strane sa nachádza Mozaika zaujímavostí, kde si žiaci prečítajú pestré informácie dotýkajúce sa danej témy obohatené príslušnými obrázkami. Súčasťou každej Mozaiky je i stručný príbeh, príp. povest' – napr. Povest' o tom, ako dostali Tatry svoje meno (48, s. 7). Podrobnejšie sa pozrieme na kapitoly venované stručnej histórii našej oblasti. Napr. v učive Pravek na Slovensku sa žiaci dozvedia o striedaní dôb ľadových, dobe kamennej, bronzovej a železnej. Ale i o výrobe prvých nástrojov z kameňa, dreva a kostí, začiatkoch poľnohospodárstva, prvých obydliach, či o spoznaní kovov. Ďalej sa spomínajú keltské hradiská v dobe železnej, germánske osídlenie nášho územia a Rímska ríša, ktorej hranica viedla popri Dunaji. Už názov časti Bádame a či hádame prezrádza, že úlohy, ktoré sa tu nachádzajú nepožadujú od žiakov presné odpovede. Často sú to úlohy zamerané viac na motiváciu a tvorivosť žiakov. Napr.: „1. Zostavte jedálny listok pravekého lovca z doby ľadovej.“; „2. Viete zostaviť návod na výrobu nejakého nástroja z kameňa, dreva alebo kostí?“; „3. Čím žije nejaké zviera s človekom dlhšie, tým mu je vernejšie. Ktoré zviera si človek zdomácnil ako prvé?“; „4. Vymenujte v správnom poradí tri obdobia praveku.“ Na strane zaujímavostí nájdeme Príbeh o neobyčajnom kameni, ktorý rozpráva o gánovskom odliatku mozgu, obrázky a popis pástného klinu, keltských biatekov, pravekého umenia ... (48, 16–17). V kapitole Slovania a Veľká Morava sa žiaci oboznámia so sťahovaním národov, Samovou ríšou, Nitrianskym kniežactvom a Veľkou Moravou. Pri Veľkej Morave sa spomína knieža Rastislav, bratia Konštantín a Metod, hlaholika, Svätopluk. Z obrazového materiálu zaujme obrázok hradiska v Ducovom, v ktorom je naznačená rotunda, pohrebisko, strážna veža, hospodárska budova, palisády, priekopa a val. Pomocou tohto obrázku majú žiaci vyriešiť i prvú úlohu Bádame a či iba hádame: „Opíšte, čo by ste videli na prechádzke po veľkomoravskom hradisku.“ Ďalšie otázky sa týkajú vládcov Slovanov, najmocnejšieho nepriateľa Veľkej Moravy a písma, v ktorom by im Konštantín diktoval diktát. Pri úlohách sa v učebnici nachádza i špirála hlavných údajov, ktorá slúži ako časová priamka. Zo zaujímavostí o Veľkej Morave vyberáme: Povest' o kráľovi Svätoplukovi a jeho zväzku prútov, slovanského boha blesku Perúna, údaj o 12 manželkách kupca Sama, či informácie o platidlách v minulosti (plátno, kožušiny, kusy kovu – hrivny) – (48, s. 18–19). Pri téme Život na hrade a v podhradí majú žiaci cez celé dve strany znázornený stredoveký hrad s presným označením jednotlivých častí hradu a vysvetlením ich funkcie na hrade. Napr.: „Hradná veža – nazývali ju Nebojsa. Bola miestom, kde sa bránili poslední obrancovia hradu. Bola najmocnejšou stavbou na hrade.“ Podobne sú spracované: bašty, hradná kaplnka, popravišisko, kostol, palác, rytierska sieň, brána, studňa, podzemné bludisko, ale i opevnené mesto v podhradí s námestím a meštiackymi domami (48, s. 20–21). Kapitola Slovensko v Uhorsku poskytne žiakom základné údaje o vytvorení Uhorska, Štefanovi I. a Arpádovcoch, tatárskom vpáde počas vlády Bela IV., o mocnom pánovi Matúšovi Čákovi Trenčianskom, či rozvoji kráľovských miest. Spomína sa i Matej Korvín (zaradená je i Povest' o kráľovi Matejovi), dobytie Uhorska Turkami, Bratislava ako dočasné hlavné mesto (kapitole dominuje dobový obrázok Bratislavy). Z dynastie Habsburgovcov sa žiaci oboznámia s Máriou Teréziou a Jozefom II. Záver výkladového textu patrí zániku Uhorska po 1. svetovej vojne. V Bádame a či iba hádame sa nachádzajú tieto otázky: „1. Ktoré dva najvýznamnejšie rody vládli v Uhorsku?“; „2. Na Uhorsko zaútočili v minulosti dva národy. Viete povedať, ktoré to boli?“; „3. Kedy zaniklo Uhorsko? Viete aj vysvetliť prečo?“ V Mozaike sa dočítame o Arpádovskom štíte, na ktorom je slovenský znak,

korunovačných klenotoch uhorských kráľov, Márii Terézii a jej deťoch a či o najdlhšie panujúcim cisárovi a kráľovi Františkovi Jozefovi II. (48, s. 22–23). Kapitola Prebudenie slovenského národa obsahuje informácie o vytvorení spisovnej slovenčiny A. Bernolákom a L. Štúrom a o založení Matice slovenskej v Martine. Jazyk a knihy napísané štúrovcami sa dotýkajú aj úlohy pre žiakov. Ako obrázky sú zaradené hrad Devín, pečať Matice slovenskej, prijatie štúrovcov Jánom Hollým a dobový obrázok Revúcej, v ktorej vzniklo prvé slovenské gymnázium. K revúckemu gymnáziu sa viaže i veľmi zaujímavý úryvok zo školského poriadku tejto školy z roku 1862 (48, s. 24–25). Ostatnou dejepisnou kapitolou v učebnici je kapitola Slovensko v 20. storočí. V tejto časti sa žiaci zoznámia s osobnosťami ako boli M. R. Štefánik, T. G. Masaryk, E. Beneš, A. Hlinka a J. Tiso. Z významných udalostí sú vypichnuté vznik Československej republiky v roku 1918, vznik 1. Slovenskej republiky, SNP, obnovenie Československa a jeho postupné ovládnutie komunistami, zrútenie moci komunistov v roku 1989 a vznik Slovenskej republiky 1. 1. 1993. V Bádame a či iba hádame sa autori žiakov pýtajú: „1. Žiak Popleták povedal: Slovensko sa po 3. svetovej vojne stalo súčasťou Česko-Slovenska. Viete ho poopraviť?“; „2. Prečo väčšina Slovákov povstala proti vláde slovenského štátu?“; „3. Ľudia boli nespokojní s dlhou vládou komunistov. Viete vysvetliť, čo sa im nepáčilo?“; „4. Koľko rokov existuje Slovenská republika?“ V zaujímavostiach si žiaci nájdu údaje o počte áut na Slovensku v roku 1920, o prvom slovenskom filme a začatí rozhlasového a televízneho vysielania, či príbeh o márnom hľadaní hrobu Atilu na okraji Martina (48, s. 26 až 27). Pri téme Dnešná tvár Slovenska sú okrem vymenovania základných štátnych sviatkov SR i farebne zobrazené erby krajských miest (48, s. 28–29). V úvode kapitoly Kultúra a pamiatky sa nachádza mapa Slovenska, na ktorej sú príslušnými symbolmi zaznačené zručani, hrady a zámky, mestské pamiatkové rezervácie a jaskyne. Ako odkazy minulosti sú okrem hradov, kostolov, centier miest spomenuté i ľudové rozprávky, povesti a pesničky, ľudové zvyky, múzeá, písomné pamiatky, maľby, sochy ... Pre žiakov sú pripravené úlohy: „1. Na mape sú hrady a zámky. Kto ich spozná viac, je hradný znalec.“; „2. Porozprávajte sa na tému: Pamiatky, ktoré nám zanechali naši predkovia.“; „3. Ukážte na mape naše mestá s najkrajšími centrami, pamiatkovými rezerváciami. Zistite, ktoré je najbližšie k vašej škole.“; „4. Porozprávajte, čím vás upúťali múzeá a hrady, ktoré ste navštívili. Zostavte si spoločnú nástenku s obrázkami či zoznamom navštívených múzeí, hradov, zámkov, galérií, divadiel a iných pamiatok.“ (48, s. 36–37). V učebnici sa nachádza i obrázok starej mapy Slovenska od Lazara (48, s. 5), zmienka o najstaršom nariadení na ochranu lesa od kráľa Žigmunda, ktorý dal v okolí Zvolena vysadiť stromy (48, s. 33), či príbeh o konskej železnici z Bratislavy do Trnavy (48, s. 35).

Druhá časť Vlastivedky obsahuje zemepisný pohľad na Slovensko. Štruktúra II. dielu je totožná s I. dielom učebnice. Vo výkladovom texte na pravej strane sa žiaci oboznamujú s jednotlivými regiónmi Slovenska. Vo výkladovom texte nájdeme i informácie o významných historických udalostiach, osobnostiach a pamiatkach. V Mozaike zaujímavostí na ľavej strane sa nachádzajú ku každému učivu zaujímavosti, obrazový materiál a povest' dotýkajúce sa daného regiónu. V zaujímavostiach si žiaci prečítajú napr. i o Moravianskej Venuši, pevnosti v Nových Zámkoch, J. M. Hurbanovi, hrade Lietava, olejkároch z Turca, o J. Petzvalovi, o bratoch Hellowcoch, ... Z obrazového materiálu sú do učebnice zaradené i tieto obrázky: rímsky tábor Gerulata, Mohyla M. R. Štefánika na Bradle, rímsky nápis na Trenčianskej skale, Trnava v 17. storočí, Múzeum SNP v Banskej Bystrici a obrázky významných slovenských hradov a zámkov. Z povestí dopĺňujúcich učebnicu sú to napr. Povest' o Žitnom ostrove a Turkoch (49, s. 7), Povest' o Bátoričke (49, s. 9), Turci v Nových Zámkoch (49, s. 11), Habáni (49, s. 17), Povest' o Studni lásky v Trenčíne (49, s. 23), Povest' o Šášove (49, s. 37), Ako vznikla Radvaň (49, s. 39), Povest' o Ľubovnianskom hrade (49, s. 45), Tatári na Spiši (49, s. 49), Objavenie Domice (49, s. 53), Povest' o Sitne (49, s. 69) ...

Tento súpis informácií dotýkajúcich sa histórie, ktoré sa nachádzajú v súčasnosti platných učebniciach 4.–9. ročníka základných škôl nie je úplný. Nachádzajú sa v ňom len podstatné a styčné informácie, s ktorými sa žiaci stretnú i na hodinách dejepisu. Do úvahy sme nebrali ani jednoriadkové zmienky o nejakej udalosti, historickom fakte či osobnosti. Prehľad neponúka ani úplný zoznam všetkých obrázkov historických pamiatok či osobností dopĺňajúcich výkladový text, pretože to nebolo našim hlavným cieľom.

V učebniciach podávané historické fakty boli vo väčšine v súlade s výskumami slovenskej historiografie. Niekoľko nepresností zapríčinených prevažne prílišným zjednodušením sa vyskytlo v učebniciach Občianskej výchovy a hlavne v učebniciach Zemepisu. Na tieto nedostatky sme upozornili priamo pri súpise informácií. Aby sa podobné nepresnosti v učebniciach neopakovali, bolo by vhodné, aby autori učebníc, v prípade že do svojho projektu zaraďujú informácie z inej vednej oblasti, prekonzultovali tieto informácie s odborníkmi z danej oblasti.

Z prehľadu vyplýva, že s viacerými poznatkami a témami sa žiaci v približne rovnakom obsahu a rozsahu stretnú na viacerých predmetoch. Napríklad v 5. ročníku na dejepise a v 6. ročníku na Občianskej náuke žiaci preberajú veľmi podobné témy ako rodinné a ľudové zvyky a tradície, štátne sviatky, rodokmeň svojej rodiny, regionálne pamiatky ... Pri týchto styčných témach by vyučujúci mali nadviazať na poznatky žiakov a ďalej ich prehľbovať, čím by sa predišlo opakovaniu veľmi podobných informácií na dvoch predmetoch.

Poznanie informácií z histórie obsiahnutých v učebniciach iných predmetov prináša vyučujúcemu dejepisu niekoľko výhod. Napr. ak sa žiaci s historickými osobnosťami či udalosťami oboznámia na iných predmetoch skôr ako na dejepise (napr. zámorské objavy sa spomínajú v Zemepise v 5., 6. i 7. ročníku, kým v dejepise sú zaradené v druhej polovici 7. ročníka), dajú sa tieto poznatky žiakov využiť v rámci úvodnej motivácie, alebo na aktivizáciu žiakov pri výklade učiva. Aby sme efektívne prepojili vzájomné vzťahy medzi poznatkami, ktoré žiaci získajú na rôznych predmetoch, a využili tak medzipredmetové vzťahy, musíme okrem ich obsahu a rozsahu presne vedieť, i v ktorej časti školského roka sa žiaci s daným javom oboznámia. Preto odporúčame pozrieť zaradenie informácií v učebniciach daného predmetu, či preštudovať časovo-tematické plány ostatných predmetov, či jednotlivé styčné body prekonzultovať priamo s dotýčným vyučujúcim.

V prípade, že styčné témy sú v učebniciach iných predmetov spracované prehľadnejšie ako v učebnici dejepisu, môže si nimi učiteľ dejepisu pomôcť pri príprave na vyučovaciu hodinu. Napr. charakteristické znaky hlavných náboženstiev z učebnice Občianskej náuky pre 7. ročník pri učive Náboženstvo je uctievanie Boha v 5. ročníku.

Vyučujúci dejepisu môže pri svojej práci využiť i materiály pôvodne určené k výučbe iných predmetov. Konkrétne môže do svojho výkladu učiva zaradiť príbeh dotýkajúci sa významnej historickej osobnosti či približujúci istú historickú udalosť, ktorý sa nachádza v Zemepisných čítankách alebo v učebniciach Literatúry. Napr. rozprávanie o objavení Ameriky zo Zemepisnej čítanky pre 5.–6. ročník použije na doplnenie výkladu o zámorských objavoch.

Z prehľadu vyplýva, že najbohatšie na informácie z histórie sú učebnice Slovenského jazyka a Literatúry, Zemepisu, Občianskej náuky a Náboženstva, v ktorých nájdeme i priame odkazy alebo otázky odvolávajúce sa na dejepisné učivo. Preto, aby učiteľ dejepisu plnohodnotne a adekvátne využil ponúkané medzipredmetové vzťahy na hodinách dejepisu, mal by veľmi úzko spolupracovať práve s vyučujúcimi týchto predmetov.

Zoznam bibliografických odkazov

1. TIBENSKÁ, E. et al. 1997. *Slovenský jazyk pre 5. ročník 1. diel*. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana, 1997. 64 s. ISBN 80-7158-163-1
2. TIBENSKÁ, E. et al. 1998. *Slovenský jazyk pre 5. ročník 2. diel*. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana, 1998. 64 s. ISBN 80-7158-164-X
3. TIBENSKÁ, E. et al. 1998. *Slovenský jazyk pre 6. ročník 1. diel*. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana, 1998. 64 s. ISBN 80-7158-166-6
4. TIBENSKÁ, E. et al. 2000. *Slovenský jazyk pre 6. ročník 2. diel*. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana, 2000. 64 s. ISBN 80-7158-198-4
5. BETÁKOVÁ, V. et al. 1994. *Slovenský jazyk pre 7. ročník ZŠ*. 3. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1994. 174 s. ISBN 80-08-02258-2
6. BETÁKOVÁ, V., TARCALOVÁ, Ž., ZAHŘÁDKOVÁ, M. 1991. *Slovenský jazyk pre 8. ročník ZŠ*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1991. 159 s. ISBN 80-08-01124-6
7. IHNÁTKOVÁ, N., MORÁVKOVÁ, M., SEDLÁKOVÁ, M. 1999. *Slovenský jazyk pre 9. ročník ZŠ*. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana, 1999. 79 s. ISBN 80-7158-199-2
8. PETŘÍKOVÁ, D. et al. 1997. *Literárna výchova pre 5. ročník ZŠ*. Bratislava: Litera, 1997. 200 s. ISBN 80-85452-87-1
9. PETŘÍKOVÁ, D., TRUTZ, R., GREIFOVÁ, E. 1999. *Literárna výchova pre 6. ročník ZŠ*. Bratislava: Poľana, 1999. 190 s. ISBN 80-968002-6-4
10. CESNAKOVÁ, E., MAZÁNOVÁ, J., OBERT, V. 1998. *Literárna výchova pre 7. ročník ZŠ*. 8. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1998. 206 s. ISBN 80-08-02851-3
11. OBERT, V., CESNAKOVÁ, E., MAZÁNOVÁ, J., 1992. *Literárna výchova pre 8. a 9. ročník ZŠ*. 2. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1992. 281 s. ISBN 80-08-01099-1
12. TOLMÁČI, L. et al. 1995. *Zemepis pre 5. ročník ZŠ 1. časť*. Bratislava: Litera, 1995. 79 s. ISBN 80-85452-50-2
13. TOLMÁČI, L. et al. 1995. *Zemepis pre 5. ročník ZŠ 2. časť*. Bratislava: Litera, 1995. 79 s. ISBN 80-85452-51-2
14. ZAŤKOVÁ, M., BREZOVSKÁ, J., DURMISOVÁ, A. 1993. *Zemepis pre 6. ročník ZŠ 1. časť*. Bratislava: Litera, 1993. 120 s. ISBN 80-85452-15-4
15. ZAŤKOVÁ, M. et al. 1993. *Zemepis pre 6. ročník ZŠ 2. časť*. Bratislava: Litera, 1993. 108 s. ISBN 80-85452-16-2
16. OČOVSKÝ, Š., TOLMÁČI, L. 1993. *Zemepis pre 7. ročník ZŠ 1. diel*. Bratislava: Litera, 1993. 87 s. ISBN 80-85452-17-0
17. OČOVSKÝ, Š. et al. 1993. *Zemepis pre 7. ročník ZŠ 2. diel*. Bratislava: Litera, 1993. 83 s. ISBN 80-85452-18-9
18. TOLMÁČI, L. et al. 1994. *Zemepis pre 8. ročník ZŠ*. Bratislava: Litera, 1994. 151 s. ISBN 80-85452-25-1
19. TOLMÁČI, L. et al. 1999. *Zemepis pre 9. ročník ZŠ*. Bratislava: Poľana, 1999. 115 s. ISBN 80-968002-9-9
20. KOHAN, E. et al. 1995. *Zemepisná čítanka 1. diel*. Bratislava: Geotext, 1995. 80 s. ISBN 80-901147-6-8
21. HANUŠIN, J. et al. 1995. *Zemepisná čítanka 2. diel*. Bratislava: Geotext, 1995. 80 s. ISBN 80-901147-7-6
22. TÓTH, Ladislav. 1995. *Pán prehovoril*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1995. 110 s. ISBN 80-7162-107-2
23. KOLIVOŠKA, Pavol. 1996. *Rastiem v láske*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1996. 128 s. ISBN 80-7162-118-8
24. CELECOVÁ, M., KUCHÁRKOVÁ, M. et al. 1996. *Spoločnička na cestách (cirkev v dejinách)*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1996. 167 s. ISBN 80-7162-119-6
25. KUČÍREK, J. et al. 1997. *Občianska výchova pre 6. ročník*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997. 79 s. ISBN 80-08-02486-0
27. DŘÍZA, J. et al. 1997. *Občianska výchova pre 7. ročník*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997. 67 s. ISBN 80-08-02487-9
28. KRŠKOVÁ, A., KRÁTKA, D. 1998. *Občianska výchova pre 8. ročník*. 3. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1998. 69 s. ISBN 80-08-02755-X
29. ŠLOSÁR, R. et al. 1998. *Občianska výchova pre 9. ročník*. 3. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1998. 93 s. ISBN 80-08-02756-8
30. SEDLICKÝ, T., KOPINOVÁ, L., GÁLIK, E. 1992. *Hudobná výchova pre 7. ročník ZŠ*. 4. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1992. 133 s. ISBN 80-08-01474-1

31. LANGSTEINOVÁ, E. et al. 1997. *Hudobná výchova pre 8. ročník ZŠ*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997. 79 s. ISBN 80-08-02484-4
32. LANGSTEINOVÁ, E. et al. 1998. *Hudobná výchova pre 9. ročník ZŠ*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1998. 79 s. ISBN 80-08-02685-5
33. ŠEDIVÝ, O. et al. 1997. *Matematika pre 5. ročník ZŠ*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997. 127 s. ISBN 80-08-01435-0
34. ŠEDIVÝ, O. et al. 2000. *Matematika pre 7. ročník ZŠ*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2000. 158 s. ISBN 80-08-02680-4
35. LINC, R., DOSTÁL, P., MACHOVÁ, J. 1991. *Prírodopis pre 7. ročník ZŠ*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1991. 142 s. ISBN 80-08-00541-6
36. AUBRECHT, R. et al. 1998. *Prírodopis pre 8. ročník ZŠ*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1998. 157 s. ISBN 80-08-02469-0
37. VACHEK, J. et al. 1989. *Fyzika pre 6. ročník ZŠ*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1989. 141 s. ISBN 80-08-00215-8
38. BOHUNĚK, J. et al. 1991. *Fyzika pre 7. ročník ZŠ*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1991. 143 s. ISBN 80-08-00604-8
39. KOLÁŘOVÁ, R. et al. 1992. *Fyzika pre 8. ročník ZŠ*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1992. 127 s. ISBN 80-08-01104-1
40. MACHÁČEK, M. 1994. *Fyzika pre 6. ročník ZŠ (1. diel)*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1994. 79 s. ISBN 80-08-02216-7
41. MACHÁČEK, M. 1999. *Fyzika pre 7. ročník ZŠ (1. diel)*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1999. 87 s. ISBN 80-08-02936-6
42. MACHÁČEK, M. 1992. *Fyzika pre 7. ročník ZŠ (2. diel)*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1992. 72 s. ISBN 80-08-01766-X
43. MACHÁČEK, M. 1993. *Fyzika pre 8. ročník ZŠ (2. diel)*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1993. 102 s. ISBN 80-08-02013-X.
44. MACHÁČEK, M. 199. *Fyzika pre 9. ročník ZŠ (1. diel)*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 199. 80 s. ISBN 80-08-02937-4
45. DOUVITSAS-GAMST, J. et al. 1995. *Das Deutschmobil 2*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1995. 177 s. ISBN 80-08-00355-3
46. DOUVITSAS-GAMST, J. et al. 1996. *Das Deutschmobil 3*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1996. 171 s. ISBN 80-08-01242-0
47. JONIAKOVÁ, D. et al. 1995. *Chémia pre 7.-8. ročník ZŠ*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1995. 239 s. ISBN 80-08-02291-4
48. TOLMÁČI, L. et al. 1999. *Vlastiveda pre 4. ročník ZŠ I. časť*. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana, 1999, 39 s. ISBN 80-7158-250-6
49. TOLMÁČI, L. et al. 2000. *Vlastiveda pre 4. ročník ZŠ II. časť*. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana, 2000, 79 s. ISBN 80-7158-251-4

Summary

The list of Information about History are Included in The Textbooks for The Fifth to The Ninth Forms of Primary Schools

The study contains the list of information about history, which are used in the second level of basic schools except for the textbooks of History. The most information about history is in the textbooks of Slovak language and Literature, Geography, Religion, Civic education and Musical education.

SONDA DO HISTORICKÉHO VEDOMIA ŠTUDUJÚCEJ MLÁDEŽE

Štefan Ferianc

Katedra histórie, FHV UMB, Banská Bystrica

Úvod

Predmetom tejto predkladanej štúdie je sonda do historického vedomia študujúcej mládeže. Výskum bol realizovaný u vybranej skupiny stredoškolskej mládeže, ktorá ukončila stredoškolské vzdelanie maturitou.

Zdôrazňujeme, že v predkladanej štúdii ide len o sondu, ktorá nemôže podať úplný obraz o stave historického vedomia, môže len čo-to naznačiť. Musíme brať do úvahy aj prístup študentov. Môže byť dôsledný, ale aj povrchný, čo sa môže odraziť v celkových výsledkoch (ich vierohodnosti).

Práca nerieši komplexne otázku výskumu historického vedomia študujúcej mládeže. Otvára ďalšie možnosti skúmať tento fenomén.

1 Historické vedomie

1.1 Pokus o definíciu historického vedomia

Nepodarilo sa nám nájsť monografie, ktoré by sa špeciálne zaoberali teoretickým vymedzením pojmu historické vedomie. Pre jeho definovanie sme využili najmä uvedenú literatúru (viď zoznam literatúry).

Profesor Čapek považuje „historické vedomie za súhrn vedomostí viac či menej štrukturovaný, súbor predstáv či obrazov z minulosti a z týchto vedomostí či predstáv odvodený hodnotový systém, názory, postoje i emócie inšpirujúce človeka k jednaniu v prítomnosti na základe historickej inšpirácie (poučenie z dejín, historické skúsenosti žijúcich generácií či jednotlivcov, aktualizácia minulosti na prítomnosť, analógia ap.)“. Podľa miery vedeckej racionality (ktorá je daná výsledkami historickej vedy) rozlišuje ale historické vedomie ako aj reflexiu dejinného obrazu získaného rôzne, väčšinou z mimovedných zdrojov. (Čapek, 1998, s. 121).

Podľa Jaroslavy Peškovéj pojem „historické vedomie“ súvisí so základným určením bytosti ako bisociálnej a historickej. Odvoláva sa na Heglovu myšlienku, že tým, čím sme, sme historicky, to znamená, že človek má vzťah nielen k prítomnej skutočnosti, ktorú môže mať bezprostredne v názore, ale je schopný vracat' sa k minulým predpokladom svojej činnosti (v individuálnom a spoločenskom zmysle), hodnotiť nere realizované i nere realizovateľné možnosti a na základe toho formovať nové projekty a ciele. Človek „má vzťah k tomu, čo sa udialo, nie len ‚vo vzťahoch‘ k minulému daniu, tzn. dokáže vedomie minulého diania a jeho predpokladov využiť pre porozumenie dneška.“ (Pešková, 1998, s. 26).

Michal Otčenáš píše: „Ak chceme poznať dobre seba, svoju prítomnosť, potrebujeme pochopiť svoju minulosť, a tak lepšie budeme rozumieť sami sebe a lepšie pochopíme aj iných.“ Podľa neho „historické vedomie je časťou nášho vedomia, história je teda vedomím – a svedomím jednotlivca, skupiny, národa. Zdôvodňuje to takto: „Jednotlivec sa rodí a postupne objavuje veci okolo – okrem seba – svoju rodinu, svoju dedinu či mesto, kraj či región, štát a v ňom svoj národ. Pravda, tu sa jeho poznanie nezastavuje, je len istým spôsobom rámcované

a prechádza do poznávania susedných štátov a národov, kontinentov, Zeme a vesmírneho priestoru. Na to, aby mohol pochopiť svoje miesto v spoločnosti a miesto svojho národa v spoločenstve ostatných národov, je potrebné, aby poznal aj predchádzajúce časy, teda svoje dejiny – dejiny svojej rodiny, obce, národa a štátu – teda svojej vlasti.“ (Otčenáš, 1996, s. 8–90).

Podľa niektorých autorov (pochopiteľne, že to uznávajú už aj citovaní) je historické vedomie úzko späté s historickým myslením. Zdeněk Beneš sprítomňovanie minulého a jeho výklad (historický záujem) považuje za základnú kategóriu historického povedomia ako formy historického myslenia. „Záujem o históriu nevyrastá zo samotnej poznávacej schopnosti, ale z potrieb rozvíjajúceho sa historického vedomia. Je inšpirovaný historickým vedomím odrážajúcim určité stránky spoločenskej praxe. Historický záujem je proste konkrétnym sociokultúrnym výrazom historickej dimenzie ľudskej spoločnosti (Beneš, 1995, s. 179).

Historické vedomie je vymedzované aj vzťahom k iným jemu príbuzným kategóriám, ako spoločenskému vedomiu, národnému vedomiu, ku kultúre spoločnosti ako celku, k potrebám výchovy a vzdelania.

Historické myslenie je založené na porozumení dejinnosti prítomného, na porozumení „otvorenosti dejín“ a schopnosti popísať a vysvetliť dejiny a ich chronológiu, lokalizáciu, hodnotenie prameňov v kauzálne genetických súvislostiach a zdôvodnených hodnotách. Len tak sa vytvárajú historické vedomosti do individuálneho a vedecky zdôvodneného obrazu dejín (Zwettler, 1995, s. 28).

Literatúra a pramene týkajúce sa historického vedomia sú dnes veľmi početné, a to všetkých európskych krajinách. Vzhľadom k tomu, že historické vedomie je spojené s ďalšími otázkami ako je historické myslenie, vedomosti z histórie, názory, postoje, hodnoty, pocity, mýty, tradície, obraz dejín, povedomie, stereotypy a pod. sa sledovanie postavenej otázky veľmi rozširuje a komplikuje. Historické vedomie je riešené z teoretickej stránky, ale je tiež skúmané empirickými metódami pri pedagogickom či didaktickom výskume v praxi. K historickému vedomiu sa vyjadrujú historici, filozofi, politológovia, psychológovia, sociológovia, pedagógovia i didaktici dejepisu (Alberty, 1992, s. 68).

Merateľnosť historického vedomia je sporná, pretože sprostredkovateľom informácie o konkrétnej situácii v dejinách ľudskeho spoločenstva (celého ľudstva, národa, etnickej skupiny a pod.) nie je iba historik. Môže nim byť ktokoľvek – učiteľ, rodinný príslušník, priateľ atď. Pri zisťovaní úrovne historického vedomia je potrebné vybrať metódy, ktoré zohľadňujú zdroje historických informácií.

Historické vedomie je pojem jednoznačne nedefinovateľný, má mnohostranné aspekty. Možno ho definovať genézou, základnými zložkami, morálnymi funkciami ap. Pre predkladanú sondu vyhovuje takáto pracovná definícia:

HISTORICKÉ VEDOMIE JE NA ZÁKLADE ZÍSKANÝCH POZNATKOV V ŠKOLE, V RODINE A V SPOLOČNOSTI UTVORENÝ HODNOTOVÝ SYSTÉM, KTORÝ DETERMINUJE SPRÁVANIE A KONANIE JEDINCA V SPOLOČNOSTI.

2. Metodika a cieľ výskumu. Stav spracovania problematiky. Náčrt a rozbor literatúry

V zahraničí bola výskumu historického vedomia venovaná v posledných rokoch veľká pozornosť. Svedčí o tom množstvo literatúry.

Profesor Čapek v ČR sa vo svojich vedeckých štúdiách zaoberá európskymi dejinami vo vyučovaní dejepisu v západnej Európe a v ČR. Sleduje najmä ako ovplyvňuje európske občianske vedomie českej mládeže obsah školského dejepisu (Čapek, 1997).

Empirický výskum historického vedomia z hľadiska utvárania stereotypov vykonala Blažena Grácová z Ostravskej univerzity (Grácová, 1997). Práca obsahuje komentovaný rozbor rôznych teoretických prístupov k historickému vedomiu.

Touto problematikou sa zaoberajú viacerí historici aj v Poľskej republike (Janina Mazur z univerzity v Krakove, Anna Glimos – Nadgórska zo Sliezskej univerzity v Katowiciach, Adam Suchoński z univerzity v Opole).

Profesor Suchoński analyzuje poľské učebnice dejepisu, s cieľom zistiť, či ich autori poskytujú mládeži nevyhnutné faktografické informácie potrebné na zrekonštruovanie minulosti poľských susedov – Čechov, Nemcov, Slovákov (Suchoński, 1998, s. 84), venuje sa skúmaniu učebníc dejepisu aj v ostatných európskych krajinách, príp. významným historickým udalostiam a ich interpretácii v učebniciach dejepisu vo svete (Suchoński, 1995, s. 206).

Profesor Karl Pellens v Nemecku teoreticky rozpracoval problém historicko-politickej kompetencie (Pellens, 1998). Chápe ju ako uskutočňovanie ľudských schopností antropologicky, príp. vedecko-výchovne. Aby človek mohol primerane žiť v tejto historicky štruktúrovanej sociálnej, ekonomickej, politickej a kultúrnej realite, potrebuje k tomu aj historickú kompetenciu. Vypracoval taxonómiu na určenie cieľov a obsahu politického vyučovania dejepisu. Zaoberá sa aj problematikou historického prekonávania, alebo prerobenia dejín (historickej minulosti). Historické prekonávanie siaha odlišne hlboko do vedomia ľudí. V užšom zmysle znamená principiálne prehodnotenie minulosti historikmi, spisovateľmi, politikmi. (Pellens, 1978, s. 217).

Roku 1990 sa problematikou historického vedomia zaoberal kongres historikov v Madride v téme: Premeny historicko-politického vedomia v novo vytvorenom globálnom svetovom priestore, r. 1995 kongres v Montreale (téma: Historické vedomie a problémy definovania hodnôt) a bude zaoberať kongres v Oslo toho roku. Problematika bola predmetom radu konferencií, napr. Tutzig (1989), Varna (1990), Kiel (1989), Lisabon (1987), Delfy (1995) a ďalších. Sympóziium v Delfách r. 1994 sa dotýkalo európskeho vedomia vo vyučovaní dejepisu. Seminár vo Viedni (1995) sa dotýkal historického vedomia z hľadiska identity, najmä identity národnej (Čapek, 1998, s. 130–131).

Na Slovensku zatiaľ tejto problematike nebola venovaná pozornosť. Ak, tak len okrajovo (Kamenec, I.: Stereotypy v slovenských dejinách a v slovenskej historiografii). V príležitostných štúdiách sa zaoberajú historickým vedomím aj niekoľkí ďalší autori (Dullová, Ďuriáč, ...), ale ich závery nie sú doložené historickým výskumom.

2.2 Charakteristika dotazníka

Výskum bol uskutočnený dotazníkom na začiatku zimného semestra akademického roku 1998/99 na vzorke vysokoškolských študentov 1. ročníka všetkých fakúlt Technickej univerzity vo Zvolene a Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici (okrem fakulty financií). Zúčastnili sa ho študenti, ktorí majú trvalé bydlisko v celej Slovenskej republike (160 študentov má trvalé bydlisko v hlavnom meste a krajských mestách, 260 vo väčších mestách a okresných mestách a 295 v obciach). Výskum bol zameraný na populáciu, ktorá ukončila strednú školu maturitou. Podarilo sa nám vykonať výskum u 715 respondentov, z toho bolo 361 študentov spoločenskovedného smeru štúdia a 354 študentov prírodovedného smeru štúdia.

Uvedomujeme si, že i keď množstvo 715 respondentov je slušná vzorka, nie je to vzorka reprezentatívna. Išlo ďalej o kombináciu zámerného a náhodného výberu. Ak by sme chceli získať reprezentatívnu vzorku, museli by sme rozšíriť náš výskum na všetky fakulty vysokých škôl v Slovenskej republike. Sme si vedomí aj toho, že výsledky ktoré sme získali, nemôžeme pokladať za všeobecne platné a presné. Potvrdzujú ale základné trendy a odlišnosti. Ak by bol výskum vykonaný na všetkých vysokých školách v Slovenskej republike, možno by výsledky spresnil, ale nenegoval.

Dotazník obsahoval otázky, ktoré boli zamerané na záujem a vzťah študentov k histórii, k jednotlivým udalostiam a osobnostiam, historickým epochám, na sebazvdelávanie, na vzťahy k historickému dedičstvu a na historické vedomie.

Pri vyhodnotení boli výsledky kvantitatívne a kvalitatívne analyzované. Cieľom týchto analýz bolo odhaliť ako sa história dostáva do vedomia našej študujúcej mládeže, či poznajú potrebnú sústavu faktov, či chápu ich výpovednú hodnotu, či na základe poznania vnútorných a vonkajších vzťahov a podmienok v danom čase a geopolitickom priestore vedia sa orientovať, aký priestor dostávajú jednotlivé témy vo vyučovaní dejepisu, s akými dielami našej historiografie prichádzajú študenti do kontaktu, ktoré dejinné tradície sa preferujú ako nosné, ako sa odráža liberalizácia vyučovania dejepisu vo vedomí, do akej miery sa učitelia dejepisu prispôbili inej filozofii dejepisného vyučovania a aký je konečný efekt jej uplatňovania v praxi. Otázkami sme sa usilovali o zistenie podielu školského vyučovania a najmä dejepisu na formovanie historického vedomia študentov.

Sme si vedomí toho, že informácie získané individuálnymi subjektívnymi výpoveďami študentov sa dosť práce vyhodnocujú a zobecňujú s rizikom. Aj samotné pochopenie otázok zo strany respondentov nemusí byť také jednoznačné, ako sa očakáva.

Ďalším úskalím môžu byť zábrany v úprimnosti odpovedí (napriek tomu, že dotazník bol anonymný), alebo jednoducho povrchnosť pri vyplnení testu. Pretože nemáme štandardizovaný dotazník, ťažko zistiť, nakoľko tento materiál odráža objektívnu realitu. Vieme, že akékoľvek výsledky sa líšia od skutočnosti, s tým treba počítať. (Čapek, V. et al., 1985, s. 142–193).

3. Experiment – analýza

Dotazník vyplnilo 361 študentov spoločenskovedného smeru štúdia (109 mužov, 252 žien) a 354 študentov prírodovedného smeru štúdia (184 mužov, 170 žien). Väčšina dotazovaných študentov absolvovala gymnázium (70,20 %). Odborné školy s maturitou absolvovalo 28,11 % študentov a stredné odborné učilištia s maturitou 1,67 %. Väčšina študentov mala na konečnom vysvedčení zo strednej školy z dejepisu známku prvého stupňa (62,65 %). Celkový priemer známok bol 1,37.

Prvá otázka bola zameraná na záujem študentov o jednotlivé humanitné odbory. Každý študent mohol uviesť najmenej tri odbory. Zo 715 študentov históriu uviedlo 452 (63,21 %), filozofiu 219 (30,6 %), psychológiu 130 (18,18 %), sociológiu 70 (9,79 %), politológiu 52 (7,27 %). Pri hlbšej analýze história výraznejšie dominuje u študentov, ktorí navštevujú humanitné fakulty. Medzi prvými tromi odbormi ju uviedlo z 361 študentov 267 (73,96 %). Zaujímavé je, že z celkovej vzorky 715 študentov v percentuálnom vyjadrení väčší záujem o históriu prejavili študentky (o 5 %). U študentov spoločenskovedného smeru dominuje história u mužov (77,06 % oproti 72,60 % u žien). Študenti prírodovedného smeru prejavili tiež najväčší záujem o históriu, ale jej dominancia je podstatne nižšia (u žien 54,70 % a u mužov 50 %). V porovnaní s mužmi vzťah poslucháčok k predmetom humanitného zamerania je ďaleko výraznejší (psychológia – 23,5 %, filozofia – 23 %).

Ktorý z humanitných odborov Vás najviac zaujal?

Predmet	Všetci respondenti					
	Počet	%	M	%	Ž	%
História	452	63,21	176	60,06	276	65,40
Filozofia	219	30,60	89	30,37	130	30,80
Psychológia	130	18,18	38	12,96	92	21,80
Náuka o spoločnosti	99	13,84	35	11,94	64	15,16
Sociológia	70	9,79	31	10,58	39	9,24
Politológia	52	7,27	23	7,84	29	6,87

Vysvetlivky: M – muži, Ž – ženy

Predmet	Spoločenskovedný smer					
	Počet	%	M	%	Ž	%
História	267	73,96	84	77,06	183	72,60
Filozofia	131	36,28	49	44,95	91	36,11
Psychológia	66	18,28	24	22,01	52	20,63
Náuka o spoločnosti	48	13,29	19	17,43	32	12,69
Sociológia	28	7,75	21	19,26	18	7,14
Politológia	26	7,20	9	8,25	12	4,76

Predmet	Prírodovedný smer					
	Počet	%	M	%	Ž	%
História	185	52,25	92	50,00	93	54,70
Filozofia	88	24,85	40	21,73	39	22,94
Psychológia	64	18,07	14	7,56	40	23,52
Náuka o spoločnosti	51	14,40	16	8,64	32	18,82
Sociológia	42	11,86	10	5,90	21	12,35
Politológia	26	7,34	14	7,56	17	10,00

Keďže pri utváraní historického vedomia hrá dôležitú úlohu škola a v nej predovšetkým učiteľ dejepisu, dotazovali sme sa na vzťah k bývalým učiteľom, ich vplyv na utváranie historického vedomia. Podľa odpovedí 44,75 % študentov upútal ich bývalý učiteľ dejepisu na strednej škole, 43,21 % študentov bolo učiteľom dejepisu na strednej škole upútaných iba občas a len 10,62 % študentov učiteľ dejepisu vôbec nezaujal. 1,39 % študentov sa nevyjadrilo. Vzťah mužov i žien k učiteľovi dejepisu je takmer zhodný. Hlbší vzťah vyjadrili študenti spoločenskovedného smeru (51,24 % študentov upútal učiteľ dejepisu oproti 38,13 % študentov prírodovedného smeru štúdia).

Upútal Vás výklad učiteľa dejepisu na strednej škole?

Odpovede	Všetci respondenti					
	Počet	%	M	%	Ž	%
Áno	320	44,75	128	43,68	192	45,49
Nie	76	10,62	32	10,92	55	10,42
Čiastočne	309	43,21	132	45,05	177	41,94

Odpovede	Spoločenskovedný smer					
	Počet	%	M	%	Ž	%
Áno	185	51,24	55	50,45	130	51,88
Nie	35	9,69	9	8,25	26	10,31
Čiastočne	135	37,39	46	42,20	89	35,31

Odpovede	Prírodovedný smer					
	Počet	%	M	%	Ž	%
Áno	135	38,13	73	39,67	62	36,47
Nie	41	11,58	23	12,50	18	10,58
Čiastočne	174	49,15	86	46,73	88	51,76

Tretou otázkou dotazníka bol hlbšie skúmaný vzťah študentov k samotnej histórii, a to cez vzťah k určitému historickému obdobiu, historickej udalosti či osobnosti zo svetových a slovenských dejín. Vyjadrenie študentov určitým spôsobom naznačuje, ktoré historické udalosti môžu hrať úlohu v ich historickom vedomí. Vo všetkých ukazovateľoch dosiahli najvyššie percento záujmu najnovšie dejiny (53,86 %), takmer zhodný záujem bol u študentov spoločenskovedných smerov (54,84 %) ako aj prírodovedných (52,25 %). Väčší záujem o najnovšie dejiny vyjadrili muži (61,43 %) ako ženy (48,10 %). Záujem o starovek vyjadrilo 25,59 % študentov. Väčší záujem o toto obdobie bol zo strany študentov spoločenskovedného smeru (28,25 % oproti 22,31 % študentov prírodovedného). O stredovek vyjadrilo záujem

23,77 % študentov, (23,54 % zo spoločenskovedného smeru a 24,01 % študentov z prírodovedného) a o novovek 16,50 % študentov (19,66 % študentov z prírodovedného smeru a 13,27 % študentov prírodovedného). Najmenší záujem vyjadrili zhodne študenti obidvoch smerov štúdia, tak muži ako ženy o obdobie praveku (4,19 %).

Ktoré obdobie, udalosť z histórie a osobnosť Vás najviac zaujíma?

Historické obdobie	Všetci respondenti					
	Počet	%	M	%	Ž	%
Pravek	30	4,19	12	4,09	18	4,26
Starovek	181	25,17	63	21,50	118	27,96
Stredovek	170	23,77	57	19,45	113	26,77
Novovek	118	16,50	27	9,21	91	21,56
Najnovšie dejiny (20.st)	383	53,56	180	61,63	203	48,10

Historické obdobie	Spoločenskovedný smer					
	Počet	%	M	%	Ž	%
Pravek	14	3,84	4	3,66	10	3,96
Starovek	102	28,25	30	27,52	72	28,57
Stredovek	85	23,54	21	19,26	64	25,39
Novovek	71	19,66	12	11,00	59	23,41
Najnovšie dejiny (20. st)	198	54,84	71	65,13	127	50,39

Historické obdobie	Prírodovedný smer					
	Počet	%	M	%	Ž	%
Pravek	16	4,51	8	4,34	8	4,70
Starovek	79	22,31	33	17,93	46	27,05
Stredovek	85	24,01	36	19,56	49	28,82
Novovek	47	13,27	15	8,15	32	18,82
Najnovšie dejiny (20. st)	185	52,25	109	59,23	76	44,70

Čo sa týka najnovších dejín, najväčší záujem vykazujú udalosti z obdobia prvej polovice 20. storočia, najmä o prvú a druhú svetovú vojnu. O druhú svetovú vojnu vyjadrilo záujem 172 študentov (24,05 %), o prvú svetovú vojnu 50 študentov (6,99 %). Predpokladáme, že ich záujem vychádza aj z toho, že tieto udalosti prežili, prípadne sa ich osobne zúčastnili mnohí najbližší príbuzní študentov a sú akousi rodinnou rodovou tradíciou (najmä v II. svetovej vojne).

Z ďalších udalostí svetových a národných dejín poslucháči prejavili záujem o Veľkú francúzsku revolúciu (23 študentov), studenú vojnu (22 študentov), humanizmus a renesanciu (21 študentov), Slovenský štát (17 študentov), štúrovské obdobie (12 študentov), Veľkú Moravu (10 študentov), zámorské objavy (7 študentov) atď. Z odpovedí ďalej vyplýva, že poslucháči preferujú politické dejiny. Okrem vyjadreného záujmu o obdobie humanizmu a renesancie a o zámorské objavy je záujem iného druhu vyjadrený veľmi rozptýlene u jednotlivcov (Baroko v umení – 4, priemyselná revolúcia – 3, obdobie romantizmu – 3, islamská kultúra – 2, kultúrna misia Konštantína a Metoda – 2 atď).

Vyjadrenie záujmu študentov o historickú udalosť.

Udalosť (svetové + nár. dejiny)	Počet	%	Muži	%	Ženy	%
II. svetová vojna	172	24,05	84	28,66	88	20,85
I. svetová vojna	50	6,99	17	5,80	33	7,81
Veľká francúzska revolúcia	23	3,21	5	1,70	18	4,26
Studená vojna	22	3,07	18	6,14	4	0,94
Humanizmus a renesancia	21	2,93	7	2,38	16	3,79
Slovenský štát	17	2,37	10	3,41	7	1,65
Štúrovci	12	1,67	4	1,36	8	1,89
Veľká Morava	10	1,39	2	0,68	8	1,89
Zámorské objavy	7	0,97	3	1,02	4	0,94
SNP	6	0,83	4	1,36	2	0,47
Občianska vojna v USA	6	0,83	–	–	6	1,42
Príchod Slovanov	5	0,69	1	0,39	4	0,94
Vznik ČSR	5	0,69	2	0,68	3	0,71
Keltské obdobie	4	0,55	2	0,68	2	0,47
Husitské hnutie	4	0,55	1	0,34	3	0,71
Krížové výpravy	3	0,41	1	0,34	2	0,47
Anglická buržoázna revolúcia	3	0,41	–	–	3	0,71
Priemyselná revolúcia	3	0,41	2	0,68	1	0,23

Z 93 voľne vybraných a uvádzaných osobností len 18 bolo z národných dejín (19,35 %) a 75 zo svetových dejín (80,64 %). Aj v tomto kontexte prevládajú osobnosti z najnovších dejín (počet voľby 77) a novoveku (72); zo staroveku – 37 a stredoveku – 27. V záujme o osobnosti poslucháči sa prezentovali tými z najnovších dejín (41 oproti 36 u žien) a ženy z dejín novoveku (48 oproti 24 u mužov). Mimoriadny záujem vyjadrili študenti (tak muži ako aj ženy) o osobnosti s diktátorskými vlastnosťami, ako napr. Hitler (13 mužov, 17 žien), Napoleon (9 mužov, 17 žien), Stalin (8 mužov, 4 ženy), Caesar (7 mužov, 2 ženy), Lenin (3 muži, 1 žena).

Vyjadrenie vzťahu študentov k osobnostiam zo svetových a národných dejín.
Spoločenskovedný + prírodovedný smer štúdia.

Osobnosti zo svetových dejín:

Osobnosť	Počet	Muži	Ženy
Hitler	30	13	17
Napoleon	26	9	17
M. Terézia	17	3	14
Stalin	12	8	4
M. Gándhí	10	4	6
Caesar	9	7	2
Eudovít XIV.	8	–	8
Lenin	4	3	1
Ježiš Kristus	4	1	3
Michelangelo	4	1	3
M. Luther King	4	1	3
A. Lincoln	4	3	1
Budha	3	1	2
Platon	3	1	2
P. Veľký	3	2	1
J. F. Kennedy	3	2	1
A. Macedónsky	2	2	–
Kleopatra	2	–	2
Aristoteles	2	1	1
Sokrates	2	1	1
Prorok Mohamed	2	–	2
M. Luther	2	2	–
K. Kolumbus	2	2	–
Gorbačov	2	1	1

Z osobností zo slovenských národných dejín jednoznačne dominuje záujem o osobnosti z najnovších dejín. Jedná sa o J. Tisa (15), M. R. Štefánika (12) a A. Dubčeka (8). Menší záujem prejavili študenti o Eudovíta Štúra (15, z toho ženy 12).

Osobnosti z národných dejín:

Osobnosť	Počet	Muži	Ženy
J. Tiso	15	9	6
E. Štúr	15	2	13
M. R. Štefánik	12	9	3
A. Dubček	8	2	6
Jánošík	4	2	2
T. G. Masaryk	3	1	2
A. Hlinka	2	–	2

Aj voľbou osobností potvrdili poslucháči najväčší záujem o tie z politických dejín; záujem o osobnosti z dejín filozofie (Platon, Sokrates, Aristoteles...), umenia (Michelangelo), vedy a techniky (K. Kolumbus, G. Galilei, D. J. Mendelejev, M. Bel, J. D. Matejovie...), kultúry (Dante, Petrarca), náboženstva (Ježiš Kristus, M. Luther, F. Melanchton, J. Hus, M. Luther King...) je skôr výnimočný.

Medzi osobnosťami uviedli mnoho takých, o ktorých sa v dejepise neučia. Boli to osobnosti z najnovšej politiky (domácej i zahraničnej – napr. Clinton, Milošević, Mandela, Mečiar, Fico...), charizmatické osobnosti (Ján Pavol II., Matka Tereza, M. Ghándí, Dalajláma...), osobnosti z modelingu (Sklenaříková) ai, čo svedčí o veľkom vplyve masovokomunikačných prostriedkov.

Určité vplyvy na historické vedomie možno vyvodzovať z čítania historickej literatúry (odbornej, populárnej, umeleckej...). 393 študentov (54,96%) uviedlo, že prečítali aspoň jednu publikáciu s historickou tematikou (uviedli spolu 296 titulov; niektoré publikácie čítali viacerí študenti). Väčšej obľube sa teší populárna historická literatúra zo svetových, ako aj národných dejín. Zriedkavosťou boli tituly z vedeckej literatúry. Záujem študentov o historickú literatúru korešponduje s už vyjadreným ich záujmom o jednotlivé dejinné obdobia.

Zo 180 konkrétne identifikovateľných titulov historickej literatúry 64 bolo z dejín 20. storočia, 63 z dejín staroveku, 40 z dejín stredoveku, 7 z dejín novoveku a 1 z dejín praveku. Najčastejšie boli uvádzané práce Zamarovského (31).

Čítanie historickej literatúry:

Prečítané publikácie	Všetci respondenti						Spoločenskovedný smer						Prírodovedný smer					
	Spolu	%	M	%	Ž	%	Spolu	%	M	%	Ž	%	Spolu	%	M	%	Ž	%
Počet	393	54,96	167	56,99	227	53,79	255	70,63	91	83,48	165	65,47	138	38,98	76	41,30	62	36,47

Poznámka: Percento je počítané z celkového počtu študentov. To znamená napr., že z celkového počtu študentov 715 54,96 % (393) prečítalo aspoň jednu historickú publikáciu.

Otázka č. 5 znela: Ktoré udalosti podľa Vášho názoru rozhodujúcim spôsobom ovplyvnili vývoj v Európe a u nás v stredoveku, v novoveku, v 19. a 20. storočí? Podľa vyjadrenia študentov to bolo pôsobenie katolíckej cirkvi (v spojení s inkvizíciou), kresťanstvo a križiacke výpravy (111 študentov – 15,52 %). Medzi ďalšie významné udalosti zaradili vynájdenie kníhtlače, sťahovanie národov, 100 ročnú vojnu, husitské hnutie, morové epidémie, humanizmus a renesanciu. Z národných dejín: príchod Konštantína a Metoda, Veľkú Moravu (5,17 %), príchod Maďarov, vznik Uhorska (2,51 %), Tatársky vpád, katastrofu pri Moháči, nemeckú kolonizáciu. Z európskeho novoveku za najdôležitejšie udalosti považovali objavenie Ameriky (12,16 %), priemyselnú revolúciu (9,51 %), vedecký pokrok a technické vynálezy (6,85 %), revolúcie (7,41 %), Napoleonské vojny (3,35 %), reformáciu (2,93 %), osvietenstvo (1,95 %). Z národných dejín: Turecké vpády (3,35 %), reformy Márie Terézie a Jozefa II. (0,83 %), v malom množstve ďalej uviedli Rakúsko-Uhorsko (5), osvietenstvo (4) atď. (viď tabuľky). Najväčšie množstvo udalostí uviedli študenti pre obdobie 19. a 20. storočia. Medzi nimi dominantné postavenie má I. a II. svetová vojna. Keďže osobitne nešpecifikovali jej zaradenie (v európskom či národnom kontexte), zaradili sme tieto udalosti v tabuľkách do európskych udalostí. Za veľmi dôležité – prelomové udalosti pokladajú obidve svetové vojny (394 študentov – 55,10 %). Z európskych udalostí na ďalších miestach uviedli vedecko-technický pokrok (6,01 %), studenú vojnu (4,89 %), pád komunizmu (4,89 %), komunizmus (3,63 %), hospodársku krízu (2,37 %), rozvoj priemyslu (1,39 %) atď. Z národných dejín (okrem I. a II. svetovej vojny) to boli tieto udalosti: rozpad Rakúsko-Uhorska a vznik ČSR (3,49 %), nežná revolúcia (3,49 %), vznik SR (2,37 %), Slovenské národné obrodenie (4,59 %), Slovenský štát (1,25 %), SNP (1,11 %). Na túto otázku vôbec neodpovedalo 84 študentov (11,74 %), z toho 39 mužov (13,31 %) a 45 žien (10,66 %).

Ktoré udalosti podľa Vášho názoru rozhodujúcim spôsobom ovplyvnili vývoj v Európe v stredoveku, v novoveku, v 19. a 20. storočí?

Spoločenskovedný + prírodovedný smer štúdia.

Stredovek:

Udalosť	Spolu	Muži	Ženy
Pôsobenie kat. cirkvi, inkvizícia	59	21	38
Križové výpravy	30	10	20
Kresťanstvo	19	3	16
Vynájdenie kníhtlače	15	6	9
Sťahovanie národov	14	7	7
Storočná vojna	8	4	4
Morové epidémie	6	3	3
Husitské hnutie	6	3	3
Humanizmus a renesancia	6	3	3
Nájazdy Hunov	5	2	3
Náboženské vojny	3	3	0
Vznik národných štátov	2	1	1

Novovek:

Udalosť	Spolu	Muži	Ženy
Zám. objavy, objav. Ameriky	89	30	59
Priemyselná revolúcia	68	23	45
Tech. vynálezy, ved. pokrok	44	16	28
Buržoázne revolúcie	53	18	35
Napoleonské vojny	24	11	13
Reformácia	21	6	15
30 ročná vojna	14	2	12
Osvietenstvo	4	0	4
Rozvoj manufaktúr	2	1	1

19.–20. storočie:

Udalosť	Spolu	Muži	Ženy
I. a II. svetová vojna	394	155	239
Ved.-tech. revolúcia	43	12	31
Studená vojna	35	21	14
Pád komunizmu	35	18	17
Komunizmus	26	9	17
Hospodárska kríza	17	5	12
Rozvoj priemyslu	10	4	6
Fašizmus	5	1	4
VOSR	5	3	2
Lokálne vojny	4	2	2
Dekolonizácia	4	0	4
Atómové bomby	3	0	3
Nár. a rasové otázky	3	1	2
Nové filozof. smery	3	0	3
Kolonializmus	3	1	2

Ktoré udalosti podľa Vášho názoru rozhodujúcim spôsobom ovplyvnili vývoj u nás v stredoveku, novoveku, v 19. a 20. storočí?

Stredovek:

Udalosť	Spolu	Muži	Ženy
Príchod Konštantína a Metoda	25	11	14
Veľká Morava	12	5	7
Príchod Maďarov	8	8	0
Tatársky vpád	7	4	3
Vznik Uhorska	6	4	2
Moháčska katastrofa	5	3	2
Vpád Avarov	4	2	2
Zánik Veľkej Moravy	4	3	1
Nem. kolonizácia	3	2	1
Samova ríša	2	0	2
Vznik Rak.-Uhorska	2	0	2

Novovek:

Udalosť	Spolu	Muži	Ženy
Turecké vpády	24	16	8
Ref. Márie Terézie a Jozefa II.	6	1	5
Rakúsko-Uhorsko	5	3	2
Osvietenstvo	4	1	3
Zrušenie nevoľníctva	3	1	2
Habsburgovci	3	2	1
Stavovské povstania	2	1	1

19.–20. storočie:

Udalosť	Spolu	Muži	Ženy
Nezná revolúcia	25	9	16
Vznik SR	17	9	8
Slovenské nár. obrozenie	15	6	9
Vznik ČSR	14	11	3
Rozpad Rak.-Uhorska	11	3	8
Uzáknenie spis. slovenčiny	10	4	6
Rok 1968	10	6	4
Vznik Slovenského štátu	9	6	3
Štúrovci	8	5	3
SNP	8	2	6
Voľby 1998	4	3	1
Maďarizácia	2	0	2
Rak.-uhorské vyrovnanie	2	1	1

Otázka č. 6 mala zistiť, ktoré udalosti slovenských dejín sa svetlým spôsobom zapísali do historického vedomia nášho národa. Na 1. mieste uviedli uzáknenie spisovnej slovenčiny (22,09 %). Veľmi pozitívne hodnotia aj udalosti úzko súvisiace s týmto aktom: štúrovci (17,76 %), národné obrozenie (11,18 %), revolučné roky 1848/49 (7,69 %). Na druhom mieste uviedli SNP (21,67 %). Medzi ďalšie významné udalosti uviedli vznik ČSR (13,28 %), vznik SR (17,48%), Veľkú Moravu (11,74%), príchod Konštantína a Metoda (9,51 %), november 1989 (11,46 %), Slovenský štát (7,27 %), rok 1968 (3,49 %) atď. Na otázku nezodpovedalo vôbec 61 študentov (8,53%), z toho 32 mužov (10,92 %) a 29 žien (6,87 %). (Tabuľka na str. 129)

3.1 Zhrnutie poznatkov získaných zo štatistickej analýzy

Z vyjadreného záujmu študentov o jednotlivé humanitné odbory možno vyvodit' záver, že prioritné postavenie určili tým odborom, ktoré rozhodujúcim spôsobom ovplyvňujú historické vedomie (história, filozofia). Ešte výraznejšie v ich prospech sú vyjadrenia študentov, ktorí navštevujú fakulty humanitného smeru štúdia. Na ďalších miestach uviedli psychológiu, sociológiu, náuku o spoločnosti a politológiu, teda odbory, ktoré majú do určitej miery historický charakter, čo má z hľadiska utvárania historického vedomia veľký význam. Percentuálne vyjadrenie záujmu (ako to potvrdzujú ďalšie analýzy) nie je ale potvrdením kvality historických vedomostí a úrovne historického vedomia.

Z analýzy dotazníka vyplýva, že história sa dostáva do vedomia našej študujúcej mládeže cez vyučovanie dejepisu na školách, ale aj inými kanálmi. Za ne môžeme považovať masovokomunikačné prostriedky (najmä televíziu), rodinu, rôzne spoločenské organizácie, profesijné skupiny atď. Veľa závisí od toho, ako dokáže učiteľ dejepisu svojou osobnosťou motivovať študentov a vzbudiť u nich záujem o históriu. Zo skúmanej vzorky študentov ani nie celú polovicu upútal výklad učiteľa dejepisu na strednej škole. Aby bolo poznávanie histórie pre študentov užitočné, aby rozvíjalo ich poznávací schopnosti, ich osobnosť, ich vzťah k životu a spoločnosti, na to je potrebné vytvoriť priestor na vyučovacej hodine. Uplatňovať dialogické metódy a postupy, ktoré umožňujú študentovi vyjadriť aj svoj vlastný názor, mať „svoj uhol pohľadu“, metódy samostatnej práce s nastoľovaním problémov s cieľom nielen poznať, ale i pochopiť a porozumieť historickému vývoju a samostatným riešením zadaných úloh dosiahnutú úroveň dokázať. Naše skúsenosti získané počas praxe našich študentov na stredných školách potvrdzujú určitú súvislosť v horeuvedených konštatovaniach, i keď ich nemáme exaktne doložené. Neskúmali sme podrobnejšie príčiny vzťahu študentov k učiteľovi dejepisu.

Najväčší záujem vyjadrili študenti o najnovšie dejiny, predtým neoblíbené, prepolitizované a skresľované. Je tu snaha dopátrať sa k historickej pravde. Majú k tomu dostatok odbornej historickej literatúry, môžu konfrontovať, porovnávať, z viacerých uhlov pohľadu poznávať a hodnotiť udalosti. Zaujímavé je, že ich záujem sa sústredil na prvú polovicu 20. storočia, najmä na II. svetovú vojnu, menej na obdobie studenej vojny, či obdobie po roku 1989. Vedomie študentov je otvorené skôr politickým dejinám (najmä k vojnovým konfliktom), menej k udalostiam či osobnostiam z oblasti kultúry (humanizmus a renesancia – 2,93 %, Michelangelo na 10. mieste medzi osobnosťami), vedy a i.

Nevýrazný je záujem o národné dejiny. Vyjadrili to tak v záujme o udalosti, ako aj osobnosti (zo 715 študentov medzi výrazné osobnosti našich národných dejín M. R. Štefánika zaradilo len 12 študentov – 1,67 %!). Z toho vyplýva, že národným dejinám sa nevenuje dostatočná pozornosť. Absentuje výber učiva (nosné témy – v čom je prínos našich národných dejín do európskej civilizácie), aj kvalita ich podávania.

Nedostatočný je záujem študentov o historickú literatúru, aj jej skladba. Prevalu má populárna historická literatúra. Naši študenti málo čítajú. Takmer polovica neprečítala ani

Ktoré obdobia či udalosti slovenských dejín sa svetlým spôsobom zapísali do historického vedomia nášho národa?

Udalosť	Spolu	Muži	Ženy
Uzáknenie spis. slovenčiny	158	54	104
SNP	155	64	91
Štúrovci	127	44	83
Vznik SR (1993)	125	56	69
Vznik ČSR	95	35	60
Veľká Morava	84	33	51
November 1989	82	33	49
Nár. obrodenie	80	21	59
Príchod Konštantína a Metoda	68	28	40
Rev. roky 1848/49	55	21	34
Slovenský štát	52	30	22
Rok 1968	25	16	9
Založenie MS	24	10	14
Voľby 1998	18	13	5
Účasť Slovákov v I. a II. sv. v	16	7	9
Memorandum Slov. národa	9	2	7
Juraj Jánošík	9	5	4
Slovenské osobnosti	9	4	5
Koniec II. svetovej vojny	7	2	5
Bernolákovci	7	2	5
Vláda M. Terézie a Jozefa II.	6	–	6
Samova ríša	5	3	2
Ústava SR	5	1	4
Založenie slov. gymnázií	5	–	5
Prvá ČSR	3	1	2
Žiadosti slov. národa	3	–	3
Matúš Čák Trenčiansky	3	1	2
Prínos kresťanstva	3	2	1
Academia Istropolitana	3	–	3
Rok 1948	3	2	1
Let do kozmu	2	1	1
Osvietenstvo	2	–	2
Obdobie rak.-Uhorska	2	1	1
Martinská deklarácia	2	–	2
ČSFR	2	1	1

jednu historickú publikáciu (45,03 %!). Pritom táto literatúra podstatne ovplyvňuje záujem, názory a postoje študentov (aj občianske a politické postoje). Príčinu treba hľadať v metodike práce, ktorá sa na strednej škole vôbec nelíši od základnej školy. Málo sa pracuje s literatúrou. Ako píše prof. Alberty (1992, s. 148) „dejejis by sa mal rozhodne vrátiť aj na I. stupeň ZŠ (do vlastivedy, ďalej do čítaniek, do prvouky, ako obrázky z dejín, medailóny historických osobností a pamätných dní), do 4. roč. gymnázií (rozhodne aspoň v gymnáziách humanitného typu), mal by zostať na všetkých stredných odborných školách a učilištiach.“

Z udalostí, ktoré rozhodujúcim spôsobom ovplyvnili vývoj v Európe a u nás v stredoveku, v novoveku, v 19. a 20. storočí výrazne dominujú tie posledné. Vo všetkých obdobiach v hierarchii nevynechali určujúce udalosti, žiaľ, uviedlo ich pomerne málo študentov (k európskemu stredoveku sa vyjadrilo 173 študentov, k národnému 71 študentov, k európskemu novoveku 313 študentov, k národnému 47 študentov, 590 študentov sa vyjadrilo k európskym dejinám 19. a 20. storočia a 135 študentov k národným dejinám tohto obdobia). Podľa nás nie dosť zvyrazňujú význam historických udalostí. Vyplýva to napr. z určenia udalostí, ktoré rozhodujúcim spôsobom ovplyvnili vývoj v Európe v stredoveku. Medzi nosné udalosti zaradili inkvizíciu a križové výpravy. Prečo treťoradé udalosti vybrali ako rozhodujúce? Je to svojejské hodnotenie. Ak naozaj považujú tieto udalosti za nosné, to potvrdzuje, že výučba dejepisu nemá vydelimitované nosné faktory, určujúce udalosti, prerastajú vo vedomí náhodne povyberané veci.

91,47 % študentov uviedlo udalosti, ktoré sa podľa nich svetlým spôsobom zapísali do historického vedomia nášho národa. Neabsentujú nosné udalosti, skôr počet vyjadrení k niektorým.

4. Záver

Generácia testovaných študentov navštevovala v roku 1989 4. ročník základnej školy, to znamená, že dejepis na základnej a strednej škole sa učili už v období transformácie našej spoločnosti (i keď ešte 1–3 roky podľa starých učebníc, prípadne podľa učebných textov). Badateľný je ústup od marxistického poňatia vyučovania dejepisu. Sonda potvrdila, že marxistická teória dejín je tejto generácii neznáma. študenti nepoznajú ani základy robotníckeho hnutia. vo vyjadreniach študentov sa vôbec neobjavili historické tradície ako VOSR, február 1948, sedliacke povstania, rob. hnutie, triedne boje slovenského ľudu, medzinárodné robotnícke hnutie atď.

Výskum bol realizovaný u špeciálnej skupiny stredoškolskej mládeže (už popísanej), jeho výsledky nemožno zovšeobecniť na celú stredoškolskú populáciu. Keď si uvedomíme, že išlo u skupinu, ktorá tvorí intelektuálnu elitu tejto populácie, výsledky sondy nie sú povzbudzujúce. Umožňujú zamyslieť sa nad úrovňou vyučovania dejepisu na našich školách.

Výsledky výskumu potvrdili aj naše zistenia, získané na školách v rámci pedagogickej praxe študentov. Výrazne absentujú tie zložky hodnotového systému, ktoré vo veľkej miere formujú historické vedomie (nieť priestoru pre rozvoj zručností a schopností získaných vlastným pričinením). V odpovedi na prvú otázku až 63,21 % študentov vyjadrilo záujem o históriu. Pri hlbšej analýze všetkých otázok, najmä pri vyhodnotení otázok zameraných na pochopenie histórie, príčinných vzťahov a súvislostí (viac ako 40 % študentov sa k nim nevyjadrilo) si môžeme položiť otázku, či sondovaná mládež má naozaj taký záujem o históriu. Sonda nám potvrdila, že súčasný vyučovací proces nerešpektuje v potrebnej miere individuálne predpoklady, schopnosti, záujmy a potreby žiakov. Dejepis sa javí odtrhnutý od života. Pokles úrovne faktických vedomostí spôsobuje, že sa nedosahuje primeraná schopnosť historického myslenia, klesá všeobecný kultúrny rozhľad. Treba brať na vedomie aj tú skutočnosť, ako seriózne študenti pristupovali k vyplňaniu dotazníka. Či uvážene a zodpovedne, alebo ľahkovážne (s tým

treba počítať). Myslíme si, že moment prekvapenia nie je na zahodenie. Píšu to, čo je živé vo vedomí. to bolo aj cieľom zistenia tejto sondy.

V závere chceme zdôrazniť, že išlo len o sondu do historického vedomia študujúcej mládeže. Chýba spätná väzba. Žiadalo by sa so študentmi hlbšie porozprávať, zopakovať sondu, vyhodnotiť a porovnať výsledky, ktoré by sa takto javili vierohodnejšie. Výsledky analýzy evokujú potrebu pokračovať vo výskume. Zisťovať zdroje, z ktorých sa čerpajú informácie, mieru ich vplyvu na historické vedomie, skúmať historické mýty-stereotypy a ich prekonávanie.

Pramene a literatúra

- ALBERTY, Július. 1992. *Didaktika dejepisu*. 1. vyd. Banská Bystrica: FHV UMB, 1992. 153 s. ISBN 80-85162-38-5
- BENEŠ, Zdeněk. 1995. *Historický text a historická kultura*. Praha: Univerzita Karlova, 1995. 171 s.
- ČAPEK, Vratislav. 1998. Příspěvek ke zkoumání historického vědomí studující mládeže. In: *Acta historica neosoliensia*. Ročenka katedry historie FHV UMB, roč. I., 1998, s. 121–135.
- ČAPEK, Vratislav. 1997. Koncepcie dejepisu ve školách Evropské unie. In: *Ako moderne vyučovať dejepis*. Zborník z celoslovenskej pracovnej konferencie o vyučovaní dejepisu 11.–12. 9. 1996. Banská Bystrica: Metodické centrum, 1997, s. 12–31.
- ČAPEK, Vratislav. et al. 1985. *Didaktika dejepisu I*. 1. vyd. Praha: SPN, 1985. 272 s.
- GRÁCOVÁ, Blažena. 1997. *Obraz Čechů, Poláků a jejich minulosti u studující mládeže*. Ostrava: Ostravská univerzita, FF – katedra historie, 1997. 385 s.
- KRATOCHVÍL, Viliam. 1997. Ako moderne vyučovať dejepis. In: *Ako moderne vyučovať dejepis*. Zborník z celoslovenskej pracovnej konferencie o vyučovaní dejepisu 11.–12. 9. 1996. Banská Bystrica: Metodické centrum, 1997, s. 41–46.
- OTČENÁŠ, Michal. 1996. podiel histórie na vlasteneckej výchove. In: *Výchova k národnej hrdosti a slovenskej štátnosti*. Zborník príspevkov z celoštátneho sympózia 12.–13. 12. 1995 v Prešove. Bratislava: Slovakia plus, 1996. s. 89–91.
- PELLENS, Karl. 1978. *Didaktik der Geschichte*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1978. 520 s.
- PEŠKOVÁ, Jaroslava. 1998. *Role vědomí v dějinách*. Praha NLN, s.ro., 1998. 173 s.
- SUCHOŇSKI, Adam. 1998. Dzieje Słowacji i Słowaków w polskich podręcznikach do nauczania historii. In: *Acta historica neosoliensia*. Ročenka katedry historie FHV UMB, roč. I., 1998, s. 84–90.
- SUCHOŇSKI, Adam. 1995. Konferencja w Jalcje w europejskich podręcznikach nauczania historii. In: *Wiadomości Historyczne*, 213, 1995, č. 4, s. 206–213.
- ZWETTLER, Otto. 1992. Za obnovu vyučování dejepisu. In: *Historický obzor*, 1992, roč. 3, č. 1, s. 28–29.

Summary

THE LOOK INTO HISTORICAL CONSCIOUSNESS OF YOUNG STUDENTS

The work presents the results of a survey, which focused on several aspects of historical awareness among the secondary school graduates who had taken their school-leaving exam „Maturita“. The survey's participants were all first-year university students at either Matej Bel University in Banská Bystrica or Technical University in Zvolen. The actual research among the students was carried out through a questionnaire. The results of the questionnaire were presented in tables, analysed, interpreted and compared with the results of a similar survey in the Czech Republic. At the same time, suggestions were made for possible solutions.

The received results suggest that the young people surveyed are interested in humanity subjects. In particular, they take interest in history and philosophy. However, although they have a good general knowledge of historical periods, they are unable to process the acquired information in a more abstract way. Within the system of values they acquire, they particularly lack the ability to develop a sense of historical awareness. The survey has also shown that the current educational process does not pay enough attention to students' individual needs and interests which results in the low level of historical awareness.

Given the fact that the group surveyed is considered to be part of the population's intellectual elite, the received results are not very encouraging. Although it is difficult to generalise, they seem to have pointed out an important problem: There is a need to change the existing methodological approach to history teaching.

PRÍSPEVKY A MATERIÁLY ZAHRANIČNÝCH AUTOROV

ANTIFAŠISTICKÝ ODBOJ V MAKEDONII

Novica Veljanovski

Ústav pre národné dejiny, Skopje

Před druhou světovou válkou Makedonie neexistovala jako samostatný stát a makedonský národ nebyl jako svébytný uznáván. Etnické území Makedonie bylo bukurešťskou mírovou smlouvou z roku 1913 rozděleno na tři části, z nichž největší získalo Řecko a další dvě Srbsko a Bulharsko. Během druhé světové války probíhal ve všech třech částech antifašistický boj, ačkoliv se jednotlivé části znovu dostaly do různých států. Z toho vyplývala i různost politických cílů antifašistického boje v těchto částech. Antifašistický boj ve vardarské části Makedonie skončil vítězně. Výsledkem tohoto boje bylo první zasedání Antifašistického výboru pro národní osvobození Makedonie (*Antifašističko sobranie na Narodnoto osloboduvanje na Makedonija* – ASNOM) 2. srpna 1944, kde byl vyhlášen vznik makedonského státu.¹ Stát tehdy vytvořený v rámci jugoslávské federace se v roce 1991 stal suverénním a nezávislým, s vlastní státní správou a s ústavou zajišťující občanská práva.²

Makedonie, která se nachází v centrální zóně území Balkánu, byla vždy objektem expanze jiných, především sousedních států. To se opakovalo i v roce 1941, kdy byla Makedonie okupována Německem, Bulharskem a Itálií. V západní části Makedonie byla civilní správou pověřena Albánie, zatímco vojenská správa zůstala v rukou Itálie.

Ihned po dokončení okupace Makedonie 18. dubna 1941 byl zahájen odboj, který se postupně rozšiřoval a přerůstal v antifašistické hnutí.

Antifašistický odboj v Makedonii se nerozvíjel izolovaně od antifašistického boje Jugoslávie pod vedením Komunistické strany Jugoslávie v čele s Josipem Brozem-Titem. Tento odboj byl nicméně nacionálně autonomní. V Makedonii existoval Štáb makedonské osvobozené armády a formování orgánů i jednotek bylo v jeho pravomoci. Zformován byl v roce 1942. Hlavní štáb Národněosvobozené armády (NOV) a Partyzánských oddílů Makedonie (POM) byl v prvních letech války hlavním nositelem organizovaného boje.

Již v roce 1941 hlavní štáb a stranické orgány zorganizovaly první partyzánské jednotky. Jako první vznikl 22. srpna 1941 partyzánský oddíl ve Skopji, a po něm 11. října téhož roku

partyzánské oddíly v Prilepu a Kumanovu. Tyto oddíly provedly několik bojových akcí. Neměly velký vojenský úspěch, avšak jejich význam je v tom, že právě nimi začal ozbrojený boj makedonského lidu. V roce 1942 stoupl počet oddílů na devět, a v roce 1943 se zformovaly i vyšší jednotky makedonského vojska. V roce 1943 rovněž vznikla první svobodná území, na kterých mohlo osvobozené hnutí ustavit svou moc.

Pro Makedonii je charakteristické, že antifašistický boj byl současně i národně-osvobozenou válkou. Kromě za osvobození od fašismu byl boj veden i za vytvoření makedonského národního státu. Již na samém počátku povstání byla v dokumentech vydávaných samotným osvobozeným hnutím, nebo jeho jménem Komunistickou stranou Makedonie proklamována myšlenka boje makedonského lidu za národní a sociální svobodu. To mělo velký význam pro motivaci účastníků odboje a pro nábor nových bojovníků do antifašistického hnutí.

Ve druhé polovině roku 1943 došlo v rámci antifašistického osvobozeného hnutí k několika důležitým událostem, které měly velký vliv pro jeho další vývoj. V první polovině října 1943 vydal Hlavní štáb NOV a POM programový dokument hnutí nazvaný Manifest Hlavního štábu.³ V tomto dokumentu bylo poprvé deklarováno, že kromě osvobození od fašistické okupace bojuje makedonský národ i za vytvoření vlastního národního státu. Dokument zároveň otevřel i otázku sjednocení makedonského národa všech třech částí Makedonie. I když to nebylo takto jasně vyjádřeno, explicitně byl obsah dokumentu zřejmý.

O něco později, v listopadu 1943, byl zformován iniciativní výbor pro svolání ASNOM. Během práce na přípravě svolání ASNOMu se iniciativní výbor vlastně přetvořil v nejvyšší orgán civilní moci. V tomto smyslu spolupracoval s hlavním štábem, který řídil i nadále vojenské záležitosti. 29. listopadu 1943 se uskutečnilo druhé zasedání Antifašistického výboru pro národní osvobození Jugoslávie (AVNOJ). Makedonští zástupci se zasedání nezúčastnili, avšak i tak rozhodnutí zřídít jugoslávskou federaci, jejímž členem by byl i makedonský stát, uspokojovalo zájmy makedonského národa více, než kterýkoliv jiný z národů Jugoslávie.⁴

Současně s ozbrojeným protifašistickým bojem, který koncem roku 1943 a počátkem roku 1944 přerostl ve všelidové povstání, probíhala i intenzivní příprava na svolání antifašistického shromáždění, na kterém by bylo vyhlášeno utvoření makedonského státu. Příprava antifašistického shromáždění ještě více motivovala účastníky osvobozené války, protože přibližovala na dohled vytvoření dlouho očekávaného národního státu.

V roce 1944 se uskutečnilo několik známých bojových akcí, jako únorový pochod či jarní ofenzíva, při kterých makedonská vojska vybojovala významná vítězství nad ozbrojenými silami okupantů. V důsledku těchto bitev vzniklo v prostoru severovýchodní vardarské Makedonie rozsáhlé svobodné území s centrem v klášteře Svatého Prochora Pščinského. Na toto svobodné území se sjeli delegáti ASNOMu zvolení během antifašistické osvobozené války.

2. srpna 1944 byly na zasedání ASNOMu přijaty ústavní dokumenty, kterými byl vyhlášen makedonský stát.

První zasedání ASNOMu přijalo devět dokumentů.⁵ Z hlediska svého obsahu má většina z nich státotvorný resp. ústavně-právní a politicko-deklarativní charakter. Rozhodnutím ustavit nejvyšší státní orgány byl potvrzen charakter nového makedonského státu. Bylo přijato i usnesení o makedonském jazyku a státním svátku 2. srpna. Další část dokumentů vyzývala makedonský lid k pokračování v boji proti fašismu.⁶

³ Zbornik dokumenta ASNOM, dok. 11, s. 29–35.

⁴ Stvaranje nove Jugoslavije 1941–1945, Beograd 1981, s. 225–233.

⁵ Stvaranje nove Jugoslavije 1941–1945, Beograd 1981, dok. 40–48, s. 154–166.

⁶ Stvaranje nove Jugoslavije 1941–1945, Beograd 1981, dok. 53–57, s. 172–206.

¹ Zbornik dokumenta ACNOM, Arhiv na Makedonija, Skopje 1984, t[om] (díl) I., kn[iga] (svazek) I, dok. 40, s. 154–157.

² 8. září 1991 bylo v Republice Makedonii provedeno referendum o samostatnosti a nezávislosti, ve kterém velká většina makedonského lidu odpověděla na tyto otázky kladně.

Díky účasti v antifašistickém boji makedonský lid získal svou národní svobodu a vytvořil si vlastní stát. Svou účastí přispěl i k celkovému vítězství nad fašismem. Koncem války měla Makedonie k dispozici stotisícovou armádu při celkovém počtu o něco více než jeden milion obyvatel. Makedonský lid napsal nejkrásnější stránku svých dějin. Makedonie byla v polovině listopadu 1944 konečně osvobozena.⁷ Později, na počátku roku 1945, se jednotky makedonské armády zapojily do bojů za konečné osvobození Jugoslávie.

Summary

ANTIFASCIST RESISTANCE IN MACEDONIA

Before the World War II Macedonia did not exist as an independent state and the Macedonian nation has not been recognized. Since the Treaty of Bucharest (1913) Macedonia has been divided among Greece, Serbia and Bulgaria. After the defeat of Yugoslavia in 1941 Macedonia was divided again. For this reason the antifascist movement was different in various parts of Macedonia. The final goal of the antifascist movement in Macedonia was not only the liberation but also the establishment of the Macedonian nation-state. In the Vardar Macedonia, which was in 1941 divided between Bulgaria and Albania, dominated by Italy, this struggle was successful. On 2nd August 1944 in the monastery of St. Prochor Pščinski the Antifascist Assembly for the National Liberation of Macedonia (ASNOM) proclaimed the Macedonian state within the framework of Yugoslavia. This Macedonian state in 1991 proclaimed the full independence.

(Z makedonštiny přeložil Jan Rychlík)

⁷ 19. listopadu 1944 bylo osvobozeno poslední město – Tetovo, kde byla ustavena nová moc.

PŘEV RAT 9. ZÁŘÍ 1944 V BULHARSKU

Mariana Stamova

Ústav pre balkanistiku Bulharskej akadémie vied, Sofia

Za druhé světové války bylo Bulharsko v orbitě trojstranného paktu (Německo, Itálie, Japonsko). Byly přerušeny diplomatické styky s mnoha zeměmi. Na konci války závisel osud Bulharska zcela na vývoji na frontách a na dohodách mezi vítěznými velmocemi. V létě 1944 bulharská vláda, která se dostala do těžké situace, zahájila rozhovory se západními státy, které však nevedly k pozitivnímu výsledku. 5. září 1944 SSSR vyhlásil Bulharsku válku a země se ocitla před novou národní katastrofou. Otevřela se cesta ke vstupu sovětských vojsk a k upevnění sovětského vlivu v zemi. Koaliční váda Konstantina Muravieva, složená ze zástupců demokratické, zemědělské a národní strany se pokusila vyhlášením války Německu 6. září odvrátit osudový historický převrat, avšak bez úspěchu. K neúspěchů poslední buržoazní vlády v Bulharsku nepochybně přispěla velkou měrou dohoda mezi Velkou Británií, USA a SSSR, kterou byla Sovětskému svazu ponechána plná volnost jednání v této části Balkánu. Tato skutečnost se ukázala jako očividná o něco později v důsledku rozhovorů mezi velmocemi v Jaltě na konci druhé světové války. V souvislosti s nimi byla prosovětským silám sdruženým ve Vlastenecké frontě dána historická šance na plný politický úspěch. Proto není náhodné, že k převzetí politické moci dochází v noci z 8. na 9. září, kdy sovětská armáda již vstoupila na území Bulharska. V ranních hodinách 9. září 1944 již země měla novou vládu v čele s Kimonem Georgievem. V Bulharsku byl proveden vojensko-politický převrat. Ozbrojenými silami je svržena buržoazně-demokratická vláda Muravieva a k moci se dostává levicová politická koalice známá pod zkratkou VF (Vlastenecká fronta). Jejimi členy se stávají Bulharská dělnická strana,¹ Bulharský lidový zemědělský svaz „Alexandr Stambolijski“, Politický kruh „Zveno“, Bulharská dělnická sociálnědemokratická strana a skupina nezávislých intelektuálů. „Rozhodující pomoc“ při změně politických sil sehrála sovětská armáda. Nelze ovšem ignorovat i další dva faktory, které vedly k radikální změně ve společensko-politickém systému Bulharska. Jedním z nich je účast bulharské armády. Větší část jejího vedení si byla dobře vědoma naprosté bezperspektivnosti odporu proti invazi sovětské armády do Bulharska, stejně jako si uvědomovala, že obrana bulharských národních zájmů vyžaduje hledat ochranu na mezinárodní scéně právě u Moskvy. Druhým hlavním faktorem převratu 9. září byl předchozí ozbrojený odboj proti vládě Bulharska. Bez ohledu na různé názory v bulharské historiografii ohledně počtu účastníků tohoto odboje nelze nezakalkulovat jeho účast při aktivním převzetí moci v celé zemi. Těžko lze ovšem souhlasit s tezí o „masovém lidovém povstání“ nebo „všelidové socialistické revoluci“ v Bulharsku a to z několika důvodů. Již v programu Vlastenecké fronty z roku 1942 se říká, že se nepočítá se socialistickým rozvojem země, ale s obnovou platnosti ústavy, občanských práv a svobod. V této době právě především myšlenky sociální spravedlnosti a celospolečenské obnovy nacházely široký ohlas. Existovaly i naděje, že s pomocí Sovětského svazu lze odvrátit další katastrofu těžce zkušenoého bulharského národa. První dva roky po 9. září 1944 také nedochází ke změně státní formy – země zůstává monarchií. Na druhé straně politický systém sice vychází z pluralitního systému více stran,

¹ Tehdejší oficiální název komunistické strany v Bulharsku [pozn. překladatele].

avšak při potlačování politické opozice. Ve vládnoucí koalici Vlastenecké fronty začíná hrát stále větší úlohu komunistická strana. To jen urychluje krizi ve Vlastenecké frontě. Jasná polarizace sil uvnitř i mimo VF nastoupila v závěrečné fázi války proti Německu. Odklon se od původního programu, zřejmý z programového prohlášení VF ze 17. září 1944, obcházení Trnovské ústavy², zásahy do vnitrostranického života koaličních stran, přisvojování si základních mocenských pák Bulharskou dělnickou stranou (komunistů) (BDS)(k), to vše muselo nutně vést ke konfliktu s partnery ve VF. Současně s tím rozdmýchávání politického boje v souvislosti s prvními parlamentními volbami konanými po převratu 9. září do 26. Všeobecného národního shromáždění³ vytvořilo napjatou situaci v rozvoji pluralitního systému více stran a obnově parlamentního zřízení v Bulharsku. Volbami 18. listopadu 1945, ve kterých 88,14 % voličů hlasovalo za Vlasteneckou frontu, byl obnoven parlamentní systém a zároveň „legalizovány“ změny uskutečněné po 9. září. Od této chvíle se hlavní pozornost komunistické strany soustředila na „rozdrcení“ opozice. jednání mezi vládnoucími a opozičními stranami počátkem roku 1946 o vstupu představitelů opozice do nové vlády Vlastenecké fronty skončila pro opozici bez úspěchu. V důsledku toho byla proti opozici zahájena ostrá kampaň – jsou jí zastavovány noviny, proti vedoucím činitelům opozice jsou vedeny politické procesy. Během léta 1946 10. plenární zasedání ÚV BDS (k) vytyčilo pro komunistickou stranu dva hlavní úkoly – lidové referendum o státní formě a přípravu voleb do Velkého národního shromáždění.⁴ Kolem těchto dvou událostí se v létě a na podzim 1946 koncentroval politický boj. Všechny politické strany – vládnoucí i opoziční – dobře pochopily, že referendem o státní formě a volbami do Velkého národního shromáždění se bude rozhodovat o otázce budoucího politického zřízení Bulharska. 8. září 1946 se 95,63 %⁵ voličů při volební účasti 91,63 % vyslovilo pro to, aby se Bulharsko stalo lidovou republikou. Tímto aktem přestala v Bulharsku existovat monarchie. Příprava voleb do Velkého národního shromáždění probíhala za ostrého boje mezi Vlasteneckou frontou a opozicí. Opozice otevřeně prohlašovala, že ještě neexistují podmínky pro provedení svobodných voleb v Bulharsku. Přesto se volby staly skutečností a 27. října 1946 pro VF hlasovalo 70,10 % a pro opoziční strany 21,30 %.⁶ Výsledky těchto voleb potvrdily vedoucí úlohu komunistické strany a otevřely cestu k sovětskému modelu vývoje. Většina, kterou získali komunisté ve Velkém národním shromáždění (53,16 %), jim umožnila přijmout 20. června 1947 ústavu, založenou na „socialistických“ principech. Otevřela se tak cesta k frontálnímu útoku proti opozici – prostřednictvím tisku, soudních procesů i disputací ve Velkém národním shromáždění. Výsledkem bylo prosazení zákona o zákaze opozičních stran.

Na závěr je možno shrnout, že politický život v Bulharsku v letech 1946–1947 ukazuje, že především v těchto letech se upevňuje monopol komunistické strany na moci. Ten vede

k likvidaci opozice v zemi, k stlačení koaličních stran do bezvýznamnosti a k přeměně parlamentu v pouhou dekoraci státně-politického systému Bulharska. Likvidací posledních pozůstatků „vlastenecko-frontovské lidové demokracie“ je upevněn totalitní politický systém v zemi. Tomuto systému napomohl i tříletý pobyt sovětských vojsk v zemi (1944–1947), kterým bylo Bulharsku odepřeno právo svobodné volby politického modelu a budoucího rozvoje.

Summary

THE COUP D'ETAT OF 9th SEPTEMBER 1944 IN BULGARIA

The military take over of 9 September 1944 in Bulgaria established the rule of the coalition government of the Patriotic Front. Communist party played an important role in this government. The coup as well as the fact that Bulgaria was defeated in the World War II and in the first years there were even the Soviet troops on her territory up to 1947 opened the way for the totalitarian Communist rule in this country.

(Z bulharštiny přeložil Jan Rychlík)

² Trnovská ústava – první ústava moderního bulharského státu. Byla přijata v roce 1879 ve Velkém Trnovu, historickém hlavním městě středověkého bulharského státu [pozn. překladatele].

³ Všeobecné („obyčejné“) národní shromáždění (bulharsky: *Obiknoveno narodno sabranije* – ONS) je voleno na řádné volební období. Může přijímat běžné (obyčejné) zákony [pozn. překladatele].

⁴ Velké národní shromáždění (bulharsky *Veliko narodno sabranije* – VNS) je v bulharské ústavní praxi mimořádný parlament zvolený za účelem přijetí ústavy nebo její revize. Podle Trnovské ústavy volilo rovněž panovníka či regentskou radu, pokud se uprázdnil trůn nebo byl následník nezletilý. Po dobu svého zasedání funguje VNS současně i jako obyčejné národní shromáždění. Velké národní shromáždění má dvojnásobný počet poslanců, než Všeobecné národní shromáždění [poznámka překladatele].

⁵ Encyklopedie Bulharska (*Encyklopedija na Balgarija*), 5. díl, Sofia, 1986, s. 751 uvádí, že se pro lidovou republiku vyslovilo 92,72 % a pro monarchii 4,37 %, ostatní hlasy byly neplatné [pozn. překladatele].

⁶ Podle publikace *Istorija na Balgarija*, Sofia: Izdatelstvo Otvoreno obščestvo, 1996, s. 423, získala VF asi 70 % a opozice asi 29 % [pozn. překladatel].

KARPATSKO-DUKLIANSKA OPERÁCIA ČERVENEJ ARMÁDY A SLOVENSKÉ NÁRODNÉ POVSTANIE

Stanislav Majewski, Varšava

Kým prejdem k jadrú vecí, mal by som poinformovať čitateľov, že nie som ani historik, ani vojenský teoretik. Moje povolanie je spisovateľ a novinár, čo je občas spojené aj s najnovšou históriou. V každom prípade sa však snažím smerovať k pravde, pretože taký je imperatív tohto povolania, ak má novinár správny vzťah k svojej profesii. Nakoľko celé dejiny ľudstva, a najmä dejiny vojen potvrdzujú, že prvou obeťou každej vojny je pravda, nezostáva mi nič iné, ako snažiť sa túto pravdu aspoň čiastočne zachrániť.

Dovolím si poznamenať, že viacerí z nás, ktorí tuňa reprezentujeme generáciu aktívneho boja – myslím tuňa nielen na boj so zbraňou v rukách, ale aj na ideologický, politický a na ten najviac bezpátosový boj o pretrvanie – boli sme nielen účastníkmi týchto početných a neobyčajných udalostí, ale sme boli zároveň usilovnými pozorovateľmi a teda aj svedkami vznikajúcej najnovšej histórie.

Naše osobné osudy boli rovnako dramatické a komplikované, tak isto ako celé toto práve sa končiacie storočie. Udalosti, ktoré sa odohrávali okolo nás, boli neodvolateľne spojené s našimi pocitmi a citmi, s našimi menšími alebo väčšími nádejami, avšak nechýbali ani sklamaná a ilúzie, aké nás v tomto búrlivom storočí museli sprevádzať, nechýbali taktiež zúfalé pochybnosti a zrútenia sa, ktoré sa pre mnohých často končili tragicky.

Ešte dnes nie je možné logicky dať do poriadku túto bohatú rôznorodosť udalostí. Pre tých, ktorí prídu po nás, bude to ešte ťažšie, pretože – podľa príslovia – čím ďalej do hĺbky lesa, tým viac stromov a väčšia tma. Treba sa teda už dnes spoľahnúť na vlastnú pamäť a vlastné hodnotenie, ale aj na odvahu nastoľovania otázok, kým ešte žije to málo svedkov udalostí, ktoré nás trápia a je potrebné rátať s odvážnymi odpoveďami.

Je možné už povedať, že 20. storočie je za nami. Storočie búrlivé a pri celom svojom civilizačnom rozbehu aj barbarské a ukrutné, poznačené krvou ako žiadne iné storočie v dejinách ľudstva. Ak pre tento prípad využijem názov Theatre Panique – surrealistického divadla ukrutnosti, ktorý programovo vyvolával strach, šok, pobúrenie a slzy – asi to nebude prehnané. Bolo to storočie, v ktorom sa človek ocitol úplne na dne. V tomto čase totiž ako v Európe, tak aj na iných kontinentoch, zo dňa na deň padali dávno existujúce impéria, cisárstva a kráľovstvá, diktatúry a tyranstvá, odohrali sa dve veľké svetové vojny a nespočetné menšie vojny, revolúcie a povstania, prvýkrát v dejinách explodovali atómové, vodíkové a nakoniec grafitové bomby a všetko to prepletené napalmom, plynom, biologickými zbraňami. Spolu zahynulo viac ako 200 mil. ľudí. Moderným spôsobom sa organizovali aj tábory smrti: koncentračné tábory a lágre, v ktorých metodicky, hromadne vraždili ženy, mužov a deti. Toto ináč trvá dodnes. „Ľudia ľuďom pripravujú tento osud“ – ako povedal poľský básnik.

Odchádzajúce storočie bolo súčasne aj obdobím neobyčajného rozvoja materiálneho bohatstva, rozvoja vedy a techniky: lietadlá, dobývanie kozmu, jadrové elektrárne, televízia, komputerizácia, internet – hoci možno nie v takom miere, ako sa očakávalo.

19. storočie bolo pre obyčajného človeka z tohto hľadiska priaznivejšie a žičlivejšie, výhodnejšie: auto, film, telefón, Roentgenove lúče – na čom sa podieľala moja rodáčka Maria Sklodowska-Curie – elektrická žiarovka, palivový motor, mikrofilm, gramofón, telegraf bez drôtu, písací stroj, veľkonákladové noviny – explózia médií síce približujúcich svet, ale stále ešte nepribližujúcich ľudí.

Na pozadí predchádzajúceho storočia terajšie 20. storočie nadobúda priam neľudské črty – ako keby slúžilo zlu.

Keďže za týmto všetkým stojí človek, malo by nás to privádzať k hlbokému zamysleniu, rozmyšľaniu o tom, aká bola prejedaná cesta a kam je potrebné smerovať.

Ospravedlňujem sa za toto pridlhé vymenovávanie, pretože nie je mojím zámerom prezentovať nejakú kroniku udalostí. Smerujem k presne vyznačenej téme.

Každý z nás tu prítomných je „vtiahnutý“ do tohto storočia celým svojím životom. Ak ide o mňa – vojaka Podzemného Poľska, člena podzemnej Armii Krajowej a následne účastníka partizánskych bojov a Slovenského národného povstania v radoch 1. Slovenskej brigády gen. M. R. Štefánika, nakoniec frontového vojaka Červenej armády, trikrát raneného vojnového invalida – stal som sa od istého času hľadačom odpovede o. i. na dve otázky, ktoré ma už dávno trápia:

Prečo Červená armáda nebola schopná prekročiť Karpaty cez Duklianske sedlo a neprišla včas s pomocou obkľúčenému Slovenskému národnému povstaniu?

Aká by bola vzniknutá slovenská štátnosť, keby sa povstanie v roku 1944 skončilo úspechom?

Ak nájdeme odpovede na druhú otázku sa nezdá ťažké, potom s prvou otázkou mám problémy, ktoré by som chcel riešiť s pomocou múdrych historikov, akých je tu dnes určite dostatok.

Vráťme sa teda k prvej otázke.

Karpaty a Tatry sú pre útočiacie vojsko nepochybne ťažko prekonateľnými prekážkami – je to známe už od tatárskeho vpádu a tureckých útokov. Zároveň bolo známe, že každý pokus o to, aby sa táto prekážka prekonala, dokonca aj pre tak vycvičenú v bojoch a moderne vybavenú armádu, ako bola Červená armáda, sa musí uskutočniť za cenu života a krvi útočiacich vojakov. Na Duklianskom sedle zahynuli desiatky tisíc vojakov. Zbytočne. Táto obeť množstva sovietskych a československých vojakov neprinesla nič, ak zoberieme do úvahy stanovený cieľ. Slovenské národné povstanie nemalo šancu, aby sa skončilo víťazstvom, aby prešlo do útoku a ustanovilo vlastný poriadok na rodnej slovenskej zemi.

Prečo sa tak stalo?

Myslím si, že odpoveď na túto otázku je potrebné hľadať výlučne v politickej oblasti. O frontových aktivitách nie vždy rozhodovali velitelia vojenských oddielov, ktorí dostávali rozkazy z politických ústredí. V tomto prípade rozhodla optika Kremľa, presne povedané – Josif Vissarionovič Stalin. A zase tam prebiehali čudné a občas dokonca aj prekvapujúce reakcie, väčšinou hlboko utajované pred verejnosťou.

Mám opodstatnené pochybnosti o skutočnej ochote prísť s vojenskou pomocou obkľúčenému a krvácajúcemu slovenskému povstaniu.

Pred viac ako dvomi tisícročiami slávny kartáginský vodca počas 2. púnskej vojny, keďže nemal lode, aby sa „desantoval“ na územie Rimanov, prešiel zo Španielska zasneženými štípmi Alp na čele svojho vojska so stovkami slonov, ktoré vtedy boli obrovskou zbraňou, čo mu umožnilo víťazstvo nad nepriateľom. Hannibalova taktika spočívala v tom, že sústredil na krídlach kvantitatívne a kvalitatívne prevažujúcu jazdu a následne uskutočnil útok z dvoch strán, úplne obkľúčil nepriateľa a zničil ho. Tento manéver urobil Hannibal bezchybne pod Kannami, čo sa neskôr stalo vzorom pre neskorších teoretikov vojenského umenia (o. i. pre K. Clausewitza a A. Schiffena). Súčasne schopnosť koordinovať spoluprácu zbraní, využitia územia a veľká osobná autorita, vďaka ktorej etnicky rôznorodá Hannibalova armáda tvorila jednotnú silu, zabezpečovala úspech.

Je tu aj druhý príklad: Maginotova línia. Počas 2. svetovej vojny nebola schopná táto línia zabezpečiť obranu Francúzska pred hitlerovskou inváziou, ktorá nasmerovala hlavný útok cez Ardény a obišla mohutné francúzske opevnenie na severo-západe.

Existuje aj tretí príklad: početné partizánske oddiely pod velením sovietskych dôstojníkov, ktoré sa presunuli na územie východného Slovenska rozkazom Hlavného partizánskeho štábu v Kyjeve – namiesto toho, aby bojovali v tyle hitlerovcov, ktorí bránili Duklianske sedlo alebo útočili na prsteň vojsk. obkľučujúcich povstalcov – prebojovali sa na povstalecké územie, Hodnotenie práve tohto postupu uviedol G. Husák vo svojej knihe *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*. Vyberám z nej jednu časť:

„Z východného Slovenska, kde partizánske jednotky prebrali vojakov a dôstojníkov dvoch slovenských divízií a viedli tuhé boje s Nemcami v prvej polovici septembra, nastáva presun týchto partizánskych jednotiek na slobodné povstalecké územie, čím sa zoslabuje partizánsky boj na východe a ešte viac zvyšuje koncentrácia partizánskych jednotiek na povstaleckom území. Tak sa z východu presúva na povstalecké územie veľká brigáda podplukovníka Stepanova-Karasjova, brigáda podplukovníka Šukajeva, v ktorej pôvodne bolo vyše 4000 slovenských vojakov a dôstojníkov na východe, jednotka kapitána Kvitinského, Sadilenka, Longvinenka a iné. Na východe zostáva v podstate len väčšia jednotka Čapajev, niektoré vojenské partizánske jednotky a menšie skupiny. Tento výpočet nie je pravda úplný. Je však skutočnosťou, že začiatkom októbra 1944 bolo asi 70–75 % všetkých partizánov sústredených na oslobodenom povstaleckom území a že počet partizánov operujúcich v tyle Nemcov sa oproti prvej polovici septembra podstatne zmenšil. Ľudsky je tento vývoj pochopiteľný, keď uvažíme ťažkosti a riziko partizánskeho boja v tyle Nemcov i to, že mnohé jednotky sa iba formovali a doplňovali, nemali dostatok bojových skúseností ani veliteľských kádrov. Nemôže to však nič zmeniť na skutočnosti, že veľká sila partizánov nebola využitá v tyle nepriateľa, na čo bola predovšetkým budovaná, a že tým bol oslabený celý národnooslobodzovací zápas. Túto tendenciu sa nepodarilo prebojovať preto, že ani po zriadení Hlavného štábu partizánskeho hnutia neexistovalo na Slovensku jednotné vedenie a velenie partizánskych oddielov, ktoré by touto silou mohlo podľa potrieb povstaleckého boja disponovať. Tento stav sa veľmi nezmenil ani príchodom plukovníka Asmolova (29. septembra 1944), ktorého poslal Ukrajinský štáb partizánskeho hnutia.“¹

Len na okraj dodávam, že celá vyššie uvedená pasáž bola odstránená z poľského vydania knihy G. Husáka, ktorú vydalo vydavateľstvo Książka i Wiedza vo Varšave. Jeho riaditeľom bol vtedy Stanislaw Wroński, poľský účastník partizánskej jednotky pplk. Stiepanova-Karasjova, ktorú nepriaznivo hodnotí G. Husák. Aj to je veľmi výrečné.

Existuje ďalší zdroj, môj osobný rozhovor s genpor. Jurijom Viktorovičom Kardaševským, bývalým vyšším štábnym dôstojníkom armády marš. Grečkom, ktorá útočila na Duklu. Gen. Kardaševský bol účastníkom vedeckej konferencie na tému SNP, ktorá sa uskutočnila pred dvomi rokmi práve v tomto múzeu.

Na moje otázky, prečo Červená armáda nebola schopná prejsť Duklu a mala také veľké straty a prečo nezmenili taktiku, a ani sa nepokúšali obísť Nemcov z dvoch strán útokom od Krakova a Viedne, z Maďarskej nížiny? – počul som odpoveď: „Tak to bolo potrebné. Boli nejaké nejasnosti, týkajúce sa slovenského povstania. Nám prikazovali: nie tarapities! Mohli sme prijať úplne inú taktiku, je to jasné, o tom ale nerozhodovali ľudia ako som bol ja...“ Toto som počul a prekryvalo sa to s mojimi predpokladmi. Generál Jurij Viktorovič ešte žije, býva v Moskve a som s ním v kontakte.

Zhrnieme:

Podľa všetkých znakov a zdrojov myšlienka uskutočniť karpatsko-duklianskú operáciu pochádzala od samého Stalina. Bol to jeden z mnohých „strategických pohybov“, o ktorých

Chruščov vo svojom vystúpení na 20. zjazde KSSZ hovoril ironicky, že „generalissimus plánoval a rozhodoval pozerajúc sa na glóbus“. Je totiž ťažko prijateľné, aby maršal Konev, vynikajúci veliteľ, skúsený stratég a taktik, veliaci 1. Ukrajinskému frontu v ktorého oblasti sa nachádzali Karpaty, začal operáciu – vopred odsúdenú na neúspech – prechodu nedostupných horských hrebeňov. Mal predsa vážne argumenty: ešte sa nezahojili rany, aké ruská armáda utrpela v 1. svetovej vojne, kedy sa jej vojsko v roku 1914 s obrovskými stratami prebýjalo cez Karpaty. V r. 1944 situácia nebola výhodnejšia: hitlerovci mali čas, aby upevnili líniu obrany v ťažko dostupnom horskom teréne, v ktorom neboli užitočné tanky a ťažké zbrane. Konev bol teda nútený, aby vykonal rozkaz Stalina.

Slovenské národné povstanie zapríčinilo, že sa Maďarsko a Rumunsko rozhodli prejsť na stranu víťaznej Červenej armády, aby zachránili vlastné národné záujmy. Práve toto o. i. zapríčinilo, že Červená armáda, majúc spojenca v Rumunsku, takmer bez bojov obsadila Maďarskú nížinu. Sovietske veliteľstvo plánovalo obkľúčiť Slovensko rýchlym prechodom cez poľskú rovinu na severe – (cez Krakov a Ostravu) a cez Maďarskú nížinu na juhu (cez Miškolc do Budapešti a do Viedne). Avšak od tohto plánu sa odstúpilo. Prečo?...

Začal sa krvavý boj o Duklianske sedlo, ktorý zdržal víťazný pochod Červenej armády na Západ v tejto oblasti Európy. Toto hitlerovcom umožnilo aby sa poľahky vysporiadali s obkľúčenými slovenskými povstalcami. V tom istom čase mnohotisícová partizánska armáda – napriek tomu, čo písal Husák – dosť dobre pripravená na boj v tyle nepriateľa, ktorá mala bohaté skúsenosti z ťažkých bojov v Bielorusku a na Ukrajine (kde nepriateľovi spôsobila bolestné straty), náhle dostane rozkaz Hlavného štábu partizánskeho hnutia, aby sa posunula na povstalecké územie. Namiesto toho, aby útočili na Nemcov, ktorí bránili Duklianske sedlo a ohrozili ich z dvoch strán, namiesto toho, aby útočili na nemeckú zásobovaciu cestu a ničili techniku a iné bojové prostriedky, ktoré im boli touto cestou dodávané, ako aj namiesto toho, aby útočili odzadu na hitlerovcov, ktorí ničili obranu povstaleckých línií – nechajú nepriateľa na pokoji a sami sa presúvajú aby sa chránili na povstaleckom území? Bol to ozaj nezvyčajný postup a mám odvahu povedať, že nebol náhodný. Toto muselo významne oslabiť povstalecké boje a urýchliť pád Banskej Bystrice – ako to správne zhodnotil G. Husák.

Pamätám sa, s akou nádejou sme očakávali príchod oddielov Červenej armády a Zboru gen. Svobodu, akú radosť sme prežívali mysliac na prechod k ofenzíve a víťazný pochod ulicami Bratislavy – hlavného mesta krajiny.

Takýto bol – podľa môjho názoru – skutočný cieľ SNP. Toto potvrdzuje aj Laco Novomeský vo svojom publicistickom článku *Pred rokom v Londýne* (1947), kde boli nasledovné slová: „...hlavnou našou úlohou je zdôrazniť voči spojencom predovšetkým základný motív povstania, a to snahu po obnovení republiky a jednoznačne tlmočiť názor Slovákov, že úprava slovensko-českých vzťahov je vnútornou záležitosťou republiky.“

Všeobecné bolo presvedčenie povstalcov, že úspech protihitlerovského povstania Slovákov je otvorenie cesty k nezávislému Slovensku alebo – ak by takáto bola vôľa väčšiny – k rovnoprávnej federácii Slovenska s Čechmi. Čo iné by mohol žiadať národ s Jánošíkovým dedičstvom, ktorý prekonal nepriateľa a striasol zo seba fašistickú dočasnosť, národ, ktorý si zachoval vlastnú víťaznú armádu, má vlastnú demokratickú vládu, územie oslobodené od nepriateľa a za sebou päťročnú skúsenosť a chuť spravovať veci vo vlastnom dome? Český partner by takéto veno nemal.

K uskutočneniu tohto cieľa v r. 1944 bol potrebný jeden krok a práve tento posledný krok vtedy chýbal...

Tajomstvo príčin vtedajšieho stavu vecí poznali dôverne dvaja politici: Generalissimus Stalin a prezident v exile Eduard Beneš. Ten druhý vždy a všade zdôrazňoval, že „...dohodol sa so Stalinom“ a má jeho úplnú dôveru. Sovieti sú mu vďační, že bol prvý, kto v mene emigračných vlád východnej a strednej Európy uzavrel takúto rozsiahlu dohodu so ZSSR, ako

¹ HUSÁK, Gustáv: *Svedectvo o SNP*, s. 353–354.

bola sovietsko-československá dohoda o vzájomnej pomoci z r. 1943. „A nebolo to jednoduché“ – zdôrazňoval Beneš – pretože ho dokonca spojeneckí priatelia od toho odhovárali. Sám Churchill bol proti tomuto a radil mu, aby počkal. „Ja som sa však rozhodol a išiel som do Moskvy“ – zdôrazňoval Beneš.

Stalin mu teda sľúbil, že neprispeje k narušeniu status quo ante 1. Republiky. A slovo dodržal. Preto Beneš mohol neobmedzene pôsobiť so zámerom paralyzovať všetky snahy Slovákov o slobodu. Potvrdzujú to početné dokumenty, no jeden z nich mimoriadne: stanovisko emigračnej vlády voči problémom na oslobodenom území. V tomto dokumente v bode I. je napísané: „Aby bolo jasné, prečo bol vyslaný minister Nemeč ako vládny delegát a generál Viest ako jeho zástupca, čs. vláda zdeľuje: vládny delegát bol vyslaný v dôsledku československo-sovietskej zmluvy, aby prevzal správu oslobodeného územia, len čo mu bude odovzdané sovietskym vojenským velením v zmysle čs. zmluvy.“ *Dovolím si zdôrazniť a upozorniť na záverečnú pasáž citovaného dokumentu: „... aby prevzal správu oslobodeného územia, len čo mu bude odovzdané sovietskym vojenským velením – a nie povstaleckým velením ani nie Slovenskou národou radou.*

Toto stanovisko pobúrilo Slovenskú národnú radu. G. Husák píše o tom vo svojej knihe Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní (str. 427): „Odkiaľ vzali Beneš a jeho ministri právo takto hovoriť s doma bojujúcim ľuďom, právo rozkazovať, prikazovať a nariadovať čo sa na oslobodenom území smie a čo nie?“

Z. Fierlinger vo svojej publikácii Ve službách ČSR II, Praha 1948, na s. 297 **zaznamenal:** „Zahraničná vláda prezradila svojim rozhodnutím úmysel určovať sama ďalší vnútropolitický vývoj v budúcom štáte.“ **Preto Beneš na informáciu o páde Banskej Bystrice reagoval slovami:** „Vedel som, že sa to musí takto skončiť.“ **Skončilo sa to takto, ale nemuselo, keby Kremel' zaujal voči Slovenskému národnému povstaniu iný postoj, ako si prijal prezident Beneš.**

Som si plne vedomý toho, že moje konštatovania môžu pre niektorých znieť ako heréza alebo obyčajné rúhanie. Potvrdzujem však to, čo som povedal a som pripravený niesť morálnu zodpovednosť za spomínanú tézu.

Európa pozná tri udalosti, ktorým by sa mali pozornejšie venovať historici: národnooslobodzovací boj národov Juhoslávie pod vedením Josipa Broz-Tita, Slovenské národné povstanie a Varšavské povstanie. Dve prvé majú črty a zámery spoločné, tretie sa začalo za úplne iných politických predpokladov, pretože malo rozhodne protisovietsky charakter. Ku každej z týchto udalostí Kremel' zaujal osobitné stanovisko. O postojoch voči SNP a o pozadí rozhodnutia Kremľa v tomto prípade som povedal už dosť.

Pozrime sa, ako hral Stalin balkánsku hru. To nám pomôže, aby sme lepšie pochopili politickú hru týkajúcu sa povstaleckého Slovenska. Teraz si Vás dovoľm poprosiť o zvýšenú pozornosť:

Národnooslobodzovací boj národov Juhoslávie počas 2. svetovej vojny prekvapil svet – najmä vtedy, keď Nemci stáli pod bránami Moskvy a 11 tisíc hitlerovcov padlo do partizánskeho zajatia bojovníkov J. B. Tita. Ďalšie vojenské a politické úspechy zapríčinili, že na jeseň 1943 sa začalo s organizovaním štátneho aparátu Juhoslávie. Tito poslal vláde ZSSR telegram a informoval Kremel' v mene obrovskej väčšiny národa, že AVNOJ neuznáva kráľovskú emigračnú vládu ani kráľa v exile preto, že „dva a pol roka i teraz – takto znie obsah telegramu – títo podporujú sluhu okupantov Draža Michajloviča a nesú plnú zodpovednosť za zradu národov Juhoslávie“. V ďalšej časti telegramu informoval, že rozhodnutím protifašistickej rady národného oslobodenia (AVNOJ) kráľ nemá právo na návrat do krajiny, pretože by to znamenalo občiansku vojnu.

Tito a AVNOJ očakávali gratulačný telegram z Moskvy, ktorý by ich povzbudzoval k realizácii tejto iniciatívy. Moskva ale reagovala prekvapujúcim a juhoslovanským bojovníkom poburujúcim textom: „Nemôžete na tejto etape vznášať problém zrušenia monarchie. Nedávajte heslo Republika. Otázka režimu v Juhoslávii ako ho vidíte vy, sa bude riešiť po rozbití taliansko-nemeckej koalície.“ Na zdôraznenie tohto postoja sa Kremel' rozhodol, že zastupiteľský úrad juhoslovanského kráľovstva v Moskve povýši do rangu veľvyslanectva!

Tito reagoval okamžite: „Povýšenie zastupiteľstva juhoslovanskej vlády v Moskve do rangu veľvyslanectva vyvolalo medzi všetkými vlastencami, a najmä v radoch našej armády veľmi zlý dojem – najmä preto, že sa to urobilo v čase, keď zradcovská vláda Juhoslávie zjavne kolaboruje s okupantom a odmeňuje všetkých, ktorí sa ponárajú do krvi národa a proti ktorým dnes bojujeme na život a na smrť – tak isto ako proti okupantom.“

AVNOJ bez ohľadu na názor Moskvy zriadil Výbor národného oslobodenia ako dočasnú vládu, ktorá mala riešiť štátne záležitosti a vedenie ozbrojeného boja naďalej zostalo v rukách Vojenskej rady.

Vladimír Dedijer, bývalý osobný pobočník Josipa Broz-Tita, s ktorým som sa blízko spriatelil pred takmer 50-timi rokmi, mi sprístupnil vlastný „Denník“, v ktorom podrobne priebežne zapisoval každodenné udalosti počas všetkých rokov národnooslobodzovacieho boja. Vďaka tomu som mal možnosť priamo nahliadnuť do materiálov, ktoré sa nemohli ešte dlhé roky zverejniť. Z týchto materiálov vyplýva, že Stalin a jeho vláda udržiavajúca vzťahy s kráľovskou vládou Juhoslávie ani nepomysleli na to, aby uznali národnooslobodzovací boj národov Juhoslávie, ktorý tieto hrdinsky viedli počas celého obdobia okupácie. Dôkazom toho bolo o. i. takéto a nie iné správanie ruských spojencov. Uvediem jeden z príkladov:

Pretransformovanie partizánskych oddielov na národnooslobodzovaciu armádu Juhoslávie si vyžadovalo uniformovanie bojovníkov. V tejto veci sa obrátili so žiadosťou o pomoc na Moskvu a zaslali tam aj príslušné vzory. Išlo o 100-tisíc uniformiem. Ušili ich v ZSSR. Ináč, tieto uniformy mali slúžiť aj pre Juhoslovanskú légiiu vytvorenú v ZSSR, do ktorej vstúpili príslušníci národov Juhoslávie s občianstvom ZSSR ako aj tí, ktorých tam zaviedli vojenské osudy. Ukázalo sa však, že sú to uniformy ... s kráľovskými znakmi ... Začala ostrá diskusia. Džilas protestoval a prehlásil, že to zapríčiní vzburu proti ZSSR v radoch bojovníkov, ktorí prelievajú krv nie pre kráľa. „Až po dôraznom zásahu Veljka Vlahoviča, nášho zástupcu v Moskve priamo u Malenkova – zapísal Vlado Dedijer – kráľovské erby nahradili päťramennou hviezdou.“

Táto epizóda pripomína incident ku ktorému došlo v Londýne počas pobytu delegácie SNR. Niektorí z Benešovej vlády ostro odsúdili, že plukovník Milan Vesel tam prišiel v uniforme dôstojníka slovenskej armády, Laco Novomeský to skomentoval slovami: „V našom boji doma nejde o zmenu uniformiem, ale o budúcnosť Slovenska a slovenského národa!“

Aby sme sa vrátili k juhoslovanským otázkam. Nebyť zásadných postojov Josipa Broz-Tita a ústredného výboru KSJ, Moskva by pravdepodobne aj tam prispela k prinavráteniu status quo ante v Juhoslávii. Avšak víťazné povstanie národov Juhoslávie zmarilo tieto utajované zámery. Slovenské národné povstanie bohužiaľ takéto možnosti nemalo...

Niekoľko rokov po vojne uverejnili dokumenty o rozdelení vplyvu medzi ZSSR a Veľkou Britániou na Balkáne bez toho, aby sa spýtali na názory balkánskych národov a proti ich záujmom. V inej knihe. V. Dedijera (ktorú mi osobne venoval sám autor – pozn. SM) Doplnky k biografii Josipa Broz-Tita si na strane 374 môžeme prečítať:

„Americký minister zahraničných vecí Cordell Hull (ktorý túto funkciu od roku 1932 do konca roku 1944) vo svojich pamätiach vydaných v USA v r. 1947 uvádza, že „britský veľvyslanec Halifax sa 30. 5. 1944 vo Washingtone na MZV USA pýtal, aké stanovisko plánuje prijať americká vláda voči dohodám medzi Britmi a Rusmi, podľa ktorých Rusko by malo

kontrolu nad Rumunskom a V. Británia nad Gréckom. Cordell Hull ďalej tvrdí, že táto dohoda bola uzavretá pri príležitosti pobytu Churchilla a Edena v Moskve v októbri 1944.“

V tej istej publiakácii si ďalej môžeme prečítať (str. 375): „ZSSR a V. Británia sa dohodli, že budú realizovať spoločnú politiku voči Juhoslávii, kde a úspešne rozvíjajú koordinované operácie medzi sovietskym vojskom, juhoslovanským národno-oslobodzovacím vojskom pod vedením maršála Tita a bulharským vojskom – proti hitlerovským barbarským skupinám, ktoré ustupujú z Balkánu.“

Za týmito diplomatickými formuláciami sa skrývali závery o rozdelení politických sfér vplyvu. Moskva toto nikdy nedementovala.

Teraz je jednoduchšie pochopiť, kde pramenil pokus Stalina zabrániť vytvoreniu ľudovej vlády v Juhoslávii, ktorá už patrila – podľa uvedeného dohovoru – do sféry vplyvu V. Británie. Bez súhlasu národov Juhoslávie a proti ich záujmom!

V. Dedijer (tamže, str. 365) uvádza obsah rozhovoru M. Džilasa so Stalinom v Moskve. Vybral som z toho iba kúsok, vzhľadom na slová ktoré si zaslúžia memoriadnu pozornosť:

„Stalin mal záujem o rozvoj nášho boja – rozprával Džilasa. Na moju otázku, či je naša línia správna, Stalin odpovedal: Sami to viete najlepšie a sami to musíte hodnotiť!

Následne hovoril o význame nášho boja a zdôraznil:

Oči celého sveta sú namierené na Vás!

Stalin mal voči nám iba jednu pripomienku:

Na čo Vám je červená hviezda? Strašíte tým Angličanov. Forma nie je dôležitá.

Ale naši bojovníci by bez nej nebojovali, tieto sú symbolom protifašistického boja! – odpovedal som mu.

Stalin mlčal. Iba on vedel o čo ide. Neskôr pri rozhovore s maršalom Titom v septembri 1944 sa Stalin rozhodol povedať priamo:

„... Začal ma presvedčať, že je potrebné povoliť návrat kráľa Petara a zase ho posadiť na trón – spomína Tito. – Mne udrela krv do hlavy, lebo ako mi mohol takéto niečo radiť? Dal som sa dokopy a odpovedal som mu že je to nemožné.(...).

Stalin mlčí, nakoniec krátko prehovorí:

„Nemusíte sa k nemu vracaať naveky. Dočasne, neskôr vo výhodnej situácii mu vrazíte nože do chrbta.“

Toto je spôsob ako chcel Stalin byť „lojálny“ voči jedným aj druhým.

Závery nechám na poslucháčov alebo čitateľov týchto slov.

Zostalo nám ešte Varšavské povstanie. Tento ozbrojený akt poľských vlastencov, ktorí 63 dní hrdinsky bojovali proti barbarským vojakom Hitlera, sa stal nástrojom v rukách ľudí, ktorí sa zabávajú politikou. V tomto prípade bol postoj Stalina jednoznačný – nezáväzali ho žiadne vojenské záväzky voči poľskej emigračnej vláde. S jeho podporou vznikla v Lubline, lojálna voči Moskve. Pokus vytvoriť vládu vo Varšave po víťaznom povstaní bolo potrebné čo možno najrýchlejšie zničiť. Najlepšie sa na to hodili Nemci. Stalin vybavil vec ich rukami. Armáda Rokosovského na jeho rozkaz stála nad Vislou, tak isto ako iná armáda na línii Karpát. Aj tu, aj tam sa rozohrávali tajné politické záujmy – všade za cenu krvi hrdinsky bojujúcich vlastencov, ktorí dúfali že nekrvácajú a nehynú zbytočne.

Moja úloha končí. Zvyšok patrí historikom.

Poznámka redakcie:

Stanislav Majewski, v súčasnosti novinár a spisovateľ z Varšavy, bol členom poľského odbojového hnutia v radoch Armii Krajowej. V rokoch 1944–1945 sa aktívne zúčastnil povstaleckých a partizánskych bojov na Slovensku ako príslušník I. československej partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika a nakoniec bojoval v radoch Červenej armády až do skončenia druhej svetovej vojny. S príspevkom Karpatsko-duklianska operácia Červenej armády a Slovenské národné povstanie vystúpil na medzinárodnej vedeckej konferencii v Banskej Bystrici pri príležitosti 55. výročia SNP.

Résumé

L'opération de l'Armée Rouge à Dukla dans les Carpathes et le Soulèvement national slovaque

L'auteur de cette étude, participant direct de la résistance polonaise et du Soulèvement national slovaque, après avoir comparé le rapport de l'Union Soviétique stalinienne avec l'insurrection de Varsovie, le Soulèvement national slovaque et la lutte antifasciste en Yougoslavie constate, dans les trois cas, l'attitude négative du côté soviétique à ces événements pour acquérir après la guerre de l'autorité sur les pays, du centre et du sud – est de l'Europe.

VOJENSKÁ SLUŽBA KARPATSKÝCH NEMCOV V SLOVENSKEJ ARMÁDE V ROKOCH 1939–1945

Rudolf Melzer, Bensberg, Nemecko

Dodržiavať zákony, platiť dane a slúžiť vojnu, sú základnými povinnosťami každého občana štátu. Počas svojich dejín sa karpatskí Nemci tohto vždy verne pridrižovali. Boli zvyknutí prispôsobovať sa momentálnym mocenským pomerom v domovskej krajine, so svojou 5,4 % menšinou nemali takmer nijaký politický význam a ani sa ho nesnažili získať. Boli spokojní, keď ich vlastné kultúrne a životné potreby boli znesiteľné, a keď ich akceptovali ako rovnoprávných občanov štátu.

Nemci prepustení z armády

„Mnichovská dohoda“¹ z roku 1938 uvoľnila pre mier v Európe nebezpečne napätú situáciu. V dohode bola okrem odstúpenia Sudetov tiež ustanovené, že „sudetskí Nemci“ sa uvoľňujú z radov československej armády. O vojenskej službe karpatských Nemcov na Slovensku (Karpatendeutsche) panovala predbežne nejasnosť. Nemecké vedenie menšiny vyslovilo lojalitu novej autonómnej slovenskej krajinskej vláde. Karpatskí Nemci sa mohli podieľať na naliehavej ochrane hraníc s Maďarskom, jednak v rámci armády, a jednak aj ako príslušníci FS (Freiwiligen Schutzstaffel).² Vyjasnenie vojenskej služby prinieslo až nariadenie z 25. 2. 1939, podľa ktorého Nemci vo zvyšku ČSR neboli povinní slúžiť vojenskú službu.³

Spišský pohraničný pluk (Grenzwacht-Regiment Zips)

Po definitívnom zániku ČSR a vzniku Slovenskej republiky ako samostatného štátu dňa 14. 3. 1939 už vlastne nebolo nijakého podstatného dôvodu vynímať karpatských Nemcov z vojenskej služby v armáde. Ešte pred úpravou tejto záležitosti sa v lete 1939 stala nepokojnou poľská hranica. Pliaci opätovne požadovali od Slovákov územie v Tatrách, ktoré sa dotýkalo aj nemeckých obcí na Spiši. Koncom júla, ešte pred mobilizáciou armády, vyzval vodca menšiny Karmasin so súhlasom slovenského armádneho velenia spišské FS na sebaobranu. Tisícka FS nielen zo Spiša vykonávala na to strážnu službu v blízkosti hraníc, podobne ako ju analogickým spôsobom vykonávala „Hlinková garda“.

Status príslušníkov týchto improvizovaných oddielov nebol jasný, hoci sa im vyplácal služobný žold, rozličné bolo aj uniformovanie a výzbroj týchto jednotiek. Prevládajúcim označením príslušníkov FS bol náramenník s hákovým krížom. Toto označenie sa mimo územia Nemecka všeobecne považovalo za symbol pre „Nemcov“. Počas nasledujúcej krátkej vojny s Poľskom bol tento oddiel podriadený nemeckej vojenskej misii na Slovensku. Ešte počas

poľného ťaženia však bol rozpustený a čiastočne prepustený domov. Jeho väčšia časť sa včlenila do slovenskej armády a vytvorila zárodočnú bunku pre utvorenie „Nemeckého práporu“ („Deutsche Bataillon“) v rámci slovenskej armády.⁴

Národnostné časti armády?

Ako by sa mala v budúcnosti konštituovať vojenská služba karpatských Nemcov, to predbežne nebolo jasné nikomu z troch zúčastnených strán, a to ani slovenskej vláde, ani Nemeckej ríši, ktorá sa pasovala za jediného ochranného pána Slovenska, a nevedeli to ani samotní slovenskí Nemci, ktorých sa to bytostne dotýkalo. Aj keď Karmasin⁵ predniesol slovenskej vláde prianie nemeckej menšiny po samospráve, nikdy nevzniesol otvorenú požiadavku v tomto smere. Vládni predstavitelia, najmä však minister obrany Čatloš, sa vyslovoval odmietavo k otázke nemeckých častí v slovenskej armáde, ku ktorým však na druhej strane jednoznačne smerovala nemecká ochranná moc.

V dlhotrvajúcich rokovaniach týkajúcich sa druhu a sily slovenskej armády sa to dostalo do formulácie návrhu dohody v tom zmysle, že karpatskí Nemci „majú záujem viesť svojich mladých mužov k návykovým a telesným hodnotám mužskej výchovy a výcviku so zbraňou na prospech ľudu a vlasti“. V rámci slovenskej armády sa mali nemeckí regrúti pre tento účel zaradovať do zvláštnych útvarov. Veliaca reč mala byť nemecká, podľa „belgického systému“.⁶ Slováci otáľali s vydaním takéhoto súhlasu a vyslovovali obavy v súvislosti s povolaním dôstojníkov a poddôstojníkov nemeckého pôvodu zo Sudet, bez ktorých však na Slovensku nebolo možné vytvoriť nijaké nemecké jednotky.⁷

V ďalších vyjednávaniach o výstavbe a rozsahu slovenskej armády sa z ríšsko-nemeckej strany požadovalo, aby sa „karpatsko-nemecký element včlenil do štruktúr štátu a do jeho armády v takej forme, ktorá by zodpovedala vzťahu Ríše k Slovenskému štátu“.⁸

Táto zaklínacia formulácia sa nakoniec pojala aj do konečného textu dohody. Pre Slovákov samotných však bola oveľa dôležitejšia existencia rovnocennej armády s armádou maďarskou, a preto pri podpise dohody nemali zásadnejšie výhrady k predpokladanej existencii nemeckých jednotiek v rámci slovenskej armády, hoci táto vynútená konštrukcia pri výstavbe armády sa iste dotkla ich národného sebedomia.

Poľská vojna a nová branná povinnosť

Za „bleskovej vojny“ proti Poľsku sa ešte nedobudovaná slovenská armáda považovala za schopnú plniť bezpečnostné úlohy len vo vlastnej krajine. Dokonca na zabezpečenie letiska v Spišskej Novej Vsi, ktoré si pre seba výlučne rezervovala nemecká Luftwaffe sa samostatne vyčlenila jednotka pod krycím názvom „Abwehr 2“.⁹ Povolanie šiestich ročníkov zálohy do služby v armáde ministrom Čatlošom, ktoré však needsúhlasilo nemecké vojenské

¹ Je to dohoda pomenovaná podľa miesta konania medzi Nemeckom, Veľkou Britániou, Francúzskom a Talianskom, podľa ktorej Československo odstúpilo Nemecku Sudety.

² Vznikla z pôvodnej poriadkovej služby určenej na ochranu politických zhromaždení namierenej proti narušovateľom stranických schôdzi.

³ Zverejnené okrem iných v Grenzböten, Pressburg z 26. 2. 1939.

⁴ Bundesarchiv Koblenz (ďalej BAK), Akte Ost. Dok. 16, Slow. /17, 18 a Bundesarchiv-Militärarchiv Freiburg (ďalej MAF), Akte RH 31-4/5. 4.

⁵ Ing. Franz Karmasin, sudetský Nemec, roku 1935 poslanec Sudetsko-Karpatonemeckej strany sa v októbri podporovaný ríšou vyhlásil za „Volksgruppenführera“, bol štátnym sekretárom, zomrel v roku 1970 v Bavorsku.

⁶ Politický archív Zahraničného úradu (Auswärtige Amt) v Bonne (ďalej PA), Slowakei Rechtsabt. I., II. 18/13.

⁷ MAF, Rw 4/V. 439 ďalej 22. 4. 39.

⁸ MAF, Rw 4/V. 440 zo 17. 6. 39. Pomenovanie Volksdeutscher bolo úradné označenie pre Nemcov žijúcich mimo hraníc Nemeckej ríše (skrátene „Reich“), ktorí nemali jej štátne občianstvo, ale boli zvlášť užitoční pre nemeckvo v juhovýchodnej Európe.

⁹ MAF, RH 31-4/V.2. zo dňa 21. 8. 39 a 24. 8. 39.

velenie, vyvolalo zmätok v hospodárstve krajiny. Minister Čatloš sa okrem toho zvlášť neochotne podriaďoval nemeckému vrchnému veleniu. Za povšimnutie stoja dve správy vrchného vojenského velenia o komunistami inšpirovaných disciplinárnych pokleskoch medzi povolanými zálohami, ktoré vyústili do nepokojov v Ružomberku, vo Zvolene a v Kremnici.¹⁰

Slovenskí Nemci, ktorí od prijatia slovenskej ústavy dňa 21. júla 1939 znovu plne podliehali povinnosti vykonávať prezenčnú vojenskú službu, sa ako príslušníci rôznych útvarov slovenskej armády od 1. septembra zúčastnili poľského vojenského ťaženia, do ktorého boli nasadení hlavne ako pešiaci. Nevôľu medzi nimi vzbudzovala okolnosť, že bez ohľadu na svoje predchádzajúce dosiahnuté hodnosti museli vykonávať radovú vojenskú službu, pretože slovenská strana si vymienila sama menovať do vojenských hodností príslušníkov svojej armády, a to bez ohľadu na dosiahnuté hodnosti pri prepustení z Československej armády vo februári 1939.¹¹ Tento úplne zrejmy nezmysel sa odstránil až po Karmasinovej intervencii.

Vpochodovanie do Poľska, na ktorom sa Slováci zúčastnili viacmenej symbolicky, spôsobilo nárast počtov dobrovoľníkov, medzi ktorými bolo veľa aj slovenských Nemcov. Už štyri dni po začiatku vojny sa prostredníctvom rozhlasu oznámilo, že Ministerstvo obrany plánuje zriadiť v rámci slovenskej armády ako ocenenie zásluh za aktívne nasadenie nemeckej menšiny pri ochrane krajiny a hraníc štátu zo strany FS, samostatný nemecký pluk (deutsches Regiment). Všetci nemeckí branci, ktorí vekovo prichádzali do úvahy na zaradenie do pluku, a ktorých ešte nepovolali na vojnu, sa mali hlásiť u príslušných vojenských zložiek.¹²

Toto vyhlásenie sa vydávalo a propagovalo ako ústretový krok slovenskej strany, hoci figuroval ako ríšsko-nemecká požiadavka na Slovákov, ktorá nemohla byť tak či tak z ich strany odmietnutá. Z hľadiska odporu vytvárať v rámci slovenskej armády samostatné jednotky zo slovenských Nemcov, bol tento moment zo slovenskej strany príznačný, lebo jednotky zložené len zo slovenských Nemcov sa nikdy nevytvorili. Nikdy sa to právne ani nezakotvilo, hoci sa o to veľmi usilovalo vedenie nemeckej menšiny na Slovensku. Nakoniec všetko zostalo len pri tejto internej smernici ministerstva obrany.

Prvá nemecká menšinová jednotka

Veľa povolávacích rozkazov sa sústredilo do Levoče na hornom Spiši, odkiaľ sa povolani karpatskí Nemci zaraďovali do iných útvarov. Po návrate z poľského ťaženia ich sčasti prepustili do zálohy a sčasti prevelili do pešieho pluku s určením na dislokáciu do Kremnice. Tamojšie kasárne sa vtedy ešte len stavali, a preto major Kuna, veliteľ v Levoči, rozhodol o jeho prevelení do Spišskej Novej Vsi. Tam umiestnil časť svojej útvaru v nových kasárňach, kde ešte bolo miesto. Spievajúc, za vlajkoslávy a pozdravovania obyvateľstva na uliciach, napochodovala prvá „volksdeutsche“, teda karpatsko-nemecká armádna jednotka dňa 19. 9. 1939 do svojho predbežného stanoviska.¹³ Až v lete 1940 mohla byť premiestnená do Kremnice.

Ďalšia „volksdeutsche“ jednotka zložená zo slovenských Nemcov mala byť ako delostrelecký oddiel umiestnená v Kežmarku na hornom Spiši. Rovnako aj táto musela byť z ubytovacích dôvodov stacionovaná najskôr v Žiline, a až neskôr prešla na Spiš. Veliteľom tejto jednotky bol stotník Pichl, sudetský Nemec, ktorý sa už predtým zúčastnil vytvárania pešej jednotky.¹⁴ Veliteľmi batérií boli „volksdeutsche“, – boli medzi nimi tak slovenskí ako aj

sudetskí Nemci – pozn. BK – poddôstojníkmi v dôsledku nedostatku vlastných mužov boli zväčša Slováci. Situácia mužstva sa na nejaký čas zlepšila, keď príslušníci slovenských karpatských Nemcov boli z jednotiek slovenskej armády preložení k nemeckému pluku. Jeho kardinálnym problémom však naďalej zostávali po nemecky hovoriaci veliteľia. Napriek počítačným úvahám nebola v hlavnom meste štátu v Bratislave stacionovaná nijaká „volksdeutsche“ jednotka, zostali len obe formácie v Kremnici a v Kežmarku.

Príslušníci nemeckého pluku sa odlišovali tým, že k normálnej zelenej uniforme pribudol náramenník s hákovým krížom. Neskôr bol tento nezvyklý náramenník nahradený malými kovovými emblémami s hákovým krížom po oboch stranách goliera. Zdravilo sa obvyklým vojenským pozdravom – pri nezakrytej hlave – so zdvihnutou rukou, tzv. „nemeckým pozdravom“. Interne sa príslušníci pluku zdravili „Sieg Heil“. Služobná reč bola nemecká, veliaca reč bola jednotne slovenská. Nacvičovali sa tak nemecké ako aj slovenské piesne.

Nedostatočné ubytovanie a zásobovanie

V lete 1940 pokročili práce na výstavbe kasární v Kremnici natoľko, že sa sem mohol presťahovať peší oddiel zo Spišskej Novej Vsi. Táto jednotka sa stala súčasťou 3. pešieho pluku so sídlom vo Zvolene. Veliteľom posádky v Kremnici bol major Domes. Situácia v zásobovaní na Slovensku bola vtedy zlá a spôsobovali ju hlavne nehospodárnosti pri rozdeľovaní potravinových zásob. Začiatkom roka sa objavili prvé sťažnosti na ubytovanie a zásobovanie jednotiek. Dôsledkom toho bol nadpriemerný počet onemocnení z radov vojakov slovenských Nemcov. Od 15. decembra 1939 bola v Kežmarku stacionovaná delostrelecká jednotka v Tököliho hrade a v nedokončených kasárňach. Aj keď tieto objekty dostali primerané hygienické vybavenie, preverovacia komisia súhlasila s preložením jednotky do Žiliny už vo februári 1940.

V Levoči neboli ubytovacie a stravovacie podmienky o nič lepšie, nakoniec tam vypukla týfusová epidémia. Aj táto jednotka sa presťahovala do Žiliny, ale onemocnenia na týfus prepukali aj tu. V snahe pomôcť, začala Nemecká strana (Deutsche Partei)¹⁵ potravinovú balíčkovú pomoc, a Karmasin požiadal o pomoc Čatloša. Tento najskôr schválil túto pomocnú akciu, ale zakrátko dal najavo svoju nevôľu nad straníckym ovplyvňovaním armády. Až v júni 1940 sa epidémia prekonala. Vojenská nemocnica v Ružomberku nahlásila celkovo 120 onemocnení, z ktorých 10 bolo smrteľných.¹⁶

Problém veliacich kádrov

Nedostatok veliacich kádrov ako základný problém vojenských jednotiek slovenských Nemcov sa vypuklo prejavil hlavne vtedy, keď rezervisti z roku 1939 demobilizovali a v armáde zostali len oba aktívne ročníky. Narýchlo zriadená poddôstojnícka škola mala napomôcť zaplniť tie najväčšie medzery. Ale záujem o vojenské povolanie nebol veľký a výsledok sa rovnal takmer nule. Ani opatrenia na využitie bývalých príslušníkov československej armády nemeckého pôvodu nepomohlo odstrániť nedostatok veliacich kádrov.¹⁷ Mentalita karpatského

¹⁰ MAF, Rw 4/V, 441-545 a BAK, R 142/38.

¹¹ Zákon publikovaný v Grenzbote dňa 22. 7. 39. Jeho detailné ustanovenia nasledovali v januári 1940.

¹² BAK, R 142/15, s. 11.

¹³ Grenzbote zo dňa 23. 9. 39.

¹⁴ Pichl údajne vykonal toto preloženie bez vedomia svojich slovenských predstaviteľov.

¹⁵ Nemecká strana (Deutsche Partei) bola jedinou povolenou politickou organizáciou karpatských Nemcov a svoju činnosť vykonávala plne v nacistickom duchu. Ako organizácia národnostnej skupiny („Volksgruppenorganisation“) sa usilovala do nej zahrnúť všetkých Nemcov na Slovensku, nebola to teda strana elity ako to bola NSDAP v Ríši.

¹⁶ BAK, R 142/15, s. 5-7.

¹⁷ MAF, Rw 4/5, 442 a 439.

Nemca totiž nezodpovedala rodenému vojakovi. Nemnohí, ktorí sa k tomu cítili povolani, vyhľadali svoje uplatnenie v ríšsko-nemeckých jednotkách. Nemecký národnostný prápor (deutsche Bataillon) tak zostal bez dostatočných veliacich kádrov.

Nemecké veľvyslanectvo v Bratislave túto neradostnú situáciu poznalo. Je to zrejme aj zo správy zo septembra 1941, týkajúcej sa útvaru v Kremnici: „...Nemecký prápor...zaostáva vo výchove mladých slovenských Nemcov a je nevšimavé nielen k tomu, že takmer všetci nemeckí rezervní dôstojníci a poddôstojníci sú začleňovaní k slovenským jednotkám, čo vlastne ohrozuje jeho existenciu, ale najmä k tomu, že pre výcvik nemá k dispozícii takmer nijakých nemeckých poddôstojníkov. V najbližších dňoch narukuje znovu 600 až 700 mužov nového ročníka, ktorí by mali v priebehu niekoľkých mesiacov absolvovať svoj frontový výcvik. Pritom tento výcvik vykonáva len jeden „volksdeutsche“ aktívny dôstojník.“¹⁸

Aj nemecká vojenská misia pri slovenskej armáde prikročila v rovnakom čase k riešeniu veliacej dilemy. Vo svojej správe vrchnému veleniu Wehrmachtu (OKW) nedostatok nemeckých dôstojníkov označuje ako neriešiteľný. Povolávanie etnických Nemcov z Protektorátu Čiech a Moravy je u slovenskej vlády nežiadúce. Zvlášť obtiažna je otázka poddôstojníkov. „Napriek trvalému vplyvu na nemeckú národnostnú skupinu, ktorá si je vedomá dôležitosťou riešenia tejto otázky, sa vlastne nič nedosiahlo, takže poddôstojnícky zbor v nemeckých útvaroch pozostáva z 80 % zo Slovákov, ktorí z veľkej časti po nemecky ani nerozumejú. Navrhuje sa teda, aby bezmála 80 rodených Nemcov slovenskej štátnej príslušnosti slúžiacich v zbrani SS¹⁹ bolo zaradených do slovenskej armády.“ Ale z plánu nič nebolo. Nikto z oslovených sa nechcel stať „odpadlíkom“, vzdal sa svojho postavenia v zbraniach SS, a v konečnom dôsledku nechcel stratiť nič ani zo svojej finančnej stránky.²⁰

Pre nemectvo nezostalo veľa

Od začiatku roka 1940 začali plukovné velenia, ku ktorým patrili oba nemecké útvary postupne okliešťať ich dovtedajší nemecký status. Používanie nemčiny bolo obmedzované, denný rozkaz sa čítal len v slovenčine, používanie nemeckého jazyka v kanceláriách bolo kritizované ako prekážka pri velení viacjazyčne zložených oddielov.

Teda čisto nemecký vojenský útvar, aký naši otcovia mali na mysli, na Slovensku nikdy nejestvoval. Skutočným dôvodom tohto neúspechu bola podiistým aj obojakosť slovenských vojenských orgánov. Záväzok vytvárania nemeckých branných jednotiek v rámci slovenskej armády, bolo v skutočnosti proti ich vôli. Reálnym pozadím pre konzekventnú výstavbu takých útvarov bol zaiste aj nedostatok nemeckých veliacich kádrov.

Celkovo sa vzťah Slovákov ku všetkým Nemcom, napriek všeobecne opakovaným súhlasným verejným vyhláseniam nevyvíjal dobre, čo malo rôzne, a pritom oveľa hlbšie príčiny.²¹ Pri tomto hodnotení je treba rozlišovať medzi individuálnym okruhom, v ktorom sa domáci ľudia stretávali bez predsudkov, a kde medzi nimi jestvovali aj priateľstvá, ako v obchodnom styku, ďalej v zamestnaní, tiež v armáde a pri vybavovaní agendy občanov na úrovni inštitúcií. Ale na úradoch, v orgánoch, alebo v spolkoch, kde sa už jednalo o národnostné vymedzenie spojené s ochranou alebo s nárokováním si práv – tam sa veľmi rýchlo prejavovalo stanovisko štátotvorného národa: „Toto je môj štát.“

¹⁸ PA, Ges. Press. Kult. 3, Nr. 2-62/1.

¹⁹ Bola to v rámci armády nasadená jednotka, ktorá sa vyčlenila zo všeobecnej SS (Schutz-Staffel). Najskôr to bol elitný dobrovoľnícky zväz, ktorý sa nakoniec stal telesom pre všetkých vojnovypovinných karpatských Nemcov.

²⁰ MAF, Rw 5/5. 446 zo dňa 27. 10. 41.

²¹ Na príčiny sa poukazuje v časopise „Unser Hauerland“, Bensberg, číslo 4/19988, s. 76 a nasl.

Táto situácia sa priebežne premietala aj do vojenskej služby karpatských Nemcov v slovenskej armáde. Práve v armáde sa vytváralo stále viac voľného priestoru pre viacmenej zakryvané protinemecké postoje a propagandu, stojacej na komunistických a všeslovanských základoch.

Výstavba armády, nové povinnosti

Ríšsko-nemecký ochranca urobil veľa, aby spojeneckí Slováci v priznaných hraniciach vybudovali bojaskopnú, hlavne však v „novom duchu“ vedenú a vychovávanú brannú silu pod Karpatami. Napomáhali tomu priebežné školenia dôstojníkov v ríši a vyzbrojovanie armády novými zbraňovými systémami. Túto pomoc Slováci radi využívali vzhľadom na nedôveru, ktorú pociťovali k Maďarom, svojim južným susedom.

Z nemeckého pohľadu bol v armáde nedostatok spoľahlivých dôstojníkov, ktorí by neboli zmýšľali československy. U vojakov vykonávajúcich prezenčnú vojenskú službu sa to neprejavovalo. Od začiatku roka 1940 sa vytvorili možnosti krátenia vojenskej služby zvlášť pre ženatých slovenských karpatských Nemcov. Podnetom pre to bolo dočasné oslobodenie od výkonu vojenskej služby. Podľa ústavného zákona museli títo Nemci doslúžiť neodslúženú vojenskú prezenčnú službu v bývalej československej armáde, napriek tomu, že mnohí z nich už boli ženatí. Títo si však mohli podávať žiadosti na predčasné uvoľnenie z vojenskej služby, čomu sa pochopiteľne vychádzalo v ústrety, lebo štát tým ušetril peniaze na vyplácaní nárokových dávok ich rodinným príslušníkom.

Druhá úľava sa dotýkala učiteľov, a to bez ohľadu na národnostnú príslušnosť. Z ich radov sa zvyčajne a s obľubou menovali čakatelia pre dôstojnícku dráhu. Prejavujúce sa medzery vo výkone učiteľského povolania sa odteraz mali zmieriňovať predčasným uvoľňovaním učiteľov z prezenčnej vojenskej služby. Každý zdravý muž medzi 20–50 rokmi mal vykonávať „Čestnú službu vlasti“ tým, že podľa svojich fyzických schopností bude naporúdzi tak armáde, ako aj brannej alebo pracovnej formácii. Na dvojročnú základnú vojenskú prezenčnú službu nadviazala 1. rezerva spojená s cvičením so zbraňou až do 40. roku života. Neskôr sa vytvorila 2. rezerva až do 50. roku života. Pre neschopných vykonávať službu v oboch týchto spomenutých formáciách sa vytypovali zvláštne úlohy, ktoré sa vykonávali v štátnom záujme. Za určitých okolností sa mohli do armády povolávať aj ženy, ako napr. do sanitárnej služby.

Novou bola aj zákonná úprava o pred a povojenskom výcviku. Táto začala v 17. a končila sa v 50. roku života. Pre Slovákov, Maďarov a Ukrajincov tento výcvik zabezpečovala Hlinková garda.²² Pre slovenských etnických Nemcov bola v tomto smere príslušná FS. Armáda pre cvičiteľov oboch týchto po stranicej linke vedených branných útvarov organizovala zvláštne školenia. Cigáni a Židia boli z tejto „čestnej služby“ vylúčení a boli zadelení do zvláštnych donucovacích formácií (Zwangformationen).²³

Predvojenská pracovná služba

V marci 1942 zaviedla slovenská vláda ako druhý štát v Európe po Nemecku pracovnú povinnosť brancov ešte pred nástupom vojenskej služby. Tá sa začala šiestimi mesiacmi v 18 rokoch pre schopne uznaných mužov a pre dobrovoľníkov už od 17. rokov, ale za podmienky, že po ukončení vojenskej služby odslúžia ešte jeden rok navyše.

²² HG (Hlinková garda) sa vyčlenila z Hlinkovej strany ako elitná stranická organizácia s polovojenským charakterom.

²³ Viac o zákonnej úprave vojenského zákona pozri v Grenzbote v januári a vo februári 40 a v Karpaten-Post Kásmark, 4/1940.

Nemeckí občania štátu mali podobne ako v armáde samostatnú nemeckú pracovnú skupinu (Deutsche Arbeitsdienstgruppe) pod velením svojich nemeckých veliteľov, ktorí priamo podliehali vrchnému veliteľovi slovenskej pracovnej služby. Táto služba mala svojimi výsledkami slúžiť nielen vlastnej etnickej skupine, ale ideálne mala spolupôsobiť aj pri výchove mladých mužov v národno-socialistickom duchu.²⁴

S realizáciou zákona o predvojenskej pracovnej službe sa ale neponáhľalo. Vykonávací predpis pre nemeckú etnickú menšinu na Slovensku bol vydaný v auguste 1942 ako dôverný rozkaz č. 7. Podľa neho sa zriaďovali dva tábory, väčší pri Mysleniciach (Grünau, dnes časť obce Pezinok – pozn. BK.) a menší v Tatranskej Lomnici. Príslušníci pracovných táborov sa označovali náramennou páskou s hákovým krížom, služobná reč bola nemecká, veliaca reč bola dvojjazyčná. Podľa príležitosti sa zdravilo „Na stráž“, alebo „Heil Hitler“²⁵ Výcvik veliteľov a ich zástupcov sa uskutočňoval v Nemecku. Týkalo sa to všetkých slovenských pracovných útvarov.

Podobne ako „Nemecký pluk“ sa však ani táto nemecká formácia nedožila nijakého väčšieho rozkvetu. Aj ona postrádala predovšetkým potrebné angažovanie sa všetkých zúčastnených, lebo pôvodné zámery sa vytrácali aj tým, keď čoraz násťročnejšie bola mládež donucovaná rukovať do zbraní SS. Nakoniec po strate dôvery na vysokej veliacej úrovni pracovnej skupiny v októbri 1943 bola ponechaná skôr symbolická pracovná skupina len v Tatranskej Lomnici, aby nezaničil dosiahnutý zákonný stupeň pre tento úsek samosprávy nemeckej etnickej menšiny.²⁶

Vo vojne so Sovietskym zväzom

Dňa 22. júna 1941 (v publikovanom texte mylne 23. 6. 1941 – pozn. BK.) napadnutím Sovietskeho zväzu urobil Hitler posledný, ale rozhodujúci krok na ceste k porážke nemeckého národa. Slovenský minister obrany, generál Čatloš, krátko predtým oznámil, že Slováci nebudú stáť bokom, pokiaľ sa bude jednať o útok proti bolševizmu.²⁷ Motívy tohto jeho vyhlásenia však spočívali ale úplne niekde inde. Nemohol predsa nechať v tieni zaostať Slovenskú republiku za svojim úhlavným nepriateľom Maďarskom, a z toho vyplývajúcich rizík.

Význam postavenia nemeckého pluku v slovenskej armáde naďalej poklesával. Určitý počet slovenských Nemcov sa pokúsilo vyhnúť vojenskej službe „pri Slovákoch“ tak, že po obdržaní povolávacieho rozkazu ilegálne odišli do Nemecka, aby tam vstúpili do zbraní SS. Nemecký vojenský atašé v Bratislave mal v prvom rade záujem na posilnení nemeckého elementu v slovenskej armáde. Atašé Becker doporučil svojim nadriadeným zložkám, aby sa postarali o to, aby si slovenskí Nemci „plnili svoje povinnosti“ ako slovenskí štátni občania, a vyzval aj Karmasina, aby v tomto smere zverejnil zodpovedajúci apel.²⁸

Dňa 24. júna 1941 vyzval prezident Tiso národ, aby bojoval na nemeckej strane, a Karmasin sa v rozhlasovom prejave obrátil na karpatských Nemcov s požiadavkou, aby bojovali proti nepriateľom sveta: bolševizmu a plutokracii, lebo duch nemeckého vojaka nespočíva v uniforme, ale musí vyvieriť zvnútra každého „pravého nemeckého junáka“. Preto karpatskí Nemci budú so slovenskými kamarátmi v zbrani bojsť spoločne s nemeckými vojakmi na všetkých frontoch.²⁹

²⁴ PA, Inl. (vnútro) II. C. B. 6, Nr. 1.

²⁵ PA, Inl. (vnútro) II. C. B. 6, Nr. 1 a časopis Deutsche Stimmen, Pressburg (Bratislava), zo dňa 13. 9. a 20. 9. 41.

²⁶ Bližšie údaje v BAK, R 142/15, B1. 26 a nasl.

²⁷ Bližšie údaje s údajmi prameňov v časopise Unser Hauerland, 1/1989.

²⁸ PA, Vyslanectvo Bratislava (Ges. Pressburg), Pol. 3, Nr. 7a, b, 311/6-8.

²⁹ D. Stimmen – Nemecké hlasy zo dňa 28. 6. 41.

Čatloš nariadil čiastočnú mobilizáciu. Dve pešie divízie sa vydali vzápätí na pochod východným smerom. K tomu pribudol ešte predvoj zložený zo všetkých vojskových častí pod velením plukovníka Pilfouska, ktorý sa vyhlasoval za sudetského Nemca. Z tohto predvoja sa narychlo vytvorila Rýchla brigáda, aby vôbec jestvovala nejaká jednotka, ktorá by bola schopná vydržať rýchle tempo postupu nemeckého Wehrmachtu. Tieto tri zložky poslané do poľa tvorili armádu, ktorá vnútorne ešte nebola pevná, ktorá ešte mala vždy zastaralú a nedostatočnú výzbroj, a ktorá ešte nemala plne dobudovaný logistický systém. Najhoršie bolo, že armáda nemala presvedčivý vojenský cieľ, ktorý by bol zdôvodnil jej ťaženie proti veľkému slovenskému bratovi na východe.

S týmito vojenskými slovenskými zoskupeniami postupovali aj vojnopovinní karpatskí Nemci do rozhodujúceho boja o budúcnosť Európy, a to jednak v menších „nemeckých“ jednotkách, a jednak roztrúsení v iných zväzoch. Postupovali bez oduševnenia, a to aj dobrovoľníci, jednoducho si plnili tak ako ich otcovia od nich požadovanú povinnosť. Táto generácia karpatských Nemcov však jednako stála v opozícii k antipatii slovenských druhov v zbrani, zvlášť slovenských dôstojníkov, ktorí sa vo veľkej miere nestotožňovali s politikou svojej vlastnej vlády.

Signifikantnou pre túto situáciu mnohých vojakov karpatských Nemcov je správa pobočky Nemeckej strany v Ružomberku z konca júna 1941. Na pobočku strany takmer denne dochádzali karpatsko-nemeckí vojaci delostreleckého 2. pluku, aby sa sťažovali na komunistické a protinemecké nálady v útvaroch. Otvorene sa hovorilo ako: „Nebudeme bojovať proti nášmu slovenskému bratovi, a ešte k tomu za Nemcov. To oni sa zaplietli, nás sa to netýka, nech si to vylížu sami!“ Častokrát sa brojilo aj v osobnom kruhu proti kamarátom slovenských karpatských Nemcov. Rada, ktorú pobočka strany im v tejto situácii mohla dať spočívala v tom, aby pozatínali zuby, vydržali a v operačných vojenských zónach na fronte, aby sa s dôverou obracali na tamojšie ríšsko-nemecké orgány.³⁰

Slovenské vojenské zväzy boli súčasťou vojenského zoskupenia „Juh“, hlavne s úlohou krytia a zabezpečovania tylu. Bol im pridelený jeden styčný dôstojník z nemeckej vojenskej misie v Bratislave. Rýchla brigáda si vyslúžila prvé pochvaly už 27. júna pri likvidovaní línie bunkrov (Saluz-Sanok), za čo sa o nej pochvalne hovorilo aj v správe Wehrmachtu. Pri Charkove bojovala jedna volksdeutsche delostrelecká jednotka pod velením podplukovníka Pichla. Začiatkom roka 1942 vyznamenali príslušníkov nemeckého pluku železným krížom 2. stupňa.³¹ Ďalší príslušníci získali slovenskú medailu „Za odvahu“. Ale o vojenskej hodnote slovenskej armády si nemecké vojenské velenie čoskoro už nevytváralo nijaké ilúzie.

Dňa 12. júla 1941 utrhla Rýchla brigáda ťažkú porážku od sovietskych jednotiek pri Lipovci (Ukrajina). Bolo 340 obetí, a to mŕtvych, ranených a nezvestných, medzi ktorými bolo aj nemalo karpatských Nemcov. Slovenské vedenie mienilo, že nemecké velenie frontu pridelenilo brigáde neprimeranú úlohu. Vzápätí sa prijali opatrenia štruktúrálnej prestavby. Rýchlu brigádu premenovali na Rýchlu divíziu pod velením plukovníka Turanca, ktorá pozostávala z 80 % z aktívne slúžiaceho mužstva. Zo zvyšnej časti poľnej armády sa utvorila Zabezpečovacia divízia pod velením plukovníka Malára, ktorá v tylo frontu mala eliminovať partizánov a zaisťovať prísun materiálu. Očakávaná nemeckého frontového velenia však v tomto smere splnila len čiastočne.

³⁰ BAK, R 142/64 zo dňa 29. 6. 41.

³¹ Železný kríž dostal major Domes, veliteľ pluku, poručík Dipl. Ing. Gretzmacher a poručík Debnar-Daumler.

Plány reformy k nemeckému práporu (Deutsche Bataillon)

V októbri 1941 našiel karpatsko-nemecký potencional v slovenskej armáde odozvu aj u „riíšskeho komisára pre upevňovanie nemectva“ Heinricha Himmlera. Tento navrhol OKW, aby „vojenská misia v Bratislave preverila návrhy, resp. priania riíšskeho vodcu SS v smere nemeckých postojov, týkajúcich sa udržania a úcty týchto oddielov ako súčasť slovenských ozbrojených síl“. Nasledujúce štyri body riíšskeho vodcu SS sa zaoberali využitím jednotiek karpatských Nemcov ako spoločne vystupujúceho vojenského telesa, podľa možnosti priamo na fronte bez Slovákov pod velením výlučne nemeckých dôstojníkov, prípadne aj s výpomocou dôstojníkov Wehrmachtu. Himmler chcel zároveň zo zbraní SS odveliť určitý počet poddôstojníkov slovenských Nemcov.³²

Záležitosť sa pretiahla, vojenská misia v Bratislave, ktorá priamo nepodliehala Himmlerovi, vyslovila pochybnosti. Označila karpatsko-nemecký peší a delostrelecký oddiel, ktoré spolu vytvárali „Nemecký prápor“ ako „celkom nie jednoduchý problém“, lebo vytvorenie údernej jednotky sa z nich totiž doteraz nepodarilo. Základným problémom bola otázka dôstojníkov a poddôstojníkov, ktorý nebolo možné riešiť na úrovni vojnuslužiacich karpatských Nemcov. Pri oboch jednotkách totiž slúžili len vojaci karpatsko-nemeckého pôvodu, ale 75 % dôstojníkov a 90 % poddôstojníkov boli Slováci. Stav výcviku u nich bol len priemerný, čo bolo jedným z dôvodov, že pri reorganizácii slovenskej poľnej divízie v auguste 1941 nepri-delili obe nemecké jednotky k údernejšej a lepšej Rýchlej divízii. Nakoniec k nej pričlenili len jednu karpatsko-nemeckú rotu a delostreleckú batériu.

Uvažované začlenenie veliáciach kádrov z nemeckého Wehrmachtu, prípadne zo zbraní SS, zlyhalo na jazykových ťažkostiach a na nižšom žolde. Zavedenie nemeckej veliacej reči v karpatsko-nemeckých jednotkách treba teda hodnotiť nielen z hľadiska vysokej politiky, ale aj z hľadiska praktických ťažkostí. Z uvedených dôvodov tento plán nebol realizovateľný.³³

Stav „nemeckých“ jednotiek bol začiatkom decembra hodnotený podobne negatívne. „Pri každom z oboch útvarov sú len 3–4 karpatsko-nemeckí dôstojníci a žiaden poddôstojník... Ďalej sa hlásilo, že najschopnejší slobodníci po prepustení z prezenčnej služby ihneď odchádzajú ako robotníci alebo zamestnanci na práce do Nemecka za lepšími podmienkami, pričom kvalitný (ľudský) materiál preberajú tiež zbrane SS.“³⁴

Nemecký pluk, ktorý mal byť vizitkou slovenského nemectva, ustúpil teda predbežne do úzadia. Tento neúspech v zásade odzrkadľoval viacvrstvové problémy spolužitia jednej menšiny so štátotvorným národom. A vojenská služba bola v tejto súvislosti vždy neuralgickým bodom, a hlavne v časoch vojny.

Karmasin to vyjadril v prednáške pred právnymi odborníkmi slovami, poukazujúc na miesto kyslého cesta slovenského nemectva. „V praxi to vyzerá tak, že naši ľudia nie sú povyšovaní do dôstojníckych hodností..., čo znamená, že možnosti obsadzovania vedúcich postov v armáde vlastne odpadajú. Druhá skúsenosť je podobná... Naši vojaci na fronte sú jednoducho využívaní ako „zodierači podošiev“, alebo ich neustále nasadzujú do služby. To si nechali naši ľudia ľubiť päť- aj šesťkrát. V skutočnosti je to tak, že nejednému sa vytratila chuť byť neustálym kyslým cestom, keď je neustále hnaný do útoku, pričom ostatných sa to netýka, a Slováci k tomu ešte majú korenisté poznámky, ktorými ich vypravádzajú do boja ako, napr. „To je predsa vaša vojna, choďte teda von a bojujte!“... Je teda jasné, keď karpatsko-nemecký

poddôstojník povie Slovákov: „Človeče vyčisti si čižmy, lebo ináč ťa zavriem“, tento na to odvrkne: „Čo tu hovoríš! Toto je môj štát, a ty mi nemáš čo rozkazovať!“ ...To je teda už národnostná otázka, a pochopiteľne je to tak aj obrátene...³⁵

Slováci mimo hry

Od leta 1942, keď sa na východnom fronte čoraz zriedkavejšie ozývali nemecké víťazné fanfáry, zhoršoval sa aj vzťah medzi Čatlošom a nemeckými vojenskými miestami. Vydal niekoľko samovoľných nariadení, snažil sa získať zbrane pre armádu dislokovanú doma a z frontu stiahol skúsených dôstojníkov. Jeho viera v nemecké víťazstvo bola otrasená a nemeckým prianiam len nerád vychádzal v ústrety. Tak odmietol aj prevelenie karpatských Nemcov k zbraniam SS. Argumentoval tým, že teraz sa v prvom rade musí riešiť dispozícia celej armády, a prevelenie sa uskutoční neskôr, keď to bude možné.

Bojová morálka oboch slovenských divízií naďalej poklesávala. Zabezpečovacia divízia v tyle frontu sa pre svoju nespoľahlivosť stala nebezpečenstvom pre nemecké velenie frontu. Zvlášť peší pluk č. 101 bol podozrivý z udržiavania kontaktov s partizánmi. V jeseni 1943 hovoria správy o masívnom prebiehaní na druhú frontovú stranu. Rýchla divízia sa musela vo februári 1943 v dôsledku veľkých materiálnych strát urýchlene stiahnuť z predhorí Kaukazu. Do jej zväzkov boli začlenené aj viaceré menšie karpatsko-nemecké oddiely. Po tomto debakli nasledovala nová reorganizácia, z Rýchlej sa utvorila 1. slovenská pešia divízia so 4860 mužmi.³⁶

Slovenská vláda prekvapila OKW rozhodnutím, podľa ktorého si vymienila sama právo rozhodovať o vojenskom nasadení oboch poľných divízií. Čatloš toto rozhodnutie zdôvodňoval tým, že tieto útvary z vojenských a morálnych dôvodov už nemôžu odolávať nepriateľským útokom. Preto by bolo nezodpovedné a národu nezdôvodniteľné, keby sa zničili mlade sily, ktoré jeho krajina postavila. Na ďalšom priebehu vojny sa z toho dôvodu chcela jeho krajina podieľať už len symbolicky.³⁷

Spojenc už ďalej nechcel

Čatloš predbežne získal len príslub, že obe slovenské poľné divízie už ďalej nebudú priamo nasadzované na fronte. Dalo sa mu však najavo, že z jeho strany nie je prípustné zasahovať do rozhodnutí nemeckého velenia frontu. V dôsledku nečakaného vývoja frontovej situácie však jednako došlo k „nepriateľským pohybom“ pri 1. divízii s katastrofálnymi následkami. Krvavé straty sa síce pohybovali v medziach, ale 2200 mužov padlo do zajatia. V jednom karpatsko-nemeckom frontovom hlásení sa k tomu uvádza: „Slováci náhle prebehli a na rovnakom frontovom úseku tak už viac nechránili delostrelectvom tu nasadený oddiel karpatských Nemcov. Tento oddiel sa preto ocitol v nebezpečenstve a len s námahou sa prebil k nemeckým jednotkám, čím sa vyhol svojmu zničeniu...“ Dve tretiny divízie bola zničená, resp. prebehla.³⁸

V inom hlásení jedného karpatsko-nemeckého veliteľa roty sa k postupu v priestore medzi Krymom a Dneprom hovorí: „Slovenské rotý napravo od nás sa už len pri objavení protivníka stiahli bez boja, čím odkryli moje pravé krídlo. Na to som preskupil svojich samopalní-

³⁵ PA, Inl. II, C8, Deut. in der Slowakei. – Nemci na Slovensku – Prejav Karmasina s. 35/36.

³⁶ MAF, Rw5/V, 447, 6. 4. 43 a 19. 5. 43

³⁷ MAF, Rw 5/V, 448 b, 4. 9. 43.

³⁸ MAF, Rw5/V, 448 a, Kriegsbeitr. Slow. a BAK, R 142/38, 3. 12. 43.

³² Pozri pozn. 20, zo dňa 23. 10. 41.

³³ Pozri pozn. 20, zo dňa 26. 11. 41.

³⁴ MAF, Rw 5/V, Abt. Z., Nr. 281/41.

kov na krytie krídla, musel som však donútiť týchto ľudí – boli to Slováci – so zdvihnutou pištoľou, aby si plnili svoju povinnosť. Oni sa jednoducho už nedali viacej donútiť ani na odpálenie niekoľkých sálv... Bola to nerozvážnosť, že nám prideliť jednu slovenskú jednotku samopalníkov, hoci tu boli ešte dve karpatsko-nemecké, tie však boli začlenené do iných rôt, ktoré nedostali súhlas na zahájenie paľby... Slovenskí prebehľáci vyrazili postavenie 6. roty, a nepriateľ preto sústredil svoje útoky výlučne na moju rotu...“ Ďalej sa v hlásení uvádza, že panuje „nesmierna nenávisť proti všetkému, čo je nemecké“, pričom karpatskí Nemci sú navidomoči hromozvodom všetkého. „Sme nútení žiť v hanblivom, pre Nemcov neprijateľnom postavení. Keď sa snažím k nim prehovoriť, som konfrontovaný s otvorenými, Nemcom nepriateľskými nadávkami... Prosím, oslobodte nás z tohto položenia.“³⁹

Ďalšie negatívne hlásenie o 1. divízii jestvuje od karpatského Nemca majora Domesa. Tohto odvolali z miesta veliteľa Nemeckého práporu v Kremnici a v júli 1943 ho poslali ako veliteľa jedného východoslovenského pluku na ruský front. Hovorí sa v ňom, že počas jednej obrannej prestrelky vypukla doslova prebehľická epidémia, a na zostalých kamarátov sa dokonca naspät' strieľalo zo samopalov. Preto sa za chovanie svojich mužov nesmierne hanbil pred ríšsko-nemeckými jednotkami a odvážnymi Rumunmi, a už ďalej nemohol zodpovedať za svoj úsek frontu.⁴⁰

Karpatsko-nemecká dilema

Ku koncu roka 1943 sa hromadili hlásenia o šikanovaní až zneužívaní karpatsko-nemeckých vojakov, ktorí slúžili v slovenských jednotkách. Tieto prípady odzrkadľovali nálady v armáde. Napriek všetkému však záujem vojnopovinných karpatských Nemcov slúžiť v slovenskej armáde bolo jedinou alternatívou k neustále sa zvyšujúcemu tlaku „dobrovoľne“ vstupovať do zbraní SS. Každý chcel prežiť, a podľa možnosti so zdravými údmi. Zvlášť po rozhodujúcej porážke nemeckého Wehrmachtu pri Stalingrade sa znížila snaha „dobrovoľne“ nasadzovať svoj život pre málo pochopiteľný vojenský cieľ. Slovenská armáda poskytovala určitý druh úniku bojovania v predných líniah a v tvrdej vojenskej službe pri zbraniach SS, lebo tu sa len zriedkavo vyskytli „výnimky“ vzťahujúce sa aj na cudzincov prijímaných do ich radov. Z toho dôvodu ne jeden z nich zatajil svoje nemecké povedomie, a to aj za cenu vystavenia sa etnickej diskriminácii. V tomto čase, teda v 2. polovici roka 1943 stratili na druhej strane ríšske miesta akýkoľvek záujem na začleňovaní samostatných nemeckých (volksdeutschen – pozn. BK) jednotiek v rámci národných armád na frontoch juhovýchodnej Európy.

Aj Karmasin sa ocitol v určitom rozpoložení. Keďže ríšske miesta požadovali, aby podľa možnosti všetci vojnopovinní karpatskí Nemci boli nútení „dobrovoľne“ vstupovať do zbraní SS, musel teraz – na rozdiel od svojich predchádzajúcich snažení – prekvalifikovať svoje postoje v tom zmysle, aby títo slúžili v rovnakej miere pravidelnú „zákonnú“ vojenskú prezentačnú službu „pri Slovákoch“. Zakrátko sa to ponímalo ako nadávka pre tých „odpadlíkov“, ktorí uprednostnili službu v slovenskej armáde. Karmasin na druhej strane naďalej bojoval na parlamentnej úrovni o právne zakotvenie existencie samostatných nemeckých jednotiek v slovenskej armáde. Jeho snahy v tomto smere sa však týkali budúcnosti. Z podnetu nemeckého veľvyslanectva sa v bratislavskej pobočke Nemeckej strany s pomocou miestnych dô-

verníkov dokonca založili zoznamy „nespofahlivých“, ktorí neuposlúchli výzvy vstupovania do zbraní SS, ale uprednostnili prezenčnú vojenskú službu v slovenskej armáde. Po víťaznej vojne by títo iste neboli unikli disciplinárnemu stíhaniu.⁴¹

Čo so slovenskou armádou

Ríšsko-nemecký a slovenský vzťah bol v dôsledku vývoja v oboch poľných divíziách napätý. OKW sa pre riešenie tohto vzťahu rozhodlo v skutočnosti len pre menšie zlo. Rozpusťenie armády a jej návrat domov, by tam bolo vytvorilo len potencionál nepokojov. Bývalá Zabezpečovacia divízia bola z Ukrajiny stiahnutá a so súhlasom slovenskej vlády ju – širokým oblúkom okolo Slovenska – presunuli do Talianska, ako ľahko vyzbrojenú stavebnú brigádu. Tu ďaleko od frontu mala byť zamestnaná na stavebných opevňovacích prácach. Počet jej mužov dosahoval okolo 4500, medzi ktorými bol aj nemalý počet karpatských Nemcov, ktorí sa takým spôsobom hromadne vyhli službe pri zbraniach SS tým, že sa vyhlásili za Slovákov.

V Taliansku využívali príslušníci stavebnej brigády relatívne veľmi priaznivé príležitosti na dezerciu k talianskym partizánom v horách. K nim na druhej strane pribudli aj trestanci zo Slovenska, zvlášť po Povstaní v jeseni 1944. Väčším oddielom sa začiatkom apríla 1945 podaril útek, počas ktorého došlo k prestrelkám so strážnymi. Celá stavebná brigáda mohla nakoniec ešte pred uzavretím prímeria prejsť na stranu spojeneckých víťazov.⁴²

Pri riešení problémov spojených s 1. divíziou si treba uvedomiť, že zahranično-politické dôvody spôsobili, že Slováci si mohli ponechať svoje ozbrojené zložky za cenu symbolickej účasti vo vojne. K tomu pristupovalo aj pranie Slovákov, aby mali dostatočné sebaobranne sily proti Maďarsku. Medzitým dobre vyzbrojená domáca armáda na Slovensku dosiahla početný stav 48-tisíc mužov. Nemecká strana ešte verila, že slovenská armáda sa prinajmenšom postaví aspoň na obranu svojej vlastnej krajiny proti Sovietom, hoci proti tejto logike hovorili všetky dovtedajšie skúsenosti.

Šéf OKW poľný maršál Keitel podráždene reagoval na neustály tlak slovenskej vlády ohľadne 1. divízie.

Za iných okolností vyslovený súhlas v septembri 1943 ohľadne jej budúcnosti, teraz neplatil. Od Slovákov sa teraz očakávalo, že je ich povinnosťou prispieť k obrane proti boľševizmu. „Očakáva sa, že veliteľ 1. divízie bude podliehať rozkazom 6. nemeckej armády. Akonáhle to situácia dovolí, divízia sa rozpustí.“⁴³

Začiatkom jari 1944 bola väčšia časť divízie ešte vždy nasadená na zabezpečovacích úlohách v južnej časti východného frontu, neskôr ju prevelili na rumunskú pôdu. V dôsledku búrlivých frontových udalostí ju v auguste museli presunúť ďalej do Maďarska, kde ju ešte využili na výstavbu obranných šancí pri Blatenskom jazere. Slovenskému prianiu na jej prevelenie na Slovensko sa v dôsledku vypuknutia Povstania už vôbec nemohlo vyhovieť. Pri Blatenskom jazere zostala až do konca vojny bez toho, aby ešte vôbec zohrala nejakú úlohu.

Aj pri uvedených premiestňovaniach armády zostali s ňou až do konca aj karpatskí Nemci, ktorí ale už viacej neprikladali žiaden význam svojmu nemectvu. Tento ich obrat sa odohral na pozadí ich prevelenia k zbraniach SS podľa medzištátnej dohody medzi Nemeckou ríšou a Slovenskou republikou, ktorá vstúpila do platnosti v júni 1944. Odhaduje sa, že v máji 1944, kedy prevelenia boli takmer ukončené, sa počet karpatských Nemcov v slovenskej ar-

³⁹ BAK, R 142/38, 9. 12. 43.

⁴⁰ BAK, R 142/38, z 19. 11. 43.

⁴¹ Časť listín je k nahliadnutiu v BAK, R 142/15.

⁴² MAF, Rw 5/5, 448 a, príbuzné k Nr. 220/44 s prihladením na Pravdu, Bratislava zo dňa 13. 1. 65.

⁴³ PA, Handakte Rit. B. 39, 15. 4. 34.

máde pohyboval okolo 2000 mužov.⁴⁴ Do zbraní SS povolali takmer 8500 mužov. V Domobrane („Heimatschutz“) utvorenej v septembri 1944 ako súčasť zbraní SS, slúžilo takmer 8200 mužov, bez zvláštneho výcviku v ozbrojených silách, medzi ktorými boli 16 a 17 roční až po starých otcov.⁴⁵

O vojenských stratách medzi karpatskými Nemcami jestvujú len odhady. V bilancii obyvateľstva Spolkového štatistického úradu – v Nemecku – pozn. BK – sa odhaduje, že v ozbrojených silách prišlo o život okolo 5000 mužov. Celkové vojenské a povojenské straty sú odhadované na 28 000 mužov, žien a detí, čo by zodpovedalo 20 percentám strát z ich celkového počtu.⁴⁶

Poznámka redakcie:

Preklad tejto odbornej state R. Melcera s bibliografickými odkazmi a poznámkami, sme publikovali zámerne, lebo našej odbornej a širokej verejnosti poodhaľuje závoj neznámej a doteraz našou historiografiou, vrátane historiografie vojenskej, neriešenú problematiku. Iste, v minulosti existovali dôvody, aby sa tabuizovaná téma karpatských Nemcov na Slovensku v období druhej svetovej vojny – a aj po nej – nespracovala. Zostane však objektívnym historickým faktom, že na Slovensku v rokoch 1944–1945 žilo približne 140-tisíc Nemcov, nazývaných karpatskými, alebo slovenskými Nemcami, z ktorých dnes zostali len žalostné zvyšky. Približenie osudov tejto národnostnej entity v osudových rokoch vojny je povinnosťou nielen súčasnej, ale aj budúcich generácii historikov, lebo karpatskí Nemci na Slovensku v dobrom i zlom slova zmysle zdieľali osudy Slovenska a spoluvytvárali jeho dejiny počas mnohých storočí. Po opadnutí emócií po skončení vojny, po uvoľnení čierno-bielych náhľadov pretrvávajúcich z nedávnych desaťročí ako aj pri postupnom vymieraní svedkov osudových udalostí z oboch strán, nadišiel čas pristúpiť k hlbkému štúdiu historických prameňov a k prehodnoteniu podielu karpatských Nemcov na spoluvytváraní našich národných dejín aj v takých prelomových obdobiach ako bola druhá svetová vojna, Slovenské národné povstanie a nasledujúce roky po vojne. Spracovanie dejín tejto národnostnej menšiny je totiž výzvou i povinnosťou našej národnej historiografie, lebo bez objektívneho a nezaujatého poznania ich práce, skutkov a postojov, budeme ochudobnení o poznanie komunity, ktorá ešte pred viac ako 50. rokmi bola neodmysliteľnou súčasťou slovenskej spoločnosti.

⁴⁴ PA, Inl. II g 268, E 403018.

⁴⁵ Počty v BAK, R 142/15. s. 205/6. O okolnostiach nastupovania karpatských Nemcov do zbraní SS a o utváraní Domobrany sa výslovne pojednáva v čas. Unser Hauerland, č. 3 a 4/1990.

⁴⁶ So súhlasom autora zo dňa 8. 1. 2001 preložil B. Klein.

Predmetná štúdia bola publikovaná v Karpaten Jahrbuch 1994. Kalender der Karpatendeutschen aus der Slowakei. Jahrgang 45, Arbeitsgemeinschaft der Karpatendeutschen aus der Slowakei, Stuttgart 1993, S. 67–83.

PŘEDSTAVITELÉ TECHNICKÉ INTELIGENCE JAKO SPECIFICKÁ SKUPINA BILDUNGSBÜRGERTUM – VZDĚLANOSTNÍCH VRSTEV

Historický vývoj technické inteligence a její začlenění do sociální skupiny Bildungsbürgertum

Pokludová Andrea

Speciální problematikou výzkumu formování Bildungsbürgertum¹ je začlenění technické inteligence mezi typické představitele této sociální skupiny, jelikož technické vzdělání inženýrů a technických odborníků neodpovídalo požadavkům klasického vzdělání představitelů Bildungsbürgertum. Vznik této profesní skupiny se klade do období renesance, ve které se inženýři pro své odborné schopnosti v oblasti stavebnictví, hornictví a hutnictví uplatňovali ve službách státu nebo šlechty. Avšak teprve v průběhu 18. století v souvislosti s požadavky státu po odbornících s technickým vzděláním a jejich uplatněním v oblasti zbrojní výroby a v období industrializace se začínají zakládat vyšší odborné školy, které naplní výuky odpovídaly potřebám byrokratického státu. Nejprve byly tyto školy zakládány v průmyslově vyspělejší Velké Británii, pak následovala Francie, která vyšším technickým školstvím navázala na tradice kvalitního studia přírodních věd, které se zde rozvinulo už během 17. století a bylo podporováno státem za účelem posílení hospodářského a vojenského potenciálu. Následně se vytvořily vyšší technické školy v německy mluvících zemích, které se svou náplní a formou výuky přibližovaly principům francouzského technického školství.

V českých zemích bylo císařským dekretem ze dne 14. března 1803 vydáno rozhodnutí o zřízení polytechniky v Praze.² Výuka byla na tomto Českém stavovském polytechnickém ústavu zahájena 10. listopadu 1806.³ Předchůdcem tohoto ústavu byla inženýrská škola v Praze, která byla založena císařským reskriptem ze dne 18. ledna 1707 a naplní výuky odpovídala potřebám státu a stavů.⁴ Výuka na polytechnice odpovídala koncepci technického vzdělání na francouzské École polytechnique, která byla založena v roce 1795 a vycházela ze studia exaktních věd.⁵ Na pražské polytechnice se studenti během tří ročníků seznamovali postupně s matematikou, geometrií, geodézií, fyzikou, mechanikou, strojírenstvím a stavitelstvím.

¹ BYSTROŇOVÁ, A.: *Formování Bildungsbürgertum v občanské společnosti Moravské Ostravy na konci 19. století a počátku 20. století*. Diplomová práce, Ostrava 1999, uložena na katedře historie FF OU, s. 26. – V práci používám německý výraz Bildungsbürgertum, protože v naší historiografii je tématika studia občanské společnosti novou problematikou a není zcela ještě vyřešen problém odborné terminologie. Pro německý výraz Bildungsbürgertum není zatím určen zcela přesný a tento pojem postihující ekvivalent. Pojmem Bildungsbürgertum se vymezuje heterogenní společenská formace vysokoškolsky vzdělaných představitelů, kteří dosáhli státně garantovaného akademického titulu a na základě svého vzdělání budovali svou profesní kariéru, získávali finální důchody a společenské uznání. Bylo by možné německý pojem Bildungsbürgertum překládat jako vzdělanostní vrstvy, ale tento termín není zcela přesný jako pojem německý.

² HAUBELT: *České osvícenství*, Praha, 1986, s. 125.

³ HAUBELT: *České...*, Praha, 1986, s. 124.

⁴ HAUBELT: *České...*, Praha, 1986, s. 125.

⁵ SPÄTH, M.: *Der Ingenieur als Bürger Frankreich, Deutschland und Rußland im Vergleich*. In: SIEGRIST, H.: *Bürgerliche Berufe*, Göttingen, 1988, s. 86.

Z počátku byl ústav začleněn pod filozofickou fakultu. V tomto období byli studenti na katedru polytechniky přijímáni až po absolvování filozofické fakulty.

K osamostatnění polytechnického ústavu došlo během roku 1815 a ústav se podle potřeb státu rozšířil o nové katedry zemědělství a mineralogie. V roce 1869 došlo k rozdělení pražského polytechnického učení podle hlediska vyučovacího jazyka na Královský český polytechnický ústav a na Královský německý polytechnický ústav.⁶ Po deseti letech se pražská polytechnika reorganizovala na Českou vysokou školu technickou. Pro Moravu bylo technické učení schváleno císařským reskriptem ze dne 28. listopadu 1847 a k zahájení výuky v Brně došlo 14. ledna 1850. Druhé české vysoké učení technické bylo schváleno císařským dekretem 19. září 1899 a k otevření vysoké školy technické v Brně došlo 4. listopadu 1899.⁷

Avšak pro Ostravu v období počátečního rozvoje moderní těžby měly větší význam školy montanistické. Do roku 1849 byla významnou vzdělávací institucí báňská akademie v Báňské Štiavnici. V roce 1849 byla založena horní škola v Tarnovských Horách v pruském Slezsku, která měla za úkol vzdělávat úředníky pro potřeby kamenouhelných dolů. Ve stejném roce byla založena horní škola v Příbrami. Z této horní školy byl příliv odborně vzdělaných techniků do Ostravy největší. Kromě těchto horních škol přicházeli vzdělání technici z horních škol v Klagenfurtu, v Kabritzu a Leobenu, avšak podíl příchozích z těchto horních škol byl nižší než z horní školy v Příbrami.

Základem technického vzdělání byla nejen znalost matematiky a fyziky na vysoké úrovni a následná schopnost uplatnění těchto poznatků v praxi, ale také velmi důkladné zvládnutí základů přírodních věd a jazykové schopnosti. S pokračujícím technickým pokrokem se vytvářely na vyšších technických školách specializované katedry pro potřeby stavebnictví, hornictví a hutnictví. Vyšší specializační studia se zvyšovala odbornost posluchačů. V německy mluvících zemích obdobně jako ve Francii nepojímala občanská společnost vyšší technické školy jako instituce klasického humanitního univerzitního vzdělání. Z tohoto faktu následně vyplývala problematika získání závěrečného akademického titulu po ukončení studia.

Například v Německu bylo technické vysoké škole v Charlottenburgu propůjčeno právo udělovat diplomy vystudovaným inženýrům a konat promoce teprve v roce 1899 císařem Vilémem II.⁸ Ani po obdržení akademického titulu nebyli představitelé technické inteligence považováni absolventy univerzit za rovnocenné na základě získaného vzdělání. Také získání společenské prestiže a uznání sociálního habitu bylo pro technickou inteligenci problematické.

Teprve s pokračujícími změnami ve společnosti, které souvisely s probíhající industrializací se začíná zvyšovat společenská prestiž technické inteligence. S vytvářením nových úzce specializovaných profesí v průmyslu se začínají představitelé technické inteligence osamostatňovat ze státních služeb a získávají uplatnění v soukromých průmyslových podnicích a v komunální správě. Nejschopnější se svými znalostmi a získaným finančním kapitálem stávají samostatnými podnikateli a tímto dosahují určitého společenského uznání a postavení ve společnosti. V počátečních obdobích industrializace a následné konjunktury průmyslové výroby využívali odborných znalostí technické inteligence představitelé podnikatelských vrstev, kteří neměli pro zavádění nových metod výroby odpovídající vzdělání. Právě v oblasti uplatnění odborných znalostí technické inteligence jako zaměstnanců průmyslových podnikatelů, rostlo napětí mezi inženýry a univerzitně vzdělanou inteligencí, protože inženýři

v některých oborech povolání těmito profesním skupinám úspěšně konkurovali.⁹ K nejčastějším střetům profesních zájmů patrně docházelo v úřednických povoláních ve sféře komunální správy průmyslových měst. V městských magistrátech průmyslových měst měli mezi městským úřednictvem představitelé technické inteligence významné a nenahraditelné postavení v sekcích magistrátu, které se věnovaly urbanizační problematice, místní dopravě atd.

Složitost postavení technické inteligence v občanské společnosti byla také ovlivněna postavením inženýrů na trhu pracovních míst. V raném období industrializace se inženýři pro svou odbornou způsobilost nechali zaměstnávat u průmyslových podnikatelů, na kterých se stávali finančně závislí. V době hospodářských krizí a recesí často docházelo k poklesu jejich společenského statusu, protože jejich pracovní místa nebyla v tomto období dostatečně stabilní. Možnost zkrachování podniku měla technickou inteligenci motivovat k tomu, aby svou činností byli zainteresováni na ekonomické prosperitě podniku i v obdobích hospodářské recese a tím si zachovali své pracovní místo a společenské postavení.

Jako zaměstnanci podnikatelů se představitelé technické inteligence podle definice Fritze Redlicha¹⁰ v podnicích stávali „manažery“, kteří v rámci podniku činili rozhodnutí spíše taktické povahy a omezili se na organizační činnost nutnou k realizaci strategických rozhodnutí podnikatele. Mohli se také stát podle vymezení Thomase C. Couhrana¹¹ „Angestellte Unternehmer“, kteří na sebe vzali administrativní zodpovědnost za jeden nebo více podniků. V těchto podnicích neměli investován žádný nebo jen malý díl finančního kapitálu. Tito „Angestellte Unternehmer“ se zcela identifikovali se svými podniky, protože na jejich prosperitě byly závislé jejich osobní příjmy. Inženýři v průmyslových podnicích často zastávali dvojí postavení. Na jedné straně zastávali pozici zaměstnavatele vůči zaměstnancům, avšak na druhé straně se stávali zaměstnanci vůči podnikatelům.

Stejně jako další svobodná povolání vytvořila si technická inteligence spolkové stavovské organizace, které měly v náplni spolkových stanov ochranu získaného profesního postavení, udržení a postupné zvýšení kvality technického vzdělání na technických školách a zajištění určité výše příjmů. V Německu vznikl Vereins Deutscher Ingenieure (VDI) – Spolek německých inženýrů už v roce 1856.¹² V roce 1913 vznikla stavovská organizace rakouských inženýrů Ingeieurkammern – Inženýrská komora.¹³ Především vznikem těchto stavovských organizací inženýrů se urychlilo přijetí inženýrského povolání sociálními skupinami Wirtschaftsürgertum a Bildungsürgertum, protože tyto organizace ztotožnily inženýrské povolání s technickým pokrokem, který probíhal ve společnosti hospodářské konjunktury. V průmyslové společnosti se představitelé technického vzdělání označovali svými spolkovými organizacemi za „vůdce průmyslové výroby“. I toto označení bylo v občanské společnosti problematické, protože inženýři nesli nejen zodpovědnost za zavádění nových výrobních postupů a technologií, které zvyšovaly průmyslovou produkci, ale také za období průmyslové stagnace.

V dobách hospodářské stagnace byli občanskou společností považováni za jednu z možných příčin daného stavu a docházelo k opětnému snížení jejich sociálního postavení

⁹ SPÄTH, M.: Der Ingenieur als Bürger Frankreich, Deutschland und Rußland im Vergleich. In: SIEGRIST, H.: *Bürgerliche Berufe*, Göttingen, 1988, s. 92.

¹⁰ MYŠKA, M.: *Problémy a metody hospodářských dějin*, Ostrava, 1995, s. 103.

¹¹ MYŠKA, M.: *Problémy...*, Ostrava 1995, s. 110.

¹² SPÄTH, M.: Der Ingenieur als Bürger Frankreich, Deutschland und Rußland im Vergleich. In: SIEGRIST, H.: *Bürgerliche Berufe*, Göttingen, 1988, s. 99.

¹³ BRUCKMÜLLER, E. – STECKL, H.: Zur Geschichte ... In: KOCKA, J. [Hg.]: *Bürgertum im 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen Vergleich. Bd. 1–3*, München, 1988, s. 166.

⁶ MAREK, J.: *Česká moderní kultura*, Praha, 1998, s. 136.

⁷ MAREK, J.: *Česká...*, Praha, 1998, s. 136.

⁸ SPÄTH, M.: Der Ingenieur als Bürger Frankreich, Deutschland und Rußland im Vergleich. In: SIEGRIST, H.: *Bürgerliche Berufe*, Göttingen, 1988, s. 89.

v občanské společnosti. V každodenní činnosti inženýrů se vzájemně propojovaly vlastnosti typické jak pro představitele Bildungsbürgertum tak pro představitele Wirtschaftsbürgertum. Inženýři při vykonávání své profese používali nové poznatky z oblasti vědy a techniky, aby zvýšili produkci výroby, finální zisk svých zaměstnavatelů a své finanční ohodnocení, které právě bylo závislé na úspěšnosti spravovaného podniku na trhu.

Během druhé poloviny 19. století usilovali absolventi technických škol ve všech zemích kontinentální Evropy o uznání technického vzdělání občanskou společností. Občanská společnost sice uznávala a oslavovala technický pokrok, avšak jeho samotné nositele uznala teprve po získání určitého společenského postavení a majetku. Nejprve se začlenění technické inteligence mezi typické představitele občanské společnosti uskutečnilo ve Francii, jelikož francouzská občanská společnost vycházela z tradic rozvinutého racionálního myšlení. V německých zemích se technická inteligence postupně začleňovala do občanské společnosti během poslední třetiny 19. století, kdy se v pojetí občanské společnosti stala nositelem technického pokroku v době průmyslové revoluce.¹⁴ Různá doba začlenění technické inteligence mezi občanskou společnost jednotlivých zemí, ale i regionů byla ovlivněna stupněm průmyslového vývoje. V městech s rozvinutou průmyslovou výrobou dosáhla technická inteligence rychleji své sociální prestiže a možnosti uplatnění v komunální sféře než ve městech rezidenčních nebo univerzitních.

Historické okolnosti a faktory, které ovlivnily formování profesní skupiny technické inteligence v Moravské Ostravě na konci 19. a na počátku 20. století

Vytváření profesní skupiny technické inteligence v Moravské Ostravě na přelomu 19. a 20. století úzce souviselo s několika hospodářskými, správními a politickými faktory, které ovlivnily vývoj zkoumaného regionu a jeho blízkého okolí. Do doby před zahájením průmyslové revoluce v Moravské Ostravě kolem roku 1830 se město v období předindustriálním řadilo mezi málo hospodářsky významná města poddanská. Jeho přeměna v období prudce probíhající industrializace byla ovlivněna územními ztrátami během rakousko-pruských válek, kdy Rakousko ztratilo většinu území Slezska, čímž se město ocitlo na hranici s Pruskem. Touto pohraniční polohou se postupně stávalo významnějším centrem obchodu. Jeho tržní význam stoupl po připojení nových území k habsburské monarchii, v roce 1772 se jednalo o území Haliče a v roce 1774 Bukoviny.¹⁵

Nejdůležitějším faktorem, který především ovlivnil hospodářský vzestup města a jeho přeměnu ve významné průmyslové město 20. století, bylo nalezení černého uhlí a jeho postupná těžba v přilehlé městské obci v Polské Ostravě. Těžba na slezském břehu řeky Ostravice ovlivnila výstavbu průmyslových podniků na moravském břehu. Již na počátku 19. století uvažovali provozovatelé železáren v blízkém Frýdlantu nad Ostravicí o výstavbě pudlovně, která by rafinovala železo, ale tyto podnikatelské záměry se uskutečnily teprve na konci 20. let 19. století. Nový železárenský závod, který nesl pojmenování po svém zakladateli olomouckém arcibiskupovi arcivévodovi Rudolfovi – Rudolfova huť, se začal budovat během roku 1829 a byl zprovozněn 16. září 1830.¹⁶ Závod postupně zvyšoval svou produktivitu výroby a rozšiřoval nabídku výrobků. Byl postupně rozšířen o válcovny, koksovny a další provozy, které zpracovávaly nerostné suroviny. Po smrti investora došlo k několika změnám investorů závodů, až se v roce 1835 vytvořilo Vídeňské těžířstvo – konsorcium bankéřů s kapitálovou

majoritou Salomona Meyera svobodného pána Rotschildů, které se v roce 1873 přeměnilo na Vítkovické horní a hutní těžířstvo.¹⁷

Výstavba a průmyslová činnost železárenských závodů ve Vítkovicích velmi výrazně ovlivnily hospodářský a sociální vývoj, který současně probíhal v přilehlých městských čtvrtích a obcích. Vítkovické železářny potřebovaly pro svou činnost určité zázemí, které by poskytovalo pracovní sílu nejen pro profese dělnické, ale také úřednické. Avšak hlavními pracovními silami, které tyto podniky potřebovaly, byla odborně vzdělaná technická inteligence. Sílou svého kapitálu a pozicí na trhu s železárenskými výrobky se během osmdesátých let 19. století rozšiřovaly jednotlivé podniky Vítkovických železáren také na území přilehlé Moravské Ostravy, kde postupně zlikvidovaly místní železárenské podniky, které Vítkovickému hornímu a hutnímu těžířstvu svým nižším investičním kapitálem nemohly konkurovat. V roce 1879 získalo VHHT v konkursním řízení pudlovnu a válcovnu železa, které se nacházely v blízkosti katastru Vítkovic. Pudlovnu založil technický úředník VHHT J. E. Gobiet.¹⁸ O desetiletí později v roce 1888 zprovoznilo těžířstvo po ukončení proběhlé hospodářské krize v železárenském průmyslu Žofínskou huť, která byla vystavěna v roce 1873 První rakousko-uherskou vysokopeční společností.¹⁹

Na katastru Moravské Ostravy se kromě podniků VHHT nacházelo několik dalších průmyslových podniků, které zaměstnávaly představitele technické inteligence. V roce 1870 byla zprovozněna slévárna a továrna na kovové zboží místních podnikatelů K. Elbertzhagena a K. Glassnera, na které také získalo VHHT v roce 1909 finanční podíl.²⁰ V roce 1891 byla vystavěna slévárna kovů a výrobní armatur Bří Spitzerových, v roce 1893 Susserova továrna na nedobytné pokladny a lopaty a v roce 1897 továrna na výrobu důlních vozíků továrníka L. Blahuta.²¹ Od roku 1868 byla v provozu rafinerie minerálních olejů, kterou založil podnikatel Antonín Himmelbauer a od roku 1888 jí konkurovala firma Ostravská rafinerie na výrobu minerálních olejů M. Bohma a spol.²² Dalším podnikem v odvětví průmyslu těžké chemie byla již v šedesátých letech založená destilovna dehtu a výrobní sítěšních lepenek a nátěrů A. Luttnara.

Část představitelů technické inteligence nacházela své profesní uplatnění v odvětví místní a železniční dopravy. Od května 1847 se Moravská Ostrava stala součástí železniční sítě Severní dráhy Ferdinandovy a během postupného rozvoje železnice významným železničním uzlem, když byl v roce 1871 zprovozněn železniční úsek Moravská Ostrava–Frýdlant nad Ostravicí, který spojoval na své trase několik průmyslových podniků a zajišťoval jejich zásobování surovinami a odbyt výrobků na trhu.²³ Současně s železnicí se také rozvíjela místní doprava, kterou provozovala na přelomu 19. a 20. století Společnost brněnských místních drah a Akciová společnost Moravsko-slezské místní dráhy.

Avšak nejvýznamnějším odvětvím, kde se vytvářely početné pracovní příležitosti pro technicky vzdělané představitele občanské společnosti kromě železárenských podniků, byly doly na těžbu černého uhlí. V Moravské Ostravě byla intenzivní a systematická těžba zahájena teprve během čtyřicátých let 19. století. V roce 1840 bylo zahájeno investorem Rotschildem hloubení Dolu Šalamoun, v roce 1842 následoval Důl Karolína, v roce 1846 Důl Anto-

¹⁴ SPÄTH, M.: Der Ingenieur als Bürger Frankreich, Deutschland und Rußland im Vergleich. In: SIEGRIST, H.: *Bürgerliche Berufe*, Göttingen, 1988, s. 102.

¹⁵ *Dějiny Ostravy*, Ostrava, 1993, s. 121.

¹⁶ *Dějiny Ostravy*, Ostrava, 1993, s. 129.

¹⁷ *Dějiny Ostravy*, Ostrava, 1993, s. 129.

¹⁸ *Dějiny Ostravy*, Ostrava, 1993, s. 131.

¹⁹ *Dějiny Ostravy*, Ostrava, 1993, s. 131.

²⁰ *Dějiny Ostravy*, Ostrava, 1993, s. 131.

²¹ *Dějiny Ostravy*, Ostrava, 1993, s. 193.

²² *Dějiny Ostravy*, Ostrava, 1993, s. 137.

²³ *Dějiny Ostravy*, Ostrava, 1993, s. 139.

nín, avšak pro nevhodnost geologických podmínek nebyl zprovozněn a následovala výstavba důlního díla Důl Hlubina, zahájena v roce 1852.²⁴ Také akciová společnost Severní dráha Ferdinandova finančně investovala do výstavby dolů v Moravské Ostravě. Byla také investorem podniků, které zpracovávaly produkty z černého uhlí. V roce 1856 odkoupila od rakouského eráru Důl Jindřich, jehož výstavba začala v roce 1846 a během roku 1870 se stala investorem při hloubení Dolu Jiří.²⁵

Nejprudší rozvoj v oblasti těžby černého uhlí a jeho zpracování nastal v regionu v letech 1880 až 1910, kdy byly na jednotlivých dolech pod vedením zkušených technických odborníků zaváděny nové metody těžby a současně docházelo k vybavování důlních děl novými technickými těžními zařízeními. Z tohoto důvodu se technicky vzdělaní představitelé občanské společnosti v Moravské Ostravě stávali nositeli vědeckého pokroku, který zavedením do praxe vedl nejen ke zkvalitnění pracovních podmínek zaměstnanců v průmyslových podnicích, ale také ke zvýšení produktivity těchto podniků a následně k vyššímu finančnímu zisku. Tento finanční zisk mohl být majiteli těchto podniků investován do další technické modernizace jednotlivých odvětví výroby, nebo mohl být použit na zlepšení sociálního postavení zaměstnanců. U velkých podniků byly budovány závodní školy, podporovala se činnost různých spolkových organizací, vyplácely se nemocenské dávky a další.

Právě v tomto jednání velkých průmyslových podniků by se dala sledovat činnost technické inteligence, která v těchto podnicích zastávala dvojí postavení. Vůči svým zaměstnavatelům byli v postavení zaměstnance, který usiloval o určité sociální zabezpečení své profese a tímto jednáním podněcoval požadavky dalších zaměstnanců, vůči nimž byli v postavení zaměstnavatele k vytváření určitého systému pracovních smluvních vztahů a sociálního zabezpečení.

Studium formování technické inteligence v Moravské Ostravě v období probíhajícího vrcholu průmyslové revoluce v regionu na přelomu 19. a 20. století odpovídá pojetí technicky vzdělaných jednotlivců jako nositelů průmyslového rozvoje. Jedná se zde o významné období v regionálních dějinách, kdy se z malého obchodně a řemeslnicky nevýznamného města vytvořilo pod vlivem zavedení těžkého průmyslu do regionu významné průmyslové město, které svými dobovými parametry odpovídalo evropským průmyslovým velkoměstům. Počet představitelů technické inteligence úměrně stoupal s industrializací města a její představitelé se zde stávali „králi své epochy“, kteří svou činností neovlivňovali pouze průmyslový chod města, ale také jeho kulturní a společenský život.

Získání obrazu o začlenění představitelů technické inteligence mezi představitele občanské společnosti Moravské Ostravy je možno získat statistickým zpracováním sčítacích operátů pro léta 1890, 1900 a 1910,²⁶ které jsou pro dané studium základním pramenem. Výpovědní hodnota tohoto pramene je snížena faktorem, že pro jednotlivá sčítání lidu se nedochovaly kompletní soubory sčítacích operátů. Dalším faktorem ztěžující výzkum formování technické inteligence je skutečnost, která se týkala většiny skupin svobodných povolání. Tato v operátech a městských adresářích patrná skutečnost se odráží v nestálosti těchto představitelů Bildungsbürgertum v kategorii trvalého bydliště. U sledovaných profesí docházelo k častým personálním změnám na jednotlivých pracovních místech. Důvody těchto častých personálních změn jsou z dostupných pramenů nezjistitelné. Mohlo se jednat o důvody osobní, ale také profesní. Jako zaměstnanci velkých monopolních podniků mohli být svými zaměstnavateli přeřazováni

na různé závody. Jejich profesní vzestup nebyl dán dlouhodobým setrváním v jednom podniku, ale na osobních schopnostech, které se prokázaly během působení na jednotlivých závodech v různém profesním postavení.

Vyčlenění představitelů technické inteligence v letech 1890–1910

K technické inteligenci zařazujeme podle profesního působení v průmyslových podnicích na území Moravské Ostravy inženýry, kteří pracovali za mzdu v jednotlivých odvětvích těžkého průmyslu – strojírenství, hutnictví, těžké chemii, stavebnictví, energetice a hornictví. Pro sféru hornictví existovala nařízením ministerstva orby ze dne 23. května 1872 číslo 70 ř. z. specifická instituce autorizovaných horních inženýrů, kteří působili jako pomocný personál orgánů horních úřadů. Prováděli úřední vyměřování nových důlních děl, současně mohli mimo práce, které svou kompetencí náležely pod tyto orgány, vykonávat i soukromou praxi, které souvisela s jejich oborem činnosti.²⁷ Mezi inženýry, kteří v Moravské Ostravě působili, se nacházelo několik těchto úředně oprávněných inženýrů.

Do kategorie technicky vzdělané inteligence náleží rovněž ředitelé jednotlivých podniků, kteří se ve sledovaném období označovali v sčítacích operátech profesním zařazením závodní inženýr, vedoucí podniku – (Betriebsleiter) nebo (Fabriksleiter). Mezi technickou inteligencí se zařazují inženýrští adjunkti a asistenti, kteří vypomáhali inženýrům při výkonu jejich náročného povolání a sami se v praxi na tuto profesi připravovali. Ne méně důležitými profesemi, při jejichž výkonu bylo zapotřebí odborného technického vzdělání, byla profese architekta, chemika, civilního geometra, konstruktéra a případně i technika.

Na základě statistického zpracování přehledů dat získaných ze sčítacích operátů pro Moravskou Ostravu z let 1890, 1900 a 1910 je možné učinit dílčí závěry o formování sociální skupiny technické inteligence ve sledovaném období. V roce 1890 ve městě mělo trvalé bydliště čtyřicet jedna představitelů technické inteligence. Jednalo se převážně z 43,9 % o mladé muže ve věku do třiceti let, z 29,3 % o muže ve věku třicet až čtyřicet let, do věkové kategorie čtyřicet až padesát let náleželo 22 % představitelů a nad padesát let 4,9 %. Vysokému počtu mladých mužů na počátku své profesní kariéry odpovídalo i vysoké zastoupení svobodných mužů v této sociální skupině 53,6 %. Z hlediska obcovací řeči se z 51,2 % hlásili k německé obcovací řeči, z 41,5 % k české obcovací řeči a z 7,2 % k polské obcovací řeči. Podle náboženského vyznání bylo 75,6 % představitelů katolického vyznání, 12,2 % evangelického, 9,8 % izraelského a 2,4 % řeckokatolického.

Tito technicky vzdělaní muži přicházeli vykonávat svou profesi do Moravské Ostravy nejen ze všech zemí habsburské monarchie, ale také z Německa. Z 34,1 % se narodili v Čechách, z 21,9 % na Moravě, z 14,6 % ve Slezsku, z 7,3 % v Německu a v jiné zemi, z 4,8 % v Horním a Dolním Rakousku a z 2,4 % v Uhrách a Tyrolsku. V Praze se narodilo 9,7 % představitelů, ve Vídni 4,9 % a v Moravské Ostravě a okolí 7,2 %. Z 73,2 % byli představitelé technické inteligence vlastníky bytů, ve kterých bydleli, ale pouze z 3,3 % byli vlastníky nemovitostí. Alespoň jednu služebnou pro výpomoc v domácnosti zaměstnávalo 16,6 % vlastníků bytů, dvě služebné 36,6 % a tři a více služebných 6,6 %. Domácnosti představitelů technické inteligence byli z 33,3 % jednočlenné, z 20 % tříčlenné a pak následovaly domácnosti o pěti a více členech.

S prudce probíhající industrializací Moravské Ostravy dynamicky narůstala i sociální skupina technické inteligence. K roku 1900 se počet představitelů této sociální skupiny přibližně zdvojnásobil a ze sčítacích operátů byly získány údaje o osmdesáti dvou představitelích.

²⁴ *Dějiny Ostravy*, Ostrava, 1993, s. 136.

²⁵ *Dějiny Ostravy*, Ostrava, 1993, s. 136.

²⁶ SOA Frýdek-Místek, sčítací operáty 1890 pro MO.

²⁷ SKÝPALA, O.: *Ostravský adresář a sborník*, II. roč., 1909–1910, Ostrava, 1909.

Podle hlediska dosaženého věku jsou údaje srovnatelné s předchozím sčítáním obyvatelstva, avšak došlo ke změně v poměru svobodných mužů vůči mužům žijícím ve svazku manželském. Počet svobodných mužů poklesl na 47,5 %. V právoplatně uzavřeném manželství žilo 54,9 % mužů a soudně rozvedených bylo 1,2 %. K výrazné změně došlo v kategorii obcovací řeči, kdy se začíná projevat pokles české obcovací řeči vzhledem k obcovací řeči německé. K německé obcovací řeči se již hlásilo 71,9 % představitelů technické inteligence. Podle náboženského vyznání se zvýšil počet představitelů technické inteligence izraelského vyznání na úkor vyznání římskokatolického. Teritoriální původ, domovská příslušnost a bytové poměry představitelů technické inteligence v roce 1900 jsou srovnatelné s rokem 1890.

Poslední statisticky zpracované sčítací operáty pro Moravskou Ostravu z roku 1910 poskytl o představitelích technické inteligence největší soubor údajů. Ve sčítacích operátech se dochovaly údaje o stočtyřicetipěti představitelích technické inteligence. Obdobně jako v předcházejících letech se jednalo o sociální skupinu s poměrně nízkým věkovým průměrem. Do věkové kategorie do třiceti let náleželo 40 % představitelů, věku třicet až čtyřicet let dosáhlo 30,3 %, věkovou kategorii čtyřicet až padesát let tvořilo 16,6 % a nad padesát let věku bylo 15,1 % mužů. Podíl svobodných mužů stejně jako v roce 1890 byl vyšší než počet mužů žijících ve svazku manželském. V uzavřeném manželství žilo 47,6 %, svobodných bylo 50,4 % a vdovci představovali cca. 2 %. Z hlediska obcovací řeči docházelo k neustálému nárůstu představitelů hlásících se k německé obcovací řeči 75,9 % na úkor české obcovací řeči 19,3 %. Podle příslušnosti k náboženskému vyznání bylo 65,5 % představitelů římskými katolíky, 20 % se hlásilo k evangelickému vyznání a 14,5 % k izraelskému.

Vzhledem k předcházejícím sčítáním obyvatelstva se změnil teritoriální původ nově působících představitelů technické inteligence v Moravské Ostravě. Jestliže v předcházejících letech se nejvíce představitelů narodilo v Čechách, došlo k výrazné změně v podílu narozených na Moravě. Moravu jako zemi narození uvedlo ve sčítacích operátech 37,2 % představitelů, Slezsko 18,6 %, Čechy 13,8 %, Dolní Rakousko 9,7 %, Německo 5,5 %, Halič 4,1 %, zbývající podíl připadá na ostatní země habsburské monarchie. Přičemž v Moravské Ostravě a přilehlém okolí se narodilo 15,2 % představitelů. Z hlediska domovské příslušnosti stoupl počet představitelů, kteří měli domovskou příslušnost na Moravě na 48,9 %. Domovskou příslušností k Moravské Ostravě náleželo 25,5 % představitelů technické inteligence. Nejintenzivnější vlna migrace technické inteligence do Moravské Ostravy nastala podle údajů, které se zabývají délkou pobytu v obci, v letech 1906–1910. V tomto období získalo v moravsko-ostravské průmyslové oblasti profesní postavení 46,2 % představitelů technické inteligence.

Z hlediska bytových poměrů bylo 65,5 % představitelů technické inteligence majiteli obývaných bytů. Vysoký podíl představitelů, kteří bydleli v podnájmu nebo byli syny majitelů bytů, byl ovlivněn jejich počátkem profesní kariéry a tedy nižšími příjmy především u profesí konstruktér, chemik, geometr a inženýrský asistent. Jako majitelé bytů obývali nejčastěji z 27,4 % třípokojové byty s komorou, s předsíní a s kuchyní. Byty vybavené koupelnou a čeledníkem obývali přibližně ze dvou třetin. Větší byty obývali pouze vrchní inženýři a podnikoví vedoucí. Většina bytů se nacházela v novostavbách z let 1900–1910. Držitelů nemovitostí ve městě bylo 8,5 % představitelů. Touto sociální skupinou byly upřednostňovány byty s ročním nájemným od 1000 do 1500 K. Přibližně k jedné třetině bytů náležela u domu se nacházející zahrada, kterou měl vlastník bytu k užívání. Zda se jednalo o zahrady okrasné nebo byly využívány k pěstování zemědělských produktů, nelze ze sčítacích operátů zjistit. U místních průmyslových podniků byly vystavěny domy s naturálními byty, které od svých zaměstnavatelů k platu získalo 29 % představitelů. V rodinách majitelů bytů bylo běžnou součástí domácnosti zaměstnávání služebnictva. Pouze v 22 % domácností nebyl služební personál zaměstnán. Jednalo se převážně o domácnosti jedno až pětičlenné, ve kterých manželka nevykonávala žádnou profesi, ale starala se o chod domácnosti a výchovu dětí.

Vyčlenění profese inženýra jako typického představitele technické inteligence v Moravské Ostravě

Na základě profesního rozdělení na jednotlivá povolání, která spadala do skupiny technická inteligence, lze zjistit určité národnostní, náboženské a sociální rozdíly mezi jednotlivými profesemi navzájem a celkově mezi technickou inteligencí a ostatními profesemi svobodných povolání. Za nejvýznamnější představitele technické inteligence, kteří působili přímo v průmyslové výrobě, lze považovat profesní skupinu inženýři a s ní úzce související skupinu inženýrští asistenti. Ve správní a výrobní činnosti jednotlivých podniků působili inženýři také ve funkci podnikového vedoucího. Přestože působili v této velmi významné funkci, zařazovali se ve sčítacích operátech v kategorii hlavního povolání k profesi inženýra na základě dosaženého vzdělání a pak teprve k profesnímu postavení podnikový vedoucí. Podnikoví vedoucí s titulem inženýr byli zařazeni k profesi inženýr. Podnikoví vedoucí bez akademického titulu tvoří ve statistickém zpracování samostatnou skupinu.

Na základě dochovaných sčítacích operátů pro Moravskou Ostravu k roku 1890 mělo trvalé bydliště v této obci dvacet dva inženýrů, které zaměstnávaly nejen podniky, které se nacházely na katastru města, ale i v přilehlých obcích Vítkovicích, Přívoze a dalších.²⁸ Z tohoto celkového počtu inženýrů se 59,1 % hlásilo k české obcovací řeči, 27,3 % k německé a 13,7 % k polské obcovací řeči. Podle náboženského vyznání se jednalo převážně o římské katolíky 86,4 %, příslušníků evangelického vyznání stejně jako izraelského a řecko-katolického bylo po 4,6 %. 54,6 % představitelů žilo v manželském svazku, 40,1 % bylo svobodných a 4,5 % tvořili vdovci. Důležitým faktorem pro studium formování a příslušnosti k občanské společnosti je hledisko bytových poměrů a zaměstnávání služebnictva v domácnostech, ve kterých představitelé občanské společnosti žili.

Představitelé profese inženýr byli v roce 1890 z 90,1 % majiteli bytů a pouze z 9,1 % žili v domácnostech v postavení podnajímníků, avšak z celkového počtu pouze jeden inženýr byl držitelem domu. Žádné služebnictvo nebylo zaměstnáno v 31,8 % domácností, jeden sloužící byl zaměstnán v 22,7 % domácností, dva v 36,4 % a tři a více v 9,1 % domácností. Na základě údajů o zemi narození pocházela většina inženýrů 50,0 % z Čech, 18,2 % z Moravy, 13,6 % z Haliče a po 4,6 % pocházeli ze Slezska, Dolního Rakouska, Polska a jiné země. Přes deset procent inženýrů 13,6 % pocházelo z Prahy, 4,6 % z Brna a 4,6 % z Moravské Ostravy. V kategorii domovská obec se obdobně jako k zemi narození hlásilo 50 % inženýrů k Čechům, stoupl počet příslušnosti k Moravě na 22,7 %, stejné bylo zastoupení u Haliče 13,6 % a 4,6 % zůstala příslušnost k Slezsku, Polsku a Dolnímu Rakousku. Stoupl počet domovské příslušnosti k Moravské Ostravě na 9,1 % a domovská příslušnost k Vídni zůstala na 4,6 %.

Konjunktura průmyslové výroby v období 1890–1900 se odrazila také ve stoupajícím počtu inženýrů, kteří byli zaměstnáni v jednotlivých provozech průmyslových podniků. Průmyslová výroba se neustále rozšiřovala o nová odvětví výroby a potřebovala nové odborníky. Současně se u profesní skupiny technické inteligence začíná významně odrážet germanizační politika majitelů největších průmyslových koncernů. Jestliže v roce 1890 se inženýři hlásili nejvíce k české obcovací řeči, v roce 1900 došlo k výrazné změně a více inženýrů se přihlásilo k obcovací řeči německé a to 63,3 %, k české pouze 30,1 %, k polské 4,1 % a jinou obcovací řeči hovořilo 2,1 % z celkového počtu 49 inženýrů. Podle náboženského vyznání zůstává toto povolání doménou mužů, kteří se hlásili k římskokatolickému vyznání 65,3 %, avšak stoupá také počet příslušníků evangelického vyznání na 8,6 %, obdobně jako u židovského

²⁸ SOA Frýdek – Místek, sčítací operáty 1890 pro MO.

vyznání a 2,1 % je bez náboženského vyznání. U této profese pro všechna zjišťovaná sčítání obyvatelstva přetrvával vysoký počet svobodných mužů, který v roce 1900 činil 38,8 %. Ženatých bylo 59,2 % inženýrů a rozvedených jich žilo 2,1 %.

I přes vysoký počet svobodných inženýrů byli z 81,6 % celkového počtu majiteli bytů. V rodinném poměru k majiteli bytu bydlelo 2,1 % inženýrů a 16,3 % bylo k majiteli bytu v poměru podnájemnickém. Nejvíce domácností, ve kterých inženýři žili, zaměstnávalo pouze jednu služebnou 47,5 %, služebnictvo o dvou a více osobách bylo zaměstnáno v 30 % domácností a bez výpomoci služebnictva žilo 22,5 % domácností. Inženýři nejvíce jako majitelé bytu obývali byty o třech pokojích 40 % a z 30 % bydleli v čtyřpokojových bytech. Větší luxusnější byty o pěti a více pokojích měli vrchní inženýři z 20,4 %. Svobodní a ženatí s málo početnou domácností bydleli v menších bytech o dvou pokojích 5 % a v jednopokojových z 7,5 %. Komorou jako součástí bytu nebylo vybaveno 47,5 %. Přibližně dvě třetiny bytů 62,5 % mělo samostatnou předsiň a vybavení kuchyní tvořilo součást většiny 95 % bytů. K provozování živnosti využívalo byt 4,1 % inženýrů a 8,2 % majitelů bytu poskytovalo část bytu k ubytování podnájemníků.

K roku 1900 klesl počet inženýrů narozených v Čechách na 30,6 % a stoupl počet inženýrů narozených na Moravě na 22,5 %, ve Slezsku na 16,3 %, v německých zemích na 8,2 %, v Dolním Rakousku na 6,1 % a v Haliči zůstal na stejné výši, v Uhrách a v Štýrsku po 4,1 % a z jiné země na 2,1 %. Za místo narození uvedlo Moravskou Ostravu 6,1 % inženýrů, stejná hodnota byla uvedena pro Prahu a Vídeň a z Brna pocházelo 4,1 %. Domovskou příslušnost v Čechách mělo 30,6 %, ve Slezsku 16,3 %, v Haliči 6,1 %, v Uhrách 4,1 %, v německých zemích 8,2 % a ve Štýrsku 4,1 %. Ke změně došlo na Moravě, kde se počet držitelů domovské příslušnosti zvýšil na 28,6 %. Současně poklesl počet domovské příslušnosti v Dolním Rakousku na 2,1 %. Mírně stoupl počet držitelů domovské příslušnosti v Moravské Ostravě na 8,2 %.

V prvním desetiletí 20. století se Moravská Ostrava stala rozvinutým centrem průmyslové výroby a ve městě nacházelo zaměstnání stále více mužů s technickým vzděláním. Ve sčítacích operátech z roku 1910 se dochovaly údaje o 93 inženýrech, kteří trvale bydleli v daném období ve městě. I když v roce 1918 vznikl samostatný český stát, inteligence na Ostravsku se v prvním desetiletí dvacátého století převážně hlásila k německému jazyku a ani inženýři nebyli výjimkou. Na konci prvního desetiletí nového století hovořilo německým jazykem 68,8 % inženýrů, přestože jejich země narození byly převážně Čechy a Morava, 23,7 % se hlásilo k českému jazyku, 5,4 % k polskému jazyku. Zastoupení polské obcovací řeči bylo ovlivněno působením vyššího počtu inženýrů, kteří pocházeli ze Slezska a Haliče. K jiné obcovací řeči se hlásilo 2,2 %. Římskými katolíky bylo 68,8 % inženýrů, k evangelickému vyznání se hlásilo 18,2 % a židovského vyznání bylo 12,9 % inženýrů. V posledním ze sledovaných sčítání obyvatelstva u této profese překročil počet svobodných mužů 50,5 %, 46,2 % inženýrů žilo ve svazku manželském a 3,2 % ovdovělo.

Z důvodu svobodného stavu žil vysoký počet inženýrů v podnájemech 18,2 % nebo byli v různém příbuzenském poměru k majiteli bytu 11,8 %, spoluvlastníky bytu bylo 2,2 % inženýrů a 67,7 % jich bylo majiteli bytu. V domácnostech, ve kterých inženýři žili byla většinou zaměstnána pouze jedna služebná 59,3 %, dvě služby zaměstnávalo 25 % domácností, tři a více 1,6 % a bez služebného personálu bylo 14,1 % domácností majitelů bytu. Stejně jako v roce 1900 žilo nejvíce inženýrů v třípokojových bytech 26,6 %. Stoupl počet dvoupokojových a pětipokojových bytů shodně na 23,4 % a klesl počet čtyřpokojových bytů na 17,2 %. Počet jednopokojových bytů stoupl na 10,1 % a tyto byty obývali svobodní inženýři. Byty s jednou komorou tvořily 45,3 %, se dvěma 12,5 % a bez komory 42,2 %. Stoupl počet bytů s jednou předsiňou na 85,5 %, se dvěma a více na 4,7 % a bez předsiňe bylo 9,4 % bytů. Vybavených kuchyní bylo 93,6 % domácností, koupelnou 73,4 % bytů a čeledník byl zřízen v 65,7 %

domácností. Majiteli domů bylo 7,8 % inženýrů. Živnost v bytě provozovalo 10,9 % a byt pronajímalo podnájemníkům 4,7 % inženýrů.

Na základě údajů o výstavbě domu žilo 45,3 % v novostavbách vystavěných po roce 1901, v domech postavených během posledního desetiletí 19. století bydlelo 26,6 %, zbývající počet bydlel ve starší výstavbě. U 3,3 % není v operátech uveden údaj o výstavbě domu. Z pohledu platby nájemného využívalo 31,3 % inženýrů možnosti bydlení v naturálním bytě, který jim poskytoval zaměstnavatel, v bytech s nájemným do 500 K ročně bydlelo 3,1 %, do 1000 K 17,7 %, do 1500 K 28,1 %, do 2000 K 6,2 %, nad 2000 K 4,7 % a u 1,6 % nebyla výše nájemného uvedena. Možnost využívat zahrady, která náležela k domu, mělo 22,6 % domácností. Domácnosti inženýrů, kteří byli vlastníky bytu nebyly velmi početné, k roku 1910 měly největší zastoupení domácnosti o třech rodinných členech 31,8 %. Čtyřčlenné domácnosti byly zastoupeny 15,9 % a stejnou hodnotu tvořily domácnosti, kde jediným rodinným členem byl sám majitel bytu. Ze sčítání z roku 1910 je patrné, že dvoučlenné domácnosti z roku 1900 se přirozeným přírůstkem rozšířily na tříčlenné. Po celou dobu přelomu století přetrvává u profese inženýr model malých domácností, který se nelišil ani podle kritéria náboženského vyznání, ani obcovací řeči.

Podle údajů týkajících se země narození přetrvává stoupající tendence inženýrů narozených na Moravě 32,3 %, ve Slezsku 18,2 %, v Čechách 16,1 %, v Dolním Rakousku 11,8 %, v Uhrách a německých zemích po 4,3 %, v Tyrolech se narodilo 3,2 % a v jiné zemi také 3,2 %, 2,2 % bylo z Haliče a ze Štýrska, 1,1 % z Polska a Horního Rakouska. Stoupl počet inženýrů narozených v Moravské Ostravě na 15,1 % a ve Vidni na 6,5 %. Z hlediska domovské země dochází k výraznému vzestupu inženýrů, kteří měli domovské právo na Moravě 48,4 %, v Čechách 15,1 %, v Dolním Rakousku 9,7 %, ve Slezsku 9,7 %, 4,3 % v Haliči, 4,3 % v německých zemích, 3,2 % v Uhrách, 2,2 % v Tyrolsku a po 1,1 % v Polsku a ve Štýrsku. Domovské právo v Moravské Ostravě obdrželo 26,8 % inženýrů.

V období počátku výstavby průmyslových podniků a důlních děl zaměstnávaly společnosti inženýry, kteří po ukončení technického vzdělání dosáhli již určité praxe a byli schopni samostatně plnit náročné povolání spojené s výstavbou nových podniků a se zaváděním nových pracovních metod. Vzhledem k velkému počtu zaměstnanců museli mít tyto muži určitou přirozenou autoritu, a proto k roku 1890 36,4 % inženýrů bylo v nejproduktivnějším věku 30 až 40 let a 31,8 % ve věku 40–50 let, starších než 50 let bylo 9,1 %. Mladých inženýrů do 30 let, kteří teprve získávali v podnicích praktické zkušenosti bylo 22,7 %. Průmyslová činnost a výroba k roku 1900 byla také převážně řízena inženýry ve věku 30–40 let, u této věkové kategorie nastal nárůst na 40,8 %, snížila se věková kategorie 40–50 let na 20,4 % a nad 50 let na 6,1 %. Stoupl počet mladých inženýrů do 30 let na 32,7 %.

Počet mladých inženýrů v roce 1910 souvisel s ustálením budování podniků a výrobních metod. Jednotlivá ředitelství podniků začínají zaměstnávat mladé inženýry, kteří pocházeli přímo z Moravské Ostravy a tvořili první generaci místních inženýrů. Tato věková skupina tvořila 43,6 % z celkového počtu a vzrostla na úkor inženýrů ve věkových kategoriích 30–40 let, která činila 31,9 %, 40–50 let s 14,9 % a nad 50 let věku 9,6 %. Mladí inženýři nepřinášeli svým nástupem do zaměstnání dlouholeté získané praktické zkušenosti s organizací výroby, ale nové poznatky z oblasti vědy a techniky, které získali během studia na technických školách.

Velké průmyslové společnosti, které měly v Moravské Ostravě nebo v blízkém okolí vybudovány pouze výrobní podniky a ředitelství měly ve Vidni, zaměstnávaly profesně úspěšné inženýry ve funkci podnikových vedoucích – závodních inženýrů jednotlivých závodů nebo dolů, tedy současnou terminologií byli řediteli jednotlivých podniků. V roce 1890 se k pracovnímu postavení podnikového vedoucího zařadilo pět inženýrů, v roce 1900 činil jejich počet sedm a na konci roku 1910 vykonávalo tuto funkci devět inženýrů. Podle označení v rubrice obor hlavního povolání ve sčítacích operátech se během sledovaného období proje-

vuje výrazná specializace této profese. Na počátku sledovaného období se inženýři převážně řadili k horním inženýrům, ale postupně s rozšiřováním odvětví výroby jednotlivých podniků zde pracovali inženýři strojní, hutní a stavební. S postupnou elektrifikací města přibýlo během prvního desetiletí inženýrů zaměstnaných ve sféře energetiky a v dalších odvětvích.

Zformování profesní skupiny podnikový vedoucí – ředitel podniku

Další specifickou skupinu technické inteligence tvoří profese podnikový vedoucí – ředitel podniku, který se zabýval výrobní a administrativní správou jemu svěřeného podniku a zároveň výrobní činností. Neprováděl finanční operace na úrovni ředitelů bankovních a pojišťovacích domů. Jedná se zde nejen o ředitele dolů a železárenských podniků, ale i jiných výrobních podniků, které náplní své výroby náležely k průmyslu chemickému, papírenskému, stavebnímu a potravinářskému. Představitelé těchto v podnicích významných vedoucích funkcí se neoznačovali za inženýry, ale pro výkon svého náročného povolání museli dosáhnout určitého stupně vzdělání. Podle údajů uvedených ve sčítacích arších pro sčítání obyvatelstva představovali tito muži jeden z hlavních germanizačních prvků, který významně působil ve městě, protože pro všechna tři sčítání se vždy hlásili pouze k německé obcovací řeči. Na základě této skutečnosti je možno předpokládat, že jazykem vnitřního řízení podniků na úrovni vedení a podnikového úřednictva byl jazyk německý. Tuto nutnost znalosti němčiny podporovaly i závodní pokračovací školy, které velké podniky zřizovaly a na kterých většinou vyučovali techničtí odborníci, kteří hovořili německy.

K roku 1890 převažovali mezi řediteli podniků příslušníci evangelického vyznání, ale během následujících let se poměr mezi představiteli jednotlivých náboženských vyznání stabilizoval na třetinovém zastoupení. Ředitelé podniků žili ze dvou třetin ve svazku manželském a ke konci roku 1910 bylo svobodných pouze 7,7 %. K životnímu stylu těchto ředitelů podniků náleželo zaměstnávání služebného personálu v domácnosti v různém počtu, který závisel na osobním rozhodnutí představitele této profesní skupiny. Počet služebnictva ovlivňovaly faktory jako počet malých dětí v domácnosti nebo společenské postavení mezi hono-
rací města.

Ředitelé podniků byli převážně majiteli obývaných bytů, nebo byli k majiteli bytu ve velmi úzkém příbuzenském vztahu. Ve velmi omezeném počtu byli vlastníky nemovitosti ve městě. Domy, ve kterých se byty těchto podnikových ředitelů nacházely, byly z 61,5 % vystavěny v období 1891–1901 a z 53,9 % neplatili jejich uživatelé nájemné z důvodu naturálního užívání bytu, přičemž dalších 15,4 % představitelů platilo roční nájem nad 2000 K. Možnost využívat přilehlé zeleně u domu formou zařízené zahrady mělo 46,2 % těchto představitelů. V místnostech obývaného bytu nebyla provozována žádná živnost. Vysokému profesnímu postavení této skupiny současně odpovídala velikost bytů, která zpravidla zahrnovala tři a více pokojů, komoru, předstíň, kuchyň, koupelnu a čeledník. V roce 1910 obývalo byt o pěti a více pokojích 30,8 % ředitelů, čtyřpokojové byty užívalo 7,8 %, třípokojové 38,5 %, dvoupokojové 15,4 %. Byty s jedním pokojem tato profesní skupina neobývala. Pro velikost rodiny výrazně nepřevládala po celé dvacetiletí žádný model, pouze k roku 1910 činilo nejvyšší hodnotu 30,8 % zastoupení čtyřčlenných rodin.

Na základě údajů o zemi narození k roku 1890 se narodilo 75 % podnikových ředitelů v německých zemích, kde také měli domovské právo. Z této skutečnosti vyplývá, že k vedení podniků zde společností zaměstnávaly muže, kteří získali pracovní zkušenosti v průmyslově vyspělejších zemích západní Evropy. Podle věkového začlenění do rozmezí od 30 do 50 let se jednalo o zkušené odborníky. K roku 1910 se poměr země narození výrazně mění a v německých zemích se narodilo 30,8 % podnikových ředitelů, na Moravě 38 %, v Čechách 15,4 % a po 7,7 % se narodilo v Dolním Rakousku a Haliči. Z Moravské Ostravy pocházelo 23,8 %

a domovské právo k roku 1910 zde získalo 38,5 %. Se získáním domovského práva v Moravské Ostravě současně stoupá počet představitelů, kteří měli domovské právo na Moravě, na 46,2 %. Během prvního desetiletí dvacátého století dosáhlo k roku 1900 46,2 % podnikových ředitelů věku 40 let a tento počet se k roku 1910 zvýšil na 50 %. Z údajů o věku se potvrzuje společností uznávaný model ředitele podniku jako člověka, který znalost určitého vzdělání uplatnil v praxi při řízení podniku a profesním postupem dosáhl řídicího místa, které svou náplní odpovídalo jeho organizačním schopnostem.

Podnikoví ředitelé se obdobně jako inženýři chovali vůči komunální politice apoliticky. Po celé sledované období let 1890–1910 nezastávali žádné významné funkce v obecním zastupitelstvu. Organizovali se do stavovských organizací a někteří představitelé se zúčastňovali místního spolkového dění.

Vyčlenění ostatních profesních skupin technické inteligence

S profesí inženýra velmi úzce souvisí profesní zařazení inženýrský asistent, který byl inženýrovi výpomocnou pracovní silou při vykonávání náplně jeho náročného pracovní činnosti. Postavení asistenta inženýra bylo pro mnoho mladých mužů základním krokem v budování jejich profesní kariéry, jelikož během výkonu tohoto pracovního zařazení k získaným znalostem teoretickým z technických škol získávali velmi potřebné znalosti praktické pro úspěšný výkon svého povolání. Pro celé období přelomu století se jednalo o mladé muže ve věku do 30 let. Po celé sledované období byli převážně římskokatolického vyznání. V roce 1890 se hlásilo k římskokatolické církvi 85,7 % a stejná hodnota přetrvávala do roku 1900.

Žili převážně svobodní 71,43 % v roce 1890 a v roce 1900 85,7 %. Hovořili ze dvou třetin německou obcovací řečí 71,4 %, protože znalost německého jazyka byla významným předpokladem pro další profesní růst. V roce 1890 bylo 71,4 % inženýrských asistentů majiteli bytu a 28,6 % žilo v postavení podnájemníka vůči majiteli bytu. V roce 1900 bylo majiteli bytu 57,1 % a v poměru syna k majiteli bytu žilo 42,9 %. Tento počet představuje vytváření základny technické inteligence z místního obyvatelstva nebo z druhé generace do města za pracovní příležitostí přistěhovaných mužů.

V domácnostech, ve kterých inženýrští asistenti žili, nebyl na rozdíl od domácností inženýrů zaměstnáván služebný personál pro výpomocné domácí služby. V roce 1890 se jednalo o 57,1 % bytů bez služebnictva a k roku 1900 tato hodnota vzrostla na 71,4 %. Pravděpodobně z důvodů nižšího finančního ohodnocení než měli jim nadřazení inženýři, obývali menší byty, které měly dva pokoje, komoru a samostatnou kuchyň, ale bez zařízené předstíň. Pokud byli vlastníky bytu, převládala u této profese jednočlenná domácnost. Sociální zázemí u této profese bylo proměnlivé a souviselo s jejich profesním vzestupem daným dobou a uplatněním v praxi u svého zaměstnavatele. Pokud se inženýrští asistenti usadili v Moravské Ostravě natrvalo, mohli dosáhnout určitého vyššího profesního postavení. I poměrně krátká doba deseti let mohla stačit k vypracování se k postavení hlavního inženýra. Tento rychlý profesní vzestup nebyl v období konjunktury průmyslové výroby na Ostravsku ojedinělým jevem.

S modernizací průmyslové výroby a jejím rozšířením o nová výrobní odvětví našly ve městě během prvního desetiletí 20. století uplatnění další profese technického charakteru. Nejvýznamnějším centrem těžkého chemického průmyslu byla chemická továrna v Hrušově na výrobu síry, která se nacházela na hranici mezi obcemi Hrušov a Moravská Ostrava. S výstavbou a zprovozněním koksovacích závodů se začínají postupně budovat závody, které zpracovávaly vedlejší produkty z koksování černého uhlí. Doba největšího rozmachu chemického průmyslu v regionu nastala později než u průmyslu železárenského, a to v době kolem roku 1915. Profesní skupina chemici vykazovala některé podobné znaky jako profesní skupina inženýři.

Podle náboženského vyznání se z 62,5 % jednalo o římské katolíky, z 25 % byli evangelíky a z 12,5 % židovského vyznání. Stejně jako u dalších technických profesí se přihlásilo 87,5 % chemiků k německé obcovací řeči a pouze 12,5 % k české. Jelikož se jednalo o mladé muže do 35 let bylo zde poměrně vysoké zastoupení 75 % svobodných mužů a 25 % ženatých. Sociální zázemí chemiků bylo závislé na jejich pracovním postavení a osobním finančním ohodnocení. Pokud působili ve funkci hlavního podnikového chemika, zaměstnávali jako majitelé bytu služebný personál, obývali velké byty o třech a více pokojích, s komorou, s předsíní, s kuchyní, s koupelnou a čeledníkem. Platili roční nájemné v rozmezí 1000 až 2000 korun ročně. Pokud byli zaměstnáni jako řádoví chemici, jejich sociální zázemí bylo zcela odlišné. K majitelům bytu byli v příbuzenském poměru nebo v poměru podnájemníka. V domácnostech, ve kterých bydleli, nebylo zaměstnáváno služebnictvo a byty byly pouze jedno až dvoupokojové s kuchyní.

Podle údajů o zemi narození v roce 1910 pocházelo 37,5 % chemiků z Haliče, 25 % ze Slezska, 12,5 % z Moravy a 25 % z jiné země a tyto údaje s menšími změnami odpovídají zemi domovské příslušnosti. Stoupl počet chemiků, kteří měli domovskou příslušnost na Moravě na 25%. Tento vzestup domovské příslušnosti na Moravě byl ovlivněn udělením domovského práva v Moravské Ostravě. Na základě získaného vzdělání pouze hlavní podnikoví chemici dosahovali akademického titulu. Řádoví podnikoví chemici byli určitě absolventy středních odborných technických škol, avšak podle jejich sociálního zařazení se určitě nejednalo o absolventy vysokých škol.

Ve strojírenské výrobě nacházeli uplatnění konstruktéři, kteří navrhovali konstrukce pro výrobu strojních zařízení. Jednalo se o povolání, které se vyvíjelo současně se strojírenskou výrobou a k jeho výkonu postačovalo odborné středoškolské vzdělání. Ze sčítacích operátů vyplývá, že konstruktéry se stávali synové kvalifikovaných dělníků, kteří pracovali v podnicích v postavení mistra. K roku 1910 se jednalo o mladé muže do 30 let, kteří se narodili z 70 % na Moravě a z 30 % ve Slezsku. Domovské právo měli z 70 % na Moravě, z 20 % ve Slezsku a z 10 % v Haliči. Domovskou příslušnost v Moravské Ostravě mělo 40 % konstruktérů. K římskokatolickému vyznání se jich hlásilo 90 % a k evangelickému 10 %. Všichni tito nižší techničtí úředníci se hlásili k německé obcovací řeči, i když pocházeli z rodin, ve kterých ostatní členové rodiny hovořili českou obcovací řečí. K německé obcovací řeči se hlásili z důvodu profesního vzestupu, protože velké průmyslové podniky preferovaly německy mluvící úřednictvo.

Protože se jednalo o mladé muže na počátku profesního období, žili až z 90 % svobodni. Z 50 % žili v podnájemě, z 30 % byli v synovském poměru k majiteli bytu a pouze z 20 % byli majiteli bytu. V domácnostech, ve kterých bydleli, nepracovalo služebnictvo. Žili v malých bytech o jednom až dvou pokojích, s komorou, s předsíní a kuchyní o ročním nájmu do 1000 K.

Při výstavbě železniční sítě, místní dráhy a dalších stavebních pracích využívaly stavební firmy znalosti civilních zeměměřičů – geometrů, kteří pro výkon svého povolání museli mít odborné technické vzdělání v oboru geometrie a matematiky. V Moravské Ostravě v roce 1910 vykonávali tuto profesi muži z 50 % starší 50 let, kteří žili z 83,3 % ve svazku manželském. K římskokatolickému vyznání se hlásilo 66,6 % a k židovskému 33,3 % geometrů. Německou obcovací řečí jich hovořilo 66 % a 33,3 % se hlásilo k české obcovací řeči. Za provozování svého povolání byli dobře finančně ohodnoceni, protože z 83,3 % byli majiteli bytu a z 16,7 % byli v synovském poměru k majiteli bytu.

V domácnosti zaměstnávali z 50 % jednu služebnou a z 16,7 % dvě služebné. Obývali tři a více pokojové byty s předsíní a kuchyní, které také z 50 % využívali k provozování svého povolání. Roční nájemné platili z 33,3 % do 500 K, z 33,3 % do 1000 K, z 16,7 % do 1500 K a z 16,7 % neplatili nájem z důvodu vlastnictví nemovitosti, ve které se byt nacházel. Zeměměřiči pocházeli z 66,7 % z Moravy a z 33,3 % ze Slezska. Domovské právo měli z 83,3 % na

Moravě z toho z 33,3 % v Moravské Ostravě a z 16,7 % ve Slezsku. Rodiny geometrů byly z 40 % dvoučlenné, z 20 % čtyřčlenné a z 40 % pětičlenné.

Vliv profese architektů na výstavbu města na přelomu 19. a 20. století

Změny vyvolané přeměnou malého poddanského města na průmyslové velkoměsto byly zřejmé nejen ve výstavbě průmyslových podniků a důlních děl, ale také v nové výstavbě obytných domů, školních budov, úřadů a dalších. K rozšíření města mimo jeho hradby došlo již v letech 1830–1839, když byly tyto městské hradby postupně odstraněny, aby se mohlo rozšiřovat městské předměstí.²⁹ Stavební rozmach však nastal teprve až od osmdesátých let devatenáctého století v souvislosti s rozvojem průmyslové výroby. Nové podniky zaměstnávaly mnoho pracujících, kteří do města migrovali za pracovní příležitostí z mnoha oblastí habsburské monarchie a tím stoupal požadavek výstavby nových bytových jednotek. V blízkosti jednotlivých podniků byly budovány dělnické kolonie. Dělnické domy v koloniích byly typově stejné. Jeden dům obsahoval čtyři bytové jednotky se samostatnými vchody a přilehlou zahradou.

Jelikož počet obyvatelstva města neustále vzrůstal, bylo potřeba zahájit bytovou výstavbu ve městě, aby byl dostatek bytových prostorů. Avšak po celé období 19. a 20. století byl ve městě nedostatek bytů, i když výstavba nových obytných domů probíhala nepřetržitě. Ve městě se stavěly nové několikapatrové obytné domy a současně s nimi byly budovány inženýrské sítě. Byly budovány nové honosné budovy státních institucí, škol a kulturních zařízení v moderním secesním nebo v neobarokním a neoromantickém slohu. První významnou stavbou, která vznikla v období probíhajících změn ve městě, byla výstavba nového římskokatolického chrámu. V letech 1883–1889 byl vystavěn chrám Božího Spasitele, který se svým architektonickým řešením stal dominantou města.³⁰

Následovaly další významné stavby, které po provedených rekonstrukcích v posledních letech můžeme ve městě obdivovat i v současnosti. Jednalo se o díla z rukou významných architektů, kteří svými projekty přispěli k výstavnosti města. Moravská Ostrava se na začátku dvacátého století stala po Brně druhým nejvýznamnějším městem na Moravě. Na všechny významnější veřejné stavby jako byly budovy škol, veřejné nemocnice a úřady, se investorem vypisovaly veřejné soutěže, kterých se zúčastnili svými projekty architekti z celé habsburské monarchie.

Z důvodu krátkodobého působení architektů ve městě pouze pro období zpracování projektu je obtížné sledovat včleňování této profesní skupiny, která svou činností stojí na pomezí zařazení k technické inteligenci nebo k akademicky vzdělaným umělcům, do občanské společnosti Moravské Ostravy. Dalším faktorem, který vymezení této profese ovlivňuje, je skutečnost, že v sčítacích operátech se nachází mnoho stavebních podnikatelů, kteří se svým podnikáním zařazují k *Wirtschaftsbürgertum* a ne k *Bildungsbürgertum*. K profesi architekta byli zařazeni pouze tři muži, kteří v sčítacích operátech uvedli v rubrice hlavního povolání, že jsou výdělečně činní jako architekti. K vytvoření této profesní skupiny technicky vzdělaných mužů, kteří své teoretické znalosti ze škol uplatňovali v praxi, došlo teprve v časovém období let 1900 až 1910.

K roku 1910 působilo ve městě dvanáct architektů, kteří se svými projekty podíleli na výstavbě města. Podle náboženského vyznání se hlásilo 58,3 % k římskokatolickému vyznání, 25 % k evangelickému a 16,7 % k židovskému. Německou obcovací řečí hovořilo 75 % a českou

²⁹ VYBÍRAL J.: *Zrození...*, Ostrava, 1998, s. 7.

³⁰ VYBÍRAL J.: *Zrození...*, Ostrava, 1998, s. 7.

25 %. Svobodných žilo 58,3 % a ženatých 41,7 %. Vysoký počet svobodných mužů byl zřejmě důsledkem věkového zastoupení, protože 41,7 % architektů bylo mladších 30 let, 25 % se nacházelo ve věku 30 až 40 let a stejný počet ve věku 40 až 50 let a 8,3 % bylo starších padesáti let. Z 50 % se narodili na Moravě, z 25 % v Čechách, z 16,7 % ve Slezsku a z 8,3 % v Dolním Rakousku. V Moravské Ostravě se jich narodilo 25 %. Domovské právo na Moravě mělo 41,7 % architektů, v Čechách a ve Slezsku po 25 % a v Dolním Rakousku 8,3 %, z toho v Moravské Ostravě mělo domovské právo 16,7 %.

I když bylo ženatých pouze 41,7 % architektů, majiteli bytu se stalo 66,7 %. V příbuzenském poměru k majiteli bytu žilo 8,3 % a 25 % svobodných architektů žilo v podnájmech. V bytech z 50 % nebylo nezaměstnáváno služebnictvo, z 37,5 % byla zaměstnávána jedna služebná a z 12,5 % dvě. Majiteli domu byli z 16,7 % a své povolání provozovali v místnostech bytu 25 % architektů. Z 37,5 % obývali byty o dvou pokojích, z 25 % žili v bytech o třech pokojích, z 25 % o pěti pokojích, z 12,5 % bydleli v jednopokojových bytech a z 8,3 %. Komorou bylo vybaveno 37,7 % bytů, předsíní 84,6 %, kuchyní 92,3 %, koupelnou 69,2 % a čeledníkem 61 %. Nejčastěji obývali byty v domech vystavěných po roce 1900 s ročním nájemným od 1000 do 1500 K.

Za nejvýznamnějšího architekta, který v Moravské Ostravě působil v období průmyslového rozvoje města, je možno považovat Felixe Neumanna, který byl úředně oprávněným architektem.³¹ Narodil se v roce 1860 ve slezské obci Radvanice, která se nachází v blízkosti Moravské Ostravy. V Moravské Ostravě se trvale usídlil v roce 1890 a otevřel si zde projekční kancelář. Byl židovského náboženského vyznání, německé obcovací řeči a žil svobodný, po roce 1900 se do jeho domácnosti přistěhovala jeho matka. Zaměstnával v domácnosti služebný personál o dvou zaměstnancích. Ve městě se stal vlastníkem domu, který podle svého projektu v secesním slohu vybudoval v letech 1901 až 1902. Tento dům se v současnosti nachází na ulici Československé naproti budově Pedagogické fakulty Ostravské univerzity a vyznačuje se secesním zdobením fasády. V tomto domě obýval byt o dvou pokojích, s komorou, předsíní, kuchyní, koupelnou a čeledníkem.

Na základě projektů tohoto architekta bylo ve městě postaveno mnoho výstavných budov. Byl autorem projektu Německého domu, který byl postaven v roce 1894, obytných domů na Přívozké ulici, Café Union postaveného v roce 1899, hotelu Garni postaveného v roce 1911, který je v současnosti budovou Filozofické fakulty Ostravské univerzity a dalších staveb³².

Dalším významným architektem Moravské Ostravy, který se ve městě narodil dne 30. července 1878 byl Franz Fiala, který ve městě působil do své smrti v roce 1927.³³ Byl římskokatolického náboženského vyznání, hovořil českou obcovací řečí, byl vlastníkem domu ve městě. V roce 1910 žil s manželkou bez dětí ve velkém bytě o šesti pokojích s kompletním příslušenstvím a zaměstnával jednu služebnou. Podle jeho projektů bylo v roce 1909 postaveno soukromé sanatorium Dr. Kleina, jehož budova je v současnosti jednou z budov nemocnice na Fifejdách. Stavěl převážně obytné domy, např. Dům katolických tovaryšů na Přívozké ulici z roku 1910 a další.³⁴

V Moravské Ostravě se narodila generace architektů, jejichž projekty byly již ovlivněny novými trendy v architektuře. Stavby těmito architekty navržené nejsou již v ozdobném secesním slohu, ale odpovídají tendencím funkcionalismu. Představitelem této mladé generace

³¹ AMO – sčítací operáty 1900 a 1910 pro MO.

³² VYBÍRAL J.: *Zrození...*, Ostrava, 1998, s. 15.

³³ AMO – sčítací operáty 1900 a 1910 pro MO.

³⁴ VYBÍRAL J.: *Zrození...*, Ostrava, 1998, s. 23.

se stal Antonín Kurka narozený 21. září 1881 v české římskokatolické rodině majitele povoznictví a domu ve městě. Byl absolventem průmyslové akademie v Berlíně. Podle jeho projektu byly vystavěny neoklasicistní obytné domy na Hornopolské ulici. Dalším představitelem moderní architektury byl Richard Strassmann narozený 27. července 1882, který pocházel z významné židovské rodiny ředitele pivovaru Markuse Strassmanna, který se do města přistěhoval v roce 1857.

Stavovské organizace technické inteligence v Moravské Ostravě

Představitelé technické inteligence z Moravské Ostravy a celého ostravsko-karvinského revíru se sdružovali obdobně jako další profese do vlastní stavovské organizace. Již 18. září 1873 byl z podnětu vysokého báňského úředníka Viléma Jičínského ustanoven Ostrauer berg- und hüttemännische Verein – Hornicko-hutnický spolek v Moravské Ostravě,³⁵ který byl činný po celé období konce 19. a počátku 20. století. K roku 1898 měla tato stavovská organizace devadesát členů z řad inženýrů horních a hutních, kteří se věnovali na spolkové úrovni dalšímu vzdělávání ve svém oboru a vydávání odborných publikací. Z publikační činnosti místních inženýrů vzniklo mnoho odborných prací, které přispěly k rozvoji hornictví a hutnictví nejen v ostravsko-karvinském revíru.

Členové spolku Ostrauer berg- und hüttemännischen Verein přispívali svými články do odborných periodik jako *Österreichisches Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen*, který vycházel ve Vídni od roku 1853 a byla k němu vydávána příloha *Bergrechliche Blätter*. Odebírali další celorakouskou odbornou ročenku *Verwaltungsberichte der Berghauptmannschaften*, které vycházela od roku 1858 ve Vídni.³⁶ Dne 3. března 1888 se vytvořila jako součást této organizace tzv. *Directoren-Conferenz des Ostrau-Karwiner Steinkohlenreviers* – Konference ředitelů ostravsko-karvinského revíru, tedy sekce podnikových ředitelů.³⁷ Členové této organizace se zabývali na svých schůzích pouze odbornými technickými otázkami, které souvisely s technickým rozvojem revíru. Pod patronací stavovské organizace z roku 1873 vznikl k 21. říjnu 1875 spolek *Horník*, jehož činnost byla zaměřena k společenským účelům technické inteligence.³⁸

S rozvojem spolkové činnosti vznikaly další spolky technických pracovníků dolů a hutí, které už neměly žádné vazby na výše zmíněné stavovské organizace. Dne 21. ledna 1871 byl založen Hornický čtenářský spolek *Salm*, který působil pro celou ostravskou část revíru. V říjnu 1890 byl založen *Bergarbeiter-Bildungsverein* a v prosinci 1893 byl v Ostravě ustanoven odborový hornicko-hutnický spolek *Prokop*. V souvislosti s vydáním zákona ze dne 14. srpna 1896 o zřízení odborových organizací v hornictví se vytvořil ke dni 23. červenci dozorčí výbor *Genossenschaft für Ostrau-Karwiner Revier*, ve kterém měli také zastoupení představitelé z řad technické inteligence.³⁹

S problematikou působení technické inteligence v Moravské Ostravě úzce souvisí založení horní školy, která měla odborně vzdělávat střední technické úředníky pro potřeby dolů

³⁵ JIČINSKÝ, W.: *Bergmännischen Notizen aus dem Ostrau-Karwiner Steinkohlenrevier*, Mährisch Ostrau 1898, s. 32.

³⁶ JANÁK J.: *Dějiny správy v českých zemích...*, Praha, 1987, s. 167.

³⁷ JIČINSKÝ, W.: *Bergmännischen Notizen aus dem Ostrau-Karwiner Steinkohlenrevier*, Mährisch Ostrau 1898, s. 32.

³⁸ JIČINSKÝ, W.: *Bergmännischen Notizen aus dem Ostrau – Karwiner Steinkohlenrevier*, Mährisch Ostrau 1898, s. 32.

³⁹ JIČINSKÝ, W.: *Bergmännischen Notizen aus dem Ostrau – Karwiner Steinkohlenrevier*, Mährisch Ostrau 1898, s. 32.

a hutí. V období počátečního rozvoje průmyslové výroby posílaly těžířstva vybrané zaměstnance k získání odborného technického vzdělání na školy mimo region. Střední technické školství se začínalo vyvíjet na konci čtyřicátých let devatenáctého století. V roce 1849 byly založeny horní školy v Příbrami, v polské Věličce a ve slezských Tarnovských Horách.⁴⁰ Horní škola v Příbrami byla státní institucí a vyučovalo se na ní v českém a německém jazyce. V polské Věličce probíhala výuka pouze v polském jazyce. Druhá etapa zakládání horních škol nastala ke konci devatenáctého století, kdy v roce 1896 byly otevřeny horní školy v Klagenfurtu, v Kabritzi a v Leobenu, kde se kromě hornictví vyučovalo také hutnictví.

Avšak potřebám revíru zaměstnávat odborně vzdělané technické úředníky nedostačoval počet škol, které byly založené v polovině devatenáctého století. Již v šedesátých letech si majitelé důlních polí v ostravsko-karvinském revíru uvědomovali nutnost místního horního školství. Teprve v sedmdesátých letech se vytvořily podmínky pro založení této školy v revíru. Založení školy bylo schváleno výnosem ze dne 26. června 1870 a stanovy výuky na této škole byly sestaveny 22. prosince 1871.⁴¹ Ke schválení školy ministerstvem orby došlo během roku 1872 a škola měla být financována místními těžířstvy. V lednu 1873 byl již vypsán konkurs na obsazení učitelských míst a vyučování na této dvouleté odborné škole bylo zahájeno od 1. října 1874.⁴²

V letech 1874–1897 byla výuka rozdělena na dva denní cykly. Dopoledne se vyučovalo odborné technické teorii a v odpoledních hodinách probíhala praktická cvičení. V roce 1898 došlo ke změnám v metodice výuky. V prvním roce získávali posluchači teoretické znalosti a v druhém roce praktické vzdělání, které odpovídalo potřebám těžířstev. Na počátku dvacátého století byl při škole vytvořen přípravný ročník. Výuka probíhala v českém i německém jazyce a vyučovalo se zde strojírenství, důlní měřičství, mineralogie, chemie, technické kreslení a základy zdravotní vědy. Jako vyučující zde působili zkušení inženýři, kteří získali praxi na závodech v revíru a praktický lékař pro tematiku zdravotní vědy. Ve správním výboru školy zasedali ředitelé jednotlivých podniků a vyšší státní úředníci z revírního báňského úřadu. Z počátku měla horní škola v jednotlivých ročnících dvacet až pětadvacet posluchačů. Do roku 1898 školu úspěšně absolvovalo 419 posluchačů. K roku 1908 stoupl počet posluchačů v přípravném ročníku na šedesátí, v prvním ročníku na čtyřicet sedm a ve druhém na čtyřicet tři.⁴³ Finanční náklady na výuku činily ročně 27 175 K. Absolventi této odborné pokračovací školy nacházeli uplatnění jako nižší techničtí úředníci v revíru

Mikrobiografie představitelů technické inteligence

Pro zpracování jednotlivých mikrobiografií jsem využila těchto pramenů a literatury:

SOA Frýdek-Místek: sčítací operáty z 1890 pro Moravskou Ostravu; AMO: sčítací operáty z let 1900 a 1910 pro Moravskou Ostravu, městské adresáře z let 1899–1910; ZA v Opavě: římskokatolické rodné matriky č. MO I 9, MO I 27 a římskokatolickou oddací matriku č. MO I 17; Jičínský, V.: *Bergmännischen Notizen aus dem Ostrau-Karwiner Steinkohlenrevier* z roku 1898, s. 231–246; Myška, M.: Vilém Jičínský (1823–1902), Život a dílo českého montanisty,

⁴⁰ DOHNAL, M.: Založení horní školy v MO v roce 1871. In: *Ostrava, Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města*, Ostrava, 1973, 6.sv.

⁴¹ DOHNAL, M.: Založení horní školy v MO v roce 1871. In: *Ostrava, Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města*, Ostrava, 1973, 6.sv., s. 59.

⁴² DOHNAL, M.: Založení horní školy v MO v roce 1871. In: *Ostrava, Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města*, Ostrava, 1973, 6.sv., s. 60.

⁴³ SKÝPALA, O.: *Ostravský...*, 1909–1910, Ostrava, 1909.

kteřá byla otištěna ve sborníku Ostrava, Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Ostravy a Ostravska 1989.

Jičínský Vilém – narodil se 26. srpna 1832 v obci Karlštejn u Prahy. Pocházel z rodiny s dlouhodobou hornickou tradicí, kterou na čas přerušil jeho otec Ferdinand Jičínský, který byl správcem tabulového statku Ledeč, Cerhenice a Milín na Karlštejně. Byl římskokatolického vyznání a hovořil českou obcovací řečí. Do roku 1843 navštěvoval českou obecnou školu v Budňanech, pak zahájil studia na pražských školách. Od roku 1843 navštěvoval hlavní piaristickou školu v Praze a v roce 1845 se stal posluchačem Královské stavovské reálky, která připravovala studenty ke studiu na technice.⁴⁴ Studentem Českého stavovského technického institutu v Praze se stal v roce 1847 a po ukončení studií absolvoval ještě studia na horním učilišti v Příbrami. Po ukončení studií zahájil svou profesní kariéru v roce 1854 ve funkci praktikanta na dolech v Příbrami, kde setrval pouze dva roky.

Od roku 1856 začíná období jeho působení na dolech v ostravsko-karvinském revíru. Nejprve byl zaměstnán u společnosti Severní dráha Ferdinandova, ale pro jeho odborné znalosti a schopnosti se ho snažily získat i další těžařské společnosti. Jičínský během své profesní kariéry prošel mnoha profesními funkcemi u jednotlivých těžařských společností. V letech 1856–1861 zastával funkci vedoucího podniku na dole v Hrušově, poté do roku 1868 pracoval jako důlní měřič na dolech v Přívoze.⁴⁵ Pak byl znovu jmenován vedoucím podniku na Dole Zárubek, kde působil v letech 1868–1871. V roce 1872 byl jmenován c.k. horním radou a centrálním ředitelem vítkovického těžířstva v Moravské Ostravě a tuto funkci vykonával až do penzionování 31. prosince 1897. Po svém penzionování byl jmenován členem státní zkušební komise pro zkoušky montanistů na báňské akademii v Příbrami. Zemřel v Praze 9. října 1902.

Byl zakladatelem a dlouholetým předsedou mnoha odborných organizací. Z jeho podnětu byl v roce 1873 založen v Moravské Ostravě odborný Hornicko-hutnický spolek.⁴⁶ Pro zajištění spolupráce mezi jednotlivými podniky založil Konferenci ředitelů ostravsko-karvinského revíru, která se zabývala pouze technickými problémy spojenými s těžbou černého uhlí a jeho dalšího průmyslového zpracování. Věnoval se odborné literární činnosti a ve svém nejvýznamnějším díle o dějinách těžby v ostravsko-karvinském revíru z roku 1898, které se jmenuje *Bergmännische Notizen aus dem Ostrau-Karwiner Steinkohlenrevier*, uvedl že publikoval 35 odborných prací.

Oženil se s Laurou rozenou Schreiber, která byla dcerou c.k. mincovního mistra Schreiberova v Karlovém Hradě. V roce 1890 žil v Moravské Ostravě s manželkou a dětmi. Syn Jaroslav narozený 9. dubna 1870 v Polské Ostravě, studoval v roce 1890 horní akademii v Leobenu. V roce 1872 nastoupil jako inženýrský asistent u vítkovického těžířstva. V roce 1900 pracoval jako inženýr na jámě Terezie v Polské Ostravě. Pro své praktické zkušenosti získané na dolech v ostravsko-karvinském revíru byl později jmenován profesorem na Vysoké škole báňské v Příbrami. Dne 2. ledna 1873 se narodila dcera Jana, která se 30. října 1895 provdala za Julia Plzáka inženýra ve Vítkovicích. Julius Plzák se narodil 16. února 1863 v Čechách. Byl synem slévačského mistra v Alterharzderu. U vítkovického těžířstva byl zaměstnán od roku 1890. Byl inženýrem a vedoucím podniku koksovny a výroby amoniaku. Další dcera Karolína narozená 7. května 1874 se provdala 23. září 1895 za Dr. Johana Kolhse, který byl závodním lékařem ve Freistritz u Klagenfurtu. Dr. Kolhse pocházel z rodiny majitele cukrovaru. Dne 12. listopadu 1875 se manželům Jičínským narodila dcera Olga a v roce 1878 syn Vilém.

⁴⁴ MYŠKA M.: Vilém Jičínský..., In: *Ostrava*, sv. 15, Ostrava 1989, s. 254.

⁴⁵ JIČINSKÝ, W.: *Bergmännischen Notizen aus dem Ostrau-Karwiner Steinkohlenrevier*, Mährisch Ostrau, 1898, s. 231–246.

⁴⁶ JIČINSKÝ, W.: *Bergmännischen...*, 1898, s. 32.

Inženýr Vilém Jičínský patří mezi nejvýznamnější představitele technické inteligence celého ostravsko-karvinského revíru v druhé polovině 19. století. Svou činností zcela jistě ovlivnil pojmání technické inteligence občanskou společností Moravské Ostravy. Nepodlehł germanizačním snahám majitelů těžařských společností a zabýval se také sociální problematikou. Jak z výše uvedené mikrobiografie vyplývá následoval jeho syn Jaroslav rodinnou montanistickou tradici. Jeho dcery se provdaly také za představitele sociální skupiny Bildungsbürgertum. Podobnou profesní kariéru měl i jeho nástupce v mnoha funkcích Dr. August Fillunger, který na rozdíl od inženýra Viléma Jičínského byl představitelem německého nacionalismu a germanizačních snah v Moravské Ostravě a přilehlém okolí.

Dr. Fillunger August – narodil se 7. srpna 1856 v Neustadt v Dolním Rakousku v rodině c. k. inspektora státních drah, jeho matka pocházela z šlechtické rodiny von Rosthorn. Byl římskokatolického vyznání, hovořil německou obcovací řečí a dosáhl akademického titulu Dr. V období 1883–1890 byl inženýrem u společnosti Severní dráha Ferdinandova. V roce 1890 se stal vrchním inženýrem společnosti Steinkohlenbergbau der Herren Gebrüder von Gutmann in Poremba, Oralu a Lázy. V roce 1895 byl jmenován ředitelem této společnosti. V roce 1898 byl jmenován centrálním ředitelem a c. k. horním radou. V roce 1910 byl předsedou Hornicko-hutnického spolku v Moravské Ostravě a místopředsedou Konference ředitelů ostravsko-karvinského kamenouhelného revíru.⁴⁷ Zasedal v kuratoriu Průmyslového a živnostenského muzea v Moravské Ostravě. Byl představitelem německého nacionalismu a germanizačních snah ve městě. Patřil k významným členům místních německých politických stran a spolků.⁴⁸

Oženil se s Irenou Hořovskou narozenou 20. května 1869 v Orlové, která byla dcerou c. k. horního rady a ředitele na Dole Doubravě inženýra Edvarda Hořovského. V roce 1895 se jim narodil syn Heinrich, který byl v roce 1910 studentem německého gymnázia. Měli ještě dvě dcery. V roce 1910 Dr. Fillunger obýval naturální byt se zahradou, který měl šest pokojů, čtyři komory, dvě předsíně, kuchyň, koupelnu a čeledník. V pětičlenné domácnosti zaměstnával tři služebné.

Tato mikrobiografie zobrazuje typické znaky pro představitele Bildungsbürgertum občanské společnosti. Představitelé této sociální skupiny byli většinou syny vyšších státních úředníků nebo akademicky vzdělaných mužů. Za pracovní příležitostí se stěhovali po všech zemích habsburské monarchie. Sňatky uzavírali s ženami, které pocházely ze stejného sociálního prostředí a své syny zapisovali na gymnázia a pak na vysoké školy. Z profesního postavení a dosažených finančních příjmů obývali velké byty a zaměstnávali služebnictvo.

Zaremba Boleslav – narodil se 20. dubna 1862 v Drozdově v Rusku. Byl římskokatolického náboženského vyznání a hovořil polskou obcovací řečí. V Moravské Ostravě byl trvale přítomný od roku 1896. Předtím pracoval jako inženýr na dolech v Polské Ostravě. V roce 1900 byl inženýrem válcovny II. a pudlovnou vítkovického těžířstva v Moravské Ostravě.⁴⁹ V roce 1910 zastával funkci vrchního inženýra výše uvedené válcovny. Oženil se s Sofií rozenou Zajkowski dcerou Karla Zajkowski rytíře von Zajki. Její matka Helena byla také rozená von Zajki. Otec byl velkostatkářem v Czerné v Haliči. Její bratři Stanislav Zajkowski a Edward Zajkowski působili krátké období v devadesátých letech jako inženýři ve Vítkovicích. Z manželství měli v roce 1910 jednu dceru a dva syny. Obývali naturální byt se zahradou o pěti pokojích s předsíní, kuchyní, komorou, koupelnou a čeledníkem. Zaměstnávali jednu služebnou. Inženýr Zaremba nebyl politicky aktivní.

⁴⁷ SKÝPALA, O.: *Ostravský...*, 1909 – 1910, Ostrava, 1909.

⁴⁸ *Dějiny Ostravy*, Ostrava, 1993, s. 231.

⁴⁹ LANYI, L.: *Adressbuch und Wohnung – Anzeiger von MO. und Umgebung*. M. Ostrau, 1900, s. 108.

Bratr manželky inženýra Boleslava Zaremby Edward Zajkowski rytíř von Zajki inženýr ve Vítkovicích se narodil 11. června 1867 a v roce 1895 se oženil s Leontinou Marií Brzezowskou dcerou inženýra Franze Brzezowského v Moravské Ostravě narozenou 30. dubna 1877. Bratři Leontiny Brzezowské vystudovali většinou technická učení.

Brzezowski Franciszek – narodil se 2. dubna 1844 v Dobromili (Polsko). Byl římskokatolického náboženského vyznání a hovořil polskou obcovací řečí. Studoval na reálních školách v Przemyslu a Lvově. Poté navštěvoval Lvovskou polytechnickou školu a báňskou akademii v Bánské Stiaivnici. V roce 1869 vstoupil do státních montánních služeb a byl zaměstnancem solných dolů v Kanczynu, Kaluszi a Wielicze (Polsko). Od roku 1871 byl inženýrem společnosti Severní dráha Ferdinandova v Moravské Ostravě. Od roku 1879 byl vrchním inženýrem a v roce 1900 závodním na Dole Jindřich. V letech 1894–1900 zastával funkci technického referenta báňského inspektorátu Severní dráhy. Byl odborníkem na důlní měřické metody a problematiku důlních třaskavých plynů. V roce 1895 byl povolán ministerstvem zemědělství za člena stálé komise pro výzkum problematiky výbušných plynů v ostravsko-karvinském revíru. Od roku 1897 pracoval též v komisi ministerstva zemědělství, která zkoumala vhodnost výrobních zařízení v dolech ostravsko-karvinského revíru z hlediska bezpečnosti v prostředí výbušných plynů. V roce 1900 odešel předčasně pro nemoc do výslužby. Zemřel 10. ledna 1908 v Přívoze.⁵⁰

V době svého ostravského působení byl aktivně činný v různých spolkových organizacích a institucích. Mnoho let pracoval jako člen obecního výboru v Přívoze a v letech 1899 až 1901 zastával funkci místostarosty. Jeho dům byl společenským střediskem ostravských montanistů a scházeli se v něm zejména úředníci a inženýři polské národnosti. Jeho manželka Marie narozená v roce 1856 pocházela z Moravské Ostravy. Tři jeho synové se také stali představiteli technické inteligence a jeho dcera Leontina Marie se provdala za inženýra Edwarda Zajkovského Ritter von Zajki.

Jeho syn Roman Brzezowski se narodil 14. srpna 1880 v Moravské Ostravě. V roce 1908 byl inženýrským asistentem na jámě Terezie a v roce 1910 se stal inženýrem na tomto dole.⁵¹ I když v roce 1910 dosáhl třiceti let, žil svobodný. Se svou matkou a dvěma bratry obýval naturální byt o čtyřech pokojích se dvěma komorami, s předsíní, s kuchyní, s koupelnou a s čeledníkem. Zaměstnával jednu služebnou. Jeho mladší bratr Franz, který se narodil 16. dubna 1883, byl v roce 1910 strojírenským inženýrem. Bratr Ludvig se narodil 14. září 1890 a v roce 1910 byl posluchačem vysokého učení technického v Brně. Studoval obor průmyslová chemie.

Na mikrobiografiích o inženýrech Boleslavu Zarembovi a Franzi Brzezowském jsou patrné některé charakteristické znaky pro představitele technické inteligence. Inženýři často měnili své zaměstnavatele a jejich profesní vzestup vždy začínal od nižších profesí jako inženýrský asistent a teprve pak byli jmenováni definitivními inženýry. Pokud byli odborníky ve svém oboru, stávali se vrchními inženýry a po dlouhodobé praxi v provozu a v řízení podniku vedoucími podniku. Ženili se s ženami, které pocházely ze stejného sociálního prostředí a jejich synové nejčastěji studovali technické obory na vysokých školách v habsburské monarchii. Synové se často také stávali zaměstnanci stejných společností, ve kterých působili jejich otcové.

Uvedla bych zde ještě dvě mikrobiografie představitelů technické inteligence, jejichž synové se v druhé generaci také stali představiteli technické inteligence nebo svobodných povolání. Dále bych uvedla mikrobiografii, která by měla znázornit, jak rychlého profesní-

⁵⁰ *Biografický slovník Slezska a...*, Ostrava, 1994, s. 19–20.

⁵¹ KURKA, J.: *Handels – und Gewerbe Adressbuch des O.-K. Reviers.*, M. Ostrau, 1910, s. 90.

ho postupu mohli mladí a schopní inženýři ve sledovaném období dosáhnout. Na poslední mikrobiografii bych chtěla ukázat formování technické inteligence z místního obyvatelstva.

Gobiet Josef E. – narodil se 11. května 1834 v Belgii. Byl synem Josefa Gobieta majitele továrny u Düsseldorfu. Jako technický úředník – civilní inženýr byl zaměstnán u společnosti vítkovického těžířstva. V Moravské Ostravě vybudoval pudlovnu, která se také později stala součástí podniků vítkovického těžířstva.⁵² Jeho syn Armand Johan narozený 12. listopadu 1874 působil v roce 1900 v Moravské Ostravě jako civilní inženýr a podnikatel staveb. Syn Josef narozený 8. června 1876 v roce 1900 byl sekundárním lékařem v městské nemocnici a pak se stal chirurgem v Orlové. Syn Alfred narozený 21. prosince 1885 byl v roce 1908 inženýrským asistentem koksovny u jámy Terezie a v roce 1910 se stal definitivním inženýrem této koksovny.

Schmid Otto – narodil se 4. ledna 1857 v Dolním Rakousku. Byl římskokatolického náboženského vyznání a hovořil německou obcovací řečí. V roce 1890 působil v Moravské Ostravě jako vrchní inženýr a podnikový vedoucí Žofínské huti v Moravské Ostravě. V této funkci setrval po celé sledované období. V roce 1910 spravoval u vítkovického těžířstva bytové a zaopatřovací úřad. Aktivně se podílel na místním politickém dění. V roce 1900 byl jmenován za první volební kurii členem školního a zdravotnického odboru v obecní samosprávě. V roce 1910 se stal členem obecního výboru. Byl členem kuratoria německého gymnázia a Průmyslového a živnostenského muzea.

V roce 1910 obýval s manželkou a osmi dětmi naturální byt se zahradou o osmi pokojích s kuchyní, koupelnou a čeledníkem. Pro výpomoc v domácnosti zaměstnával dvě služebné. Byl majitelem domů ve městě a pozemku. Jeho dva synové, Otto narozený v roce 1888 a Richard narozený v roce 1890, studovali vysoké školy ve Vídni. Syn Franz narozený v roce 1890 byl posluchačem horní akademie v Leobenu. Synové Fritz narozený v roce 1894 a Johan narozený v roce 1896 byli studenty německého gymnázia v Moravské Ostravě. Dcery Elisabeta narozená v roce 1897 a Anna narozená v roce 1899 navštěvovaly dívčí německou měšťanskou školu a Růt narozená v roce 1900 byla žákyní německé obecné školy.

Lipanský Ernst – narodil se 8. října 1872 ve Staré Vsi u Brušperku na Moravě. Byl římskokatolického náboženského vyznání a hovořil českou obcovací řečí. V roce 1889 absolvoval zemskou reální školu v Moravské Ostravě. Pak studoval hornictví a hutnictví v Leobenu a v Příbrami. V roce 1894 se stal prozatímním inženýrským asistentem na jámě Karolína a dne 1. ledna 1895 byl jmenován inženýrem na jámě Karolína.⁵³ Pro své velmi dobré odborné znalosti a schopnosti byl jmenován již v roce 1901 podnikovým vedoucím na jámě Terezie. Na dolech zaváděl nové těžební metody a sám se zabýval konstrukcí nových důlních strojů. Vynalezl nový drážkovací stroj, který se nazýval Grubenschweller Falzmaschine. Jeho úspěšná profesní kariéra byla skončena smrtí v roce 1909, kdy se dožil 36 let.

Bocianowski Anton – narodil se 5. ledna 1845 v Horním Rakousku. Pocházel z rodiny horního lezce na dolech v Horním Rakousku. V roce 1871 se stal technickým úředníkem na dolech vítkovického těžířstva.⁵⁴ V roce 1900 byl vrchním oficiálem na jámě Šalamoun a v roce 1910 byl technickým úředníkem horního inspektorátu. Rodinnou hornickou tradici následoval jeho syn Josef Vincenc narozený 5. března 1876, který byl v roce 1900 inženýrským asistentem na jámě Hlubina a v roce 1910 byl inženýrem na jámě Lois. Syn Vilém narozený 22. května 1885 vystudoval strojírenství a v roce 1910 byl strojírenským inženýrem ve strojírenském podniku

Elbertzhagen & Glassner v Moravské Ostravě. Anton Bocianowski jako technický úředník bydlel v bytě o dvou pokojích s předsíní a kuchyní a nezaměstnával služebnictvo pro výpomoc v domácnosti. Zde je již patrný rozdíl mezi představiteli technické inteligence, kterou tvořili převážně inženýři a technickým úřednictvem. Technické úřednictvo, které bylo v podnikové hierarchii pouze několik profesních míst pod inženýry, muselo být finančně značně méně ohodnocováno, protože jejich bytové zázemí bylo od bytového zázemí inženýrů zcela odlišné. Tato mikrobiografie ukazuje, že občanská společnost umožňovala dosáhnout vysokoškolského vzdělání i synům z rodin vyššího úřednictva a ne pouze synům představitelů technické inteligence, svobodných povolání a podnikatelů.

Závěr

Statisticky zpracovaný materiál ze sčítacích operátů pro Moravskou Ostravu z let 1890, 1900 a 1910 umožňuje učinit některé závěry týkající se podílu technické inteligence na formování sociální skupiny Bildungsbürgertum v období probíhající industrializace města a přeměny tradiční městské společnosti ve společnost moderní. Formování této sociální skupiny velmi úzce souviselo s rozvojem průmyslové výroby v regionu. Čím rozsáhlejší byla průmyslová výroba ve sledované lokalitě, tím dynamičtěji stoupal počet představitelů technické inteligence. Ke konci sledovaného období docházelo u této sociální skupiny k ukončení procesu profesionalizace, tím že uvnitř této profesní skupiny došlo k užší specializaci podle jednotlivých průmyslových odvětví. Inženýři stejně jako představitelé svobodných povolání měli ve městě vlastní stavovskou organizaci a aktivně působili v místním spolkovém dění. I když vykonáváním své profese, která nejvíce ovlivnila přeměnu Moravské Ostravy z malého tradičního města v průmyslové velkoměsto, získali určité společenské postavení v místní občanské společnosti, výrazně se nepodíleli na činnosti místní samosprávy.

I když se výrazně podíleli na průmyslovém rozvoji města, nenáleželi na rozdíl od profesí svobodný advokát a lékař svým životním stylem k honoraci města. Obývali středně velké byty v blízkosti průmyslových podniků, ve kterých pro domácí výpomocné práce zaměstnávali nejčastěji jednu služebnou. Protože se jednalo o sociální skupinu s nízkým věkovým průměrem a vysokým podílem svobodných mužů bylo u této sociální skupiny poměrně vysoké zastoupení představitelů, kteří nebyli majiteli bytu a žili jako podnájemníci. Domácnosti představitelů technické inteligence opustily model tradiční početné domácnosti s více dětmi a stávaly se domácnostmi moderními nejčastěji čtyřčlennými. Jazykově se jednalo o sociální skupinu, která v moravsko-ostravském jazykovém kotli na přelomu 19. a 20. století podlehla germanizačnímu tlaku. Podíl představitelů hlásících se k české obcovací řeči se od roku 1890 k roku 1910 neustále pod tlakem majitelů průmyslových podniků snižoval.

Přestože ve své době byli představitelé technické inteligence tzv. „králi své epochy“, v současné době v rámci útlumu průmyslové výroby v Ostravsko-karvinském revíru tato epocha po sto letech skončila. Důlní díla, hutní podniky a koksovny už netvoří typický kolorit města a tak se s činností technické inteligence můžeme blíže seznámit na Dole Anselm v Petřkovicích a na Dole Michal v Ostravě – Michalkovicích, kde byla zřízena průmyslová muzea.

⁵² *Dějiny Ostravy*, Ostrava, 1993, s. 131.

⁵³ JIČINSKÝ, W.: *Bergmännischen...*, 1898, s. 231–246.

⁵⁴ JIČINSKÝ, W.: *Bergmännischen...*, 1898, s. 32.

ŠTUDENTSKÁ VEDECKÁ A ODBORNÁ ČINNOSŤ

NÁPISY NA KREMNICKÝCH VRCHOCH

Patrik Fuzák

Absolvent katedry histórie FHV UMB Banská Bystrica

Tieto nápisy pútajú pozornosť širokej verejnosti už vyše jedno storočie. U jedných vzbudili porozumenie, obdiv a úctu (P. Križko, V. Bukovinský, I. Rumanovský, A. Horák, V. Štollmann) a u druhých pohanenie a odsúdenie ako falzifikáty (M. Matunák, V. Uhlár). Bolo o nich napísané množstvo článkov a štúdií, no napriek tomu ani v súčasnosti neexistuje jednotný názor medzi bádateľmi zaoberajúcimi sa týmito nápismi. Hneď na začiatku musíme podotknúť, že je neetické z našej strany polemizovať s týmito bádateľmi o pravdivosti či nepravdivosti týchto nápisov, lebo sme nikdy v živote tieto nápisy na vlastné oči nevideli a nie sme ani odborníkmi na paleografiu. Napriek týmto okolnostiam sa o to pokúsime. Dostali sa nám do rúk jedine nákresy týchto nápisov, ktoré urobil prof. Jozef B. Klemens po ich objavení Pavlom Križkom. Pri polemizovaní s jednotlivými autormi sa budeme opierať predovšetkým o historické fakty a archívny materiál.

Pri tejto príležitosti chceme spomínaných autorov upozorniť na množstvo nepresných údajov v ich článkoch, čím sú ich bádateľské snahy postavené do nie celkom priaznivého svetla. Uvedenie mena JUDr. Vojtecha Bukovinského ako Bojtech v článku V. Štollmanna¹ pokladáme za tlačovú chybu, ale s jeho tvrdením v tom istom článku, že „Križkov nápis objavený pri obci Bodina okres Považská Bystrica bol po prvýkrát publikovaný v roku 1895 v Zborníku Muzeálnej slovenskej spoločnosti v č. 1 s. 95–200“ vôbec nesúhlasíme, lebo Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti začal vychádzať od roku 1896 a tento Križkom objavený nápis bol publikovaný v roku 1896 nie v č. 1, ale v č. 2 a na s. 195–200 a nie 95–200.² Odmietame aj jeho ďalšie tvrdenie, že v r. 1861–1865 objavil Pavol Križko, vtedajší archivár mesta Kremnice, zvláštne nápisy na skalách.³ V rokoch 1861–1865 bol Križko evanjelickým učiteľom a archivárom sa stal až v roku 1872, nesúhlasíme aj s pojmom v názve jeho článku „runové nápisy“, lebo „Slovania nemali nikdy runy (runové písmo).“⁴ Už v poslednej tretine 19. storočia a na začiatku 20. storočia bol v slavistike veľkou autoritou Vatroslav Jagić, ktorý už

¹ ŠTOLLMANN, V.: Kremnické nápisy skrývajú tajomstvo. In: *Literárny týždenník*, 28. januára 1994, č. 5, s. 12.

² ŠTOLLMANN, V.: Kremnické nápisy..., s. 12.

³ ŠTOLLMANN, V.: Zabudnuté runové nápisy na Kremnickom pohorí. In: *Kremnické noviny*, 2. február 1994, č. 3, s. 6.

⁴ MATUNÁK, M.: *Z dejín slobodného a hlavného banského mesta Kremnice*. Kremnica: 1928, s. 51.

vtedy tvrdil, že Slovania nepoznali a nemali runy.⁵ Runa je litera starogermánskeho rytého písma (3. stor. n. p. a neskôr), a pokiaľ ide o runy je to starogermánske písmo používané najmä v Škandinávii a Dánsku ešte aj v 9. a 10. storočí.⁶ Kremničania sú právom hrdí na vedecké dielo už žiaľ nebohej doc. PhDr. Dariny Lehotskej, CSc. (po matke pravnička Pavla Križka). A. Horák vo svojom článku na dvoch miestach skomolene spomína jej priezvisko, raz dokonca, že „sám s prof. Lenockou na bratislavskej Univerzite Komenského o tejto veci hovoril“.⁷ Toto však ťažko považovať za nejakú tlačovú chybu.

V článku,⁸ ktorého autorom je Pavol Križko, ktorý objavil tri nápisy na Kremnickom pohorí, sa takisto nachádzajú tvrdenia, s ktorými nesúhlasíme.

Už po príchode do Kremnice najviac zaujímali Križka dejiny. Mimoriadnu pozornosť venoval spočiatku štúdiu písma.⁹ V svojom článku sa pokúsil prečítať nápisy a zistiť ich obsah. Píše, že „velestúrsky nápis je v úzkom spojení s Bolského rozpravou o Etureme uverejnenou v 2. zv. roč. 3 (1866) a 4. (1867) v Letopise Matice slovenskej na s. 39–43“¹⁰ pod titulom: **Historické pamätnosti v Turci**. Ide o čiastku z diela Jána Bolského **Memorabilia septem monfanarum civitatum, Posonium 1627**. Križko ďalej píše, že „kto čítal Bolského poznámky o Turove, tomu je zmysel velestúrskeho nápisu zaraz jasný“.¹¹ Tu musíme spomenúť dôležitý fakt, o ktorom píše Matunák, že „sa snažil nájsť toto dielo v martinskej muzeálnej čiže matičnej knižnici“ lenže ho nenašiel a „nepoznajú ho ani peštianski slavisti a historikovia“.¹² Je otázne, či nejaké takéto dielo vôbec existovalo. Existujú na to dve rôzne odpovede. Na jednej strane V. Uhlár tvrdí, že „ak sa Križko odvoláva na dielo J. Bolského **Memorabilia septem monfanarum civitatum, Posonium 1627**, treba povedať zhodne s Matunákom, že naša historiografia takého autora a taký spis nepozná.“¹³ Na druhej strane V. Bukovinský má úplne iný názor. P. Križko v Letopise Matice slovenskej 1866–1967 zv. 2 uverejnil príspevok **Historické pamätnosti v Turci**. V ňom napísal Križko medzi iným aj toto: „Najstarší – natoľko mi známo – domáci dejepisec, ktorý Turovo spomína, je Ján Bolský. On totiž, odvolávajúc sa na svedectvá nemeckých kronikárov Fritegalda a Witemara, píše vo svojom diele **Memorabilia septem monfanarum civitatum** nasledovne: „Antiquissima montanorum civitatum est sina dubio civitas Cremniciensis...“¹⁴

Matunák sa zmienil o Križkovom príspevku dosť odlišne: „Odvoláva sa na Bolského dielo: **Memorabilia septem monfanarum civitatum, Posonium 1627**. Ktorého čiastka sem smerujúca, uverejnená je v Letopise Matice slovenskej pod titulom: „Historické pamätnosti v Turci“ a znie v slovenskom preklade nasledovne: Najstaršie banské mesto je bez pochyby mesto Kremnica...“

Matunák o J. Bolskom v ďalšom texte tvrdí, že jeho dielo si Križko vymyslel, a že ide o „údajne neznámeho Bolského, ktorý je tuším vymyslený, lebo sa nikde nenachádza jeho, v Letopise Matice slovenskej citované dielo“.¹⁵ Matunák, pokiaľ z latinčiny preložil časť tex-

⁵ ŠKULTÉTY, J.: Pamiatka Pavla Križku. In: *Sborník Matice Slovenskej 10*. Turčiansky Svätý Martin: 1932, s. 76.

⁶ KLIMEŠ, L.: *Slovník cizích slov*. Praha: 1992, s. 672.

⁷ HORÁK, A.: Znovuoživené legendy. In: *Literárny týždenník*, 28. január 1994, č. 5, s. 12.

⁸ KRIŽKO, P.: Starobylé nápisy na Kremnickom pohorí. In: *LMS, 1868*, zv. 2, s. 75–96.

⁹ Sokol 1862, č. 10, 11, 21, Sokol 1863, č. 21, Sokol 1865, č. 1.

¹⁰ KRIŽKO, P.: Starobylé nápisy..., s. 75.

¹¹ KRIŽKO, P.: Starobylé nápisy..., s. 75.

¹² MATUNÁK, M.: *Z dejín slobodného...*, s. 12.

¹³ UHLÁR, V.: Oživovanie legendy o „praslovanskom nápeise“ na Veľstúre v Kremnických vrchoch. In: *Stredné Slovensko 5*, Martin: Osveta, 1986, s. 267.

¹⁴ KRIŽKO, P.: **Historické pamätnosti v Turci**. In: *LMS 1866–1867*, zv. 2, s. 39–40.

¹⁵ MATUNÁK, M.: *Z dejín slobodného...*, s. 50.

tu z knihy Bolského, sa pozabudol. Odcitoval z knihy miesto a rok vzniku tohto diela, čiže „Posonium, 1627“. Nuž a tento významný údaj v článku P. Križka sa nespomína. To potom nasvedčuje tomu, že Matunák mal v rukách knihu J. Bolského.

Prejdime k samotnému Bolskému a jeho rozprave o Eturne, o ktorú sa opieral Križko. Píše sa tu, že „najstaršie banské mesto je Kremnica, že pôvod tohto mesta je neznámy, ale istotne vieme,¹⁶ že mala úlohu brániť pred nepriateľmi prebohaté mesto Eturnum,¹⁷ ktoré bolo založené marahanským kniežat'om Turom, ktorý v tomto kraji až po Zahronie panoval.¹⁸ Keď nepriatelia cez dolinu rieky Hrona¹⁹ vpády robili a z tejto strany mesto ohrozovali tak v chode kremnickej doliny boli postavené silné hradby z najtvrdšieho kameňa. Asi v polovici doliny boli zas také hradby, ktoré celú úzku dolinu zatvorili, tak že kremnický potok zastavený, úžinu mohol naplniť vodou. Tretí rad hradieb bol postavený na vršku za Kremnicou. Obyvatelia mesta Kremnice boli povinní brániť tieto hradby. Keďže polia okolo Kremnice nie sú vhodné pre roľníctvo, z peňazi žili, lebo zlaté bane tam boli po prvýkrát okolo roku 770 vynájdene. Prv však, ako by sa tieto veci boli stali, Silingi spustošili Eturnum zo severu okolo roku 280 po Kristu. Po Eturne i kremnické hradby boli zničené, takže dnes ani len ich bývalé základy sa nedajú presne určiť a Eturnum už nebolo nikdy znova vystavené.“²⁰ To bola v krátkosti Bolského rozprava o Eturne. Je čudné, že z prebohatého mesta Eturnuma, ani zo silných kremnických hradieb neostali múry, kamene alebo iné stopy. Myslíme si, že mnohé Bolského fakty, ktoré sme tu spomenuli, do veľkej miery ovplyvnili Pavla Križku pri lúštení kremnických nápisov, pretože Križko rozlúštil velestúrsky nápis nasledovne: „Přechach silian ot morane, zrumich kremenitju te turv i vsia grada, i bé gode po turu dvě te osmdst“,²¹ čo v preklade znamená: Prišiel Silian od severu, zboril Kremnicu a Turovo i všetky hrady; i bolo rokov po Turovi 280.“²²

Podľa M. Matunáka „pôvodca nápisu nevedel ani staroslovensky, lebo vzal miesto 3. osoby jedn. počtu pr. imperf „přehaaše“ 1. osobu přechach, teda miesto prišiel – prišiel som.“²³

Keď porovnáme Bolského rozpravu o Eturne s Križkovým rozlúštením nápisov nájdeme tu veľa podobností. Napríklad Križkovo meno „Silian“ označuje ten istý národ, ktorý spomína Bolský pod menom „Silingi“. Slovo „Morana“ používa Križko nie na označenie bohyně smrti u Slovanov, ale na označenie strany, ktorú Bolský udáva ako „septemtrio“, teda severnej. Križko tvrdí, že Kremnica, ktorá bola kedysi podľa Bolského predhradím turovským, bola úplne zničená Silangami čiže Silianmi, ktorí zničili Turovo. Križko sa domnieval, že slovíčko „Turv“ má znieť ako „Turovo“, teda súvislosť s Bolského mestom „Eturnum“. Bolský vo svojej rozprave udáva, že Turovo a Kremnica boli zničené roku 280 po Turovi. Križko si kladie otázku: Kto je to ten Tur? Či staroslovanský vojenský boh, ktorý pod menom Veles i pastierskym bohom a či marahánske knieža Tur, o ktorom píše Bolský? Križko sa domnieva, že ide skôr o marahánske knieža Tura, lebo podľa Bolského boli mestá Turovo a Kremnica okolo 280 po Kristu zničené.

Bolského vplyv na Križka sa neprejavil len pri lúštení Kremnických nápisov, ale i pri výklade pôvodu mesta Kremnice. Križko tvrdí, že „Kremnica, o ktorej pôvode nič nevieme

jestvovala už v pohanskej dobe a za vlády Karola Roberta ju Sási obývali a vtedy už ich baníctvo bolo v rozkvetu a tak mesto obdaril majetkami“²⁴

Výraz „jestvovala už v pohanskej dobe“ nie je historicky odborný výraz, nevieme presne určiť čas kedy existovala, dá sa to teda vykladať všelijako. Kráľ Karol nie vtedy dal majetky Kremnici, keď už jej baníctvo po viac storočí od založenia kvitlo, lež naopak, keď ju založil roku 1328, obdaril ju veľkými majetkami, z ktorých pomocou založilo, vybuďovalo sa mesto a prišlo baníctvo do rozkvetu. Bez majetku a výsad nebola by sa mohla Kremnica ani založiť a tým menej rozkvitnúť.

Roku 1328 kráľ Karol Robert „udelil hosťom, ktorí sa zišli a zídu ku Cremnychbani privilegium, aby mohlo byť v Kremnici umiestnené sídlo kráľovskej komory“.²⁵ Toto privilegium sa skladalo zo štyroch základných prvkov, ku ktorým sa potom priberali ďalšie a ďalšie a nachádza sa v okresnom archíve v Kremnici. Karol týmto povolaným hosťom daroval majetok a práva, aby z tohto majetku vybuďovali mesto a dodržiavali tieto udelené práva. Len po prevzatí majetku vybuďovali mesto a začali sa venovať baníctvu, ktoré potom podporované právami začalo kvitnúť. Kremnica teda i so svojím baníctvom pred darovaním majetku a práv, teda pred 18. novembrom 1328, nemohla byť založená a ani nemohlo kvitnúť baníctvo, pretože len na začiatku 14. storočia boli objavené ložiská zlata.

Nuž, keby bola Kremnica jestvovala a bola by chýrnym banským mestom, určite by sa spomínala v listinách spred roku 1328, kedy kráľ Karol Robert povýšil nie veľkú obec na slobodné kráľovské mesto a daroval jej „dve míle teritória“.²⁶

S vplyvom Bolského na Križku súhlasí aj M. Matunák. Nemôžeme však súhlasiť s Matunákovým tvrdením, týkajúceho sa Karola Moravčika „kremnického obuvníka, ktorého považuje za rytca písmen. Podľa Moravčikových vnukov (to tvrdí Matunák) vraj často chodieval k nim Križko a Gustav Zechenter. A tam v susednej Imrišovskej záhrade pri vchode je vraj i ten kus kameňa, pravda už hodne zodratý, na ktorom sa učil obuvník Moravčik okolo r. 1860 runy dlabat' do skaly. A naučil sa tak, že vedel vyryť do skaly nielen nakreslené texty, lež i svoje meno“.²⁷

Podľa kremnických matričných dokladov uložených v archíve v Banskej Bystrici²⁸ sme zistili, že Karol Moravčik (v matričných dokladoch Carolus Moravtsik) sa narodil v roku 1837 a umrel v roku 1903. Jeho prvé dieťa bol Karol, ktorý sa narodil v roku 1865, ale umrel v roku 1866. Jeho ďalšie deti boli dcéra Mária Magdaléna narodená v roku 1866, syn Karol narodený 1868, syn Ján narodený 1871 (umrel 1875), dcéra Gizela narodená 1874, po ďalších deťoch sme už nebádali. Podľa toho nie je teda dôveryhodné tvrdenie Matunáka, že vnuci K. Moravčika videli často chodiť Križku k starému otcovi, pretože v roku 1860 K. Moravčik nemal ešte ani deti a tobôž vnukov, ktorí by boli svedkami týchto návštev.

Keďže vnuci, ktorí mohli byť svedkami týchto návštev, ešte neboli na svete a ani M. Matunák (narodil sa v roku 1866), nemôžeme toto jeho tvrdenie považovať za pravdivé a dôveryhodné, skôr za jeho výmysel. Kto tohto Kremničana videl trénovať dlabanie do skaly v Imrišovskej záhrade a kto ho za túto bokom vykonávanú prácu platil, sa z Matunákových „Dejín“ nedá zistiť.

¹⁶ Skadiaľ, z akého prameňa? (poznámka autora).

¹⁷ Ťažko predpokladať, že by v tomto priestore a v tomto období bolo nejaké bohaté mesto.

¹⁸ Čo to mohlo byť za krajinu? Niekoľko málo dedín? (poznámka autora).

¹⁹ Domnievame sa, že išlo o dolinu medzi Starou Kremničkou a Kremnicou.

²⁰ MATUNÁK, M.: *Z dejín slobodného...*, s. 50.

²¹ KRIŽKO, P.: *Starobylé nápisy...*, s. 84.

²² KRIŽKO, P.: *Starobylé nápisy...*, s. 86.

²³ MATUNÁK, M.: *Z dejín slobodného...*, s. 48.

²⁴ KRIŽKO, P.: *Körmöczbanya birtokanak keletkezése fejlődése*. In: Szasadok, 1885, s. 253.

²⁵ LAMOŠ, T.: *Archív mesta Kremnice*. Bratislava : 1957, s. 27.

²⁶ LAMOŠ, T.: *Archív mesta Kremnice...*, s. 27.

²⁷ MATUNÁK, M.: *Z dejín slobodného...*, s. 51.

²⁸ Zbierka cirkevných matrik. ŠOBA Banská Bystrica.

S ďalším Matunákovým tvrdením, že veľký vplyv na Križku pri lúštení kremnických nápisov mala Kollárova Staroitalia Slavianska, súhlasíme. Už počas štúdia na evanjelickom gymnáziu v Banskej Bystrici bol ňou ovplyvnený prostredníctvom svojho učiteľa Grossmana. Toto silne romantické dielo na Križka hlboko zapôsobil a priviedlo ho k názoru, že i Slováci musia mať veľmi staré dejiny, siahajúce viac storočí dozadu, než sa všeobecne tvrdilo. Dokonca sám Križko píše, že „bolo to v lete roku 1860, keď zanášajúc sa študovaním Kollárovej Staroitalie Slavianskej bol som upozornený, že i na kremnickom pohorí sú na jednom kameni akési čiary vytesané, ktoré pokiaľ ešte nikto nemohol prečítať“.²⁹ J. B. Klemens zase píše, že „obdivuje Križkovu pilnosť a vytrvalosť pri lúštení nápisu, kde On (Križko), ako sám povedal, v začiatku nič inšie pri rukách nemal iba Staroitaliu od Kollára“.³⁰ Keď zoberieme do úvahy, že Križko mal v roku 1860 necelých 20 rokov a bola v ňom vďaka jeho učiteľovi Grossmannovi prebudená láska k národu a navyše, ako on píše, že „mnohí neprajníci Slovanstva medzi Maďarmi a Nemcami si zvykli upierať slovanským národom vzdelanosť i písmo“³¹ a tvrdiť, že Slováci nemajú starú históriu.

Ako mladý národovec, oduševnený za svoj národ, chcel dokázať drevnu históriu Slovákov a chcel prispieť k pozdvihnutiu svojho národa. Tu nám teraz napadajú slová, ktoré sú ušité na Križka. Sú to slová ruského cára Alexandra II., ktorý pri zakladaní Komisie pre výskum a uchovanie starožitností roku 1859 povedal svojmu priateľovi grófovi Alexejovi Uvarovovi: „Ak daktorí národ chce byť veľký, silný a slobodný, je treba, aby poznal svoju minulosť“. Križkovi nešlo o nič menej. Slovákov pokladal za veľmi starý národ v Európe, a preto aj tvrdil, že „Slovania už dávno pred. Sv. Cyrilom poznali a mali svoje písmo“.³² Tvrdil, že pohanskí Slovania vedeli čítať nápisy, a keď čítali, tak ich vedeli i zhotoviť. Jasný dôkaz, hovorí Križko, o tom nájdeme v našich národných povestiach, kde sa často hovorí o čarodějníkoch a černokňazníkoch. Slovo „čarodějník“, podľa Križka, je zložené zo slov „čara, čiara“ a „dej, dielo, delat“ a poukazuje na to, že toto slovo označovalo toho, kto vedel čiary delat čiže robiť. Černokňazník, čiže vlastne knižník tvrdí Križko, používal knihy, z ktorých čerpal múdrosť. Keď sa naši pohanskí predkovia stali kresťanmi, tak pohanských kňazov označili ako ľudí zapodievajúcich sa so zlými vecami a všetko zlé označovali slovíčkom „černo“, napr. černoboh = zlý boh. Podáva množstvo ďalších faktov, na základe ktorých potom tvrdí, že „vykresanie kremnického nápisu s veľkou pravdepodobnosťou môžeme položiť na koniec tretieho alebo na začiatok štvrtého storočia kresťanského letopočtu“.³² Opäť tu vidno súvislosť s Bolského rozpravou o Etureme.

S týmto Križkovým tvrdením nemožno súhlasiť, lebo ako vieme, územie dnešného Slovenska osídlili naši slovanskí predkovia koncom 5. a v priebehu 6. storočia. Nesúhlasíme s jeho tvrdením, že naši predkovia „už dávno pred sv. Cyrilom“³³ mali svoje písmo“. Hoci sa vyskytli niekoľkí vedci, čo sa domnievali, že Slovania mali svoje písmo už pred Cyrilom, dnes slavisti všeobecne uznávajú sv. Cyrila za tvorca slovanského písma nazvaného hlaholika, ktorá je najstarším duchovným písmom Slovanov popri Cyrilike.

A keby veľestúrsky nápis pochádzal z konca tretieho alebo zo začiatku štvrtého storočia, prečo potom niet žiadnej stopy po ňom niekde v archívoch? Či by ho už pred Križkom nebol niekto iný našiel? Prečo niet takýchto staroslovanských nápisov okolo slovanského Devína, Nitry, Bratislavy, Velehradu, Mikulčíc, atď. A sú len v okolí Kremnice?

Rímsky nápis, ktorý sa nachádza na trenčianskej hradnej skale z roku 179 po Kristu, je na hlavnej trase Jantárovej cesty (viedla od Jadrana k Baltu) a je výrazný, ale veľestúrsky nápis je vo vrchoch, mimo sveta a obchodných miest.

Je zaujímavé, prečo sa Križko nikdy potom do konca svojho života, neodvolával na svoj objav. Prečo sa k nápisom vo svojich mladších prácach, v ktorých čerpal z najstarších dejín, nikdy nevracal. D. Lehotská pripravila k vydaniu jeho cenné dielo *Z dejín banských miest na Slovensku*, v ktorom sa nachádza jej štúdia O živote a diele P. Križku.³⁴ No v tejto štúdiu sa nezmieňuje nejakú obširne o Križkovom objave veľestúrskeho nápisu, čím by sa len zvýraznila Križkova práca. K veľestúrskeho nápisu sa vyjadrila nasledovne: „On sám (Križko) bol inšpirátorom tzv. starobylych nápisov na kremnickom pohorí, ktoré v rokoch 1862–1868 značne vzrušili slovenskú verejnosť“.³⁵

M. Matunák, ktorý bol Križkovým mladším spolupracovníkom v rokoch 1894–1898,³⁶ a ktorý bol svedkom Križkovej neúnavnej práce a od ktorého sa mnoho naučil a v roku 1922 sa stal kremnickým archívárom, píše, že „nebohý Križko, nikdy ani raz, ani jedným slovíčkom mi nespomenul starobyly nápis na kremnickom pohorí“.³⁷

Na druhej strane A. Horák píše niečo iné, že „sám hovoril s prof. Lehotskou na bratislavskej UK o kremnických nápisoch. Povedala mi, že dedko Križko ťažko niesol ohováračky o jeho falšovaní nápisov. Bol hlboko urazený, že ho aj jeho kolega Matunák vyhlásil za podvodníka a do konca svojho života o tom už nechcel ani počuť“.³⁸

Ak Matunák vyhlásil Križku za podvodníka, tak my môžeme o ňom povedať to isté, pretože tvrdí, že „starobyly nápis na kremnickom pohorí boli vytesané na slabú trachytovú skalu, na ktorej sa neudržia ani 200 rokov a tým menej by sa boli udržali 1600 rokov.“ Ďalej „podľa udania prof. kresl. a akad. maliara Bélu Angyala, boli pozrieť kremnické starobyly nápis Štefan Van Delhaes, chýrny viedenský maliar a Spätzel viedenský archeológ, numizmatik a um. zberateľ. Keď ich uzreli, zasmiali sa a poznamenali: „Ako mohli Kremničania sadnúť na lep? Veď je to do trachytu vydlabané a neudrží sa to ani 200 rokov, a tým menej by sa mohli udržať vyše 1000 rokov.“³⁹

Celý problém spočíva v tom, že Kremnické pohorie nie je trachytové, ako to tvrdí Matunák, ale andezitové. Podľa Matunáka je trachyt slabou horninou, teda ľahko zvetrávajúcou, do ktorej sa vytesané nápisy neudržia ani 200 rokov. Toto svoje tvrdenie podľa nás vložil i do úst Viedenčanov Delhaesa a Spottela. Podľa nášho zistenia trachyt je vyvretá hornina zložená v prevažnej miere z draselného živca a v menšom množstve s plagioklasu, amfibolu, pyroxénu a biotitu. Draselný živec, podľa Mehrovej stupnice tvrdosti, ktorá má 10 stupňov, má stupeň tvrdosti 6, plagioklas 6, amfibol 5 až 6, pyroxén 5 až 6, biotit 2,5 až 3. Trachyt obsahuje 60 % SiO₂ (kyslíčnika kremičitého), čo svedčí o tom, že to nie je „slabá skala“, ale dosť tvrdá. Andezit má podobné zloženie ako trachyt. Je dosť pevná hornina s obsahom 52–65 % SiO₂.⁴⁰ Nápis vyhlbený do týchto hornín, ak sa mechanicky nepoškodí, ostane zreteľný niekoľko desiatok storočí. To preto, lebo povrchové zvetrávanie skaly nepostihuje len okolie symbolov, ale rovnako ich priehlbiny či ryhy.

³⁴ LEHOTSKÁ, D.: Život a dielo Pavla Križku. In: KRIŽKO, Pavol: *Z dejín banských miest na Slovensku*. Bratislava: SAV, 1965, s. 9–67.

³⁵ LEHOTSKÁ, D.: Život a dielo..., s. 13.

³⁶ MATUNÁK, M.: *Z dejín slobodného...*, s. 52.

³⁷ MATUNÁK, M.: *Z dejín slobodného...*, s. 52.

³⁸ MATUNÁK, M.: *Z dejín slobodného...*, s. 52.

³⁹ NEMEC, F.: *Kľúč na určovanie nerastov a hornín*. Bratislava: 1987, s. 202–203.

⁴⁰ LASKOMERSKÝ, G. K. Z.: *Päťdesiat rokov slovenského života II*. Bratislava: 1974, s. 157.

²⁹ KRIŽKO, P.: Starobyly nápis..., s. 75.

³⁰ KLEMENS, J. B.: Dodatok ku nápisom runoslovanským v horách Kremnických. In: *LMS 1868*, zv. 2, s. 96.

³¹ KRIŽKO, P.: Starobyly nápis..., s. 86–87.

³² KRIŽKO, P.: Starobyly nápis..., s. 87.

³³ KRIŽKO, P.: Starobyly nápis..., s. 95.

No už ku koncu 19. storočia boli tieto nápisy do značnej miery poškodené. G. K. Z. Laskomerský o tom píše vo svojom životopisnom diele *Päťdesiat rokov slovenského života*: „škoda, že tieto nápisy samopaši darebákov sotva nadlho budú odolávať... ako rúhavé, hlúpe ruky toto posvätné miesto kynozia, keď škrabúc a zatínajúc valaškami a nožíkmi do písiam, rušia ich podobu a pokoj a samopašne nivočia pomník prastarej kultúry.“⁴¹ V Slovenských pohľadoch roku 1893 vyšiel článok *Veleštúr* (zna + y), v ktorom okrem iného sa hovorí, že po 30. rokoch objavenia už v nápise len ťažko rozoznať jednotlivé písmená. J. B. Klemens vo svojom „Dodatku“ píše, že „počas odlievania nápisu dal som svojim pomocníkom obkopať kameň asi na 2 stopy do hĺbky, kde nič zvláštneho sa neukazovalo, nechajúc zas jamu zahádzať, pričom som skalami veľký kameň podložil, sám aby sa zo svojho stanoviska nehnul, že na druhý raz sa lepšie preskúma. Dňa 25. augusta t. r. sa vybralo z B. Bystrice a Kremnice 22 pútnikov, ku týmto vzácnym pamiatkam. Prídúc namiesto našli sme okolo kameňa rozhádzanú zem, rozhádzané skaly a kameň s písmenami ku zemi naklonený. Veľmi sme boli zarazení, keď sme velestúrsky nápis našli poškrabaný a niekde i vymrvený. Tu už len Božia ruka ho môže zachrániť od skazy.“⁴² Matunák, keď sa stal kremnickým archivárom, vybral sa na Veleštúr, aby obhliadol tento nápis, no nenašiel ho. Zechenter vo svojom životopisnom diele píše, že „pozdejšie sa už nápis stal veľmi neprístupným, teraz by ho sotva niekto našiel.“⁴³

No 10. októbra 1984 dr. V. Bukovinský objavil nápis na Veleštúre. Čo dodať k tomuto Bukovinskému objavu? Odpoveď je v jeho vyhlásení: „Urobím všetko, aby sa falošný velestúrsky nápis stal opäť viditeľným. Stane sa akiste vyhľadávanou atrakciou v tejto turistami málo návštevnou časti Kremnických vrchov.“⁴⁴

Bukovinský nesúhlasí s Matunákovým tvrdením, že kresličom velestúrskeho nápisu je akademický maliar J. B. Klemens. Argumentuje tým, že „Klemens v kritickom období vyučoval na gymnáziu vo vzdialenej Žiline a do Kremnice sa vlakom dostať nemohol, pretože železničná trať z Vrútok do Kremnice ešte neexistovala, vybudovali ju až roku 1870/72.“⁴⁵

Keďže neexistovala trať, to neznamená, že Klemens sa nemohol dopraviť zo Žiliny do Kremnice nejakým iným spôsobom. Ako príklady uvedieme Klemensove cesty, napr. cestu z Liptovského Mikuláša do Belehradu v r. 1855, kedy sa na vlastnoručnej zhotovenej plti dostal až do Pešti, kde ju predal a loďou sa potom dopravil do Belehradu, alebo jeho časté cesty z Liptovského Mikuláša do Prahy a späť. V čase prvého slov. nár. zhromaždenia 6. a 7. júna 1861 pešo vykonal cestu zo Žiliny do Martina. Keď zoberieme do úvahy vzdialenosť medzi Kremnicou a Žilinou, tak na túto cestu postačí obyčajný konský povoz a za pár hodín sme v Kremnici.

Pod „kritickým obdobím“ Bukovinský chápe roky 1862–1865. No ako sme zistili, J. B. Klemens pôsobil v Žiline ako pedagóg reálky od roku 1856 až do jej zrušenia v roku 1863. Od roku 1863 až do svojho penziovania roku 1878 pôsobil ako profesor na banskobystrickom katolíckom gymnáziu.⁴⁶ Ako píše Križko 12. novembra 1865 objavil nápis na Veleštúrskej Skale. Keďže Bukovinský myslel pod kritickým obdobím roky 1862–1865, tak Klemens už 2 roky pôsobil v kritickom období v B. Bystrici.

Matunák tvrdí, že „v Turčian. Sv. Martine v Národnom múzeu medzi pozostalosťami J. B. Klemensa sa nachodí mnoho pokusov kreslenia rún zostavovania starobylych nápisov,“⁴⁷ podľa neho kresličom velestúrskeho nápisu je J. B. Klemens. S týmto jeho tvrdením súhlasíme, ale nesúhlasíme s tým, že „umným pôvodcom bol Križko a rytcom Moravčík“. Načo by majster sochárskeho dláta J. B. Klemens posielal na Veleštúr vytesať nápis majstra čižmárskeho šidla a kopyta. Navyše Klemens nepotreboval zasväcovať do tejto činnosti ďalšie osoby.

V roku 1875 dr. J. Petrikovich objavil v Malachovskej doline nápis podobný velestúrskemu. Bol písaný rovnakým spôsobom ako to bolo v prípade Križkovho objavu. O jeho náleze píše Petrikovich až v piatom čísle Sborníka Muzeálnej slovenskej spoločnosti v roku 1900.⁴⁸ O malachovskom nápise Matunák ani Križko nevedeli. Potvrdzujú to aj Križkove slová „na kremnickom pohorí majú byť ešte niektoré nápisy, avšak vzdor všetkému úsilnému pátraniu nepodarilo sa mu nájsť ich viac, než tieto tri.“⁴⁹ Matunák, keby vedel o malachovskom nápise, určite by ho uviedol vo svojich „Dejinách“, tak ako ostatné tri nápisy. Obidva nápisy, velestúrsky a malachovský, písal jeden a ten istý človek a jedným a tým istým písmom. Keďže Križko o ňom nevedel, nemohol ho vymyslieť a obuvník Moravčík vytesať. Ak trochu uvažujeme, tak ako mohol byť Križko „umným“ pôvodcom velestúrskeho nápisu, keď mu on sám ani dobre nerozumel. Veľmi dobre to vystihujú slová Laskomerského, že pri lúštení „pracovala aj jeho (Križkova) fantázia, a keď to ľahkým spôsobom ísť nechcelo, no ísť to muselo.“⁵⁰ Ak by bol Križko pôvodcom velestúrskeho nápisu, tak to by musel byť aj malachovského nápisu, ibaže o ňom vôbec nevedel.

Ak o niekom môžeme predpokladať, že vytvoril starobylye nápisy našich predkov na kremnickom pohorí, mohol to byť najskôr J. B. Klemens. Tieto nápisy vznikli pravdepodobne ako ozvena vlasteneckých nálad, aké vládli v Čechách v 30. a 40. rokoch 19. storočia po objave staročeských literárnych falzifikátov, známych ako Rukopis kráľovedvorský a zelenohorský, ktoré do veľkej miery ovplyvnili aj Križka pri lúštení. Českí vlastenci sa snažili na základe týchto rukopisov dokázať starobylosť českého národa a jeho kultúry. V 80. rokoch 19. storočia bola dokázaná ich nepravosť a bolo dokázané, že ide o falzifikáty. Autormi týchto falzifikátov boli Václav Hanka a I. Linda. A. Hanka bol dokonca dobrým priateľom Klemensa.

Na Klemensovo autorstvo týchto falzifikátov na Slovensku upozorňujú viaceré pozoruhodné súvislosti. Predovšetkým je to skutočnosť, že Klemens mal k štúdiu starej českej kultúrnej histórie dosť blízko. Z jeho „Dodatku“ k tzv. runovým nápisom vyplýva, že o niektorých veciach podáva až priveľmi odborný slovný a aj vecný výklad nápisov. Vyplýva z neho, že Klemens si veľmi dôkladne preštudoval Hankov falzifikát (Rukopis kráľovedvorský) i jeho transkripčné nuansy (malé rozdielnosti). Napokon o jeho zasvätenosti do runového písma svedčí aj rukopisná pozostalosť, kde sú v knihe Františka Račského – *Písmo slovjensko*⁵¹ z roku 1861 Záhreb, dokumenty o podobnom štúdiu vývoja písma, ba čo viac, táto pozostalosť prezrádza aj Klemensovu účasť na publikovaní správy o objavení runových falzifikátov českého vlasteneckého kňaza Václava Krolmusa na Skalsku.

Objav týchto nápisov sa datuje rokom 1852. Ich „objavenie“ sa môže však rátať ešte do čias Klemensových geologických výskumov v Čechách, a to počas jeho pobytu v Prahe koncom 40. rokov.

⁴¹ KLEMENS, J. B.: *Dodatok ku nápisom...*, s. 98–99.

⁴² LASKOMERSKÝ, G. K. Z.: *Päťdesiat rokov...*, s. 154.

⁴³ BUKOVINSKÝ, V.: Dešifrovanie o velestúrskom epigrafe. In: *Stredné Slovensko č. 5*. Martin: Osveta, 1986, s. 304.

⁴⁴ BUKOVINSKÝ, V.: *Dešifrovanie...*, s. 296.

⁴⁵ MATUNÁK, M.: *Z dejín slobodného...*, s. 52.

⁴⁶ RICHTER, O. et al.: *Banskobystrické gymnázium*. Martin: Osveta, 1983, s. 110.

⁴⁷ MATUNÁK, M.: *Z dejín slobodného...*, s. 52.

⁴⁸ KRIŽKO, P.: *Starobylye nápisy...*, s. 78.

⁴⁹ LASKOMERSKÝ, G. K. Z.: *Päťdesiat rokov...*, s. 153.

⁵⁰ O toto dielo sa pri lúštení velestúrskeho nápisu opieral aj P. Križko.

⁵¹ CHOVAN, J.: *J. B. Klemens – známy i neznámy*. Bibliografické štúdie 12, Martin: MS, 1985, s. 12.

V Klemensovej pozostalosti uloženej v Matici slovenskej sa pritom objavila korektúra (oprava) nátláčku listu s vyobrazením náleziška runovými textmi, kde Klemens červenou ceruzou vyznačil opravu niektorých runových litier, ktoré rytec Svoboda vyryl chybné. Z tohto možno usudzovať, že Klemens mohol o skutočnom pôvode týchto nápisov niečo vedieť. Nemožno tu celkom vylúčiť ani jeho vlastné autorstvo alebo aspoň spoluautorstvo.

Pre nás sú v tejto súvislosti zaujímavé aj ďalšie opravy na tomto liste. Klemens okrem iných technických úprav náčrtku opravuje aj českú podobu slova „miska“ na podobu s krátkym i. Ako to odôvodňuje v poznámkach uvádzaných po česky, Jungmanov slovník pripúšťa obidva varianty a táto podoba slova mu bola asi ako Slovákov bližšia. Ani v prípade slovenských runových falzifikátov nebol Klemens len „kresličom“, kým „umným pôvodcom mal byť Križko a rytcom Moravčík“. Podľa nášho názoru Križko nebol „umným pôvodcom nápisu“ ako to tvrdí Matunák, alebo že „on sám bol inšpirátorom týchto nápisov“, ako to tvrdí Lehotská, ale pravdepodobne sa stal obeťou romanticko-vlasteneckej nástrahy J. B. Klemensa. Na všetky tieto tri úlohy stačil totiž archeológ, paleograf a sochár v jednej osobe. Málokto iný mohol tak dôverne poznať naše slovenské hory ako botanik Klemens, ktorý takmer denné „s koženou kapsičkou a hámrikom“ ako to tvrdí v životopise jeho syn Jozef, vystupoval do hôr.

V prípade ideového rojčenia s runovými nápismi išlo mu aj o vybudovanie silného národného sebavedomia, vyplývajúceho z kultúrnej kontinuity národa. Treba však mať na pamäti, že Klemens vari ani nepokladal tieto nápisy za falzifikáty, ale skôr za rekonštrukciu možného písma našich predkov ako neodmysliteľného znaku ich kultúry, o ktorej bol romantizujúco presvedčený.

Résumé

LES INSCRIPTIONS DANS LES MONTAGNES DE KREMNICA

Depuis plus que cent ans, les spécialistes paléographiques, les historiens et les journalistes étudient l'authenticité des inscriptions sur les rochers dans les montagnes de Kremnica, découvertes et décrites par P. Križko, archiviste de Kremnica, dans la seconde moitié du 19 siècle. Après l'analyse systématique de toutes les sources et opinions sur le problème donné l'auteur de cette étude a constaté que les inscriptions ont été effectuées par le peintre slovaque J. B. Klemens avec l'intention de renforcer la conscience nationale du peuple slovaque pendant la cruelle assimilation hongroise. Ces inscriptions avaient pour rôle d'affirmer la présence des ancêtres slaves dans la région de Hron depuis le 3 siècle.

ČESKOSLOVENSKO 1947–1948: ZÁPAS VRCHOLÍ

Juraj Kuba

Absolvent katedry histórie FHV UMB Banská Bystrica

Rok 1947 sa pre Slovensko nezačal veľmi úspešne. Jarné záplavy a nasledujúce sucho nevešteli veľa dobrého pre úrodu. Prírodné katastrofy, akokoľvek dramatické, však neznamenali nič oproti prichádzajúcim katastrofám politickým.

Politický život na Slovensku sa začiatkom spomínaného roku niesol v znamení už „tradičnej“ konfrontácie dvoch hlavných politických síl – Demokratickej strany (DS) a Komunistickej strany Slovenska (KSS). Podstatu tohto zápasu možno zjednodušene zhrnúť – sloboda a demokracia alebo komunistická totalita.

Demokratická cesta k socializmu?

V októbri 1946 zaznelo zaujímavé vyhlásenie K. Gottwalda: „...v celom rade krajín vytvorili sa režimy, ktoré nie sú ešte socialistické, ale kde pracujúca trieda má aktívny podiel na moci v štáte. Vznikol nový typ demokracie, ktorú voláme demokraciou ľudovou. Tým sa len dokázalo v praxi to, čo marxistickí klasici teoreticky predvídali, že existuje iná cesta k socializmu, ako cez diktatúru proletariátu a štátne zriadenie sovietske. Po tejto ceste ide Južoslávia, Bulharsko, Poľsko a aj Československo.“¹ Zdá sa, že Gottwald situáciu „mierne“ nadhodnotil.

Myšlienky o národných (špecifických) cestách k socializmu boli v období po ukončení vojny bežné, hovoril o nich dokonca aj Stalin. Možno ich charakterizovať aj ako pokusy o „nesovetskú cestu k sovietskemu modelu socializmu“.² Sovietsky model socializmu bol v tomto čase jedinou známou (a odskúšanou) formou socializmu. Jej základ tkvel v monopolnom postavení komunistickej strany v spoločnosti. Cieľ bol teda rovnaký, odlišné mali byť iba spôsoby, ako sa k nemu dopracovať. Československí komunisti od skončenia vojny hovorili o „demokratickej ceste k socializmu“, teda o akomsi postupnom prechode od parlamentnej demokracie k socializmu za masovej podpory obyvateľstva („...politicky je hlavný problém v tom, aby sme ako strana pracujúceho ľudu a strana robotnícka vedeli viesť celý národ a aby nás uznávali.“ K. Gottwald, 8. 4. 1945).

Ľudovodemokratické zriadenie („zavedené“ v ČSR po vojne, charakterizované najmä existenciou „národného frontu“ /NF/) stálo niekde v polovici tejto cesty. Komunisti, ak chceli dôjsť do cieľa, museli preto v nastúpenom ťažení pokračovať. Ľudová demokracia nebola cieľom, lež prostriedkom. Všetky kroky komunistickej strany viedli ku konečnému nastoleniu socialistického zriadenia.

Tzv. demokratická cesta k socializmu v krajinách sovietskej sféry vplyvu musela byť určite lákavá aj pre Kremľ. Dávala mu možnosť operovať kartou dobrovoľného prechodu jednotlivých krajín k socialistickému zriadeniu. Samozrejme, celý proces bol Sovietskym Zväzom starostlivo kontrolovaný.

Parlamentné voľby v Československu v roku 1946 nezabezpečili komunistom jasnú parlamentnú väčšinu, o ktorej snívali. Reparát sa mal konať o dva roky, v ďalších plánovaných

¹ Pravda, roč. 1946, č. 227, 8. 10., s. 1.

² KOCIAN, Jiří: *Poválečný vývoj v Československu 1945–48*. Praha: SPN, 1991, s. 12–13.

voľbách. Pozície komunistické strany boli odlišné v Čechách a na Slovensku. Pokiaľ v západnej časti ČSR sa víťazom volieb stala KSČ (aj keď nedosiahla 51 % hlasov), na Slovensku KSS výrazne zaostala za DS. V Čechách (a v Československu vôbec) tak KSČ zaujala pozíciu najsilnejšej politickej strany (zo štyroch strán, pričom napr. so sociálnymi demokratmi, podľa volieb druhou najsilnejšou českou stranou, existovala čulá spolupráca), na Slovensku stála KSS proti silnému (a väčšinovému) občianskemu bloku sústredenému v DS.

DS vznikla po vojne ako strana nekomunisticky orientovaných demokratov. Kým obdobie prvej ČSR bolo charakteristické aktívnym pôsobením veľkého počtu demokratických (občianskych) strán na politickej scéne, po vojne mohla na Slovensku vzniknúť iba jedna takáto strana.

„Pripustili sme, že sa nepripustí obnovenie strán, ktoré sa spojili s Hlinkovou stranou, že funkcionári, ktorí sa previnili, nesmú hrať nijakú úlohu v nových demokratických stranách, ba ani vo verejnom živote vôbec. Prirodzene, politická reakcia bude sa kloniť k tejto DS. Aby som tak povedal, to je prirodzený zákon. (...) V tom nie je nebezpečenstvo. Naopak, to sa pri dobrej taktike môže využiť v náš prospech.“³ (K. Gottwald, 1945)

Aj tento výrok v nás posilňuje dojem, že KSČ (myslíme pod ňou aj KSS, ktorá sa postupne fakticky mení na súčasť KSČ a je podriadená jej pražskému vedeniu) postupovala od začiatku podľa vopred pripravenej stratégie: prinútiť nekomunistické sily zjednotiť sa v jednej politickej strane (zákonite veľmi heterogénnej), neustálymi útokmi a obvineniami oslabovať a rozdeľovať túto stranu (vznik nových strán je „pod kontrolou“ Národného frontu) a získať tak výhodu pevnej organizovanosti a akcieschopnosti pred dezorganizáciou a dezorientovanosťou. Samozrejme nechceme túto taktiku absolutizovať, napokon ani komunisti sa nevyhli improvizácii.

V DS sa nachádzali rôzni ľudia – jasne protikomunisticky zameraní, ľudia ochotní k bližšej spolupráci s (KSS) KSČ, ale aj otvorení sympatizanti s komunistickým programom. DS sa stala síce stranou so 60 % podporou, no v jej sile bola ukrytá aj jej slabosť, heterogénnosť jej členstva a voličov. Svojou mierou k tomu prispela aj Aprilová dohoda. Mimochodom, zdá sa, že jej podpísanie vyvolalo v komunistickej strane šok, z ktorého sa ale rýchlo spamätala a následne sa s novou silou pustila do skandalizácie DS. Vďaka takémuto postupu sa postupne Aprilová dohoda pre KSS (KSČ) mení z nevýhody na výhodu.

Komunisti sa (najmä) po voľbách 1946 zamerali na nasledujúce úlohy: využiť svoje postavenie najsilnejšej celoštátnej strany a v čo najväčšej miere tak minimalizovať víťazstvo DS na Slovensku (pražské dohody, vznik nacionálneho bloku českých strán), usilovať sa o rozbitie a oslabenie DS (proces s Tisom, skandalizácia vedúcich činiteľov DS), podchytiť čo najširšie vrstvy obyvateľstva pomocou rôznych „jednotných“ masových organizácií rozličnými spôsobmi spätými s komunistickou stranou (ROH, Zväz slovenských partizánov, Zväz protifašistických politických väzňov, Jednotný zväz slovenských roľníkov, Zväz slovenskej mládeže, Zväz slovenských žien, ale i tzv. závodné stráže atď.) a vytvoriť si tak pozície pre prípadný mimoparlamentný spôsob prebratia moci, sociálnou demagógiou a zastrašovaním (ministerstvo vnútra, ŠtB, VI. /VII./ odbor Povereníctva vnútra) oslabovať podporu demokratov.

V centre pozornosti vidiek

Voľby v roku 1946 okrem iného ukázali, že KSS sa nepodarilo významnejšie oslaviť slovenský vidiek (práve on zohrával nezanedbateľnú úlohu vo voľbách, Slovensko v spomínanom období bolo predovšetkým agrárnou krajinou). KSS (KSČ) si uvedomuje, že jedným

³ FALŤAN, Samo: *Z bojov do budovania*. Bratislava: Práca, 1989, s. 158.

zo základných predpokladov ďalšieho zdarného priebehu „revolúcie“ je potreba získať na svoju stranu roľníkov. Snaží sa to dosiahnuť tlakom na urýchlené dokončenie pozemkovej reformy tak, ako bolo obsiahnuté v nariadení SNR z 27. 2. 1945 (o konfiškácii a prerozdelení pôdohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov ako i zradcov a nepriateľov slovenského národa). Podarilo sa presadiť, že konfiškácia bola v záujme čo najrýchlejšieho ukončenia zverená okresným konfiškačným komisiami, ktoré boli zložené zo zástupcov príslušných povereníctiev, ONV, Jednotného zväzu slovenských roľníkov a odbojových organizácií (JZSR a odbojové organizácie boli v rukách KSS, v spomínaných komisiách tak KSS obyčajne mala väčšinu), pričom rozhodnutia týchto komisií mali byť konečné.

Pozemková reforma bola procesom, ktorý v sebe zahŕňal dve stránky – ekonomickú a politickú. DS na rozdiel od KSS sa snažila klásť dôraz na stránku ekonomickú. Už v čase krátko po vojne sa snažila zabrániť živelnému zaberaniu poľnohospodárskych majetkov obyvateľov (ako k tomu neraz vyzývali komunisti), reforma mala v predstavách demokratov prebehnúť v právne jasne vymedzených hraniciach. Aby zamedzili úplnému ovládnutiu reformy komunistami, navrhli vytvorenie zvláštnej komisie pri Predsedníctve Zboru povereníkov, ktorá na návrh Povereníctva pre pôdohospodárstvo (v rukách DS) bola oprávnená v sporných prípadoch zmeniť rozhodnutie okresných konfiškačných komisií.⁴

Komunisti sa od začiatku snažili pozemkovú reformu spojiť s „triednou“ otázkou. Podľa ich predstáv, ktoré však oficiálne formulovali až na jar 1947 (Durišove zákony, tzv. hradecký program), mala konfiškácia pôdy prebehnúť nielen na nacionálnom základe (Nemci a Maďari), lež pôda sa mala odobrať aj všetkým veľkostatkárom a majetným roľníkom (nad 50 ha). Demokrati, ktorí súhlasili s konfiškáciou pôdy Nemcov, Maďarov a zradcov, triedny princíp v jeho podstate odmietali⁵, preto nemohli a nechceli súhlasiť s podobnými návrhmi. K tomu ich predstavy o poľnohospodárskej politike smerovali k vytvoreniu prosperujúcich stredných a väčších roľníckych hospodárstiev.

Po voľbách sa požiadavky komunistov stupňujú, hovoria o ďalšej etape pozemkovej reformy, v ktorej by mala byť skonfiškovaná aj cirkevná (predovšetkým katolícka) pôda (okrem iného to bol jeden z mnohých pokusov postaviť v DS proti sebe katolíkov a nekatolíkov). Na svoju podporu organizujú už od začiatku roku 1946 množstvo manifestácií (v Žiline sa takáto konala 3. 2. 1946).

Boj o slovenského roľníka však neprebíhal iba na pozadí pozemkovej reformy. Názory DS a KSS sa rozchádzali pri množstve ďalších iných problémov a, ako už bolo naznačené, vlastne v prístupe k roľníkom ako takom. KSS vychádzajúc zo zásad triedneho boja podporovala najmä menej majetné roľnícke vrstvy a malé hospodárstva, táto podpora šla pritom často na úkor majetnejšej časti roľníctva, mnohé opatrenie komunistov dokonca smerovali k priamemu potlačeniu práv týchto občanov. K jednému z vážnejších stretnutí oboch strán došlo v otázke zavedenia odstupňovaných výkupných cien poľnohospodárskych produktov (presadzované KSČ), ktoré na rozdiel od Čiech (leto 1945) boli na Slovensku zavedené až v marci 1946. Zaujímavý boj prebehol aj okolo vzniku Jednotného zväzu slovenských roľníkov, ktorý sa mal spolu s inými masovými organizáciami (a s KSS) spojiť do „jednotného frontu v boji proti všetkým silám nepriateľským ľudovodemokratickému zriadeniu“.

Komunisti sa nesnažili iba o centralizáciu roľníckej samosprávy do svojich rúk, v zhode s celkovým kurzom nastúpeným po voľbách (získať pod kontrolu demokratmi ovládané slo-

⁴ HUML, Vladimír: *Slovensko pred rozhodnutím*. Praha: Naše vojsko, 1972, s. 12.

⁵ „Strana demokratická neuznáva nadvládu jednej triedy nad triedou druhou, pretože triednu nenávisť zavrhuje a vidí všade len ľudí, a to ľudí statočných, zanietených za svoju myšlienku a za spravodlivosť svojej veci, a ľudí bezcharakterných, podliakov, vykorisťovateľov a demagógov. Rozumie sa, že vždy robí rozdiel medzi nimi.“ ČAS, roč. I, č. 19, 8. 10. 1944, s. 1.

venské orgány) im išlo aj o zabezpečenie si dozoru nad Povereníctvom pre pôdohospodárstvo, obmedzenie jeho právomocí a jeho vplyvu na rozvoj poľnohospodárstva na Slovensku.

Úroda v roku 1947 oproti roku 1946 poklesla v priemere o 48,4 %. Komunisti aj túto situáciu využili na útok voči demokratom (najmä voči povereníkovi pôdohospodárstva Dr. Kvetkovi, Ing. Filovi – povereník výživy a zásobovania, a voči podpredsedovi Zboru povereníkov /ZP/ R. Fraštickému), obviňujú ich z neschopnosti zabezpečiť primerané množstvo potravín, zo zámernej nepriateľskej činnosti, ohrozovania republiky, hospodárskych podvodov a pod. „Korunu“ všetkému nasadila kampaň organizovaná komunistickou stranou za tzv. miliónársku dávku. Šlo v podstate o zaplatenie škôd vzniknutých roľníkom počas katastrofálneho sucha, ich výška dosahovala okolo 6,5 miliardy korún.⁶ Komunisti sa snažili postaviť občianske strany do roly „ochrancov miliónárov“. „Kto zaplatí 6,5 miliardy Kčs na pomoc roľníkom – 35 000 miliónárov, alebo celý národ?“ – táto otázka sa stala akýmsi ústredným „heslom“ kampane. DS spolu s národnými socialistami sa postavila na odpor takémuto riešeniu, sociálna demagógia podobného typu je však veľmi príťažlivá pre široké vrstvy (najmä pokiaľ sa ich povinnosť platiť netýka), demokrati aj národní socialisti nakoniec boli nútení ustúpiť a vláda koncom októbra 1947 miliónársku dávku schválila.

V roku 1947 ďalej pokračuje aj boj o pozemkovú reformu – komunisti využívajú nespokojnosť časti slovenského obyvateľstva s jej dovtedajším priebehom a žiadajú revíziu 1. pozemkovej reformy z obdobia medzivojnovej ČSR (rozšíriť prijaté opatrenia v poľnohospodárstve z inonárodnej a zradcovskej aj na domácu buržoáziu). 4. apríla 1947 minister poľnohospodárstva Ďuriš (KSC) vyhlasuje tzv. hradecký program, v ktorom KSC žiada konfiškovať všetky majetky nad 50 ha (a všetku „špekulačnú“ pôdu – teda pôdu aj pod 50 ha, pokiaľ sa na nej nepracuje) a takisto aj poľnohospodárske majetky cirkvi. 11. júla 1947 ÚNZ prijalo hlasmi KSC, KSS a soc. demokracie zákon o revízii 1. pozemkovej reformy, podľa ktorého sa zabrali aj majetky cirkvi (napr. nitrianskemu arcibiskupstvu sa týmto zabrala pôda vo výmere skoro 3000 ha). Zákon o konfiškácii pôdy nad 50 ha sa KSC podarilo prijať až v marci 1948.

Sociálna demagógia dopomohla KSC dôjsť na ceste k totalite svojej moci do cieľa. Pre málomajetné a nemajetné roľnícke vrstvy bol komunistický program konfiškácie ďalších majetkov veľmi príťažlivý. Nemožno sa preto čudovať, že veľkú nevôľu vzbudila zmena politiky KSC krátko po nastolení totality. Už vo februári 1949 bol v ČSR prijatý zákon o roľníckych družstvách a začala sa tzv. kolektivizácia. Mnohí roľníci teda dostali pôdu iba preto, aby im bola následne odobratá. Za pozornosť stojí, že takéto konanie KSC okrem iného ospravedlňovala aj nemožnosťou prosperity malých poľnohospodárskych majetkov a škodlivosťou drobenia pôdy. Tento problém však už ďaleko presahuje rok 1948.

„...dvojročnici zdar!“

Gottwaldova vláda po voľbách 1946 s nadšením vyhlásila tzv. dvojročný budovateľský plán. Bol to hospodársky plán vypracovaný Ústrednou plánovacou komisiou na podnet

⁶ Kampaň za miliónársku bola súčasťou širšieho problému. V tomto období sa poľnohospodárstvo na Slovensku nachádza v zložitej situácii. Otvárajú sa tzv. cenové nožnice, cena priemyselných výrobkov (a poľnohospodárskych nástrojov) je omnoho vyššia ako cena poľnohospodárskych produktov. KSS chcela miliónárskou dávkou (ale i odstupňovanými výkupnými cenami poľnohospodárskych produktov v závislosti od množstva obhospodarovanej pôdy) vyriešiť aj tento finančný problém a problém roľníctva vôbec (malé roľnícke hospodárstva, likvidácia veľkých či stredných roľníkov). Samotný návrh miliónárskej dávky bol v skutočnosti populistickým a nič neriešiacim nekoncepčným krokom. Demokrati naproti tomu navrhovali odstrániť „nožnice“ vyrovnaním ceny poľnohospodárskych a priemyselných produktov.

(a s výraznou spoluprácou) KSC. Jeho podstatou bolo dokončenie obnovy vojnou zničeného hospodárstva a zvýšenie priemyselnej výroby (ktorá sa mala dostať až 10 % nad predvojnový stav). Zároveň to mal byť aj program spriemyslenia Slovenska, mali sa šesť napr. preniesť mnohé závody z českého pohraničia. Zákon o dvojročnici bol prijatý ÚNZ 8. 7. 1946, prezident ho podpísal 28. 10. 1946. KSC budovateľský plán dokonale využila na svoju propagáciu. Robotníci slávnostne vstupovali do závodov (s nadšenými heslami a červenými zástavami nad hlavami), aby začali prvý deň dvojročnice, stanovovali si plány v počte výrobkov, usporadúvali súťaže v počte odpracovaných hodín, v miere prekročenia plánu, organizovali sa pracovné nedele, komunistická tlač každodenne písala o pracovnom nadšení, zvyšovaní životnej úrovne (ak sa náhodou nezvyšovala, mohli za to sabotéri a nepriatelia – na Slovensku zorganizovaní v DS – „Šmelinárom, sabotérom a rozvratníkom zmar, dvojročnici, republike a jej ľudu zdar!“, K. Gottwald) a pod. Vytvára sa akýsi pseudoromantický pátos (D. Kováč), atmosféra nadšenia.

Prelom rokov 1947/8 priniesol niektoré problémy okolo plnenia dvojročnice. Hoci výroba rástla, životná úroveň obyvateľstva v podstate stagnovala, čo sa skôr či neskôr muselo odrzkať aj na popularite KSC. Preto sa komunisti snažili odpútať pozornosť ďalšími požiadavkami na znárodňovanie (znárodniť podniky nad 50 zamestnancov, podarilo sa im to až po februári), na ďalšiu etapu pozemkovej reformy a najmä „odhalením“ protištátneho sprisahania.

V tomto čase boj o moc v Československu vrcholil a ekonomické otázky sa dostávajú do úzadia. Verejnosť je na Slovensku denne zasypávaná správami o sprisahani, zrade vedúcich činiteľov DS, ale i správami o zvláštnych vyšetrovacích metódach ŠtB a o pomeroch v bezpečnosti. DS sa už dlhšiu dobu ocitá v defenzíve a jej pozície sa oslabujú. Veľké očakávania vzbudzuje jej pripravovaný 2. zjazd, ktorý sa má (po preložení z pôvodného termínu jeseň 1947) uskutočniť v januári 1948. Výsledky zjazdu už ale zanikli vo februárových udalostiach.

Jesenná politická kríza na Slovensku

Rok 1947 priniesol zmeny v medzinárodnej situácii. Trumanova doktrína, vytlačenie komunistických strán z talianskej a francúzskej vlády, Marshallov plán – všetky tieto udalosti prispeli k stupňovaniu konfrontácie medzi Západom a ZSSR. Stalin sa rozhodol urýchlene vybudovať pevný socialistický blok, čo znamenalo ukončenie experimentu s tzv. parlamentnou cestou k demokracii.

Do roku 1947 prebrali komunisti moc do rúk v Juhoslávii, Albánsku, Bulharsku, v roku 1947 aj v Poľsku, Maďarsku. Na jeseň roku 1947 bol založený Informačný výbor komunistických a robotníckych strán. Pri jeho zakladaní sa už jasne hovorilo o rozdelení sveta do dvoch blokov. Viaceré komunistické strany tu boli kritizované za preceňovanie parlamentarizmu v dobe zostrujúcich sa rozporov medzi oboma blokmi. Silná vlna kritiky sa vzniesla aj na KSC. Československí komunisti podľa Stalina už príliš dlho otápali s prevzatím moci v ČSR. A keďže predstavy o 51 % víťazstve vo voľbách 1948 sa ešte aj v lete 1947 javili ako nedosiahnuteľné, bolo potrebné urýchlene konať.

Proces s Dr. Jozefom Tisom na jar 1947 nie celkom splnil predstavy komunistov. Tiso bol síce mŕtvy, napriek tomu ale nedošlo k odchodu katolíkov z DS (ona bola /katolíckou/ verejnosťou vnímaná ako záruka, že Tiso nebude popravený). Preto prichádza nový útok.

Od obnovenia ČSR mali komunisti v rukách významné mocenské politické zložky – národnú bezpečnosť, štátnu bezpečnosť, spravodajstvo, na Slovensku VI. (neskôr VII.) odbor Povereníctva vnútra. Toto postavenie jednoznačne využili pre svoj prospech.

Na oblastnom zjazde severoslovenského Odboru mladých demokratov (mládežnícka organizácia DS) v Žiline 17.–18. mája 1947 okrem iného zazneli aj vážne výhrady voči VII.

odboru Povereníctva vnútra, hovorilo sa o neľudskom vypočúvaní, zatýkaní bez písomných rozkazov, o bezdôvodnom držaní vo väzbe, dokonca aj o zabíjaní počas výsluchu. Výzva adresovaná povereníkovi Ferjenčíkovi (nezávislý) obsahovala jednoznačnú požiadavku odpolitizovania VII. odboru.⁷

Obvinenia DS z protištátnej a zradcovskej činnosti sa objavovali vo zvýšenej miere od podpísania Aprílovej dohody. Spočiatku to boli len slovné útoky, no čoskoro začínajú na verejnosť prenikať prvé „dôkazy“.

Dôležitú úlohu pri tzv. protištátnom sprisahaní hrala ľudácka emigrácia, najmä skupina okolo F. Ďurčanského a jeho Slovenského akčného výboru (SAV). Ďurčanského plány boli veľmi ambiciózne (ako také vyvolali medzi časťou ľudáckej emigrácie nesúhlas). Dôležité miesto v nich malo vybudovanie organizovanej skupiny pracujúcej priamo na Slovensku. Preto sem posielal svoje spojky, tieto mali nadviazať kontakty a položiť jej základy; Ďurčanský, presvedčený o skorom obnovení samostatnosti Slovenska (podmieneneho vypuknutím 3. svetovej vojny), sem dokonca posielal vymenovacie dekréty pre rôznych administratívnych činiteľov budúceho štátu. Jedným z kuriérov prichádzajúcich na Slovensko bol aj Rudolf Komandera (neskôr ho ŠtB zatkla a využila na provokácie).

Štátnej bezpečnosti táto činnosť samozrejme nezostala neznáma. Vedela o nej a rozhodla sa ju využiť v mocenskom boji v ČSR. Vytvára sa „predpoklad“ existencie a pôsobenia rozsiahlych ilegálnych štruktúr na Slovensku prepojených so zahraničnou emigráciou. Na Slovensku sa začínajú v menších množstvách vyskytovať rôzne letáky, cyklostylované časopisy či fotografie J. Tisu (najmä počas procesu s ním a po jeho smrti). V mnohých prípadoch to boli zámerné provokácie ŠtB. K tomu do terénu posielala svojich provokatérov, ktorí sa mali vydávať za kuriérov Ďurčanského a „lákať“ vybraných ľudí na spoluprácu s emigráciou.

Objavujú sa prvé odhalenia ilegálnych skupín (v novembri 1946 skupina Juraja Racíka, ktorá vydávala cyklostylovaný časopis *Slovák*, centrum skupiny pracovalo v Žiline; v Žiline bola odhalená aj ďalšia ilegálna skupina – skupina študentov gymnázia, pracovala pod vedením profesora Jána Kršiaka).⁸ Činnosť všetkých skupín mala byť pritom, podľa zistení ŠtB, koordinovaná Ďurčanským.

Siete sa postupne začínajú sťahovať aj okolo vedúcich činiteľov DS, najmä okolo iniciátorov Aprílovej dohody (J. Kempný⁹, M. Bugár, J. Ursíny, J. Lettrich a ďalší). Už na jeseň 1946 na porade vedúcich činiteľov politického spravodajstva na Slovensku sa otvorene hovorilo o spojení DS s emigráciou (s Ďurčanským, ale aj Sidorom, Kirschbaumom). Rozpútava sa silná kampaň na verejnosti, najmä po tom, čo komunisti získali zápisky J. Kosorína.¹⁰

Ján Kempný všetky obvinenia týkajúce sa svojej osoby poprel v ČAS-e 4. 2. 1947. Kampaň proti nemu a iným z vedenia DS napriek tomu aj naďalej pokračovala.

11. 6. 1947 na zasadnutí NF v Prahe komunisti predložili správu vypracovanú vysokými dôstojníkmi ŠtB. Správa hodnotila situáciu na Slovensku ako kritickú, obviňovala čelných činiteľov DS zo spolupráce s „ľudáckym podzemím“. Na jej základe sa NF rozhodol vytvoriť zvláštnu vyšetrovaciu skupinu, ktorá mala prešetriť pravdivosť tohto dokumentu.

⁷ ČAS, roč. IV, č. 114, 20. 5. 1947, s. 3.

⁸ LETZ, Róbert: *Slovensko v rokoch 1945–48*. Bratislava: Ústredie slovenskej kresťanskej inteligencie, 1994, s. 138–140.

⁹ Ján Kempný, rodák zo Žiliny, zohral významnú úlohu pri uzatvorení Aprílovej dohody, ako aj v ďalšom pôsobení DS.

¹⁰ Spomienky J. Kosorína, týkajúce sa zjazdu mladých ľudákov v Piešťanoch 14. 1. 1945, podrobne sa tu zacytávajú aj stretnutia a diskusie „čiernej opozície“ z obdobia prvej SR, obsahovali mnoho nejasností a nepresností, KSČ (KSS) ich použila na diskreditáciu katolíckeho krídla DS. Bližšie LETZ, Róbert: *Slovensko...*, Bratislava, 1994, s. 150–151.

7. 7. 1947 sa na Devíne konal tzv. slovenský deň. Ako slávnostný rečník tu vystúpil aj predseda vlády K. Gottwald. Jeho prejav vyvolal búrku nevôle medzi prívržencami DS, Gottwald totiž ostro zaútočil proti „velezradným živlom na významných miestach v politickom živote Slovenska“.¹¹

14. septembra vydal VII. odbor Povereníctva vnútra správu o odhalení protištátneho sprisahania na Slovensku.¹² ŠtB odhalila tri „skupiny“ – žilinskú, novozámockú a banskoštiavnickú. Všetky mali mať spojenie s Ďurčanským, žilinská skupina bola pritom najväčšia.

V Žiline zaistili viacero osôb, napr. poštového úradníka Alojza Lalinského či vysokoškolača Kornela Šujanského.¹³ Na Slovensku zatkli celkovo 707 osôb.¹⁴

17. septembra 1947 na tlačovej konferencii povereník vnútra M. Ferjenčík (nezávislý) vyhlásil, že „so sprisaháním v týchto dňoch odhaleným nemá nič spoločného žiadna politická strana na Slovensku“. Na margo informácií týkajúcich sa spojenia niektorých politikov so sprisaháním dokonca vyhlásil, že takéto správy sú „výplodom fantázie a postrádajú akúkoľvek podstatu“. (Na konferencii zaznela ešte jedna dôležitá správa, podľa ktorej boli obvinení sprisahanci aj v styku s banderovcami).¹⁵ Z psychologického hľadiska to bol dôležitý moment, ktorý mal ešte viac v očiach verejnosti zvýšiť nebezpečenstvo sprisahania. Proti banderovcom sa od skončenia vojny viedla silná kampaň, v ktorej sa preceňovala ich sila a možnosti. Na jeseň 1947 boli v bojovej pohotovosti špeciálne jednotky Zboru národnej bezpečnosti a armády, ale aj partizánske jednotky, určené na boj proti banderovcom.)

Informácie Ferjenčíka vyzneli upokojujúco. Komunistickej strane však nešlo o upokojenie situácie, lež naopak, snažila sa ju naďalej zostrovať. Rozhodla sa na to použiť vplyv masových organizácií. ROH, odbojové zložky a „strany národného frontu“ zvolávajú demonštrácie, na ktorých sa požaduje radikálna očista verejného života (myslí sa tým odstúpenie „obvinených“ činiteľov DS). 20. septembra sa konala takáto manifestácia v Žiline. Účastníci skandovali heslá ako „kolaboranti do táborov“, „preč s rozbíjačmi republiky“ ale aj „hanba kňazom, ktorí zradili“ či „politiku von z kostola“. Hlavným rečníkom na zhromaždení bol komunista František Čáp: „Máme (...) záväzok zvyšky fašistického a gardistického podzemia a jeho *legálne špičky, zahniezdené v našom verejnom živote* (zvýraznil J. K.) vymiesť a prisne potrestať, aby viac nemohli brzdiť konsolidačný proces v našom štáte.“¹⁶ Patrí sa snáď dodať, že v tomto období nebol zatiaľ nikto z verejných činiteľov oficiálne obvinený z účasti na sprisahaní.

V tomto čase (20. 9.) sa končí ultimátum, ktoré 19. 8. dali vláde a Predsedníctvu SNR partizáni (ZSP). Stálo v ňom, že ak do 20. 9. 1947 zodpovedné orgány nezrealizujú zásadné personálne zmeny a „očistu“ v spoločnosti, partizáni ju „urobia sami“.¹⁷

¹¹ ČAS, roč. IV, č. 153, 8. 7. 1947, s. 1. Okrem iného povedal: „Je očividné, že s velezradnou činnosťou týchto treba urobiť koniec, ak dielo našej výstavby nemá byť ohrozené. (...) Hlavný nepriateľ, nepriateľ Slovenska, je na Slovensku. (...) Vyrezanie tohto vredu zo Slovenska teda prinesie Slovensku utíšenie a pokoj.“ V podobnom tóne sa niesla aj návšteva predsedu ÚRO A. Zápotockého na Slovensku, načasovanie tejto správy bolo určené najmä pre českú verejnosť, v ktorej sa vďaka ministerstvu informácií, riadeného KSČ, vytváral obraz o situácii podobnej tej z roku 1938–9. Mala k tomu prispieť aj ďalšia správa o pripravovanom atentáte na prezidenta počas jeho pobytu na Slovensku.

¹² Bolo to v deň príchodu prezidenta Beneša na Slovensko, načasovanie tejto správy bolo určené najmä pre českú verejnosť, v ktorej sa vďaka ministerstvu informácií, riadeného KSČ, vytváral obraz o situácii podobnej tej z roku 1938–9. Mala k tomu prispieť aj ďalšia správa o pripravovanom atentáte na prezidenta počas jeho pobytu na Slovensku.

¹³ ČAS, roč. IV, č. 215, 20. 9. 1947, s. 3.

¹⁴ LETZ, Róbert: *Slovensko...*, Bratislava, 1994, s. 153.

¹⁵ ČAS, roč. IV, č. 214, 19. 9. 1947, s. 1. Banderovci, príslušníci tzv. ukrajinskej povstaleckej armády, ktorá vznikla ku koncu 2. svetovej vojny na západnej Ukrajine za podpory nemeckej armády, po skončení vojny sa chcú prebiť na západ, z juhovýchodného Poľska prenikajú na územie Slovenska, prepadávajú samoty a hľadajú potravinovú pomoc.

¹⁶ Pravda, roč. 1947, č. 216, 20. 9., s. 1.

¹⁷ LETZ, Róbert: *Slovensko...*, Bratislava, 1994, s. 56.

Podobne sa už dlhší čas stupňuje konflikt medzi ROH a DS. V júli 1947 vyzýva ROH odborárov: „Ostaňte všade v pohotovosti, spolupracujte s partizánmi a ostatnými odbojovými organizáciami, s JZSR, so Zväzom slovenských žien, mládežou a ostatnými masovými pokrokovými organizáciami. Utvorte živý jednotný národný front, ktorý znemožní úklady namierené proti výdobytkom SNP.“¹⁸

15. 9. 1947 sa zišlo Predsedníctvo ÚV KSS aby rokovalo o ďalšom postupe. Rozhodlo sa za frontálny útok: „V novinách v súvislosti s odhalením protištátneho sprisahania postaví očistu ako boj za pokoj občanov a rodín. (...) Odbojové zložky môžu úspešne viesť akcie, keď budú jednotne postupovať so závodmi a roľníkmi. (...) Manifestáciu v pondelok 21. 9. do Reduty zvolajú odbojové zložky, podporovať ju budú strana a odbory. Formy akcie po 21. 9. určí sekretariát.“¹⁹

V ten istý deň rokovalo aj Predsedníctvo DS. Vo svojom vyhlásení odmietlo provokácie, ktorými sa mala dokázať protištátna akcia, vyslovilo sa za poriadne prešetrenie všetkých obvinení. V závere apelovalo na členstvo, aby sa „nedalo nikým a ničím zastrašiť a vyprovokovať, aby zachovalo rozvahy a pokojne vyčkalo vývin ďalších udalostí“.²⁰

O vtedajšej situácii vypovedá aj udalosť, ktorá sa odohrala v oblasti úradovni Národnej bezpečnosti v Žiline v septembri 1947. V sprievode poslanca NZ Jaroslava Vyškovského (DS) sem prišiel povereník financií Matej Josko (DS), aby sa informoval o zatknutí zástupcu oblastného tajomníka strany (pravdepodobne súviselo so sprisaháním). „Pri vstupe do budovy podložil agent (...) povereníkovi Dr. Joskovi nohu a (...) kopol ho do pravej nohy. (...) Nezostalo však len pri tom. Agent predák vytrhol povereníkovi financií z ruky počúvadlo, keď tento chcel telefonovať. (...) Zamestnanec NB Wendel pritom vykrikoval heslá proti DS.“²¹

Čo sa týka sprisahania, celkovo boli „odhalené“ tri veľké skupiny, ktoré spolu prichádzali do styku. Do prvej skupiny spoločne patrili už spomínaná žilinská, zvolenská a banskoštiavnická skupina, v podstate najmenej významná. V druhej sa ocitli priami i nepriami spolupracovníci Ďurčanského SAV-u. Za vedúcu osobnosť sa tu považoval Oto Obuch, tlačový referent J. Ursínyho (DS; v súvislosti s „odhalením“ Obucha Ursíny ako podpredseda vlády 30. 11. podal demisiu). Poslednou skupinou boli kuriéri a spojky udržiavajúci a zabezpečujúci styky s emigráciou (patril sem aj Komandera).

Ďalšie udalosti sú už dostatočne známe. 30. 10. sa v Bratislave zišiel zjazd závodných a zamestnaneckých rád, na druhý deň predstavitelia odborov odovzdali Predsedníctvu ZP rezolúciu z tohto zjazdu, v ktorej sa žiadala rekonštrukcia ZP. 31. 10. bola zinscenovaná demisia ZP. Následne (aj napriek protestom DS) sa začali rokovania o zostavení nového ZP, pričom KSS žiadala, aby boli do neho pribratí zástupcovia dvoch menších slovenských strán i masových organizácií. Podobný pokus (rozšíriť NF o masové organizácie) vznikla aj KSČ, pre odpor českých občianskych strán a DS však nevyšiel.

Medzitým pokračovala masívna kampaň komunistov proti DS (spojená s kampaňou za miliónársku dávku a ďalšiu pozemkovú reformu). Denne prichádzali do SNR množstvá rezolúcií požadujúcich urýchlené vytvorenie nového ZP (šlo o psychický nátlak na DS, komunisti pri zostavovaní nového ZP mali prehnané požiadavky, ktoré by fakticky viedli k menšinovému postaveniu DS v ZP, táto sa tomu bránila a rokovania sa predlžovali) a dokončenie očisty verejného života.

¹⁸ FALĀN, Samo: *Z bojov do budovania*. Bratislava : 1989, s. 100.

¹⁹ LETZ, Róbert: *Slovensko...*, Bratislava, 1994, s. 57.

²⁰ ČAS, roč. IV, č. 121, 17. 9. 1947, s. 1.

²¹ ČAS, roč. IV, č. 223, 30. 9. 1947, s. 1.

14. 11. sa zišiel nelegálny zjazd JZSR (predsedníctvo tohto zväzu ako kompetentný orgán zjazd nezvolalo), ktorý KSS sfanatizovala natoľko, že delegáti sa pokúsili násilím vtrhnúť do budovy Povereníctva pôdohospodárstva a „vybaviť si účty“ s povereníkom Martinom Kvetkom (DS).²²

Podobné akcie sa diali na celom Slovensku. 13. 11. 1947 na ONV v Žiline prišla delegácia zástupcov odborov zo závodov v Žiline a žiadala urýchlené zostavenie nového ZP ako i pripojenie sa ONV k tejto žiadosti. V ONV mala prevahu DS, preto podobné snahy odmietol.²³

Demokrati sa pokúsili o odvetu. 16. 11. 1947 uskutočnili v Bratislave, Zvolene a v Košiciach svoje demonštrácie, na ktorých poukazovali na nekalé praktiky ŠtB a Národnej bezpečnosti a odcudzovali metódy politického boja KSS. V Bratislave sa manifestácie zúčastnilo (podľa ČAS-u) asi 30 000 ľudí, vo Zvolene 5000. V sfanatizovanej a zastrašenej spoločnosti už však nevyvolali väčší ohlas a ich výsledok bol pochybný.²⁴

Nový ZP bol vymenovaný 19. 11. 1947. DS z pôvodných 9 kresiel (v 15 členom ZP) stratila 3, 2 na úkor Strany slobody a sociálnej demokracie, povereníkom spravodlivosti sa stal odborník Andrej Buza. Predsedom ZP zostal G. Husák.

Po jesennej kríze

Ani jesenné udalosti na Slovensku neskončili tak, ako si komunisti predstavovali. Predovšetkým opäť nedošlo k rozpadu DS a KSS nezískala väčšinu v slovenských orgánoch. Napriek tomu nemožno tieto udalosti minimalizovať. Práve ony odštartovali poslednú fázu činnosti DS – jej zánik.

Na jeseň 1947 stratili demokrati väčšinu v ZP. Došlo tak k závažnej zmene pomeru politických síl nastolených vo voľbách. Treba však zdôrazniť, že táto zmena sa týkala iba ZP, v ostatných orgánoch a úradoch (napr. národných výboroch) sa situácia nezmenila.

Jesenná kríza znamenala silné vnútorné oslabenie DS. V strane sa zaktivizovali tzv. opozičné skupiny, najmä skupina okolo I. Pietora (Zaťko, Kvetko, Fraštacký).²⁵ Táto skupina (ochotná ustúpiť požiadavkám KSS) sa v polovici októbra snažila odvolať z funkcie predsedu strany J. Lettricha a odstrániť z vedenia niekoľkých ďalších ľudí (najmä Kempného a Bugáru). Ich personálne požiadavky však vedenie strany (Lettrich a jeho priaznivci) odmietlo. No pod vplyvom tejto skupiny bolo v DS prijaté iné závažné rozhodnutie, ktorým sa fakticky rušila Aprílová dohoda: „Výkonný výbor (...) konštatuje, že vždy pokladal túto dohodu za vnútrostranícke opatrenie pre prechodnú dobu povojnových čias, kedy sa strana budovala, a že už dnes pokladá toto opatrenie za prekonané vývojom a preto pre vnútrostranícky život ďalšie neúčelné.“²⁶

²² LETZ, Róbert: *Slovensko...*, Bratislava, 1994, s. 62.

²³ LALUHA, Ivan: *Február 1948 a stredné Slovensko*. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 188.

²⁴ ČAS, roč. IV, č. 263, 18. 11. 1947, s. 1.

²⁵ Táto skupina bola „najvyhranenejšia“. Okrem nej vznikajú aj ďalšie opozičné „skupiny“ – nespokojná je časť katolíkov, najmä tí, ktorí od DS čakali obnovenie cirkevného školstva, oslobodenie J. Tisu a pod., katolíkom bol aj J. Kyselý (primátor Bratislavy, na jeseň bol pre podozrenie z protištátnej činnosti zatknutý, čoskoro bol však prepustený), ktorý sa snaží vytvoriť ďalšiu opozičnú skupinu v DS a vytvoriť z nej novú katolícku stranu. Existuje podozrenie, že konal v dohode s KSS (pobyt vo väzení). Podobné úsilie vyvíjal aj M. Polák. BARNOVSKÝ, Michal: K profilu a činnosti DS. *Soudobé dejiny*, roč. III, č. 2–3, 1996, s. 244–245.

²⁶ ČAS, roč. IV, č. 270, 26. 11. 1947, s. 1.

Aprílová dohoda narážala od svojho vzniku na množstvo problémov, jej dodržiavanie nebolo stopercentné, čo prinášalo isté napätie medzi členstvo DS, nehovoriac o jej zneužití v kampani KSS za očistu spoločnosti. Zrušenie dohody vysvetľovali vedúci činitelia demokratov jej dostatočným vžitím do činnosti strany a zbytočnosťou jej ďalšej existencii „na papieri“.

Jesenné udalosti priniesli so sebou ešte jednu zaujímavú udalosť. Týkala sa postoja českých nekomunistických strán k DS. Od leta 1947 začínajú zvýšené kontakty medzi DS a národnými socialistami. 26. 9. 1947 prináša Demokrat správu o rokovaní oboch strán o spolupráci v NF, pričom títo vo svojich názoroch na politické dianie „neshľadali zásadné rozpory“.²⁷ Jesenná kríza vytvorila ďalšie možnosti na vzájomnú spoluprácu týchto strán. Takisto aj lídovci a sociálni demokrati (kde sa v tom čase prehľubuje vnútorná diferenciacia) začínajú meniť názor na spoluprácu v NF a prestávajú podporovať komunistov v ich ťažení na Slovensku. Uvedomujú si, že udržanie silnej DS je v ich záujme. Pravda, podpora DS bola ešte váhavá a nejednoznačná, české nekomunistické strany napr. podporili odobratie imunity Kempnému a Bugárovi, ako aj prijatie dodatku k tretej pražskej dohode, ktorý ďalej obmedzoval právomoci slovenských orgánov. Napriek tomu možno konštatovať, že nacionalistický blok v NF sa rozpadol. Bol to jasný signál pre KSČ, od tohto okamihu sa existujúci NF stal pre nich nezaujímavý, opúšťajú „spoluprácu“ s nekomunistickými stranami²⁸ a celou silou siahajú po mimoparlamentných formách boja, aktivizujú spriaznené masové organizácie, „ľavice“ v nekomunistických stranách (dlhšiu dobu si tu vytvárali skupinky s nimi spriaznených ľudí, ktorí mali v rozhodujúcich okamihoch prebrať vedenie strany do svojich rúk) a bezpečnosť, ktorá bola úplne v ich rukách. Komunisti čakajú na rozhodujúce stretnutie. Vedia, že príde, nikto ale zatiaľ nevie, kedy.

II. zjazd DS

Michal Barnovský hovorí o jeseni 1947 ako o Rubikone, „po ktorom sa sila odporu DS zmenšovala“.²⁹ Dovtedajšie komunistické útoky pôsobili na demokratov častokrát viac stmeľujúco ako rozdeľujúco. Jesenný frontálny útok, v ktorom sa spojil tlak politický, tlak „ulice“ ako aj bezpečností, mal na DS depresívny účinok. Nápor síce strana vydržala a dokázala prekonať aj vnútrostranícku krízu (vystúpenie opozičných skupín), stálo ju to však množstvo síl.

Akýmsi povzbudením, zdrojom novej energie a manifestáciou jednoty mal byť druhý zjazd strany, konaný 24.–25. januára 1948 v Bratislave.

Pred uskutočnením zjazdu sa objavovalo viacero špekulácií (najmä v komunistickej tlači). Hovorilo sa o jeho nedemokratickej príprave (delegáti zjazdu vraj nereprezentovali členstvo strany), o rozkole, ktorý sa má na zjazde uskutočniť a pod. K rozkolu však nedošlo, na zjazde nezazneli žiadne kritické hlasy voči politike DS³⁰, vedenie strany dostalo politickú aj morálnu podporu a za predsedu strany bol opätovne zvolený Jozef Lettrich.

²⁷ DEMOKRAT, roč. III, č. 220, 26. 9. 1947, s. 1.

²⁸ Komunisti sa už dlhšiu dobu na takúto situáciu pripravovali. Aj jesenné udalosti mali napomôcť bezproblémovému opusteniu NF. KSČ, chcúť oslabiť DS, sa dovtedy musela neustále spoliehať na spoluprácu a podporu českých nekomunistických strán. Jeseň 1947 mala s konečnou platnosťou rozbiť DS a eliminovať jej politický vplyv. Tým by sa odstránila istá závislosť KSČ od českých strán a mohol by začať útok voči týmto „exspojencom“.

²⁹ BARNOVSKÝ, Michal: K profilu a činnosti DS. Soudobé dějiny, roč. III, č. 2–3, 1996, s. 246.

³⁰ Jedinou „aférou“ zjazdu bolo vylúčenie Dr. Jozefa Kyselého zo strany pre „hrubé porušenie záujmov členstva DS a jej disciplíny“. ČAS, roč. V, č. 21, 27. 1. 1948, s. 2.

Zjazd sa znovu prihlásil k sociálnemu reformizmu, odmietol tak socializmus ako aj prepiaty liberalizmus, požadoval dôsledné dodržiavanie princípov parlamentnej demokracie (na druhej strane sa jednoznačne postavil za ďalšiu spoluprácu strán v NF). Delegáti ubezpečili o svojej bezvýhradnej podpore spoločnému štátu Čechov a Slovákov (čo kladne prijal prezident Beneš, v telegrame zaslanom na rokovanie zjazdu ocenil „štátotvornú politiku DS“). Bol zvolený nový výkonný výbor, jeho členmi boli okrem iných aj J. Ursíny, M. Polák, A. Cvinček, F. Hodža, R. Fraštácký, I. Pieter, K. Filo, M. Kvetko, M. Josko, P. Viboch, S. Belluš, za žilinskú oblasť sa členmi výboru stali Ferdinand Androvič (Žilina) a Bohumil Finka (Martin).

Čo sa týka obvinení DS z protištátnej činnosti, opätovne zazneli na zjazde hlasy odsudzujúce spolitizovanie bezpečnosti, metódy jej práce a vyšetrovania.³¹ Zjazd odmietol vyvodiť politické dôsledky voči uväzneným poslancom (Kempný a Bugár), pretože ešte nikto nepredložil relevantné dôkazy o ich nepriateľskej činnosti. Naopak, množstvo výhrad zaznelo voči politike a činnosti komunistov. Dvojdňové rokovanie bolo ukončené vyhláseniami o nerozbitnosti demokratického bloku a o istom víťazstve v budúcich demokratických voľbách.³²

Mnohé z týchto slov zostali iba v rovine želaní. Bolo to povzbudzovanie určené najmä do vlastných radov. Situácia v strane bola omnoho závažnejšia a prezentovaná jednota mala vážne trhliny. Mnohí členovia strany boli zastrašení poslednými udalosťami, najmä činnosťou štátnej bezpečnosti, niektorí preto „upadávajú do pasivity“ vo vzťahu k DS, iní hľadajú cestu k zblíženiu sa s KSS a ďalší rovno z DS vystupujú a vstupujú do KSS.³³

KSS ostro vystúpila proti záverom zjazdu, hodnotila ho ako zrežirované odhlasovanie v zákulisí vopred pripravených kandidátok a rezolúcií.³⁴ DS sa podľa komunistov nezriekla svojich starých koľají a nedištancovala sa od protištátnej politiky svojich čelných predstaviteľov, čo znamená, že v nej hodlá pokračovať.

Februárové udalosti

Po tom, čo sa v NF rozpadol český nacionalistický blok, komunisti stratili záujem o „starý“ NF a orientujú sa na vytvorenie nového NF, v ktorom by spolu s nimi zasadli predstavitelia prokomunisticky orientovaných masových organizácií ako aj predstavitelia „ľavicových skupín“ sformovaných v ostatných politických stranách.³⁵

³¹ DS v decembri ostro zaútočila voči komunistami ovládanej bezpečnosti. Jej poslanci predniesli v SNR a ÚNZ (posl. Blaško) prejavy, v ktorých sa dožadovali vytvorenia zvláštnych vyšetrovacích komisií na prešetrenie stavu v spomínaných orgánoch. Vyšetrovacie komisie skutočne vznikli, no februárové udalosti zabránili ďalšiemu pokračovaniu ich činnosti.

V tejto súvislosti je zaujímavé vyhlásenie poverenika Ferjenčíka z januára 1948: „Niekoľko ráz som sa osobne presvedčil vo väznici ŠtB v Bratislave o pomeroch vo väznici a osobne som sa dotazoval väzňov, ako sa s nimi zaobchádza. Ani v jednom prípade mi nebola predložená sťažnosť. (...) Ak mám byť úplne objektívny, nevyklúčujem, že sa nájde jednotlivec u ŠtB, ktorý napriek zákazu, napriek školeniu a poučovaniu zneužije úradnú moc. Má byť ale pre tohto neohodného jednotlivca osočovaný povereník vnútra, škandalizovaný VII. odbor, alebo napádaný celý zbor štátnej bezpečnosti?“ ČAS, roč. V, č. 10, 14. 1. 1948, s. 2.

³² ČAS, roč. V, č. 21 a 22, 27. a 28. 1. 1948, s. 1–2.

³³ „Ak za celý rok 1947 vstúpilo do KSS 18340 nových členov, t. j. 1528 priemerne za jeden mesiac, mesačný priemer nových členov v januári a vo februári 1948 bol 7868, spolu 15736.“ LALUHA, Ivan: *Február 1948...*, Banská Bystrica, 1967, s. 206.

³⁴ Pozri: Pravda, roč. 1948, č. 21, 27. 1. 1948, s. 1.

³⁵ „Podľa mienky ministra V. Kopeckého (KSČ) majú sa v novom NF ujať vedenia živly ľavé, pokrokové a socialistické, ktoré majú kladný pomer k socialistickým pokrokovým ideám. Minister Kopecký sa pri tom spolieha na pomoc tzv. tvorčích konštruktívnych živlov, ktoré sa vraj nájdu vo všetkých politických stranách a pôjdu spolu s komunistami, aby tak vytvorili spoločný front pokrokových socialistických strán.“ ČAS, roč. V, č. 14, 18. 1. 1948, s. 2.

Vhodný moment na uskutočnenie týchto plánov nastal vo februári 1948. Hovoriť o udalostiach vo vláde a v Zbore povereníkov po tom, čo 12 ministri podali demisiu, je zbytočné, dostatočne ich rozoberá pomerne veľké množstvo literatúry. Naša pozornosť sa preto upriami na vznik tzv. akčných výborov NF a na spôsob prebratia moci komunistami na regionálnej úrovni.

KSČ sa (po počiatocnom váhaní) rozhodla využiť demisiu ministrov vlády (podali ju aj ministri za DS Pietor, Kočvara, Lichner a Franek, Predsedníctvo DS však ešte 19. 2. vyzvalo svojich ministrov, aby demisiu nepodávali; ich krok napokon schválilo dodatočne) a pokúsiť sa mimoparlamentnou cestou vyriešiť vládnu krízu vo svoj prospech. Preto aktivizuje masové organizácie, bezpečnosť, sebe naklonené zložky armády, vytvára tzv. ľudové milície, zvoláva verejné zhromaždenia a pod.

21. februára vyzval K. Gottwald k zakladaniu tzv. akčných výborov NF, ktorých úlohou bolo „odstrániť všetky reakčné a rozvrtné živly z úradov, hospodárskych a kultúrnych podnikov, politických strán a celého verejného života“.³⁶ 25. februára vznikol Ústredný akčný výbor NF na Slovensku. Jeho predsedom sa stal V. Široký a boli v ňom zastúpené aj odbory, odbojové organizácie, JZSR, SZM a Zväz slovenských žien. Zastúpenie tu mali aj ďalšie slovenské strany, DS tu bola reprezentovaná tzv. akčným výborom DS (podobné zastúpenie mali aj AV v regiónoch).

Ústredný AV vznikol pomerne neskoro. Akčné výbory na úrovni okresov a miest totiž vznikali takmer ihneď po Gottwaldovej výzve. Prvé vznikli v Banskej Bystrici, vo Zvolene, v Dunajskej Strede, v Bardejove a Kremnici (všade na okresnej úrovni). Do dňa 24. 2. existovali už približne v polovici okresov Slovenska (aj v Žiline – 23. 2., okrem KSS tu bola zastúpená sociálna demokracia a JZSR).³⁷

Vznik a činnosť AV bola nezákonná. Právne normy určujúce ich pôsobnosť vyšli dávno po ich vzniku. Hlavnou úlohou členov AV bolo vylučovať z okresných a miestnych NV „nespolahlivých“ členov a tak prebrať moc v regióne do rúk komunistickej strany. Ak z NV vylúčili 50 % a viac členov NV, nahradzovali tento novými orgánmi – dočasnou správnu komisiou (DSK). Proces „vyakčňovania“ bol na Slovensku istený skupinami ozbrojených partizánov a niekde aj členov závodných stráží. Ľudové milície boli ozbrojené až v záverečnej etape februárových udalostí.

Ozbrojená skupina partizánov (dve čaty, 50 mužov) bola k dispozícii aj v Žiline. Okresný akčný výbor NF v Žiline sa 24. 2. pod vedením svojho predsedu Františka Čápa (KSS) zišiel už na druhej schôdzi. Okrem iného z nej vzišlo aj vyhlásenie, v ktorom okresný AV vyzýva „pokrokové a republiky verné obyvateľstvo do bojovej pohotovosti v duchu SNP proti všetkým rozvrtníkom, sprisahancom a šmelinárom, ako aj proti tým, ktorí doteraz nenašli kladný postoj k republike a jej ľudovo-demokratickému zriadeniu“.³⁸

O deň neskôr vymenoval okresný AV členov okresnej DSK. Jej predsedom sa stal František Čáp, podpredsedom Ladislav Maurer (obaja KSS). Okresná DSK dňom 26. 2. prebrala funkciu dovtedajšieho ONV Žilina.

26. 2. 1948 bol v Žiline ustanovený aj miestny AV. Jeho predsedom sa stal Augustín Androvič, prvým podpredsedom Jozef Feldek (DS, predseda jej miestnej organizácie v Žiline), ďalšími podpredsedami boli Gustáv Zelník (soc. dem.) a Elek Pálka (KSS). 27. 2. okresná

³⁶ LETZ, Róbert: *Slovensko...*, Bratislava, 1994, s. 69.

³⁷ LETZ, Róbert: *Slovensko...*, Bratislava, 1994, s. 69, a LALUHA, Február 1948 a Stredné Slovensko, 1967, s. 242. Ustanovujúcu schôdzu okresného AV zvolal koordinačný výbor odbojových zložiek.

³⁸ CIEĽ, roč. 1948, č. 54, 25. 2., s. 1.

DSK vymenovala miestnu DSK, jej predsedom sa stal A. Androvič a podpredsedom J. Feldek. Miestna DSK po svojom ustanovení prebrala zodpovednosť za ďalšie riadenie mesta.³⁹

Miestne AV NF vznikli aj v ďalších obciach okresu⁴⁰, všade sa mení zastúpenie v jednotlivých NV, samozrejme jednoznačne v prospech KSS.

Okresné DSK plnili ešte jednu zaujímavú úlohu. Vyjadrovali sa k poslancom ÚNZ zvoleným v príslušnom volebnom kraji, vyslovovali im dôveru či nedôveru. Okresná DSK na svojom zasadnutí 4. 3. 1948 prijala rozhodnutie, v ktorom „sa jednomyselne uzniesla, že nemá námietky voči poslancom zvoleným na kandidátnej listine č. 1 a 3 (SP a KSS – pozn. J. K.) t. j. Jozefovi Šabršulovi, Štefanovi Bašťovanskému a Františkovi Zupkovi. Proti poslancom zvoleným na kandidačnej listine 2 a 4 (DS a SSI – pozn. J. K.), t. j. proti Jánovi Ursínymu, Jánovi Kempnému, Jaroslavovi Vyškovskému, Františkovi Cvinčekovi a Jozefovi Hanzelovi, zaujíma okresný akčný výbor zamietavé stanovisko s návrhom na zbavenie mandátu menovaných“.⁴¹

Rozpad a zánik DS

Dňa 23. 2. ozbrojení partizáni asistovali pri obsadení budovy ústredného sekretariátu DS v Bratislave. 26. 2. vznikol akčný výbor v DS na čele s M. Polákom (členmi boli aj J. Kyselý, J. Lukačovič, J. Ševčík, J. Mjartan). 26. 2. sa J. Lettrich vzdal funkcie predsedu SNR a krátko na to emigroval do USA. V ten istý deň vedenie DS prevzal akčný výbor, vyhlásil pritom, že prerušil všetky styky s bývalými vedúcimi činiteľmi DS, najmä s Lettrichom, Ursínyom, Frašťackým, Joskom a inými. Ubezpečil, že v budúcnosti bude DS „združovať len ľudí bezúhonných, s jednoznačne kladným pomerom k ľudovo-demokratickému režimu a ku Gottwaldovej vláde NF pracujúceho ľudu“.⁴²

22. februára 1948 sa v Žiline konala na sekretariáte DS schôdza OMD. Prítomných tu bolo 140 osôb, medzi nimi niekoľko členov SNR, poslancov, bol tu aj J. Ursíny. Hovorili o posledných udalostiach v Prahe. Vavro Ryšavý (spoluzakladateľ a aktívny člen DS v Žiline) hovorí: „Bola to smutná schôdza a na prítomných veľmi depresívne zapôsobila.“ Bola to zároveň asi posledná schôdza DS v Žiline. Nástup komunistov bol rýchly a agresívny:

„6. februára som sa vrátil (V. Ryšavý – pozn. J. K.) z ONV do domu na Štefánikovej ulici, kde som býval. Tam už na mňa čakal žandár a odviezol ma na policajné riaditeľstvo v Žiline. Odtiaľ ma transportovali aj s niekoľkými inými funkcionármi DS do väznice Okresného súdu v Žiline, kde s nami spisali protokoly. Za dva dni nás previezli v autobuse do väznice v Trenčíne. Bola to smutná jazda. Vpredu žandár a za chrbtom žandár. Jednalo sa s nami ako so zločincami. Prevažali nás cez obed mestom, aby nás občania videli. Bolo to odporné divadlo a zastrašovanie.“⁴³

Demokratické sily na Slovensku v rozhodujúcom období, vo februári 1948, sa nezmohli na aktívnejší odpor voči komunistickej ofenzíve. Pôsobili ako pasívne sily odovzdané čakajú-

³⁹ ŠOKA Žilina, fond MNV Žilina 1945–49, č. 5140/48 a č. 21425/1966/1948; fond ONV Žilina 1945–48, č. 4175/1948. V miestnom AV NF boli okrem KSS, soc. dem. a DS zastúpené aj tieto organizácie: ROH, SVOJPOV, ZSP, ZSŽ, ZSM, JZSR, SPROV a legionári.

⁴⁰ ŠOKA Žilina, fond ONV 1945–48, č. 4175/1948. Hlásenie o zostavení miestnych AV NF (zo dňa 24. 4. 1948). Spomínajú sa tu AV z týchto obcí: Jasenové, Kľače, Zbyňov a Malá Čierna.

⁴¹ ŠOKA Žilina, fond ONV Žilina 1945–48. Zápisnice Rady ONV Žilina 28. 2.–4. 6. 1948. Ján Ursíny bol k tomu všetkému aj zbavený čestného občianstva mesta Žiliny, ktoré mu bolo udelené (spolu s V. Širokým) 16. 1. 1947. ŠOKA Žilina, fond MNV Žilina 1945–49, č. 1979/47.

⁴² Pravda, roč. 1948, č. 49, 28. 2., s. 1.

⁴³ RYŠAVÝ, Vavro: *Žilina a SNP*. New York: Universum Sokol Publications, 1981, s. 122.

ce na svoj osud. Komunistická strana mala situáciu všade pevne v rukách, propagandou a zastrašovaním minimalizovala možnosť väčšieho odporu.

Z bývalej DS sa po februárových udalostiach formuje Strana slovenskej obrody (predseda M. Polák, z bývalých známych činiteľov DS v Žiline sa do činnosti tejto strany zapojili už spomínaný J. Feldek, ale aj Gabriel Galovič – niekdajší okresný tajomník DS⁴⁴), ktorá je však už len torzom niekdajšej DS, postaveným pod úplnú kontrolu komunistov (slúži ako „demokratická“ fasáda totalitného režimu). Spolu s nimi (a ďalšími stranami a organizáciami) vytvorila jednotnú kandidačnú listinu NF, s ktorou vstupujú do volieb v máji 1948. Vo volebnom kraji Žilina získala táto jednotná kandidátka 76 % hlasov (v ČSR 89,28 %), bielymi lístkami v Žilinskom kraji hlasovalo 24 % voličov (v ČSR 10,72 %). Tieto voľby už nemožno označiť za demokratické, konali sa v období definitívneho upevňovania komunistickej totality, v období, kedy sa demokracia na dlhý čas vytráca z Československa:

„Sloboda prejavu, sloboda svedomia a osobná sloboda, to je právo každého jednotlivca, nech je to kapitalista alebo robotník, konzervatívec alebo socialista. Spravodlivosť musí byť konaná, nech je akýkoľvek názor jednotlivca, o ktorého ide. Keď kdekofvek nájdete výmysly, ako je napr. jednotná kandidačná listina, vynález vskutku neobyčajný, lebo rovnako by sme mohli mať pri športovom stretnutí iba jedného účastníka, nech kdekofvek nájdete tajnú políciu, vládu, ktorá nemôže byť odstránená slobodným hlasovaním, tam nikde nie je opravdivá demokracia, ani opravdivá sloboda.“ (Clement Atlee)

Záver

ČAS 5. 12. 1945 napísal: „Novodobá politika (...) je založená na ľudových masách, rozhoduje sila, ktorá sa vie oprieť o čím väčší počet voličských hlasov. Kto sa usiluje v politike o váhu a moc, hľadá masy, usiluje sa ich získať, snaží sa im lichotiť, dáva si veľký pozor, aby ich neurazil.“ Uvedené riadky nám môžu pomôcť pochopiť jeden zo základných rozdielov v chápaní politiky a politického boja medzi občianskymi stranami Československa rokov 1945 až 1948 a KSČ. Áno, v tradičnej parlamentnej demokracii ide skutočne o získanie čo najväčšieho počtu voličských hlasov, politickú moc takouto cestou legálne získava strana s najväčšou voličskou podporou v demokratických voľbách. Túto taktiku sledovali spomínané občianske strany (DS nevyvímajúc). Cieľom KSČ ale bolo získanie moci za každú cenu, preto, ako konštatuje Karel Kaplan, budovali svoju stranu ako silu, ktorú možno využiť aj v mimoparlamentných formách boja. Občianske strany na takýto spôsob konfrontácie neboli pripravené, resp. už sa nestihli pripraviť. Aj preto čoraz viac ťahali za kratší koniec, aj preto v rozhodujúcich okamihoch pôsobili dezorientovane a nezmohli sa na aktívnejší odpor. Možno iba súhlasiť so slovami R. Letza, ktorý v súvislosti s dôležitosťou iniciatívy v čase štátnych prevratov hovorí: „Vítázi tá sila, ktorá je dobre organizovaná, vie rýchlo preberať moc a účinne s ňou zaobchádzať.“⁴⁵

⁴⁴ ŠOBA Bytča, fond Krajský NV Žilina. Voľby do NZ, k 1, i. č. 8–9. Gabriel Galovič sa tu uvádza ako krajský tajomník Strany slovenskej obrody, okrem neho sa tu uvádza aj Fedor (?) Zorkócy, člen SNR za túto stranu. (Členom MO DS v Žiline bol Ivan Zorkócy.)

⁴⁵ LETZ, Róbert: *Slovensko...*, Bratislava, 1994, s. 14.

Pramene a literatúra

Štátny okresný archív Žilina (ŠOKA Žilina)

Štátny oblastný archív Bytča (ŠOBA Bytča)

ČAS, roč. I, č. 1–33, 1944. (Vychádza v Banskej Bystrici od 17. 9. do 25. 10. 1944)

ČAS, roč. II–V, 1945–1948.

DEŇ, roč. I–III, 1945–1947.

CIEĽ, roč. I–II, 1947–1948.

PRAVDA, roč. 1944, č. 1–40. (Vychádza v Banskej Bystrici od 9. 9. do 25. 10. 1944)

PRAVDA, roč. 1945–1948.

NÁRODNIE NOVINY, roč. 77–78, 1946–1947.

DEMOKRATICKÝ TÝŽDENNÍK, roč. I–III, 1946–1948.

BARNOVSKÝ, Michal: *K profilu a činnosti DS (1944–1948)*. Soudobé dejiny, roč. III, č. 2–3, 1996, s. 219–246.

FALŤAN, Samo: *Z bojov do budovania. Odbojové zväzy v rokoch 1945–1948*. Bratislava: Práca, 1989. 239 s. ISBN 80-7094-025-5

HUML, Vladimír: *Slovensko pred rozhodnutím*. Praha: Naše vojsko, 1972. 244 s.

KOČIAN, Jiří: *Poválečný vývoj v Československu 1945–1948*. Praha: SPN, 1991. 75 s. ISBN 80-04-25902-2

LALUHA, Ivan: *Február 1948 a stredné Slovensko*. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1967. 378 s.

LETZ, Róbert: *Slovensko v rokoch 1945–1948. Na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava: Ústredie slovenskej kresťanskej inteligencie, 1994. 245 s. ISBN 80-85293-03-X

RYŠAVÝ, Vavro: *Žilina a SNP*. New York: Universum Sokol Publications, 1981. 175 s.

Zusammenfassung

Das politische Leben in der Slowakei wurde nach dem zweiten Weltkrieg durch eine strenge Konfrontation der zweien politischen Hauptparteien – der Demokratischen Partei (DS) und der Kommunistischen Partei der Slowakei (KSS) gekennzeichnet.

Die demokratische Alternative, DS, wurde als eine Partei der unkommunistisch orientierten Bevölkerung gegründet. Ihre Entstehung wurde zum Teil von dem kurz nach dem Krieg „eingeführten“ politischen System beeinflusst – sgn. Volksdemokratie.

KSS, die Zweigstelle der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei, wurde sich durch den Krieg bekräftigt. Diese marxistische Partei hat versucht, die kommunistische Totalität nach dem sovjetischen Vorbild einzuführen.

Im Kampf, um die Macht zu gewinnen, wurde ein grundsätzlicher Unterschied zwischen beiden Parteien erschienen. DS und die anderen bürgerlichen Parteien wurden sich an die parlamentarische Weise des Kampfes orientiert. KSS hat sich vom Anfang auch an die außerparlamentarische Alternative orientiert. Es hat vor allem bedeutet, in die Bevölkerung mittels der prokommunistisch orientierten Massenorganisationen einzudringen, die soziale Demagogie zu benutzen, aber auch die Bevölkerung einzuschüchtern und die politischen Gegner durch den Missbrauch des Innenministeriums zu beseitigen.

Die heterogene DS wurde durch die kommunistische Offensive entkräftet. Der politische Kampf hat während des Jahres 1947 (J. Tiso–Hinrichtung, die Aufdeckung der politischen Verschwörung in der Slowakei, herbstliche Krise) seinen Höhepunkt erreicht und im Februar 1948 wurde die Tschechoslowakei definitiv in die Ländern des kommunistischen Blocks eingegliedert.

UNIVERZITNÁ KNIŽNICA
Univerzity Mateja Bela
Tajovského 40
974 01 BANSKÁ BYSTRICA
-3-

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

Ročenka katedry histórie FHV UMB Banská Bystrica
III./2000

Vedecký redaktor:

doc. PhDr. Stanislav Matejkin, CSc.

Zostavovatelia:

doc. PhDr. Karol Fremal, CSc.,

doc. PhDr. Stanislav Matejkin, CSc.

Jazyková úprava:

Zodpovedajú autori príspevkov

Technická úprava:

Anna Stražovcová

Rozsah: 208 strán

Formát: B5

AH: 18,46

VH: 19,13

Náklad: 160 výtlačkov

Vydanie: prvé

Vydavateľ: Katedra histórie FHV UMB v Banskej Bystrici

Tlač: Vojenský kartografický ústav, š. p., Harmanec